

A

A a, antikva el. latinsk stil. A a, kursiv. 21 Q, fraktur el. tysk stil. ¶ fl, gotisk stil.

A. i. Högsta betygsgraden = berömlig. — 2. Officiell förkortning för artilleriregemente (A i, A 2 osv.). — 3. Kem. tecken för en atom argon. — 4. Internationell förkortning för ampere o. för våglängdsenheten ångström.

a. 1. Sjätte tonen i diatoniska C-durskalau. E t t s t r ü k n a a, stämgaflans ton, bestämdes 1885 till 435 o. 1939 till 440 svängningar i sek. — 2. Näst högsta betygsgraden — med utmärkt beröm godkänd.

A el. ab, latinsk preposition: från.

å (lat. *ad*), fransk preposition: för, till.

ä el. ää, receptförkortning för *ana* = lika mycket av vardera slaget (av ingredienser).

A A, förk. för *American Airlines*, New York. a. a., förkortning för lat. *aU uc'ia*, till handlingarna.

Aa [å], i norskan o. danskan beteckning för å-ljud, utbyttes 1921 i norsk officiell rättstavning mot *d*, varför i detta arbete norska ortnamn, som tidigare skulle ha upptagits på *Aa*, återfinnas på *A*.

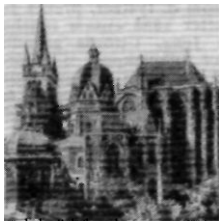
Aabenraa [å'benrå], stad i Aabenraa-Sönderborg Amt, vid en vik av Lilla Balt, 12,000 inv. (1945). Stad sed. 1335. Tillhörde Tyskland 1864—1920 under namnet *Apenråde*.

Aabenraa-Sönderborg, amt i s.ö. Sønderjylland, Danmark, 1,231 kvkm, 91,000 inv. (1945). Städer: Aabenraa (amtn:s säte) o. Sønderborg.

A. a. C. (n.), förkortning för lat. *Ann'o an'te Christum* (*na'um*), år före Kristi födelse.

Aachen ra'chen), fr. A i x-l a-c h a p e 11 e, stad i v. Tyskland, Nordrhein-Westfalen, 110,000 inv. (1946). Sed. romersk tid badort med varma svavelkällor. Betyd. industri. Residensstad för Karl den store (omkr. 800), där-efter kröningsstad för tyska konungar till 1531. Domkyrkans märkliga äldsta 8-sidiga parti invigdes 805 som Karl den stores palatskyrka (se bild).

Under 1300-t:s andra hälft tillbyggdes ett gotiskt kor, skadat under Andra världskr. Staden är till stor del odelagd.

Aak [ak], boll., flatbottnat fartyg, lastpräm.

Aakirkeby fä'-), stad på s. Bornholm, Danmark, 1,600 inv. (1945). I' =s kyrka (1100-t.) en märklig, rikt skulpterad dopfont av sandsten, signerad i runor av den gotl. skulptören Sigliraf. Städ sed. 1228, under rnedelt. öns huvudort.

Aakjaer [å'kjær], Jeppe (1866—1930), dansk författare, skildrare av Jyllands natur o.

allmogeliv. A:s diktning har starkt demokratisk tendens. Bl. diktsamlingar *Rugens Sange* (1906), bl. romaner *Vredens Böm* (1904; sv. övers. 1912), *Jens Langkniv* (1915; sv. övers. 1918). Memoarer (1928—34). En brevsamling från ungdomsåren: *Breveis*—1899, utgavs 1944 av hans dotter. (Se bild.)

Aalborg [äl-]. 1. Amt i n. Jylland, Danmark, 2,924 kvkm, 218,000 inv. (1945). Städer: Aalborg, Nørresundby, Løgstør, Nibc.

— 2. Danmarks

fjärde stad, huvudstad i A. 1, vid Timfjorden. öi,000 inv., m. förstad 97,000 (1945). Betyd. hamn-Stad o. järnvägsknut. Cement- o. spritfabriker. Flygplats. Domkyrka fr. 1300-talet. Jens Bängs hus från 1624 är en av landets märkligaste borgerliga renässansbyggnader. (Se bild.)

1. Aali [äl], Niels (1769—1854), norsk politiker, statsråd 1814. Verkade för Norges självständighet; medv. vid konventionen i Möss.

2. Aall, Jakob (1773—1844), broder till N. A., norsk politiker o. industridkare, anhängare av föreningen med Sverige. Förf. av arbeten i Norges historia. Översättare (Snorre Sturlassons konungasaga).

3. Aall, A n a t h o n (1867—1943), norsk filosof, från 1908 prof. i Oslo. Bl. arbeten (vilka huvudsakl. behandlat filosofiens historia) märkas *Der Logos* (1896—99), *Ibsen und Nietzsches* (1906) o. *Filosofien i Norden* (1919).

4. Aall, Hans (1869—1946), sonson till N. A., norsk museiman, föreståndare för Norsk Folkemuseum (nu på liygdöy vid Oslo), till vilket lian var upphovsman (1894).

Aaisi La'stj, tr. A l o s t, siad i Öst-Flandern, Belgien, n.v. om Bryssel, 42,000 inv. (1945). Siden- och linneindustri. Humlehandel. Europas äldsta klockspel i S:t Martiniskyrkan.

Aalto [a'ltä], 11 m a r i (1891—1934), Hal. målare av starkt radikal, kubistisk o. expressionistisk läggning; påverkad bl. a. av Picasso.

Aalto [a'ltä], Alvar, f. 1898, finl. arkitekt, företrädare för en radikal funktionalism i byggnads- och möbelarkitektur. Bl. arb. *tidningen Tur* u n *Sanomats byggnad i Abo* (1930), *sanatoriet i Pemar* (1932) o. *stadsbiblioteket i Viborg* (1935).

Aaltonen [a'ltå-], Wäinö, f. 1894, finl. bildhuggare, professor (1940). Bl. arbeten, utmärkta av starkt förenklad, intensiv form, märkas *staty av Nurni* o. *rihetsmonumentet i Nyslott* samt reliefen *Finland bekransar sin son* i Helsingfors' univ:s aula 1940; sönderbombad 1944. *Kämärämonumentet*, en granitrelief, är ännu ej uppstätt. Porträtt i svart diabas av *kronprinsessan Louise* av Sverige, se bild.

Sverige, se bild.

Aanrud [å'n-], Hans, f. 1863, norsk författare. Realistiska romaner o. skådespel.

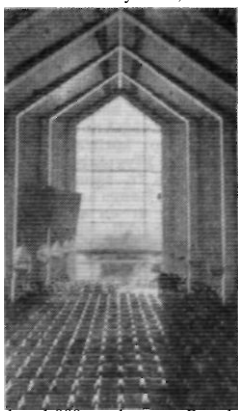
Aar [ar] el. Aare, flod i Schweiz, Khens största biflod, upprinner på Finsterarhorn o. utfaller nära Waldshut. 295 km.

Aarau [a'r-], huvudstad i kant. Aargau, n. Schweiz. 13,000 inv. (1942). Livlig industri (mätinstrument, textilvaror, järn o. stål).

Aarestrup [a'r-], Emil (1800—56), dansk skald, läkare på Lolland. A. utgav 1837 en diktsamling men rönte erkännande först efter döden, särsk. sedan hans *Samlede Digte* jämte levnadsteckning av G. Brändes utkommit (1877). Huvudsakl. sensuellt färgade kärleksdikter.

Aargau [a'r-], ty.; fr. Argovie, kanton i n. Schweiz. 1,403 kvkm, 270,000 inv. (1942). Huvudstad: Aarau.

Aarhus [a'r-]. 1. Atnt i ö. Jylland, Danmark. 803 kvkm, 183,000 inv. (1945). Enda stad: Aarhus (säte för stiftsamtman). — 2. Danmarks andra stad, huvudstad i A. 1, vid en vik av Kattegatt. 107,000 inv. (1945). Biskopssäte sedan 948. Domkyrka av tegel från 1200-ts förra hälft. Altarskåp av Bernt Notke 1482. Betyd. industri. God hamn.

Statsunderstött privat universitet (aulan, se bild), gr. 1925, helt nybyggt med särskilda lokaler för varje ämne, arbetsrum för professorerna samt hem för studenterna. Omkr. 1,000 studenter. Regelbundna utbytesföreläs. med Göteb. högskola.

Aasen [å'sen], Ivar (1813—96), norsk språkforskare o. författare. Studerade bygdemål o. lade grunden till landsmålet, bl. a. genom *Det norske folkesprogs grammatik* (1848).

A. a. u. c., förkortning för lat. *Ann'o ab ur'be condita*. Jfr *Ab urbe condita*.

Aavasaksa [La'v-], berg i n.v. Finland vid Torne älv, strax s. om polcirkeln. 222 m ö. h. Från A. är midnattssolen synlig 3 nätter.

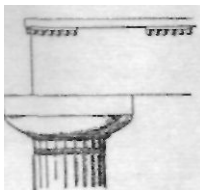
Ab. 1. *Ab* el. *a*, latinsk preposition: från. — 2. *Ab* [app], tysk preposition: från.

ABA, förkortning för *AB. Aerotransport*.

A'bacus (lat., av grek. *a'ox*, något hopfogat), hos greker o. romare en skiva, på vilken man räknade med stenar lagda i kolumner; num. vanl. en ram med på parallella metalltrådar flyttbara kulor, ännu allmänt använd ss. räknemaskin i Osteuropa o. Ostasien. Av. benämning på monogram. Jfr Abakus.

Abada'n, iransk hamnstad vid Sjatt-el-Arabs mynning. 40,000 inv. (1942). Öllexport.

Abakus, platta, som utgör övre delen av vissa kapital, bl. a. de klassiska, o. på vilken sålunda arkitraven vilar. (Se bild.)

Abaliene'ra (av lat. *alie'nus*, främmande), avyttra, avsondra (jord).

Åbandon [aba'ðä*], fr., hängivande åt el.

uppgående i en viss stämning; otvungenhet. — Inom sjörätten beteckning för rätten att till försäkringsgivare avträda äganderätten till försäkrat fartyg el. gods mot erhållande av försäkringssumman. Sådan rätt tillkommer fartygsägare i vissa fall (t. ex. då all underrättelse om fartyget uteblivit under viss längre tid).

Abano Ter'me, stad i n. Italien, prov. Padua. Heta svavelhaltiga källor. Gyttejbad. 6,000 inv.

A bas! [aba'], fr., ned med! A bas les ty räns! [-le tira'nek'], ned med tyrannerna! Abasi' (av grek. nek. *a o. ba'sis*, gång), oförmåga att gå; vanl. samtidigt oförmåga att stå (a s t a s i'). Ett symptom vid hysteria.

A battu'ta, it., »efter taktslaget», musikterm; i enl. med musikaliska taktbeteckningen.

Abb'a, arameiskt ord, som genom NT inkom i grekiskan o. vanl. återgives med *fader* (ss. egennamn för Gud, ss. titel på profeter).

Abbad'i'derna, arab. härskarsläkt i Spanien

1023—91.

Abbadon [-dån], hebr.; i Uppb. 9: 11 namn på avgrundens ängel.

Abbandonamente (it., av *abbandona're*, hängiva), musikterm: hängivet.

Abbas, d. 652, Muhammeds farbroder. Stamfader för abbasiderna.

Abba's den store (1557—1628), *schahav Persten* 1586. Återställdt ordnade förhållanden i riket. En av Österlandets mest betydande härskare, framgångsrik utrikespolitiker o. energisk reformator.

Abbas'i'derna, avkomlingarna till Abbas. De innehade kalifatet 750—1517.

Abbate el. aba'te, it., katolsk teolog, som erhållit tonsuren men icke blivit prästvigd.

Abbazi'a, it.; sloven. Opa'ti'ja, stad i n.v. Jugoslavien, Istrien, vid Carnarobukten. 9,000 inv. (1936). Vinterkurort (»Adriatiska havets Nizza»). A. tillh. 1919—46 Italien.

Abbe [æbbi'], Cl ev el and (1838—1916), amerik. meteorolog o. astronom, vilkens väderleksförsägelser föranledde inrättandet av en meteorologisk centralanstalt i Washington.

Abbe, Ernst (1840—1905), tysk astronom o. fysiker, prof. i Jena 1870, delägare i o. efter 1888 ensam innehavare av firman Zeiss i Jena. Utförde grundläggande förbättringar av mikroskopet o. andra optiska instrument. Hans namn är knutet till bl. a. en belysningsapparat för mikroskop samt en refraktometer.

Abbe, fr., abbot, klosterföreståndare; äv. titel för fransk präst i allm. I Frankrike funnos 1516—1789 av kongungen utnämnda s. k. titulärabbéer, vilka blott uppboro stiftsinkomsterna, medan tjänsten sköttes av en klosterprior. Titulärabbéerna, som vanl. voro yngre söner i adliga familjer, spelade en betydelsefull roll i sällskapslivet o. litteraturen.

Abbediss'a, föreståndarinna för ett nunnekloster, motsvarande abbot i ett munkkloster, dock utan rättighet att utöva egentlig prästerlig förrättning. Efter reformationen användes titeln i vissa protestantiska länder om föreståndarinorna för från klostren härstammande stiftelser för adelsfröknar.

Abbekäs, fiskläge i Skivarps kommun, Malmö. l. v. om Ystad, fordom betydande. I närh. sten- o. bronsåldersgravar. 338 inv. (1947).

Abbeville [abvill'], hamnstad i n.v. Frankrike, dep. Somme (Picardie), vid fl. Somme. 19,000 inv. (1936). Klädestillverkning. — Genom en djävur framstöt mot A. lyckades tyskarna i maj 1940 avskära de i n. Frankrike o. Flandern opererande allierade styrkorna från dessas buvudstyrkor s. om Somme.

Abbiategrasso, stad i n. Italien, prov. Milano, 16,000 inv. (1936). Bayard, »ridderen utan fruktan och tadel», dog 1524 A.

Abborre, *Perca fluviatilis*,

taggfenig söt- o. bräckvattensfisk i n. Europa o. v. Asien. Rovfisk.

Abborrfors, by i s.ö. Finland, vid Kymmene älv, 1743—1809 gränsort mellan Sverige o. Ryssland.

Abb'Ot (av arameiska *abba*, fader), från 400-t. titel för klosterföreståndare. A. väljes av munkarna o. lyder under biskopen.

Abbottsford [asbböt'sföd], by i s.ö. Skottland med ett stortarnt, av W. Scott byggt slott (nu W. Scott-museum).

Abbreviatio'n (av lat. *brevis*, kort), förkortning; äv. *abbreviatio'n* (särsk. om förkortning i notskrift och gamla handskrifter).

ABC-code [ei bi si kå'd], eng., det ledande engelska telegramchiffret.

Abcda'rius, el. abcda'ri e, »nybörjare i alfabetet»; nybörjare i vetenskap el. konst. A BCD-fronten, benämning på en mot den japanska expansionen i Fjärran Östern 1941 rikad maktgruppering, bestående av För. Stat., Storbritannien, Kina o. Nederländska Ostindien. Bokstäverna utgöras av initialerna i de eng. namnen: *America, Britain, China, Dutch East Indies*.

Abcha'ser, folk i Abchasien, vid Svarta havets ostkust. Omkr. 80,000 (1937). Mestadels muhammedaner, mindre del kristna. Tala ett kaukasiskt språk, abcha'sis ka, o. använda i skrift ett utvidgat latinskt alfabet. — A. voro kända redan av grekerna och stodo 700—1300-t. under egna dynastier, kommo därefter under turkiskt och från 1824 under ryskt herraväld.

Abcha'sien, autonom sovjetrepublik (del av Georgien, Kaukasien) vid ö. Svarta havet, 8,700 kvkm, 259,000 inv. (1933), bestående av abchaser, georgier, greker, armenier o. ryssar. Huvudstad: Suchum.

A-B-C-staterna, efter begynnelsebokstäverna gjord sammanfattande benämning på Argentina, Brasilien o. Chile.

Abd, arab., tjänare, slav.

Abd-Alla'h, arab., »Guds tjänare»; Muhammeds fader, en köpman i Mekka.

Abd ar-Rahma'n, I. Arabernas anförare vid Poitiers 732. — 2. Tre medlemmar av den omajjadiska dynastien, vilka voro kalifer i Córdoba. — 3. Sultan av Marocko 1823—59. Sökte återuppliva sjöroveriet. Understodde Abd el-Kadir. — Jfr Abd ur-Rahman.

Abd el-Ka'dir (1807—83), arabhövding. Ledde Algeriets försvarskamp mot Frankrike 1832—47; levde efter 1852 i Mindre Asien o. Syrien. Filosofisk författare.

Abd el-Krim, f. 1881, ledare för riffkabyernas stammar i n. Marocko, vilka fr. o. m. 1921 befunno sig i krig med Spanien. Efter flera framgångar mot de spanska ockupationsstyrkorna angrep A. 1925 äv. den franska zonen i Marocko, men måste si uti. kapitulera i maj 1926. A. deporterades därefter till ön Réunion. Befriades av engelsmännen 1942 o. vistas sed. juni 1947 i Egypten.

Abderbal'den, Emil, f. 1877, schweizisk fysikolog, prof. i Halle från 1911. Viktigaste arbeten inom den fysiologiska kemien. Utgivare äv-

en berömd handbok i biologiska arbetsmetoder. Numa bosatt i Schweiz.

Abderi'tisk, enfaldig (av den forngrek. staden Abdera, vars invånare voro kända för sin enfald).

Abdest', pers., muhammedanernas tvagning före bönen.

Abdikatio'n (av lat. *abdica're*, avsäga), avsägelse el. nedläggande av ett ämbete el. en värdighet; tronavsägelse.

Abdomen [-dä-] (lat.), i. Buk. — 2. Bakropp hos flertalet leddjur, bestående av ett växlande antal segment. Hos kräftdjur o. insekter äro segmenten oftast fria från varandra, hos de flesta spindlar däremot sammanväxta.

Abdominal, som angår el. tillhör abdomen. Abdominalfötter, extremitetsbildningar på bakkropp hos leddjur, utbildade till fötter el. rörelseorgan el. ock ombildade till abdominalbihang av skilda slag, t. ex. spinn värtor.

Abduktio'n (lat., av *ab*, från, o. *du'cere*, föra), rörelse av kroppsdelen från kroppens symmetriplan el. mittaxel o. av fingrar o. tår bort från handens resp. fotens mittaxel. Motsats: adduktio'n. — A b d u k t i o'n, muskel, som utför abduktionsrörelse, abducerar. Motsats: adduktio'n.

Abd ul-Azi'z (i83—76)» turk. sultan 1861—76. Stod under det första årtiondet av sin regering under liberalt inflytande; hans senare år utgjorde en reaktionsperiod. A. mördades vid en revolt i Konstantinopel.

Abd ul-Hami'd II (1842—1918), turk. sultan 1876. A. visade som regent både härskarvilja o. diplomatisk skicklighet, men hans misstänksamhet förlamade hans verksamhet. Lät sig i början ledas av reformvänner o. utfärdade 1876 en fri författning, som dock snart trädde ur kraft; den återinfördes av ungturkarna 1908. A. avsattes 1909 efter ett misslyckat försök till motrevolution.

Abdulla'h jbn Hussein, f. 1882, konung av Transjordanien, son till konung Hussein av Hedjas. A. var en av de drivande krafterna bakom det arabiska upproret mot turkarna 1916 o. blev 1921 emir i det britt. mandatet Transjordanien. Antog konungatiteln 1946 i samband med att Transjordanien blev självständigt. A., som är en av förgrundsfigurerna inom arabförbundet, har (senast 1947) krävt Transjordaniens förening med Palestina o. Syrien till en storarabisk stat.

Abdul-Medji'd (1823—61), turk. sultan 1839—61. A. tog ringa del i styrelsen, var karaktärssvag o. behärskad av gunstlingar.

Abd ur-Rabma'n (omkr. 1844—1901), emir av Afghanistan. Efter långvariga krig med afghanska stamhövdingar utropades A. 1880 till emir. Han spelade stor roll i tidens engelsk-ryska politiska intriger i Afghanistan.

Abel, son till Adam o. Eva. A. dräptes av brodern Kain (r Mos. 4 kap.). I Matt. 23: 35 framställes Abel som den första oskyldigt lidande människan.

Abel, Niels Henrik (1802—29), norsk matematiker, 1828 t.f. prof. i Kristiania. Trots sin korta levnad hann A. genomföra flera undersökningar av grundläggande betydelse för ekvations- o. funktionsteorierna. A:s saml. skrifter utgavos på Stortingets bekostnad 1881. (Se bild.)

Abel [eibl], sir Frederick (1827—1902), eng. sprängättneskemist, gjorde bomullskrutet användbart för skjutvapen o. företag tills, m. A. Nobel grundläggande undersökningar av förbränningsförloppet i skjutvapens eldrör.

A'bel, Othenio (1875—1946), österrik. paleontolog. 1935 prof. i Göttingen, en av paleobiologiens grundare. Bl. arbeten *Grundzüge der Paläobiologie der Wirbeltiere* (1912) o. *Vorzeitliche Lebensspuren* (1935).

Abélard [abela'r], Pierre (1079—1142), fransk skolastisk tänkare, invecklades i kätteriprocesser på grund av sin kritiska hållning gentemot kyrkoläran o. sitt krav: »först begripa, sedan tro». I sin huvudskrift *Sic et non* (Ja och nej) framlade A. flera varandra motsägande utsagor ur Bibel o. tradition utan försök till uttämning. A:s tragiska kärleksförh. till den sköna Héloïse är välkänt genom hans brev till henne. Kyrkogården Père-Yveschaise i Paris förvarar A:s o. Héloïses stof.

1. **Abelin, Gustaf Rudolf** (1819—1903), militär, generalbefälh. i 2:a militärdistr. 1872—87. Som chef för Lantförvarsdepartementet 1867—71 framlade A. tre härordningsförslag, vilka dock i huvudsak avslög. I. ed. av FK 1871—98.

2. **Abelin, Rudolf**, f.

1864, son till

G. R. A., trädgårdsodlare, stiftare av Sveriges första fruktodlarförening. Har förutom i talrika skrifter praktiskt på sina egendomar vid Norrviken nära Aby station i Östergötland o. Norrviken nära Båstad (1941 försälda till Axel A:s son Johnson) betydelsefullt bidragit till trädgårdsodlingens utveckling. Jfr Norrviken. (Se bild.)

dansk dramatisk

A'bell, Kjeld, f. 1901 författare. Bl. skådespel *Melodien der blev vak* (1935), *Eva ajtjener sin Barneplig* (1936), *Judith* (1940), *Dyveke* (1940), *Silkeborg* (1946; uppf. i Köpenhamn o. Sthlm S. å.), *Dage paa en Sky* (uppf. 1947). Direktör för Köpenhamns Tivoli 1940.

Abencera'gema, uppdiktad morisk släkt i konungariket Granada, vars siste härskare Boabdil skulle ha mördat släkten. Berättelsen inspirerade de Chateaubriand till romanen »Les aventures du derau des Abencérges».

Abendroth [a'ben'rät], Hermann, f. 1883, tysk dirigent, från 1934 för Gewardhauskonserterna i Leipzig. Gästade Sthlm r:a ggn 1927.

Abokuta [abj'ko'tö], stad i britt. besittningens Nigeria, nära kusten. 57.000 inv. (1945).

A'ber, ty., men. Ett a b e r, ett streck t råkningen.

A ber [a:bb'ö], keltiskt ord, som betecknar två vattens sammanflöden. Vanligt i ortnamn.

Abercrombie [seb^Bkrämm'bi], Lascelles (1881—1938), eng. skald o. essäist. Har bl. a. utgivit en eng. verslära, *The epic* (1914).

Abercromby [a:bökrämm'bi], sir Ralph (1734—1801), britt. general, framstående organisatör. 1800 Överbefälh. för britt. trupperna i Egypten. Vann den avgörande segern över fransmännen vid Abukir 1801.

Aberdare [sebodä'ö], stad i Wales, grevsk. Glamorganshire. Kol- o. järngruvor. 45.000 inv. (1937).

Aberdeen [iebödi'n]. 1. Grevskap i n.ö. Skottland. 5.100 kvkm, 322.000 inv. (1946). — 2. Huvudstad i A. 1. Universitet från 1949. Granitbrott, trälfiske. 181.000 inv. (1940). — 3. Stad i Syd-Dakota, För. Stat. 18.000 inv. (1945).

Aberdeen [sebo'di'n], George Hamilton Gordon, earl av A. (1784—1860), eng. konservativ statsman, utrikesminister 1828—50 o. 1841—46 samt premierminister 1853—55.

Aberratio'n, avvikelse. *Astr.* Den skenbara förflyttningen av stjärnorna på grund av det observerande ögats rörelse i förhållande till dem. Allteftersom ögats rörelse härrör från solsystemets rörelse mot apex, jordens rörelse i banan kring solen el. jordens rotation kring sin axel, särskiljer man sekulär, årlig o. daglig aberration. Den årliga aberrationen upptäcktes 1725 av Bradley o. har bl. a. varit av utomordentlig betydelse vid prövning av optikens grundläggande teorier. — *Fys.* Ett från en punkt utgående koniskt ljusknippe är efter gång genom en lins ej längre koniskt mot en bestämd bildpunkt utan företer avvikelser dels på grund av linsytornas sfäriska form, s. k. sfärisk aberration, dels på grund av linsmaterialets färgspridning, s. k. kromatisk aberration. Jfr Avbildningsfel.

Abertillery [Eeböti'Höri], stad i s.v. England, grevsk. Monmouthshire. Järnverk, kolgruvor. 29.000 inv. (1942).

Aberystwyth [eeborisfoip], hamnstad o. badort i v. Wales. College (tillh. University of Wales), 1.028 stud. (1947). 10.000 inv. (1942).

Abessinien, till 1945 i Sverige officiellt namn på Etiopien (jfr d. o.).

A'betz, O 11 o. f. 1903, tysk nationalsocialistisk diplomat, ambassadör i Paris 1940, ledde förhandl. med Vichyrg. Anklagades 1946 för spionage mot franska staten.

A. B. F., förkortning för *Arbetarnas bildningsförbund*.

Ab hinc, lat., hädanefter, härifrån.

Abia' el. Abi'a'm, *konung av Juda*, som o. efterträdare till Rehabeam.

Abies, barrträdsläkte (»ädelgranar») (fara. *Pinaceae*), c:a 30 arter på n. halvklotet. Genomgående huvudstam, regelbundna grenvarv, plattade barr, upprättstående kottar, som falla sönder vid mognaden. Ved vit utan mörkare kärna, lös o. utan harts, vilket dock förekommer bl. a. i stammens o. grenarnas bark. Många arter, särsk. nordamerikanska, äro hos oss högt skattade prydnads- o. parkträd. Den i Europas skogsbruk viktigaste är *A. al'b a*, silvergranen.

Abigail, den rike Nabals hustru o. efter Nabals död Davids hustru (1 Sam. 25).

Abild, kommun i mell. Halland, Hall. 1. (past.adr. Årstad; Årstads landsf.distr., Hallands mell. doms. 484 inv. (1947).

Abildgaard [-gå'r], Nicolai (1743—1809), dansk målare, arkitekt, bildhuggare. Även verksam inom konstslöjden. A. representerade sin tid internationella klassicism o. verkade förädlade på den danska konsten.

Abime'lek. En filisteisk konung A. uppträder i 1 Mos. 21 som Abrahams förbundne.

Ab initio, lat., från början.

Abisa'g från Sunem, ung, skön kvinna, som fördes till den älderstigne konung David (1 Kon. 1: 3 ff. o. 2: 17 ff.).

Abisa'i, en av konung Davids trognaste hjältar, son till Seruja o. broder till Joab.

A'bisko, samhälle vid Abisko ö. station, på Malmbanan, inom Kiruna stad, Norrb. 1. Vid hållplats 2 km v. om A., nära Abisko o. jockss utflöde i Torneträsk, ligger A. turiststation (äg. STF), 385 m ö. h., samt på något avstånd A.

naturvet. station. Kring A. avsattes 1909 A bisko nationalpark (50 kvkm), känd för sin rikedom på fjällväxter.

Abiturient' (av lat. *abVre*, avgå), lärjunge, som är färdig att undergå slutexamen.

Ablaktering (av lat.) el. av s v g n i n g, en förkningsmetod, tillämpad på trädartade växter, som icke kunna ympas el. okuleras. Grenar på två rotstående exemplar läggas samman o. efter deras hopklänning skiljas plantorna åt.

Ablatio'n (av lat.), ytsmältning på glaciär. Ablativ (lat. *ablati'vus*, egentl. borttagande från), en kasus i latinnet o. några andra språk.

Ablution (av lat.), tvagning. Abnorm' (av lat. *ab nor'ma*, från regeln), onaturlig, oregelbunden; sjuklig, missbildad. Subst.: a b n o r m i t e't.

Abnormundervisning, undervisning för abnorma barn (blinda, dövstumma el. idioter).

A bocca chiusa [-kio'-], it., musikterm: med slutna läppar.

Aboliti'o'n (av lat.), avskaffande, upphävande (av straff): benädning.

Abolitionis'ter, nordamerik. parti, som arbetade på negerslaveriets avskaffande. Framträdde vid slutet av 1700-t. o. upplöstes 1870.

Abomina bel (av lr.), avsky vara. — A b o m i n a t i o'n, avsky.

Abondance [abã'eda**s'], fr., överflöd.

Abonne'ria (av fr.), beställa, betinga sig en rätt för viss tid. — A b o n n e m a n g', beställning, för viss tid betingad rätt (t. ex. till en teaterloge). — A b o n n e n t', innehavare av abonnemang.

Ab ori'gine, lat., från början.

Aborigines, lat., urinvånare; folk of vid foten av Apenninerna, omtalad i rom. sägner.

Abort' (av. lat. *abort'ri*, förgås), missfall; så mycket förtidig börd, att fostret ej är livsdugligt utom moderlivet — före 28—30 havandekäpsveckan. — Habituell abort: upprepade missfall orsakade av livmoder- el. allmänsjukdom (syfilis). Kriminell abort: fosterfördrivning. — 1938 antogs i Sverige en lag, som tillåter av läkare utförd abort under vissa förutsättningar (medicinska, humanitära, eugeniska samt blandat medicinsk-sociala). 1946 genomfördes ändringar i denna lag, som starkare understryka det sociala momentet. Bl. a. kan abort medges, när det med hänsyn till kvinnans levnadsförhållanden kan antagas, att hennes kroppsliga el. själsliga krafter skulle allvarligt nedsättas genom barnets tillkomst o. vården om barnet. — A b o r t e r a, få missfall. — A b o r t i'v, utvecklad; fosterfördrivande. — A b o r t i'v s j u k d o m s f ö r l o p p, lindrigt, ej fullt utvecklat förlopp av sjukdom.

About [abo'J, h, a i n o u a 11020—85), fransk romanförfattare o. tidningsman. Bl. arbeten *La question romaine* (1858), en stridsskrift mot påvedömet, o. *Roman d'un brave homme* (1880), en protest mot Zolas naturalism.

Ab o'vo, lat., »från ägget», från början; bevingat uttryck hämtat från Horatius' *Ars poetica* (vers 147).

Abraham el. A b r a m, enl. israelitisk tradition stamfader för Israel o. andra semitiska stammar. A. skildras i I Mos. som urtypen för tro o. kallelsetrohet. Jesus hänvisar till A. i en märklig utsaga Joh. 8: 58 o. a.

Abraham, Paul, f. 1893, ungersk-judisk tonsättare, känd för framgångsrika operetter (*Viktorias husar*, 1930, *Blömmen från Hawaii*, 1931, m. fl.).

Abraham Broderon, d. 1410, dansk storman av halländsk adelssläkt, en tid stathållare på Kalmar slott; stod högt i gunst hos drottning Margareta.

Abraham Rydbergs stiftelse bildades 1848 på en av skeppsredaren A. Rydberg (1780—845) gjord donation för beredande av undervisning i sjömansyrket åt 16—21 års ynglingar. Det första skolfartyget, briggen Carl Johan, ersattes 1879 av fullriggaren Abraham Rydberg, vilket namn sed.

burits av ytterligare två skepp, 1912—28 (se bild) o. 1929—42, vilket sistnämnda då försålades till Portugal. Nuv. skolfartyg Sunbeam inköpt 1946.

Abrahamsberg, stadsdel i Stockholm inom Bromma församling, 5,671 inv. (T947).

Abrahamson, August (1817—98), köpman, mecenat, grundläggare av slöjdseminarier å Nääs, som han testamenterade till sv. staten. — Hans maka Euphrosyne A., f. I^ceman, var en ryktbar sångerska (1836—69).

Abrahamsson, Vetter (1068—1741), rättslär, häradshövdning, utgav 1726 lagkommentareu *Sveriges rikets lands-lag*, som återger rättspraxis o. är av stort rättshistoriskt värde.

Abraham's Andre ae Angermann's (omkring 1540—1607), Sveriges fjärde protestantiske ärkebiskop. Motståndare till Johan III:s liturgi nödgades A. tillbringa 11 år i landsflykt. Av Uppsala möte 1593 utsågs han till ärkebiskop o. gjorde sig känd genom hänsynslös stränghet vid visitationer («Måster Abrahams råfst») men ådrog sig härigenom hertig Karls onåd. Avsattes 1599 o. dog som fånge på Gripsholm.

Abrakada'bra, trollformel. Skrevs i trekant bl. a. på amuletter; numera liktydigt med meningslöst pladder.

Abramo'vitj, Salomon (1836—1917), judisk författare, skrev på jiddisch o. hebreiska o. kallas jiddischlitteraturens farfader. Bl. romaner *En judisk Don Quijote* o. *Hästkraken*.

Abran'tes, stad i mcll. Portugal, vid fl. Tajo. Har en av landets ståtligaste kyrkor. Intogs 1807 av franske generalen Junot, som härför erhöi titeln »hertig av Abrantes», 9,000 inv.

Abrasio'n (av lat. *abra'dere*, bortskrapa), vågornas o. tidvattnets nedbrytande inverkan på en kust. Åro bergarterna horisontellt lagrade, uppkommer en brant kustvägg, a b r a s i o n s b r a n t; nedanför denna utbreder sig a b r a s i o n s t e r r a s s e n, på vilken ibland hårda partier kvarstå o. bilda s. k. a b r a s i o n s v i t t n e n (ex. raukarna på Gotland).

Abrax'sstenar & a b r a x a s g e m m e r, skurna stenar, på vilka inristats en fantastisk figur jämte grek. ordet *Abraxas* el. *Abraxas*, gnostikernas beteckning på högsta väsendet, urväsendet. Ansågs som undergörande.

Abruentiatio'n, det vid katolskt dop brukliga avsågandet av djävulen. Förekom i Sverige till 1811.

Abrial', Jean Charles, f. 1889, fransk amiral, utmärkte sig som överbefälh. för de franska sjöstridskrafterna vid inspeppningen av de allierade trupperna i Dunquerque maj 1940. Samarbetade med tyskarna under ockupationen o. var som marinminister i Vichyregeringen 1942—43 en av de ansvariga för den franska Toulonflottans sänkning. Dömdes härför till tio års straffarbete 1946.

Abrupt' (lat. *abrupt'us*), tvärt avbruten, plötslig, osammanhängande.

A'brus precato'rius, tropisk, busklikn. växt (fam. *Leguminosae*) med hårda, glänsande, korallröda, svartfläckade frön, vilka användas till raddand («paternosterbönor») o. till prydn.

nadsföremål. Fröna innehålla ett giftigt ämne, abriin, som använts mot ögonsjukdomar.

Abruzzerna, it. *Abruzzi*, vild bergstrakt i mell. Italien, högsta delen av Apenninerna (Gran Sasso d'Italia 2,914 m).

Abruzzi e Molise [abroftsi e mali'se], landskap i mell. Italien, omfatti prov. Aquila degli Abruzzi, Campobasso, Pescara, Chieti (= Molise) o. Xeramo. 1,677,000 inv. (1943).

Ab'salom, konung Davids tredje son. Efter A:s tragiska slut i strid mot sin fader begrävar David honom i sin klagosång 2 Sam. 18: 33.

Ab'salon (1128—1201), biskop i Roskilde 1158; ledde som sådan fälttågen mot venderna, varunder Riigen erövrades. Kring det av honom anlagda slottet vid fiskläget Hafn uppväste senare Köpenhamn. Arkebiskop i Lund 1177, verkade A. som kraftfull kyrkopolitiker o. bildningsfrämjare. A. är den största gestalten i Danmarks medeltid.

Ab'salon Pedersen, d. 1575, norsk teolog o. historiker, förf. av det av norsk patriotism genomsärande verket *Om Norriges rige*.

Abscess' (av lat. *abscedere*, avskändras), avgränsad varansamling, slutstadium vid inflammation, vanligen försäskad av varbakterier (främst stafylokokker). Kall a., varansamling i'tan tecken på akut inflammation i anslutning till tuberkulos process i ben el. lymfkörtel.

Absciss'a, lat., en punkts (*p*) avstånd (*a*) från den lodräta axeln (*y*-axeln) i ett rätkvinkligt koordinatsystem. Jfr Ordinata.

Absenoe [-sa'ns'], fr., frånvaro; hastigt övergående medvetlöshet, särsk. hos epileptiker. — A f a s e n c e d e s p r i t [-desprit], tankspriddhet.

Ab'sens, lat., frånvarande.

Absent friends [æbb'sönt trends], eng., frånvarande vänner.

Absentism', den vanl. som missförhållande ansedda ordning, att personer leva o. förbruka sina inkomster långt borta från platsen för sina inkomstkällor (ex. irländska godsägare i London).

Absid' (av grek. *apsis*, rundning), halvrund o. av en halvkupol betäckt utbyggnad, oftast bakom högaltaret i kyrkor av basilikatyp. — **A b s i d i ä l**, halvcirkelformig.

Absint', likör, tillsatt r. extrakt av malört. **Ab sit o'men**, lat., må häri icke ligga något dåligt föröbud.

Absolut' (lat. *absolutus*), fullkomlig, oinskränkt. Motsats: relativ. — *Filos.* Det **absoluta**, det självständiga, förutsättningslösa, fullständigt oberoende varandet, världsguden, Gud.

Absoluta måttssystemet el. *cgs-s y s t e m e t*, ett system av enheter för fysikaliska storheter med centimeter, gram o. sekund som grundenheter. Absoluta enheter för andra storheter än längd, massa o. tid härledas från grundenheterna med hjälp av kända fysikaliska lagar. Jfr Dyn, Erg o. Måttssystem.

Absoluta nollpunkten, nollpunkten för absolut temperatur (se d. o.). Det är både teoretiskt o. praktiskt omöjligt att nå den absoluta nollpunkten, som är belägen vid -273.16° C.

Absolut belopp, **absolut värde**, ett talvärde utan hänsyn till om det är positivt el. negativt, brukar markeras med |a|, där a är talet. För komplexa tal utgöres det absoluta beloppet av den positiva kvadratrotten ur summan av komponenternas kvadrater.

Absolut gehör, förmåga att utan hjälpmedel bestämma tonhöjder; av. förmåga att reproducera viss ton. Anses icke i och för sig utgöra bevis på särsk. musikalisk begåvning.

Absolutio'n (av lat. *absolvere*, frigöra), avlösning, syndaförlåtelse.

Absolutism' (av lat. *absolutus*, fullkomlig). 1. Styrelseform, enligt vilken den styrande har oinskränkt makt men samtidigt i motsats till despoten respekterar lagen. — 2. Fullkomlig avhållsamhet från spritliga drycker. Anhängare därav kallas **absolutist'**.

Absolut rörelse, rörelse i förhållande till ett fast system, den hypotetiska ljusetern. Begreppet övergavs vid relativitetsteoriens tillkomst.

Absolut temperatur, värmegrad, angiven i en termodynamiskt fastställd skala (jfr Temperaturskala). Beräknas ur celsiusgrader genom att addera 273.16 o. betecknas vanl. °K (Kelvingrader).

Absolut värde, dets. som absolut belopp. **Absolvera** (av lat.), frigöra; fullborda, avsluta (en examen).

Absorbera (av lat.), insuga, upptaga. — **Absorptio'n**, uppsugning, upptagande. —

Fys. 1. När strålände energi (ljus, värme, radiovågor osv.) passerar ett skikt av ett ämne, kommer den genom att till en del omvandlas till värme, kemisk energi el. annat slags strålning att försvagas, **absorberas**, med en efter skiktjockleken växlande bråkdelen, kallad **absorptionsförmåga**. Dess storlek beror av ämnets beskaffenhet, temperaturen o. strålningens våglängd. — 2. Gasers upplösning i vätskor el. upptagande i det inre av en fast kropp (det senare kallas av. ocklusion, se d. o.), ex. upplösning av koldioxid el. klorväte i vatten el. vattenångas absorption i fasta torckmedel ss. fosforpentoxid el. klorcalcium. Absorptionen i vätskor befrämjas av högt tryck o. låg temperatur. — Jfr Adsorption.

Absorptionspektrum, det spektrum, som erhålles, då ljus får passera ett skikt av ett ämne, varvid de olika färgerna försvagas på ett för ämnet utmärkande sätt. Jfr Spektralanalys o. Spektrum.

Abstinens' (av lat. *abstinere*, avhålla sig från), avhållsamhet, särsk. i fråga om sprit. — **A b s t i n e n s y m t o m**, besvär (ångest, arbetsoförmåga m. m.), som uppträda hos personer, vilka vanemässigt använda gifter (särsk. morfin), då de plötsligt hindras från bruket av dessa.

Abstrahera (av lat.), bortse från, vända uppmärksamheten el. viljan från något.

Abstrakt' (av lat. *abstrahere*, frändraga), tänkt, överklig; innehållsfattig; dunkel. Motsats: konkret. Jfr Substantiv.

Abstraktio'n (av lat. *abstrahere*, frändraga), i. Den tankeakt, varigenom man söker bortse från de ur en el. annan synpunkt **oväsentliga** egenskaperna hos ett föremål el. en grupp av föremål för att med desto större uppmärksamhet kunna iakttaga de **väsentliga**. Genom abstraktion bildas begreppen. — 2. Tankekapelse utan åskådligghet el. motsvarighet i den konkreta verkligheten.

Abstrakt konst, en i reaktion mot naturalistiskt avbildande omkr. 1910 uppkommen riktning, som tagit sig uttryck bl. a. i kubism o. futurism. A., som har dekorativt karaktär, har inverkat på den funktionalistiska byggnadskonsten. — A. II. Barr: *Cubism and abstract art* (1936).

Absurd' (lat. *absurdus*), orimlig. — **A b s u r d i t e t**, orimlighet.

A'bu, arab., »fader»; ingår ofta i egennamn. **A'bu-bekr** (573—034), fader till Muhammeds älsklingshustru Aischa; kalit 632.

A'bu Gbalib, egyptisk fornstad i Nildeltat, under åren 1931—37 föremål för svenska arkeologiska utgrävningar.

Abuki'r, mindre hamn i Egypten, ö. om Alexandria, känd genom amiral Nelsons sjöseger över fransmännen 1798.

Abuli' (av grek.), viljelöshet el. sjuklig obe-
slutsamhet.

A'bu Marku'b, arab. namn på *Balae'niceps*
rex, träskonäbb.

Abu'na, arab., »vår fader», titel för den etio-
piska kyrkans överhuvud.

Ab urbe con'dita, lat. (förk. a.u.c.) el. anno
urbis (förk. a.u.) el. anno urbis conditae (förk.
a.u.c.) el. anno ab urbe condita (förk. a.a.u.c.)
(det el. det) året efter stadens (Roms) grund-
läggning.

A'bu-Sim'bel, ort i s. Egypten, vid Nilen,
känd för två in i ber-
get huggna
tempel från
1200-t. f.
Kr., det ena
17.7m djupt
o. med 4
stycken 20
m höga ur
klippan ut-
huggna sta-
tyer av
Ramses II
(se bild).

Abusjehr,
dets. som
Busjchr.

Abu'sus,
lat., miss-
bruk.

Aby'dos. 1. Ruinstad i s. Egypten. Konunga-
gravar. — 2. Forntida stad i Mindre Asien;
var utgångspunkt för Xerxes' skeppsbygga
över Hellesponten (480 f.Kr.).

Abyss'isk avlagring (grek. *abyss'os*, av-
grund), djuphavsbildning.

A. C, förkortning för lat. *Ann'o Chris'ti*.

a. O., förkortning för lat. *ann'i curren'tis*, un-
der det löpande året.

a. o., förkortning för eng. *alternating current*,
växelström. Vanlig anvisning på elektriska appa-
rater av eng. el. amerik. tillverkning. Jfr d. c
Ac, kem. tecken för en atom aktinium.

Acacia, växtsläkte (fam. *Leguminosae*), ca
500 huvudsakl. på Afrika o. Australien för-
delade arter. Blommor små, i rika ax-
el-huvudlika gytringar. Bladstiplerna kunna vara
ombildade till ytterst kraftiga taggar, o. många,
särsk. australiska arter, sakna bladskiva (i
stället är bladskafvet skivligt utplattat). *A-
se'negal* (Afrika) lämnar gummi arabicum,
A. catec'vu o. *A. su'ma* (Främre Indien) ha en
kärnved, rik på garvämne, vilket utvinnes
genom kokning (»kateku»); flera arter ha väl-
luktande blommor, vilka användas inom par-
fymindustrien. — Den hos oss på kalljord odlade
»akaciam» tillhör släktet *Kobinia*.

Academi'a Caroli'na, lat., »Den karolinska
akademien», namn dels på Lunds universitet,
ss. grundlagt av Karl X, o. dels (efter Karl
XI) på det på 1700-t. rivna gamla universitets-
huset i Uppsala. Jfr Carolina rediviva.

Academia Stookholmensis, C o l l e g i u m
r e g i u m, i Gråmunkelostret i Stockholm av
Johan III 1576 inrättad skola med kyrkopolitisk
tendens. 1593 överflyttades dess professorer till
Uppsala universitet.

Académie des beaux-arts [akademi' de
båsa'r], Franska konstakademien,
Paris, grundad 1795 i Institut de
France.

Académie française [akade-
mi' fra'ssa's], Franska akade-
mien (se d. o.).

Aeajou [akasjo'], *Anacar'dium*
occidentale (fam. *Anacardiaceae*),
ett i tropikerna odlad träd. De

njurformade frukterna (»elefantlöss») användas
för framställning av bläck; kärnan o. det
päronlikt ansvallda fruktskafvet ätas. (Se bild.)

Acanthodei, ord-
ning av med hajar
besläktade, utdöda
fiskar, utmärkta
genom ånda till 7
par fenbildningar
längs kroppens sidor. Bilda stöd för den s. k.
sidovecks teorien.

Acan'thus, örtsläkte (fam. *Acanthaceae*), 20
arter i Medelhavsområdet o. Gamla världens
tropiska delar. Blad motsatta, djupt parfli-
kade; blomsamlingar stora, axlikn. *A. mo'wis*,
en redan under antiken använd prydnadsväxt.
A:s blad upptogs under antiken (300-t. f. Kr.)
som ornamentsmotiv (korintiska kapitalet etc.).

A cappella (av it. *cappella*, kapell), musik-
term: i kyrkostil; sång utan instrumentalt
ackompanjemang.

A capriccio [-riti'ja], it., musikterm: efter
gottfinnande, ej strängt i takt.

Aoapulco, stad i ö. Mexico med en av
världens bästa naturliga hamnar, viktigt ort
under spanska världets tid. 10,000 inv. (1945).

Accelerando [atsje-], it., förk. accel.,
musikterm: med smån. tilltagande hastighet.

Acceleratio'n [akse-] (av lat. *accelera're*, på-
skynda), mått på förändringen i en rörlig kropps
hastighet (angives i meter per sek' el. cm per
sek'). Infördes av Galilei, som fann, att en
fritt fallande kropps hastighet varje sekund ökas
med 9.8 m i sek, den s. k. accelerationen
vid fritt fall. Huygens insåg vid studiet av
centrifugalkraften (1669), att äv. en kropp, som
med samma hastighet rör sig i en cirkelbana, kan
anses äga acceleration. centrifugal-
acceleration, ifall man i hastigheten äv.
inbegriper rörelseriktningen, ty denna förändras
ständig i cirkelbana. Newton tog (1687)
steget fullt ut o. antog ett mera omfattande
accelerationsbegrepp, enl. vilket accelerationen
är en s. k. vektor, så att den liksom hastighet
o. kraft äger både storlek o. riktning. Jfr
Hodograf.

Accelera'tor, — Fys. Apparater för att giva
laddade partiklar, ss. elektroner o. gasjoner,
mycket höga hastigheter. Ex. betatroner o. cyklo-
troner. — Kem. Ännen, som påskynda vulkani-
seringen av gummi, t. ex. antimonsulfid. — Tekn.
Mekanisim, som reglerar bränsletillförseln till
motorer på bilar vaal. gaspedalen). På vissa eld-
vapen en detalj, som ger slutstycket ökad rö-
relse bakåt.

Accelere'tra (av lat.), påskynda.

Accelerome'ter, instrument för att mäta
accelerationen.

Accent [aksänf] (av lat. *ad*, till, o. *ca'here*,
sjunga), betoning av ord el. stavelse el. inom
musiken ton el. ackord; tonvikts-tecken; bryt-
ning (i uttalet). — Accentuera, betona.

Accept [aksäpf] (av lat. *acc'ipere*, mottaga),
godkännande, oftast om växlar; äv. en till
betalning godkänd växel. Den, som godkänt en
växel till betalning, kallas acceptant'. —
Acceptabel, godtagbar. — Acceptera,
antaga; godkänna till betalning.

Acceptkredi't, rätt att trassera på bank,
som genom att acceptera växeln gör, att den-
samma blir lätt realiserbar mot billigare ränta
än eljest. För sin medverkan betingar sig
banken viss s. k. acceptprovision.

Acce'ptor, gemensam benämning på ännen,
t. ex. vissa enzym, som kunna upptaga väte el.
syre från ett annat ämne.

Accession [aksäso'n] (lat. *access'io*, till-
komst). Jur. Förvärv av äganderätt till en
sak (bisak) genom att denna fy'siskt förbindes
med annan sak (huvudsaken). — Statsr. Stats

biträdande av ett mellan andra stater ingåendet fördrag.

Accessionskatalog, förteckning över ett biblioteks el. ett arkivs förvärv.

Accent [aksä'sit] (lat., av *acce'dere*, nalkas), egentl. »han har kommit nära» (målet), utmärkelse till dem, som ej nå hederspriset.

Accessorisk [aksä-] (av lat. *acce'dere*, tillkomma), som utgör bihang. — Accessoriska organ, sådana organ, som ej höra till den normala byggnadsplanen för en djurgrupp. Ex.: gälar på inälvssäcken hos vissa skalfåla snäckdjur, som sakna mantelhåla o. till denna hörande gälar.

Accidens' [aksä-] (av lat. *acce'dere*, hända), tillfällighet; i filosofien: oväsentlighet (motsats: substans).

Accidenstryck, tillfälligt, mindre tryckarbete (affisch, matsedel, visitkort m.m.).

Accidentell, oväsentlig, tillfällig. Motsats: essentiell. Jfr Accidens.

Accis [aksä's] (lat. *acce'sa*, avskuren, näml. *pars*, del, statens andel i viss vara), benämning på vissa skatter o. avgifter, merendels konsumtionsskatter (ex. margarinnaccis). Ej att förblandas med tullar.

Accius [akk'i'us], X, u'c' i u s (omkr. 170—90 f.Kr.), romersk författare, gjorde bl.a. berömda omdiktningar av grek. tragedier. Bevarade brottskycken av A:s diktning äro samlade av Ribbeck i *Scenicae Romanorum poesis fragmenta*, bd 1 (3:e uppl. r8g7).

Accra el. Akkra, huvudstad i britt. kolonien Guldkusten, v. Afrika. 75,000 inv. (1944). Stor export av kakao, palmolja m. m.

Accreensrätt [akresjäs-J] (av lat. *accrescere*, växa till), en under vissa förutsättningar arvingar tillkommande rätt att dela arvedel, som annan stärbhusdelägare ej tillträtt.

Accrington [akk'ringlön], stad i n. England, grevsk. Lancashire. 36,000 inv. (1945). Bommullsindustri.

AcEm, kem. tecken för en atom aktiniuumemanation. Jfr Aktinon.

Acer, lönnsläktet (fam. *Aceraceae*), ca 120 arter träd el. buskar på n. halvklotet. Blad handflikade el. parbladiga, korsvis motsatta, blommor oansenliga, i rika samlingar, frukten en tvådelad, vingad klyvfrukt. Veden är finporig, hård o. hos många arter värdefull. Sav med hög sockerhalt (rörsocker), särsk. i Nordamerika utnyttjad för sockerframställning. Hos oss två arter vilda, *A. platanoides*, skogslönn, o. *A. campestre*, näverlönn. Flera odlas som parkträd, ex. *A. pseudo-platanus*, sykomorlönn, *A. negundo* o. a.

Acerra [atsjärr'a], stad i mell. Italien, prov. Neapel. 22,000 inv. (1936). Mineralkällor.

Acetanil'id, dets. som antifcbrin.

Aceta't, ättiksyrans salter.

Acetatsalt, ett slags konstiske, bestående av cellulosaacetat. Framställes av sulfittmassa.

Aceton [-tän], CH₃-COCH₃, färglös vätska med karakteristisk lukt, kokp. 56°6'. Framställes ur kalciumacetat genom upphettning utan lufttillträde. Lösningmedel. Anv. vid tillv. av jodoform, kloroform, röksvagt krut, dissousgas m. m.

Acetonkloroform, dets. som kloreton.

Acetonkroppar, -oxinsyror, acetattkis-syra o. aceton, vilka på grund av den rubbade sockeromsättningen uppträda i ökad mängd i bl. a. blod o. urin vid sockersjuka.

Acetum, lat., ättika.

Acetylen, C₂H₂ i vanl. förekommande oren form illaluktande, i ren form eteriskt luktande gas, vilken vid förbränning i luft kan ge ett skarpt vitt ljus, användbart för belysning o. signaler. Med syrgas fås en mycket het låga, användbar för s. k. autogcuvetsning. Bland-

ningar med luft el. syrgas äro starkt explosiva. Den till vätska förätade gasen är redan i o. för sig explosiv. A. framställes i acetylen-gasverk ur kalciumkarbid o. vatten samt försäljes äv. i stälcylinrar, s. k. gasacuinulato-rer, löst under tryck i aceton, sona uppsugits i en porös massa. Kallas då äv. dissousgas.

Acetylenbelysning erhålles genom acetylen förbränning antingen enbart i luften genom brännare med ett el. tva, mot varandra ställda, fina hål el. ock i blandning med luft el. syrgas, varvid den icke lysande lågan rikts mot en glödkropp. Jfr Dalen o. Klippljus.

Acetylenngasverk består vanl. av en gasutvecklingsapparat, i vilken gasen bildas genom att vatten på ett el. annat sätt kommer i beröring med kalciumkarbid. Därifrån ledes gasen genom en tvättare till en gasklocka, från vilken den, efter att ytterligare ha passerat en renings- o. torkepparat, kan efter behov uttagas genom rörledning.

Acetylen-tetraklorid, dets. som tetraklorethan. Acetyl'koli'n, ett ämne, som vid retning av bl. a. de parasympatiska nerverna frigöres vid dessa nervers ändrar. Det har betydelse för överförandet av retningen från nerverna ifråga till de celler dessa påverka, bl. a. glatta muskelceller o. vissa klotceller. För sina arbeten över a:s verkan erhöilo II. Dale o. O. Loewi nobelpriset i fysiologi o. medicin 1936.

Aeetylsalicylsyra, C₁₁H₇CO₂O. C₆H₄. COOH, färglösa kristaller med syrlig smak, lösliga i alkohol men svårslösliga i vatten. Framställes ur salicylsyra. Anv. som läkemedel (verkar febernedsättande, svett drivande o. smärtstillande), särsk. mot reumatiska åkommor (ledgångsreumatism).

Achard [ajja'r], Franz Karl (1753—182r), tysk kemist, uppfinn betsockertillverkn.

Achard [asja'r], Marcel, f. 1899, fransk dram. författare; skrivit spirituella komedier som *Voltz-le-vous jouer avec moi?* (1924), *La femme en blanc* 1933; Damen i vitt) m.fl.

Acharius, Erik (1757—1819), läkare o. botanist, den systematiska lavforskningens grundläggare.

Ach'enbach, Andreas (1815—rgro), tysk landskaps- o. marinmålare. Utövade stort inflytande på det dijseldorfska landskapsmåleriet o. därvid delvis äv. på det svenska.

Acheson [sirtsj'is'n], De an, f. 1893, amerik. politiker o. jurist, bitr. utrikesminister ig4r—45, understatssckr. i utrikesdep. 1945—47.

Achille'a, örtsläkte (fam. *Compositae*), ca 100 arter på n. halvklotet. Små, kvastlikt ordnade blomkorgar, kantblommor tunglika. *A. ptarmica*, nysört, vildväxande hos oss, o. andra arter odlas som prydnadsväxter. *A. millefolium*, rölleka, allm.; medicinalväxt.

Achill'es, latinsk form för Akilleus.

Achlat', stad i turk. Armenien. 4,000 inv. Fordom lysande residensstad (ca 200,000 inv.) för de armen, kungarna; förstörd på 1200-t.

Achmat'ova, Anna Andrejevna, f. 1895, rysk skaldinna av Bloks litterära skola. G. m. ryske förf. Gumiljov.

a. Chr. In.), lorkortning för lat. *ante Christum* (na'tum), före Kristi födelse.

Acidite't (av lat. *acidum*, syra), surhetsgraden hos en lösning el. uppslammning; beror på halten av vätejoner (H³O⁺). Som ett noggrant mått användes vätejonaktiviteten el. vanl. vätejon-exponenten, pH. — Titrerbar aciditet är halten av fria syror; kan bestämmas genom titrering med lut i närvaro av lämplig indikator (acidimetr'i).

Acidos [-äs] (av lat. *acidum*, syra), minskning av blodets alkalireserv, vanligen genom ökad bildning av andra syror än kolsyra, t. ex. /J-oximätsyra, acetattkisyra i vävnaderna, t. ex. vid svält, sockersjuka, njurinflammation.

Acidum, lat., syra.

Acireale [atsjirea'le], hamnstad på ö. Sicilien, prov. Catania, Italien. 35,000 inv. (1936). Värma källor.

A **cire perdue** [a si'r pärdy'], fr., egentl. »med förlust av vaxet», en gjutningsmetod, vid vilken en mer el. mindre ihålig vaxinodell inbäddas i en deg av gips o. terrakotta. Sedan denna torkat, upphettas deii, varvid vaxet får rinna ut genom kanaler, varpå den smälta metallen ihålles. Därefter sönderslås formen.

Acke, Johan Axel Gustaf (1859—1924), son till botanisten N. J. Andersson, målare. Mångsidig konstnär, vars fantasi fått ett typiskt uttryck i målningen / *skogstemplet* (Thielska galleriet). Monumentala marinmålningar o. porträtt, ss. *Z. Topelius*, *V. v. Heidenstam*, *självporträtt* (se bild). Stuckreliefer i Stockholms stadshus. Bokillustratör.

van **Acker**, A c h i l l e, f. 1898, belg. socialistisk politiker, konsejpresident febr. 1945 — febr. 1946 o. mars — juli s. å. Kommunikationsmin. i Spaaks regering sed. mars 1947. A. ledde 1946 vänsterpartiernas motstånd mot planerna på konung Leopolds återkomst.

Ack'ja el. a k' j a, lappländsk släde.

Aeklamano'n (av lat.), högljutt bifall. — Med aeklamation, utan motsägelse o. utan omröstning (vid antagande av förslag).

Aeklimatise'ra, anpassa, vänja växter o. djur vid främmande klimat el. förhållanden. Ett överförande ex. till ett kallare klimatområde lyckas endast, om arten redan i sitt hemland innehåller former med en större grad av hårdighet ärftligt fixerad. Dessa kunna då fortleva, de övriga dö ut. Om arten ärftligt är enhetlig, kunna dess eftersträfvade egenskaper ev. förväras för ett främmande område genom hybridisering med någon där växande, hårdig, ehuru mindre värdefull art. el. genom mutation.

Aeklinga, kommun i ö. Västergötland, Skarab. l. (past.adr. Tidaholm); Tidaholms landsf. distr., Vartofta o. Frökinds doms. 337 inv. (1947).

Aekkommodau'ön (av lat. *ad*, till, o. *comm'o-dum*, bekvämlighet, fördel), anpassning, lämpande efter omständigheter. — *Fysiol.* ögats förmåga att inställa sig för seende på olika avstånd. — Inställningen sker genom förändring av ögonlinsens brytningsförmåga o. åstadkommes genom en i ögonklotet belägen muskel, a c k o m m o d a t i o n s - el. c i l i a r m u s k e l n.

Aekkommode'ra, anpassa.

Aekompanje'ra (fr. *accompagner*, ledsaga), beledsaga huvudstämmen i ett musikstycke med instrument, hel orkester el. kör.

Aekord [-ä-] (fr. *accord*, av lat. *ad*, till, o. *cor*, hjärta), överensstämmelse; avtal, beting, i motsats till arbete för dag- el. timlön. — *jur.* Överenskommelse mellan en på obestånd varande gäldenär o. hans fordringsägare ang. betalning av gälden, vilken överenskommelse skall för att vinna laga kraft fastställas av rätten (vederbörande konkursdomstol). Aekord kan förekomma såväl i samband med konkurs (7 kap. konkurslagen) som utan att konkurs föreligger (lag ¹³/_s 1921 om aekordsförhandling utan konkurs). — *Mus.* Samklang av flera toner med olika höjd men med bestämt inbördes för-

hållande mellan tonernas svävingstal. Grundtonen, dennas ters o. kvint bilda treklangen; ännu en ters ger septimackord o. ännu en nonackord.

Aekordera, träffa avtal, underhandla. Aekredite'ra (lat. *accrēdere*, tro), befullmäktiga, t. ex. ett såndebud hos ett främmande statsöverhuvud; skaffa anseende. — *Hand.* Om vid affärsuppställelse likvid lämna genom växel, som av säljaren dragas på en köparen uppgiven bank el. bankir, skall köparen aekreditera (öppna kredit för) säljaren hos bankfirman för det belopp växeln avser.

Aekté, Aino (1876—1944) l g- m. B. Täländer (1919), finsk operasångerska, sopran. A. grundade tills. m. K. Fazer Finska operan i Helsingfors. Utg. 1925 *Minnen och upplevelser*.

Aekumulation (av lat. *cu'mulus*, hog), hopande.

Aekumulati'v utdelning, en form för utdelning på preferensaktier. Om utdelning något är ej kunnat lämnas, kunna dessa nästföljande år erhålla utdelning för det el. de föregående, innan stamaktierna erhålla någonting.

Aekumula'tor, i vidsträckt betydelse varje anordning för uppsamlning o. lagring av energi. I dagligt tal avses oftast elektrisk aekumulator. Jfr d. o. samt Gas- o. Ångaekumulator.

Aekumulera, nopa, samla.

Aekurat (av lat. *cu'ra*, omsorg), noggrann, punktlig, precis, alldeles. — *Aekuratess'*, noggrannhet, punktlighet.

Aekusativ (lat. *accusa'wus*, av *accusa're*, anklaga), en kasus (för omedelbart objekt).

Aekusehö'riska (av fr.), barnmorska.

Aekvisitio'n (av lat. *acqu'irere*, förvärva), förvärv. — *Aekvisitör*, person, som anskaffar kunder, försäkringstagare o. annonsörer.

Aek, Värmeland du sköna, dikt av Anders Fryxell till östgötsk folkmelodi.

Aconagaua [-ka'gaa], bergstopp på gränsen mellan Argentina o. Chile, Andernas o. Amerikas högsta, 7,030 m. ö.h.

A condition [akä^a & dis-jä's'], förk. å c o n d., fr., »vilkorligt», ett försäljnings sätt, som anger, att varan får återlämnas, om kommissionären ej inom viss tid lyckats sälja den.

Aconi'tum, örtsläkte

(fam. *Ranunculaceae*), c:a 60 högvuxna arter på n. halvklödet; blad handflikade, blommor i toppställd klase. Foder vackert färgat, hjämligt, skyltande; två av kronbladen förvandlade till honnsgömmen. Rotstocken innehåller aekonitin, ett utomordentligt starkt gift. De blåblommiga *A. nape'wus* o. *A. camm'arum* (se bild), blåduvor, äro omtyckta trädgårdsväxter. *A. septentriona'le*, stormhatt, vild i Norrland.

Aconit'us, J a c o b (omkr. 1500—omkr. 1566), ital. humanist o. teolog, som 1540 flydde från Italien vunen för lutherdomen.

l. Stratagemata Satanae (Satans illistiga försåt, Basel 1565) hävdar A. frisinnade evangeliska tankar långt före sin tid.

A con'to, it., på avräkning, på löpande räknning. Förkortas *a/c*.

A cor'us, örtsläkte (fam. *Araceae*), 2 arter på n. halvklödet. Blad svärdlika, stam plattad, kolv oskaftad. *A. ca'lamus*, kalmus (se bild), växer vid stränder av floder o. sjöar. Dess rotstock (»kalmusrot») har medicinsk användning.

Acquit [aki], fr. i. Första stöten, varigenom en biljardspelare utlägger sin boll. — 2. Mottagningsbevis, kvitto.

Acree[ekö], eng. o. amerik. ytmått = 40.5 ar. Acree [akr] el. A'k'k'a, hamnstad i Palestina, n. om Haifa, to,700 inv. (1945). Var under namnet *Saint-Jean d'Acree* [sä'esja's dakr'] länge en korsriddarnas stödjepunkt.

Acree, territorium i v. Brasilien. 150,000 kvkm, 89,000 inv. (1945). Stor gummiutvinning. Huvudstad: Rio Branco.

af Aorel', Olof (1717—1806), läkare, »den svenska kirurgiens fader». 1743—44 överfältläkare i franska armén, 1752 første överkirurg vid Serafferlasaretet, till vars inrättande han givit anledning. 1776 generaldirektör över sjukvården vid rikets alla lasarett. Ars *Om friska sdrs egenskaper* (1745) var den första sv. vetenskapliga avhandlingen i kirurgi.

Act [sekt], eng., handling; i eng. o. amerik. lagspråk varje beslut av offentlig myndighet.

Ac'ta, lat., dokument, handling. — Lägga ad acta, lägga till handlingarna.

Actaea [-te'a], örtsläkte (fam. *Ranunculaceae*), 13 fleråriga arter på n. halvklotet. Bladrikt delade, blommor vita i axlikn. klasar. Frukten bär. *A. spicata*, trolldruva, vanlig lundväxt.

Actinomy'ces, strålsvampar, släkte trådbakterier. Jfr Aktinomykop.

L'Action franeaise [laks-jä'ä] fraⁿ«sä's], fransk politisk organisation, bildad 1898 med Charles Maurras och Leon Daudet ss. ledare. A., som företrädde nationalistiska o. monarkistiska tankegångar o. propagerade för den korporativa staten, splittrades under Andra världskr. på grund av Maurras' o. andra medlemmars samarbete med tyskarna. Maurras dömdes 1945 till 20 års fängelse.

Ac'tion, lat. form för Aktion.

Act of Settlement [sekt' äw settl'm^ont], engelsk lag av 1701, varigenom huset Hannover tillförsäkrades den engelska tronen o. Englands sista grundlag (*Bill of rights*) utvidgades.

Acton [fekk'tön], John (1834—1902), lord A., eng. historiker, grundade det världshistoriska samlingsverket *Cambridge modern history*.

Acyk'liska föreningar, dets. som alifatiska föreningar.

A. D., förkortning för lat. *Ann'o Do'mini*, under Herrans år, dvs. efter Kristi födelse.

a. D., förkortning för ty. *ausser Dienst*, ur tjänst, före detta.

Adagio [adadsj'äl], it., mycket långsamt musiktempo; äv. den avdelning av symfonier, sonater m. m., som har adagio till huvudtempo.

Adak, kronan tillhörig koppargruva i Mala kommun, Västerb. l., s. om Skellefte älv. Berarbetas av Bolidens Gruv AB.

Adalbert, egentl. (tjeck.) *Wojtěch* [váj'tjäch], polska *Wojciech* (omkr. 955—997), tjeck. andlig, biskop i Prag, missionär i Ungern o. slutl. i Preussen, där han dödades (»Preussens apostel»). Katolskt helgon. En berömd relief på bronsdörren till katedralen i Gniezno skildrar A:s liv o. martyrium.

Adalbert, d. 1072, ärkebiskop av Hamburg-Bremen från omkr. 1043. A., som i det samtida Tyskland spelade en stor politisk roll, inlade stora förtjänster om Nordens kristnande.

Adalbert (1811—73), prins av Preussen, generalinspektör för tyska flottan, till vars bildande o. utveckling han kraftigt bidrog.

Adaldag, d. 988, ärkebiskop av Hamburg-Bremen, framgångsrikt verksam för danskarnas kristnande (Harald Blåtands dop).

Adalia, dets. som Antalya.

Adali'n, ett sövande o. lugnande medel.

Adalkona, i äldre lagspråk: äkta hustru.

Adalvard, namn på två missionsbiskopar, som av ärkebiskop Adalbert i Bremen sändes till Sverige. A. d. ä., d. omkr. 1066, uppges ha grundat domkyrkan i Skara, vars biskop han blev under Stenkil. A. d. y., d. omkr. 1070, ädrog sig trots en framgångsrik missionering i Sigtuna allmänt motstånd, då han ville förstöra hednatemplet i Uppsala. Bemäktigade sig därpå biskopsstolen i Skara.

Adam, hebr., »människa», i Mos. o. andra bibelställen benämning på den första människan. I 1 Kor. 15: 45 kallar Paulus Kristus den siste Adam. »en levandegörande ande».

Adam [fedd'öm], Robert (1728—92), eng. arkitekt, som tills. m. sin broder James (d. 1794) utförde ett stort antal byggnader i London (*Adelphi*) o. i Edinburgh samt herresäten, bl. vilka Portman House är sönderbombat. De grundade i England den nyklass. stilen. Stilbildande betydelse fingo äv. deras talrika inredningar med möbler etc. (A d a m s t i l e n). J. Swarbrick, *Robert Adam and his brother* (1915).

Adam [ada'n^o], Adolphe (1803—56), fransk tonsättare (*Niirnbergerdockan*, *Konung för en dag* m. fl. operor). Har äv. tonsatt den populära julsången *O helga natt*.

Adam [adang'], Juliette, f. Lamber (1836—1936), fransk författarinna, grundade *La Nouvelle Revue*, vars uppseendeväckande skildringar från Europas huvudstäder av »Comte Paul Vasil» tillskrivas henne.

Adam [ada'n^o], Paul (1862—1920), fransk romanförfattare; började som naturalist 1885 men övergick senare till symbolismen.

Adamanti'n, dets. som emalj (i tänder).

Adama'ua, negerrike i Afrika, s. om sjön Tsad. Ca 350,000 kvkm, 6 mill. inv. Tillhör dels Nigeria, dels Franska Ekva^o.orialafrika.

Adam av Bremen, »Mäster Ad'm», tysk andlig historiker (d. omkr. 1085). Hans berömda verk *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum* (1070-t.) skildrar ärkestiftet Hamburg-Bremens historia från 800-t. till 1072 (Adalberts död) o. innehåller högst värdefulla upplysningar om Nordens historia.

Adam de la Halle [ada'n^o 'da la all'] (omkr. 1238—88), fransk skald (trouvère). Huvudverk: *Le jeu de Robin et Marion*, en graciös berdeidyll, vartill han själv satte musik.

Adamell'o, bergsgrupp o. topp (3,564 m) »s. Tyroleralpna, Italien.

Adami'ter, av Epifanios omtalad religiös sekt, i vilken nakenhet var föreskriven vid gudstjänsten. A. är även namn på flera sekter i senare tid, vilkas regler varit mindre extrema.

Adam och Eva, art av örtsläktet *Orchis*. 1. Adams [ädd'ömsj], Samuel (1722—1803), amerik. folkledare; »den amerik. revolutions fader», verkade 1774 för utfärdandet av självständighetsförklaringen.

2. Adams, John (1735—1826), amerik. jurist, en av ledarna för den federalistiska riktningen inom amerik. oavhängighetsrörelsen o. För. Stats 2:e president (1797—1801); polit. författare.

3. Adams, John Quincy (1767—1848), son av John A., amerik. diplomat, För. Stat: 6:e president (1825—29).

4. Adams, Henry (1838—1918), sonson till John Q. A., amerik. historiker. Huvudarb.: *History of the United States of America during the administrations of Jefferson and Madison* (9 dir. 1889—91) samt det historiefilosofiska *The education of Henry Adams* (1918).

Adams [sedd8'ms], John Couch (1819—92), eng. astronom, 1860 direktör för observatoriet i Cambridge. Angav 1845 en på störningarna i Uranus' bana grundad överslagsberäkning rörande läget av den 1846 upptäckta planeten Neptunus.

Adamsbron, ca 50 km lång sträcka av klippor, korallrev o. sandbankar mellan Ceylon o. Främre Indien.

Adam'sia, sjöros, som lever på snäckskal, bebott av en eremitkräfta, varvid sjörosen har fördel av att förflyttas av eremitkräftan o. denna av att försvaras av sjörosens brännande nässelorgan.

Adams'it, ett fast, arsenikhaltigt ämne (difenylaminlorarsin); användes som stridsgas; retar näs- o. svalgslimhinna. Symtom: hosta o. stark slemsekretion; försvinna i frisk luft.

Adams Peak [ædd'öms pi:k], bergstopp (2.241 m) på S. Ceylon. En fotsparliknande fördjupning av $ri/2$ m:s längd på bergets topp tillskrives Adamⁿ av muhammedaner, Buddha av buddhister o. Shiva av hinduer. Fördjupningen har infattats i guld o. ädla stenar.

Adamsäpple, den hårda, framskjutande knöl, som sköldbrosket i struphuvudet bildar på halsen hos mannen. Benämningen uppkommen ur föreställningen, att Adam, då han åt av den förbjudna frukten, satte en bit i halsen.

Adam van Duren, tysk arkitekt o. bildhuggare, verksam i Danmark o. Sverige 1490—1530. A. uppförde Glimmingehus i Skåne 1499—1505 o. prydde med skulpturer Lunds domkyrka, vars restaurering han ledde 1506—27.

Adana, turk. stad i s.O. Mindre Asien, 100.000 inv. (1945). Bomullsmarknad, Handel.

Adanso'nia, trädsläkte (fam. *Bombacaceae*), 100 arter (Afrika, Australien). Mest bekant är *A. digitata*, apebrödsträd el. baobab.

Adapte'ra (av lat.), anpassa, lämpa, anpassning, bl. a. ögats anpassning för seende i starkt ljus, ljusadaptation, o. svagt ljus, mörkeradaptation (se d.o.).

Adast'ra, lat., mot stjärnorna (= mot berömmelse).

A da'to, lat., förk. *a. d.* från denna dag. Ad calen'das graecas [gre'-] lat. talesätt, »till grekiska calendae», dvs. aldrig; grekiskan saknar näml. detta ord.

Adoitatio'n (av lat. ad, till, o. cita're, inkalla), instämning till gemensamt svaromål med förut inkallad svarande.

Add'a, biflod fr. v. till Po, Italien, avlopp för Lago di Como. 310 km. Flera kraftstationer.

Addams [jædd'önis], Jane (1860—1935), amerik. sociolog o. freds-kvinna. A. grundade i Chicago det världsbekanta

Hull house settlement till hjälp för invandrarskarorna. Som en av de ledande inom den amerik. kvinnorörelsen organiserade hon 1915 en kvinnornas freds-rörelse i För. Stat. o. var s. å. president vid kvinnornas fredskonferens i Haag, A., som till sin död var ordf. i det 1919 bildade Internationella kvinnoförbundet för fred o. frihet, erhöi 1931 hälften av Nobels fredspris.

Adden'der, tal, som skola adderas (hopläggas).

Add'e'ra (av lat.), hoplägga, sammanräkna.

Add'is-Ab'eba (»Den nya blomman»), Etiopiens huvudstad, ca 2.500 m ö.h. 150.000 inv. Stor handel. Järnväg till Djibouti. Flygplats Bisofte. Erövrades av italienarna 1936, av engelsmännen «4 1941, varpå Haile Selassie i maj s. å. återintogade i A.

Addison [æedd'isön], Joseph (1672—1719), eng. författare. Med veckotidskrifterna *The Tatler* o. framför allt *The Spectator* (1711—14) skapade Addison jämte R. Steele en ny litteraturart, som efterbildades såväl i England som på kontinenten (i Sverige av Dalin med Den svenska Argus). I en lätsad klubb med medl. ur alla samhällsklasser diskuteras tidsandan o. dagens händelser. Tendensen är den borgerliga moralens.

Addisons sjukdom 1«dd'isönsj, en sällsynt, vanl. till döden ledande sjukdom, vars förnämsta symptom är fortskridande allmän utmattning o. utmätting förbunden med nervösa rubbningar o. en egenartad smutsbrun, storfläckig missfärgning av hud o. slemhinnor. Beror på sjukl. förändringar i binjurarna (oftast tuberkulos). Beskrevs 1855 av eng. läkaren Thomas Addison (1793—1860).

Additament' (av lat.), tillägg, bihang.

Additio'n, ett av de fyra räknesätten, varvid man genom att addera el. lägga ihop tal bildar deras summa. Tecken för addition är plus. +.

Additionell', som utgör tillägg el. fyllnad. Additi'va egenskaper hos en blandning el. kemisk förening kallas sådana storheter som utgöra summan av beståndsdelarnas motsvarande storheter, ex. molekylvikten (som är summan av atomvikterna) el. frycket i en gasblandning.

Addolora'to el. condolore, it., musikterm: smärtsamt, vemodigt.

Adduk'tion (av lat. ad, till, o. du'cere, föra), rörelse av kroppdel in mot kroppens symmetriplan el. mittaxel o. av fingrar o. tår in mot handens resp. fotens mittaxel. Motsats: abduktion. — Adduktor, muskel, som utför adduktionsrörelse, adducerar. Motsats: abduktor.

Adekvat (av lat.), fullt motsvarande.

Adel, med lagstaddade ärftliga polit. o. sociala förmåner utrustad samhällsklass; förekommer sedan äldsta tid hos de flesta folk. Älsnö stadge 1279 lagfäste den sv. adeln som en staten tjänande klass med skattefrihet, frälse, i lön för sin vapentjänst.

Riddarhusordningen 1626 ordnade adeln som riksstånd; dess ställning som sådant upphävdes 1866 genom tvåkammarförfattningen. 1809 avskaffades så gott som alla återstående adelsprivilegier. Jfr Adeltitlar. — Adlig kiona, se bild.

Adelaide [ffidd'ileid], huvudstad i Syd-Australien, nära fl. Torrens' mynning. Vackert byggd. Livlig handel o. industri. Univ. 370.000 inv. (1946). Hamnstad: Port Adelaide.

Adelborg, Ottilia (1855—1936), konstnärinna o. författarinna. Utförde uppskattade barnboksillustrationer. Grundade i Gagnef en knyttelskola o. ett sockenmuseum.

1. Adelcrantz, Göran JOSUEE (urspr. Törnquist, adl. 1712) (1668—1739), arkitekt, biträde N. Tessin d. y., vid slottsbygget i Sthlm. Återuppbyggde *Katarina o. Jakobs kyrkor*, vilka härjats av eld 1723, o. nyuppförde *Hedvig Eleonora kyrka*. Som student deltog han 1688 vid upprättandet av den första sv. teatern. *Lejonkulan*.

2. Adelcrantz, Carl Fredrik (1716—96), son till G. J. A., frih., arkitekt. Efter en 1743 avslutad utl. studieresa var han verksam vid Kungl. slottet o. övertog där ledningen efter Hårlemans död. Overintend. o. preses i Konstakad. 1751 som av honom organiserades.

Från rokokoinredn. i Kungl. slottet och Kina vid Drottningholm övergick han senare till en stram fransk-influerad klassicism: *Fredrikshov*, rivet till största delen, *Adolf Fredriks kyrka* (1768—74), *Operahuset* (1777—82; rivet 1892; se bild), alla i Sthlm, samt teatern på Drottningholm. A. var under flera årtionden den ledande inom svenskt konstliv.

Adelsberg-grottorna, vid staden Adelsberg (sloven. *Postojna*, it. *Postumia*) i Jugoslavien, på Karstplåten belägna världsberömda grothildningar. Huvudgrottans längd 4.3 km, med förgreningar 30 km uppkomna genom erosion av den underjordiska floden Pivka, som ännu genomflyter grottorna ett stycke för att slutligen förlora sig in i berggrundshålarna. En mindre elektrisk järnväg betjänar numera de talrika turister, som komma för att beundra droppstensbildningarna i grottorna.

Adelsbrev, dets. som vapenbrev.

Adelsfana kallades från Gustav Vasas tid den rytteristyrka (fana), som uppsattes av adeln på grund av dess rusttjänst; upphörde under slutet av 1700-talet.

Adelskalender, periodiskt utkommande adelsmatrikel. Den av J. G. Anrep 1854 grundade *Sveriges ridderskaps och adels kalender* utges sedan 1898 årligen. Över den å Riddarhuset icke introducerade sv. adeln ha äv. utgivits kalendrar.

Adelsköld, Claes Adolf (1824—1907), järnvägsbyggare, politiker o. författare. A. har planerat o. delvis utfört ett stort antal enskilda järnvägar, kanal-, bro- o. hamnanläggningar i Sverige o. Finland.

Adelsmatrikel, förteckning över till ett lands adel hörande personer.

Adelsmöte, adelsn sammanträde för dryftande av gemensamma angelägenheter. Lagtima adelsmöte sammanträder vart tredje år på Kiddarhuset i Sthlm.

Adelsnäs, frälsesäteri i Åtvidabergs köping, Östergöt. l., huvudgård till Adelswärska baroniet. Uppfört 1916—20 efter ritningar av I. G. Clason. Adelsnäs trädgårdsskola upprättades 1901.

Adelsprivilegier, vissa företrädesrätter, som fordom i stor utsträckning tillkommo adeln, ss. uteslutande rätt till vissa ämbeten, patronatsrätt, viss myndighet över lantbor o. tjänare, rätt till sakören, viss frihet från skatter o. besvärr, rätt att bli dömd vid särskild domstol (*forum privilegatum*) m. fl. De flesta adelsprivilegierna äro upphävda. Jfr Adel.

Adelstitlar äro bl. a. uppifrån räknat: 1) hertig (furste), dvs. fr. *duc* (prince), it. *duca* (principe), sp. *duque*, eng. *duke*, ty. *Herzog* (Fürst) o. ry. *knjas*; 2) markis — i romanska länder (fr. *marquis*, it. *marchese*, sp. *marques*) o. i Storbritannien (eng. *marquess*); 3) greve (fr. *comte*, it. *conte*, sp. *conde*, ty. *Graf*, eng. *earl* —

med *count* avses i Storbritannien utländsk grevevärdighet); 4) i Storbritannien *viscount*, i Frankrike *vicomte*, i Italien *visconte*, i Spanien *vizconde*; 5) baron (friherre, ty. *Freiherr*). (Lord är i dagligt tal titel för markis, earl, viscount o. baron.); 6) *baronet* (eng.). 7) *knigt* (eng., ej äftrligt); de två sistnämnda medföra titeln *sir*. — I många länder ha adelstitlarna avskaffats men användas vanligen det oaktat officieellt.

Adelswärd, The o d ö r (1860—1929), friherre, godsägare, liberal politiker. Innehavare av Adelswärska baroniet från 1901; led. av AK 1906—08 o. 1912—19 samt av FK 1920—22, finansmin. i Staaffs ministär 1911—14, president för Interparlamentar. unionen 1922.

Adelswärska baronet, fideikommissegendom, Sveriges enda baroni, i östergöt. o. Kalm. l. inom Åtvidabergs köping o. flera kommuner, omfattar 50 mtl. Huvudgård: Adelsnäs. Baroniet stiftades 1783 av bruksidkaren o. politikern, landshövdingen frih. J. O. A. d e l s w ä r d (1718—85).

Adelsö, ö i ö. Mälaren, Adelsö kommun. På A. låg Ålsnös kungsgård.

Adelsö, kommun i s. Uppland, Sthlms l., sammanslogs 1941 med Munsö förs.: Färentuna landsf. distr., Sollentuna o. Färentuna doms. 542 inv. (1947). A. består av de för sina forntidens märkliga Adelsö, Björkö, Kurön m. fl. öar i Mälaren.

Adelöv, kommun i n. Småland, Jönk. l.; Tranås landsf. distr., N. o. S. Vedbo doms. 1,103 inv. (1947).

Aden [eind]. I. Britt, koloni, omfattande halvön A. på Arabiens s. kust o. ön Perim i Bab-el-Mandebundet. 207 kvkm, 86,000 inv. (1946). I A. ligger den befästa hamnstaden A., 20,000 inv. Viktig flott- o. flygbas; frihamn. — 2. Britt, protektorat på Arabiens s. kust. 24,600 kvkm, 600,000 inv. A. kontrolleras sedan 1937 av guvernören över A. 1.

Adeni'n (av grek. *ade'n*, körtel) el. a m i n o p u r i ' n, en viktig purinbas, som ingår i vissa nukleinsyror o. förekommer i fri form i jäst, lever, muskler o. urin. Jfr Adenosin.

Adeni't (av grek. *ade'n*, körtel), körtelinflammation.

Adeni'o'd (av grek. *ade'n*, körtel, o. *ei'dos*, form), körtelartad. — Adenoida vegetationer, körtellik förstoring av den adenoida vävnaden i nässvalgrummets slemhinna (svalgmandlarna), vanlig hos barn; leder till munandning, snarkning, suddigt tal, hörselrubbingar, förändrad form på ansiktsskelettet, ett egendomligt frågande ansiktsuttryck o. andlig efterblivenhet. Försviner ofta av sig själv vid puberteten; vissa former kräva operation. — Adenoid (äv. *lymfoid*, *lymfatisk* el. *retikulär*) vävnad kallas den bindväv närstående vävnad, som uppbygger lymfkörtlar, mjälte, bräss, gom-, svalg- o. tungmandlarna.

Adenosi'n (av grek. *ade'n*, körtel), en förening mellan adenin o. sockerarten ribos. Förekommer i jäst samt i många djurvävnader o. har stor fysiologisk betydelse, då det bl. a. ingår i enzym, som reglera kolhydratomsättningen i organismen samt alkoholjäsningen. Adenosin förenas med fosforsyra till bl. a. adenylsyra, som utgör en huvudbeståndsdel i vissa nukleinsyror (se d. o.).

Adenviken [eind-], vik av Arabiska havet mellan Arabiens sydskust o. Somalilandet.

A'deps, lat., fett. A. *la'nae*, ullfett; A. *peiro'lei* vaselin; A. *suiWus*, svinfett.

Adept' (lat. *adep'tus*, den som har erhållit, under medeltiden en som påstod sig ha funnit »de vises sten», guldmakare; numera: en i en ordenshemlighet el. i någon för mängden obe-

griplig kunskap invigd person; även ibland (lätt förklänande) uttryck för lärjunge.

Adermi'n, pyridoxin el. vitamin B₆, ett pvrindderivat, som motverkar dermatitis hos råttor.

Ader'no, tidigare namn på Adriano.

Adessi'vus, en kasus i finskan.

A deux mains [a dö mä'n] fr., musikterm: för två händer.

Adherens' (av lat. *adhaere're*, hänga vid), sammanväxning, särsk. mellan mot varandra liggande delar av bukhinnan, hjärt- o. lungsäckarna, varigenom de i dessa inneslutna inälvorna hindras i sina rörelser. Orsakas oftast av inflammationer.

Adherera (av lat.), hänga vid, vidhålla.

Adhesio'n (av lat.), kraft, som orsakar, att vissa ämnen (lim, lack, oljor m. m.) lätt häfta vid andra. Jfr Kapillaritet o. Kohesion.

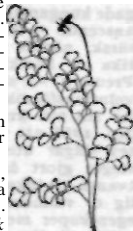
Ad hoc (negotium), lat., »till denna (uppgift)»; med avseende på detta fall.

Adiabät (av grek. *adiabatos*, slutet, ogenomtränglig), kurva angivande sambandet mellan volym o. tryck el. tryck o. temperatur vid s. k. *adiabatisk* tillståndsförändring, en (i motorcyllindrar o. dyl.) snabbt försiggående förändring av volym, tryck o. temperatur hos en gasmassa, vid vilken intet värmeutbyte med omgivningen hinna äga rum.

Adiafa'n (av grek.), ogenomskinlig.

Adia'fora, grek., likgiltiga ting el. handlingar; sedligt varken goda el. dåliga ting el. handlingar. Sing.: *adiaforon*.

Adian'tum, ormbunksläkte (fam. *Polypodiaceae*), 80 arter. Blad späda, rikt delade; spörömmen längs kanterna. *A. capivus ve'neris*, jungfruhår, allmänt använd som grönt till buketter. (Se bild.)

Adiaterma'n (el. *aterma'n*) (av grek.), ogenomtränglig för värmestrålar.

Adige [a'didije], ty. Etsch, flod i n.ö. Italien från Alperna till Adriatiska havet. 420 km.

Adils (Soo-t's mitt), *svensk konung av Ynglingadätten*, som till Ottar Vendelkråka. Trol. höglagd i Gamla Uppsala.

Ad (In) infintum, lat., i oändlighet.

Ad in'terim, lat., tills vidare.

Adipi'nsyra, $\text{HCO}_2\text{fCH}_2\text{CO}_2\text{H}$, organisk syra, som framställes genom att oxidera cyklohexanol. Användes i läskedrycker (ersättning för citron- o. vinsyra) o. vid framställning av konstfibern n_3^1on .

Adipo'sitas (av grek. *adipo's*, fet), fettsoth. A discretion [-kresia⁸J, Ir., efter behag, på nåd o. onåd.

Adjektiv (av lat. *adjicere*, tillägga), tillägsord, egenskapsord, t. ex. stor.

Adjunge'ra (av lat. *adjungere*, förena), förordna till biträde el. att tillfälligt upprätthålla en ämbetsmans befattning. — Adjunge'rad ledamot, benämning på vissa tillförordnade medlemmar i hovrätter m. fl.

Adjunkt' (av lat. *adjungere*, förena), eg. medhjälpare; prästerligt biträde, t. ex. pastorsadjunkt; ordinarie lärare av andra graden vid allmänna läroverk o. liknande skolor. — Adjunkt'u'r, en adjunkts befattning.

Adjutant' (av lat. *adjutare*, hjälpa), officer el. underofficer, som kommanderas som biträde åt vissa militära befälhavare (kompani-, bataljons- o. regementsadjutant m. fl.). Generalstabens officerare benämnas över- el. stabso. adjutanter.

Adjö' (fr. *adieu*), egen ti. åt Gud (vare du anbefälld); farväl!

Adler, Dan k m ar (1844—1900), tysk arkitekt, från 1869 verksam i För.Stat. tills, med I. Sullivan. Banbrytare för funktionalismen.

1. Adler, Viktor (1852—1918), österrik. politiker, av judisk börd, urspr. läkare, den egentlige organisatören av det österrik. socialdem. partiet. Längre utgivare av *Arbeiterzeitung* i Wien. Under Första världskr. arbetade A. för fredssträvandena o. blev efter revolutionen Tysk-Österrikes förste utrikesminister.

2. Adler, Friedrich, f. 1879, son till V. A., österrik. socialdem. politiker. A. nedsköt i okt. 1916 ministerpresidenten Stiirgkh ss. protest mot regeringspolitiken. Frigiven ur fängelset efter revolutionen 1918 flyttade A. 1923 som sekr. i den socialdem. internationalcen till Zurich o. 1935 med denna till Bryssel. I landsflykt till 1945.

Adler, Alfred (1870—1937), österrik. läkare o. psykolog av judisk börd. Urspr. psykoanalytiker o. lärjunge till S. Freud bröt A. med dennes riktning o. grundade en egen, den s. k. individualpsykologien, som bl. a. betonar betydelsen av konflikten mellan maktbegär o. mindervärdighetskänsla för neurosernas uppkomst. — Av A:s arb. ha på sv. utkommit *Individualpsykologin* (1928), *Livets mening* (1934) m. fl.

1. Adlerbeth, Gudmund Jöran (1751—1818), frih., skald o. politiker. Riksantikvarie 1778, statsråd 1809. Framgångsrik dramatisk författare (operan *Cora och Alonzo*, sorgespelet *Ingiald Illråde*). Översatte Vergilius, Horatius o. Ovidius. Efterlämnade värdefulla memoarer fr. Gustav III:s tid (*Historiska anteckningar*). (Se bild.)

2. Adlerbeth, Jakob (1785—1844), son till G. J. A., frih., ivrig språk- o. fornforskare, Götiska förbundets egentlige stiftare o. till sin död dess sekreterare.

Adlercreutz [-kröjts], svensk ätt, adlad T700.

1. Adlercreutz, Karl Johan (1757—1815), fältherre, 1808 frih., 1814 greve. A.

erhöll vid utbrottet av 1808 års krig befälet över en brigad o. blev i forts. finska arméns generaladjutant. Under A:s befäl tillkämpade sig hären flera segrar (Siikajoki, Lappo, Alavo), utan att återtagit kunde förhindras; i nov. 1808 nödgades A. utrymma Finland. Längre tvekan ingrep han vid statsvälningen i mars 1809 o. arresterade konungen för att hindra hans avresa till södra armén. I den nya provisoriska regeringen spelade A. en stor roll; 1810 statsråd o. general. Generalstabschef under 1813 års fälttåg mot Napoleon o. i norska fälttåget 1814.

2. Adlercreutz, Axel Gustaf (1821—80), brorson till K. J. A., jurist, politiker. President i Göta hovrätt 1868 inträdde A. s. ä. i De Geers ministär o. blev 1870 justitiestatsminister. Avgick 1874 o. blev landshövding i Malmö.

Adlerfelt, svensk adlig ätt 1693—1808, urspr. finsk. Bl. medl. märkas Gustaf A.

(1671—1709), karolin. Från 1701 till sin död (i slaget vid Poltava) Karl XII:s följeslagare. A:s dagbok utgör en av de viktigaste källorna till Karl XII:s historia.

Adler Salvius, Johan (1590—1652), statsman, av borgerlig släkt. Studerade i utlandet o. trädde 1619 i statsjänst, inom vilken han hastigt avancerade. A. adlades 1629 o. användes av Gustav II Adolf i många diplomatiska uppdrag i Polen o. Tyskland, dit han 1630 åtföljde konungen. Hemkallad 1634 skickades han 1636 ånyo till Tyskland o. verkade där i 14 år. En ypperlig diplomat, som få förtrogen med det europeiska maktspelet, var A. jämte J. Oxenstierna Sveriges representant vid Westfaliska fredskongressen. Riksråd 1648.

Adlersparre, svensk ätt, adlad 1757.
1. Adlersparre, Georg (1760—1835), greve (1816), militär, politiker, blev 1809 brigadchef vid sv. armén på norska gränsen. Den 7 mars 1809 satte han sina trupper i rörelse mot Sthlm för att avsätta Gustav IV Adolf; stats väl vnin gen fullbordades emellertid före hans ankomst. Efter revolutionen spelade A. en tid en betydande roll; bl. a. medverkade han till Karl Augusts val till sv. tronföljare. Landshövding i Skara 1810—24. Utgav tidskriften *Läsning för landmän* (1795—96), sedan kallad *Läsning i blandade ämnen* (1797—1801). (Se bild.)

2. Adlersparre, Karin Sofie, f. Leijonhufvud (1823—95), skriftställarinna. Intog en ledande ställning i svenska kvinnoörelsen. 1868—85 red. för *Tidskrift för hemmet* o. 1886—88 för *Dagny*. Känd under författarnamnet **Essede**.

Ad lfbtium, lat., efter behag.

Ad li'teram, lat., efter bokstaven.

Ad (In) majo'rem Dei' gl'o'riam, lat., »till Guds större ära» = till Guds äras förhållande, jesuiternas valspråk. Förk.: **A. M. D. G.**

Ad mandatum, lat., enligt uppdrag.

Adme'tos, tessalisk sagokonung, som av moirerna fick löfte om förlängt liv, om någon frivilligt ville gå i döden för honom. Hans maka, Alkestis, var villig, men fritogs från döden av Herakles.

Administration (av lat.), (stats)förvaltning.
Administrati'v, som har avseende å administration. — **Administrativa** mål, tvister, vilkas avgörande tillkommer de förvaltande myndigheterna. I högsta instans avgöras de i regel av Regeringsrätten. — **Administrativ domsrätt**, domsrätt, som utövas av statens förvaltande myndigheter.

Administratör, ledare av administration, utredningsman.

Administre'ra (lat. *administra're*), förvalta. **Admira'bel** (av lat. *admira'ri*, beundra), beundringsvärd. — **Admirer'a**, beundra.

Admiral Graf Spee [sje], tyskt »fickslagskepp», opererade efter krigsutbrottet 1939 tre månader i Atlanten. Skadades svårt vid en strid med tre eng. kryssare utanför La Plataflodens mynning men lyckades inlöpa i Montevideos hamn. Då enligt folkrättens regler endast ett kort uppehåll kunde beviljas o. utfarten var blockerad, lät befälh. på Hitlers order sänka fartyget o. begick därefter självmord.

Admissio'n (av lat.), tillträde; antagande.

Admitte'ra (av lat.), tillåta, framsläppa.

Admitfitor, lat., egentl. han (hon) framsläppes; för lägsta godkännande examensbetyg. **Admonitio'n** (av lat.), förmaning, varning. **Ad no'tam**, lat., »till anteckning». Taga ad no'ta m, lägga märke till, taga till efterrättelse.

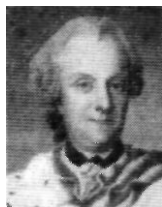
Adolescen'sen, åldern närmast efter köns-mognaden.

Adolf (1526—86), hertig av *Holstein-Gottorp*, son av Fredrik I av Danmark. Stamfader till det senare Holstein-Gottorpska huset. Hans dotter Kristina blev förmådd med Karl IX.

Adolf (1817—1905), hertig av *Nassau, storkertig av Luxemburg*. Tillträdde 1839 regeringen i Nassau men förlorade 1866 sitt land till Preussen; 1890 genom arv storkertig av Luxemburg. Halvbror till drottning Sofia av Sverige.

Adolf av *Nassau* (1255—98), *tysk konung*, valdes 1292 till Rudolfs av Habsburg efterträdare; stupade i striden mot Rudolfs son, Albrekt av Österrike.

Adolf Fredrik (1710—71), *svensk konung*, son av hertig Kristian August av Holstein-Gottorp, en yngre broder till Karl XII:s sväger, hertig Fredrik. Furstbiskop av Lübeck 1727, administratör av Holstein-Gottorp 1739. Gynnad av Ryssland valdes A. efter häftiga partistrider 1743 till sv. tronfölj.; tillträdde 1751 regeringen. Som sv. konung spelade han ringa roll; försöket att bringa den försvagade kungamakten till större anseende — en tanke som särsk. närdes av A:s snillrika o. härsklystna gemål Lovisa Ulrika av Preussen — slutade efter det misslyckade revolutionsförsöket 1756 med ett svårt bakslag. Av sin son kronprins Gustav förmäddes han i dec. 1768 att nedlägga regeringen för att efter sex dagar återtaga den, sedan det ovanliga steget gjort äsytfad verkan, i det att rådet tvangs att inkalla riksdag. Som människa hjärtlig o. välmäнда, utrustad med flera goda egenskaper men utan större begåvning o. högst osjälvständig framstår A. i Sveriges historia som den typiske skuggkonungen.

Adolf Fredrik, församling i Stockholm, 15.567 inv. (1947). — Kyrkan uppfördes 1768—74 efter ritningar av C. F. Adelcrantz. Korsformig grundplan med torn över korsmittan (färdigt först 1783). I det inre märkas altartavla o. minnesvärd över Cartesius, båda av Sergel. Takmålningar av Kronberg.

Adolf Hitler-kanalen, urspr. namnet på Klodnicakanalen i Polen.

Adolfi'n, under Adolf Fredriks tid benämning på myntet karolin.

Adolf Johan (1629—89), pfalzgreve, Karl X:s broder, deltog i det 1655 utbrutna polska kriget men lämnade 1659 krigstjänsten på grund av oenighet med konungen. I dennes testamente var A. utsedd till medlem av förmyndaregeringen, vilket emellertid av råd o. riksdag lämnades utan avseende. A. var en orolig natur, i mycket oläk sin broder. Han förde titeln hertig av Stegeborg.

Adolfsberg, gammal hälsobrunn nära Örebro. Adolfsfors, bruk, såg och kraftstation i Kola, Värml. l. NKI-realskola sed. 1941.

Adolphson, Edvin, f. « $\frac{1}{2}$ 1893, skådespelare; vid Dramaten 1932—rg35, därefter vid S. F. Manligt kraftfulla rollporträtt; ofta Shaksperetolkningar.

Adona'j, hebr., egcntl. »min Herre», av judarna använd benämning på Gud i G. T., då de av fruktan icke ville uttala gudsnamnet

Jahve. Genom en sammanblandning av Jahve och A. har formen Jehova uppkommit.

Ado'nis, i grek. myt. en skön yngling, som älskades av Afrodité. I överförd bemärkelse en vacker, språttaktig ung man.

Ado'nis, örtsläkte (fam. *Ranunculaceae*), 20 arter (Europa, Asien). A. *venula*, arontrorsros, har trådlikt flikade blad o. stora gula blommor. Vild på Öland o. Gotland. Omytkt, värbloomande trädgårdsväxt.

Adopte'ra (av lat.), upptaga som egen (ex. barn, äsiker). Enl. svensk lag fordras domstols tillstånd för att adoptera barn. Närmare bestämmelser härom äro givna i lag ¹⁴/_a 1917.

Ador [-är], Gusta ve (1845—1928), schweiz. politiker, 1889 led. av nationalrådet; ledare för liberala centern, var 1919 rådets president. A. inlade stora förtjänster om Röda Korsets internationella verksamhet.

Adora'bel (av lat. *adora're*, tillbedja), tillbedjansvärd. — A d o r a n', tillbedjare; konstverk, föreställande en bedjande. — A d o r e' a' o'n, tillbedjan, dyrkan. — A d o r e' a, tillbedja, dyrka.

Adour [ado'r], flod i s.v. Frankrike, rinner från Pyrenéerna till Biscayabukten. 335 km.

Adox'a, örtsläkte (fam. *Adoxaceae*). Enda art A. *moschatelVina*, desmeknopp, spåd, myskdoftande, med motsatta, flikade blad o. grönt blomhuvud. Lundväxt.

Ad protoo'H'm, lat., till protokollet.

Adra'no, tidigare A d e r'n o, stad på Sicilien, prov. Catania, Italien, vid foten av Etna. 25,000 inv. (1936).

Adras'tos, sagokonung i Argos; företog med 6 andra grek. furstar ett krigståg mot Tebe (De sju mot Tebe) varvid alla utom A. föll.

Adrenalin (av lat. *ad*, till, o. *re'nes*, njurar), suprarénf. el. epinefrin, av binjurmärgen avsköndat ämne, som äger samma verkan som retning av sympatiska nervsystemet (se Autonoma nervsystemet). Användes på grund av sin kärlsammandragande effekt att stilla blödnigen och vid lokalbedövning; det avslappar lufttrörens glatta muskler o. är därigenom verksamt mot astma.

Adress' (fr. *adresse*, av lat. *ad*, till o. *diri'gere*, rikta). 1. Anvisning var en person el. sak kan anträffas. — 2. Skrift, ofta konstnärligt utförd, i vilken flera personer betyga sin tacksamhet, beundran el. dyl. — 3. Skrivelse från folkrepresentationen till statsöverhuvudet.

Adressa't, den, till vilken en skrivelse är ställd.

Adressdebatt, debatt i eng. parlamentet, varvid partierna som svar på trontalet klargöra sin inställning till aktuella frågor.

Adresskommission kallas den del av frakten, som vid befракning i viss fart betalas av redaren utan motsvarande vederlag.

A'dria, stad i n. Italien, prov. Rovigo, vid kanalen Bianco. 33,000 inv. (1036). I förntiden etruskisk krigshamn har A. givit namn åt Adriatiska havet. Ligger nu 20 km från havet.

Adrian [eid'riön], Edgar Douglas, f. 1889, engelsk läkare, prof. i Cambridge sed. 1937, jämte J. Erlanger o. H. S. Gasser grundare av den moderna nervfysiologien, erhöill tills. m. Ch. Sherrington 1932 nobelpriset i fysiologi o. medicin för sina nervfysiologiska upptäckter (neuronets funktion).

Adrian-Nilsson, Gösta, f. 24 1884, konstnär o. författare. Som målare repr. för kubismen o. senare närmast för surrealismen. Har utg. noveller o. dikter.

Adriano'pel, off. Edir'ne, stad i europ. Turkiet, n.ö. Trakien. 46,000 inv. (1940). Livlig handel, viktigt militärt läge. Tre berömda moskéer (14. o. 1500-t.). I närh. slottet Timur-tasch, där Karl XII vistades ⁹/_{«—3}/n 1713-

Adriatiska havet, lång vik av Medelhavet, mellan Apenninska halvön o. Balkanhalvön.

A drittura el. a d i r i l l u'ra (it., av lat. *diri'gere*, rikta, mätta), handelsterm: tutan omlastning». Använd om växel betecknar uttrycket, att växeln blivit utställd på en person utan mellanhand.

Adsjaristan', autonom socialistisk sovjetrepublik, som ingår i republ. Georgien, SSSR. 2,800 kvkm, 154,000 inv. Huvudstad: Batum.

Adsorption (av lat. *ad*, till, o. *sorb'e're*, suga) innebär, att en fast kropp (ad s o r'bens) på sin yta upptager o. binder ämnen från omgivande gas el. vätska (jfr Ytkemi). Porösa kroppar, som alltså ha stor verksam yta, visa ofta utpräglad adsorption, ex. träkol o. benkol (jfr Aktivt kol). Olika ämnen adsorberas olika starkt beroende på deras kemiska natur. Ur en blandning adsorberas i första hand ämnen med hög molekylvikt, vilket utnyttjas t. ex. i gasmasker el. för att avfärja lösningar genom adsorption på kol vid sockerfilterverknig m. m. Adsorberade ämnen kunna änyo frigöras genom upphettning (gaser) el. utlösning med lämpligt lösningsmedel. Vissa närbesläktade ämnen kunna härigenom fullständigt särskiljas o. deras mängder därefter bestämmas (a d s o r p t i o n s a n a l y s). — Jfr Absorption.

Adstringe'rande medel (av lat. *adstrin'gere*, sammandraga) el. s a m m a n d r a g a n d e m e d e l, läkemedel, som genom fällning av äggvitan i vävnaderna vid anbringande av slemhinnor o. särytor framkalla sammandragning av vävnaden, koagulation av blodet o. minskad avsköndning av sekret. De viktigaste äro garvsyra o. vissa salter, ss. al un, lapis.

A'dua, huvudstad i prov. Tigre, Etiopien. 5,000 inv. Bekant genom italienarnas förkrossande nederlag där ⁷/₅ 1896 mot abessinierna under Menelik II. Intogs ⁷/₁₀ *935 ³/₁₀ italiennarna, 6/4 1941 av engelsmännen.

Aduce'ring (av fr. *aducir*, mildra), sätt att medelst speciell värmebehandling åstadkomma en förändring av kol-el. grafithalten i föremål av gjutjärn, så att dessa erhålla det mjuka stållets egenskaper. Föremålen inpackas i järnkistor tills, med oxiderande ämnen, ss. järnmalmssulfid el. glödspån, o. glödgas 35—50 tim. vid 850—925° enl. amerik. metod el. 48—90 tim. vid 050—i.000° enl. europeisk metod. Jfr Cementering.

A du'e, it., för två, tvåstämmigt; i orkesterpartitur enstämmigt för två instrument. — A d u e c o'r'de, på två strängar. — A d u e m'a'n'i, för två händer. — A d u e voci [-våtsji], för två röster.

Adulaalperna, alpgrupp i västligaste Öst-alperna, nä i Rheinwaldhorn 3,406 m.

Adult' (av lat.), vuxen, myndig.

Aduna'ta, italienskt ord för sammankomst. A dur, tonart med a till grundton o. tre - för c, f och g; parallell tonart till fissa moll.

Ad u'sum, lat., till bruk. — Ad u'su m Delphini, lat., till kronprinsens bruk, påskrift på bearbetningar av klassiska författare, som Ludvig XIV lät verkställa för sin son kronprinsen. Sedermera har uttrycket använts allmänt om bearbetningar, som gått ut på borttagande av anstötliga partier.

Ad utrum'que para'tus, lat., beredd för bäggedera (svärdet o. boken); valspråk för Lunds universitet.

Ad-valo'rem-tull, sådan tull, som beräknas efter varors värde o. ej efter deras vikt.

Advent' (lat. *adventus Do'mini*, Herrens ankomst), kyrkoärets början o. inledning till julen. A. har fyra söndagar.

Advent Bay [eeddv-mt bel], vik av Isfjorden på Spetsbergen.

Adventis'ter (av lat. *adven'tus*, ankomst), namn på amerik. o. andra sekter, som förkunnat Kristi snara återkomst. Stundom menar man sig kunna bestämma tidpunkten för Kristi återkomst särskilt, med ledning av Uppenbarelsebokens profetiska utsagor.

Adventi'va bildningar, inom växtriket be-teckning för organ, vilka utvecklas så att säga vid sidan av de normala men icke förty äro av stor vikt. Adventivknoppar uppstå på rötter (utvecklas då till röttskott), ^å äldre stamdelar, på blad osv. Adventivrötter (birötter) utbildas från stamdelar (jordstammar, sticklingar) men äv. från avskurna blad. A dventiva embryoner uppstå i fröämnen direkt ur vegetativa celler med förbigående av befruktning. Jfr Apogami.

Adverb' (av lat. *ad*, till, o. *ver'bum*, ord), oböjligt el. blott komparerbart ord, som står som bestämning till verb (gå *fort*), adjektiv (*särskilt* god), substantiv (dagen *efter*), preposition (*väl* nära) el. annat adverb (*tämligen* sällan).

Adverbia'l, bestämning till verb, adjektiv el. adverb med avseende på tid, rum, sätt el. annan omständighet.

Adversati'v (av lat.), som utmärker motsats, ex. adversativt konjunktion (men m. fl.).

Advoca'tus De'i, lat., Guds sakförare. Vid helgonförklaringar anställes en skenprocess, varvid advocatus Dei uppträder som försvarare o. a d v o c a t u s d i a b o l i, djävulens sakförare, som anklagar av den förelägnas helighet. I överflyttad bemärkelse betecknar a. diaboli en person, som talar mot bättre vetande.

Advoc'e'ra, försvara med spetsfundigheter.

Advokat (lat. *advoca'tus*, tillkallad), juridiskt utbildad rättegångsombud. Sed. Vi 1948 titel endast för medl. av Sv. advokatsamfund.

Advokaten Pathelin [patlã^o], omtyckt fransk fars från 1400-t., senare bearbetad till komedi o. (av de Leuven o. Langlé) även till operettlibrett, tonsatt av Jacopo Foroni.

Advokatfiska'l, ämbetsman bos hovrätterna, Kammarkollegium m. fl. myndigheter med huvudsakligt uppdrag att föra kronans talan i vissa mål o. ärenden.

Advokat'y'r, försvar genom spetsfundigheter.

Ady [add'i], E n d r e (1877—1919), ungersk lyriker. Ungerska verskonsten nådde i hans verk en ny höjdpunkt efter Arany o. Petöfi.

Adyar [odia'ö], ort i s. Indien, nära Madras. Teosofiska samfundets högkvarter.

Adygej', autonomt område i territoriet Krasnodar, RSFSR, bildat 1922. 4.400 kvkm, omkr. 240,000 inv. (1939). Huvudstad: Majkop.

A'dyton, grek., »det som ej må beträdas», ett tempels allraheligaste.

Aeci'dium [e-], ett utvecklingsstadium hos rostsvampar, även benämnt skälrost. Det utgöres av bägar- el. skälliknande, med en enskittad vägg försedd bildningar, från vilkas botten sporer avsnöras i rader.

Aedil [edi'l], dets. som edil.

Aedu'er [e-] el. h a e d u e r, galliskt folkslag mellan Loire o. Saône. Slöto sig under Caesar till romarna. Deras huvudstad var Bibracte, senare kallat Augustodunum, nuv. Autun.

AEF, förkortning för *Affäresekonomiska forskningsinstitutet*.

A. E. G., förkortning för *Allgemeine Elektrizitäts-Gesellschaft*.

Aegopo'dium [e-], örtsläkte (fam. *Umbelliferae*), 2 arter. A. *podagra'ria*, kirska'l, vit-blommig med dubbelt trefringade blad. Besvärligt ogräs i trädgårdar.

Aene'as [e-] (grek. *Ain'etas*), en av Trojanska krigets främsta hjältar. Enl. sagan, som poetiskt behandlats av Vergilius i hjältedikten *A e n e i d e n* (lat. *Aene'is*), utvandrade A. till I,tatium o. blev stamfader för romarfolket.

Aeolus [e'-], latinsk form för Aiolos.

A. E. P., förkortning för *Agence Européenne de Presse*, fransk nyhetsbyrå, grundad av motståndsrörelsen under den tyska ockupationen. Har numi. filialer över hela världen, sed. 1947 även i Sthlm.

Aepyorn'is [e-], strutsartad fågel, som levde på Madagaskar ännu i människans tidevarv. Över 2V2 m hög. Bevarade ägg rymma nära 9 l.

Aera [e'ra], lat., tideräkning, tidevarv.

Aera'rium [e-] (lat., av *aes*, koppar), rom. statens skattkammare (i Saturnustemplet).

Aero O/Y, statligt finsk flygbolag, Helsingfors. Trafikerar Sverige.

Aerob [-åb] el. aerobion't' (av grek. *ae'r*, luft, o. *bi'os*, liv), organism, som endast kan utveckla sig vid närvaro av fritt syre. Motsats: a n a e r o b.

Aeroba'tik (av grek. *ae'r*, luft, o. *bäl'nein*, stiga), lindans, luftkonster, konstflygning.

Aerodrom f-dråm' (av grek. *ae'r*, luft, o. *dro'mos*, löpbana), flygstation för landflygplan.

Aerody'n, flygplan, som under flygning upp-bäres av luftens aerodynamiska återverkan, varav benämningen.

Aerodynamik (av grek. *ae'r*, luft, o. *dy'namis*, kraft), läran om lagarna för gasers rörelse. För gaser o. vätskor gälla samma lagar, varför man i vetenskapligt hänsende inordnar aerodynamiken under hydrodynamiken. Olika-heten uti siffervärdena på de konstanter, som känneteckna gaser o. vätskor, gör dock, att den experimentella forskningen uti de, särsk. för flygtekniska försök, hårtill inrättade aerody'n a m i s k a l a b o r a t o r i e r n a får sin särprägel. Jfr Modellförsök.

Aeroflot', förk. för Sovjets nationella flygbolag, Moskva, samarbetar med ryska flygvapnet. Har trafikerat Sverige.

Aeroklubben, Kungliga Svenska, förk. K. S. A. K., en 1900 bildad o. 1937 omorganiserad sammanslutning av de svenska flygklubbarna för främjande av flygväsendet.

Aeroli't' (av grek. *ae'r*, luft, o. *wios*, sten) el. meteoriten, sten av kosmiskt ursprung. Jfr Meteoriter.

Aerologi' (av grek. *ae'r*, luft, o. *lo'gos*, lära), den del av meteorologien, som sysslar med utforskandet av jordens lufthölje, särsk. dess högre skikt, på grundval av material, upptaget med registreringsinstrument, vilka medfölja flygare, drakar el. pilotballonger.

Aeromekani'k (av grek. *ae'r*, luft, o. *mekane'*, verktyg), läran om gasformiga kroppars jämvikt (aerostatik) o. rörelser (aerodynamik).

Aeronaut' (av grek. *ae'r*, luft, o. *nav'tes*, sjöman), luftseglare.

Aerolären (av grek. *ae'r*, luft, o. *sfai'ra*, klot), jordens luftomhölje (atmosfär).

Aerosol [-så'l], dets. som gaskoloid.

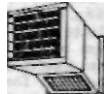
Aerosta't (av grek. *ae'r*, luft, o. *stato's*, ställ), luftballong.

Aerostati'k (av grek. *ae'r*, luft), den del av statiken, som behandlar gasformiga kroppar. Jfr Aeromekaniik.

Aerotem'per, inregistrerat varunamn på apparat för uppvärmning o. ventilation av lokaler medelst varmluft. En fläkt driver luften genom ett i apparaten inneslutet värmesystem, upphetat medelst varmvatten, ånga el. elektricitet.

AB, Aerotransport, förk. AB A, ett 1924 bildat svenskt bolag, som upprätthåller flygtrafik på ett stort antal linjer inom o. utom Sverige i samarbete med utländska bolag. 1925—45 åtnjöt A. statsbidrag; äges nu av staten. Aktiekap. 25 mill. kr. (1948).

Aerschet [a'rs-chätt], stad i mell. Belgien, prov. Brabant. 10,000 inv. (1936).

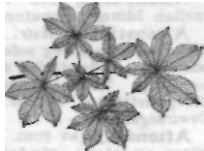

Aertsen [a'r-], Pieter (1508—75), höll. målare, en av vägbrytarna inom det höll. genre-måleriet. Hans av samtiden högt skattade altar-

tablor förstördes vid bildstormningen 1566. Med förkärlek målade A. frodiga månglerskor o. färgrika stilleben, som utgjorde förgrund till de bibliska scenerna. I Nat.mus. är han repr. med *Kökscen vid gästiden* (se bild).

Aeschines [ess'kines], lat. form för Aiskines. Aeschylus [ess'ky-], lat. form för Aiskylos. Aescula'pius [ess-], lat. form för Asklepios. Aesculus [ess-], lövträdsläkte (fam. *lip-pocastanaceae*), 16 arter. Blad stora, fingrade, korsvis motsatta (se bild), uppräta klase-liknande blomsamlingar i grenspetsarna. Frukten är en kapsel, fröna mycket stora. Veden vit, finporig o. tät men av föga värde. *Ae. hippocastanum*, hästkastanj (vild i n. Grekland o. Kaukasus), allm. odlad prydnads-träd.

Aesopus [e'-], lat. form för Aisopos.

Aethero'leum [e-] (av grek. *aite'r*, luft, o. lat. *o'leum*, olja), flyktig el. eterisk olja härstammande från växtriket, av samma lukt som motsvarande växt. Sådana oljor ingå i parfymer m. m. o. avundna utan att giva fettfläck. Ex. pepparmynt-, senaps-, terpentint-, lavendel- o. rosenolja.

Aethu'sa [e-], örtsläkte (fam. *Umbelliferae*). Enda art *Ae. cynapium*, vildpersilja, mörkgrön, glatt, med rikt delade smalflikade blad. Blommor vita; enskilt trebladigt svepe. Giftigt ogräs.

Aëtius, d. 454, rom. fältherre, besegrade Attila på de Katalauniska fälten 451.

Aetosai'Trus [e-], fossila kräldjur från trias-avlagringar i Württemberg; spelat stor roll för uppfattningen av skräcködlornas o. äv. fåglarnas historiska utveckling.

Afana'sev, Aleksandr Nikolajevitj (1826—71), rysk folklorist, har sammanbragt värdefulla samlingar av ryska folksagor.

Afan'tisk, dets. som kryptomer.

Afasi' (av grek. nekande a o. *fa'sis*, tal), förlust av förmågan att förstå o. använda språket (såväl det talade som det skrivna) beroende på sjukliga förändringar i hjärnans språkcetra.

Affa'bel (fr. *affable*), medgörlig, vänlig-[^]

Affa'bile, it., musikterm: angenämt.

Affana'to, it., musikterm: vemodigt.

Affekt' (av lat. *afficere*, göra intryck på), sinnesrörelse (sorg, glädje, ängest, raseri osv.); naturligt starkt känslobetonad föreställning (el. sinnesintryck) åtföljd av rubbningar inom de kroppsliga funktionerna, ss. förändrad hjärt-, andnings- o. rörelseverksamhet. — Affek'ta'ti'o'n, tillgjordhet. — Affek'te'r'a, hyckla. — Affek'te'r'a'd, tillgjord.

Affektio'n (av lat. *afficere*, göra intryck på), tillgivenhet; sjuklig förändring i kroppen.

Affektionsvärde, det mervärde något har för den, som är särskilt fästad därvid.

Affettuo'so, it., musikterm: uttrycksfullt. Affioie'ra (av lat.), påverka, angripa, smärta. Affida'vit, medeltidslat. »han har förpliktat sig», förklaring t. ex. av innehavare av utländsk obligation att han ej är bultvan för i utlandet bosatt person utan rätt ägare till obligationen. Affilie'ra (av lat. *ad*, till, o. *filius*, son), egentl. upptaga ss. barn; uppräta filial. Upp-tagas i el. ansluta sig till annan ordensloge.

Affine'ring, förfarande för att rena guld från inmängt silver genom dettas förvandling till sulfat genom tillsats av varm konc. svavelsyra. Silvret kan återvinnas genom utfällning på kopparbleck.

Affinite't (av lat. *affinis*, gränsande till, besläktad), frändskap. — *Kem.* Orsaken till ämnens benägenhet att ingå kemisk förening med varandra; anses i vår tid vara av elektriskt ursprung. — *Mat.* Den geometriska släktskap, som förefinns mellan en plan figur o. dess genom parallellprojektion erhållna bild på ett annat plan. De bägge planens skärningslinje kallas affinitetsaxel, de projicerande strålarna kallas affinitetsstrålar.

Affirmatio'n (av lat. *affirma're*, stadfästa), stadfästelse. — Affirmati'v, jakande, bekräftande. — Affirme'r'a, bekräfta.

Affisch' (fr. *affiche*, av lat. *affigere*, fästa), anslag, ofta i konstnärlig form, tillkännagivande en föreställning, utställning el. dyl.

Affix' (lat. *affixus*, vidfäst), till en ordstam fogad tillsats, som ensam ej har betydelse, ex. förstavelser i «-hålla. Jfr Prefix, Infix, Suffix.

Afflikti'va straff (av lat. *affligere*, slå till), kroppsstraff.

Affretan/do, affreto'so, it., musik- term: raskare.

Affrika'ta, konsonantljud, som utgöres av en förbindelse av en explosiva (t. ex. *p, t, k*) med en spirant (t. ex. *l, s, ch*). Ex. på affrikator äro *pf* i ty. *Pferd*, *z* i ty. *tu*.

Affärsbank, bank, vars huvudsakl. verksamhet är utlåning, främst till näringslivet, medverkan vid betalningstransaktioner av olika slag samt förvaltning o. förvaring av värdepappers. För a. gäller lag av 22/6 1911 om bankförelse.

Affärekonomiska forskningsinstitutet, förk. *AHF*, grundat 1929, vetenskaplig institution vid Handelshögskolan i Sthln, bedriver ekonomiskt forsknings- o. utredningsarbete etc.

Afghanistan's, konungariket i Asien mellan Pakistan, Turkestan o. Iran. 650,000 kvkm, 10 mill. inv. (1947), till största delen mohammedanska arier. A. är huvudsakl. ett alpland med stäpper o. ökar.

Klimatet utmärkes av starka temperaturväxlingar och föga regn. Boskapsskötsel, bergsbruk o. hemslöjd (filt-varor, siden o. mattor). Järnvägar saknas; samfärdseln sker med karavaner och på senaste år i stor utsträckning med autobiler. Huvudstad: Kabul. — *Hist.* A:s självständighet kan räknas från mitten av 1700-t. A:s senare historia behärskas av tävlingskampen mellan England o. Ryssland om inflytandet i A. England erkände efter Första världskr. A:s oberoende. Emir Amanullah, som regerade 1919—29, lät 1926 utropa sig till konung o. påbörjade en vittgående europeiseringspolitik, vilken emellertid avbröts av ett uppror under ledning av

rörvarhövdingen Batja Saqao. Efter AmanuUahs abdikation nedslags detta av Nadir khan, som under namnet Nadir shah regerade till 1933, då han mördades. Nuv. kung är den förres son, Zahir shah (f. 1914), som fortsätter sin faders måttfulla reformpolitik. 1934 blev A. medl. av N. F. o. 1946 av FN.

Afiu'n-Karahisa'r, turk. stad i v. mell. Mindre Asien. Opiumutförsel. Ca 25,000 inv.

AFL, förkortning för *American Federation of Labor*.

Afoni' (av grek. nekande *a* o. *fone'*, ljud), fullständig klanglöshet hos stämman (ss. vid viskning); förekommer vid strupkatarr (sjukliga förändringar i stämbanden) el. vid överanssträngning av rösten (funktionell rubbning).

Aforism' (av grek. *afori'zein*, begränsa), tänkespråk, kortfattad lärosats.

A. F. P., förkortning för *Agence Francaise de Presse*.

AFR, förkortning för *Air France*.

Afrika, till storleken den tredje av världsdelen, omkr. 30 mill. kvkm, med omkr. 158 mill. inv. (1939). Det utbreder sig triangulärt på ömse sidor om ekvatorn från 37° 20' n. br. till 34° 51' s. br. Till A. räknas Madagaskar, som skiljes från fastlandet genom Mosambikkanalen. — *Ybildning, sjöar, floder*. A. är till största delen ett högländ. I n. märkas Atlasbergen, s. om dessa öken Sahara, ö. ut Abessinens högländ o. i s. de vulkaniska topparna Kilimandjaro o. Kenya. De största sjöarna äro belägna i mellersta A., ss. Victoriajön, Tanganyika o. N. yasa, vilka avflyta genom Nilen, Kongo o. Sambesi. — *As klimat* är rent tropiskt; årsmedeltemperaturen i Sudan 30°, i Tunis 17°, i Kapstaden 16°. Trakterna närmast ekvatorn ha två regntider, höst o. vår. På ömse sidor om ekvatoralområdet, i n. till Saharaöken o. i s. till Kalahariöstappen, råder om sommaren regntid, om vintern torrtd. Sahara o. Kalahari höra till jordens torraste trakter. Kusttrakterna i n. och s. ha torra, varma somrar o. fuktiga vintrar. — *Befolkning*: utom negrer, som utgöra flertalet, märkas i n. hamiter o. semiter, i s. hottentotter o. buschmän, i mell. A. dvärgfolk; i n. och s. européer o. i ö. indier o. malajer. Av religioner dominerar i n. islam, i s. bland negerstammarna animismen. Kristendomen är utbredd huvudsakl. i s. och ö. A. samt i kustländerna. — *Politisk indelning*. Officiellt självständiga stater äro Egypten, Etiopien o. Liberia. Tanger med område (600 kvkm, 100,000 inv. 1941) bildar en internationell zon o. Anglo-egyptiska Sudan (2,5 mill. kvkm, 6,6 mill. inv.) utgör ett britt.-egypt. kondominat. I övrigt utgöres A. av europ. kolonier, protektorat el. intressfärer o. förvaltarskap (se kartan): brittiska (över 7 mill. kvkm, 63 mill. inv.), franska (över 11 mill. kvkm, 43 mill. inv.), belgiska (nära 2,2 mill. kvkm, 10 mill. inv.), portugisiska (över 2 mill. kvkm, 9 mill. inv.), f. d. italienska (2,6 mill. kvkm, 2,9 mill. inv.) samt spanska (333,000 kvkm, 1 mill. inv.).

Afrikand' (höll. *afrikaander*), i Sydafrika född vit; användes urspr. om höll. avkomlingar.

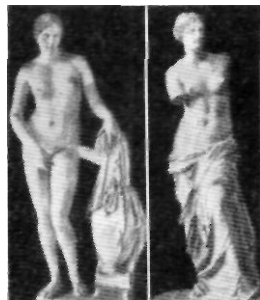
Afrikanska kompaniet bildades 1649 på Louis De Geers initiativ o. bedrev på 1650- o. 1660-t. kolonisationsverksamhet på Guinea-kusten. Anläggningarna gingo snart förlorade för Sverige.

Afrikanskan, fr. *L'Africaine*, opera med text av Scribe o. musik av Meyerbeer, uppförd i Sthlm i a ggn 1867; reprispremiär 1938.

Afrodisi'aka (grek., av *Aroa'ite*, kärlekens gudinna), medel, som stegra könsdriften.

Afrodite', i grek. myt. kärlekens gudinna, dotter till Zevs o. Dione; enl. en annan myt föddes hon ur havets skum. A. var äv. skönhets-, familjelivets o. frukthetens gudinna

o. dyrkades av sjömännen som havets härskarinna. De mest berömda av de antika Afroditestatyerna äro Piixioteles' s. k. knidiska Afrodite från 300-t. f. Kr. (vänstra bilden) o. meliska Afrodite (Venus Milo) från 100-t. f. Kr. (högra bilden).

Af tenposten, norsk daglig tidning, gr. 1860.

Aftonbladet, dagl. tidning i Sthlm, grundad 1830 av L. J. Hierta ss. organ för liberal politik. (Har senare intagit skiftande polit. ståndpunkter.) Inledde genom snabbhet i nyhetsförmedlingen, roande text o. ofta hänsynslös polemisk skärpa en ny epok i den sv. pressens historia. Bl. senare redaktörer Av. Sohlman, S. A. Hedin, G. Retzius, H. Sohlman, V. Söderberg o. T. Telander. Nuv. huvudred. P. G. Peterson (sed. 1933)-

Aftonpunkt, den västra skärningspunkten mellan himmelsekvatorn o. horisonten.

Aftonstjärna. *Astr.* Under halva sitt synodiska omlopp kring solen synes Venus stå öster om solen o. är därför synlig strax efter solens nedgång. Venus kallas då aftonstjärna. Jfr Morgonstjärna. — *Bot.* En art av örtsläktet *Ornithogalum*.

Aftonsång (av rom. kyrkans *vesper*, som utgöres av sång), söndagsaftermiddags predikogudstjänst i städerna. Kan numera utbytas mot liturgisk gudstjänst el. nattvardsgång.

Aftontidningen, 1. Frisinnad kvällstidning i Sthlm 1909—20. Bl. redaktörer V. Spångberg o. C. G. Ekman. — 2. Förk. *AT*, socialdemokr. kvällstidning i Sthlm, gr. 1942. Red. F. Severin.

Afze'lius, släkt härstammande från en västgötsk bonde Afze Larsson (1635—173*)-

1. Afzelius, Arvid August (1785—1871), historisk författare o. skald, präst. Medl. av Götska förbundet. Utg. *Svenska folkvisor* (3 bd, med inledning av Geijer, 1814—17) samt *Svenska folkets sagohäuder* (11 dir, 1839—70). Bl. skaldestycken *Näckens polska*.

2. Afzelius, Ivar (1848—1921), rättslärd o. politiker; justitieråd 1891—1902, president i Svea hovrätt 1910—18, led. av Sv. akad. 1907, led. av FK 1898—1903 o. 1905—15 o. talman 1912—15. Som riksdagsman spelade A. en stor roll inom FK:s moderata parti, vars ordf. han var 1910—11. Tillkomsten av 1891 års sjölag är främst hans förtjänst.

3. Afzelius, Märta, f. *«/s* 1887, dotter till I. A., textilkonstnärinna; har bl. a. utfört en broderad bonad *Odyssevs' hemfärd* (i Nat.mus.) samt bonader i Linköpings domkyrkas kor.

Ag, kemiskt tecken för en atom silver.

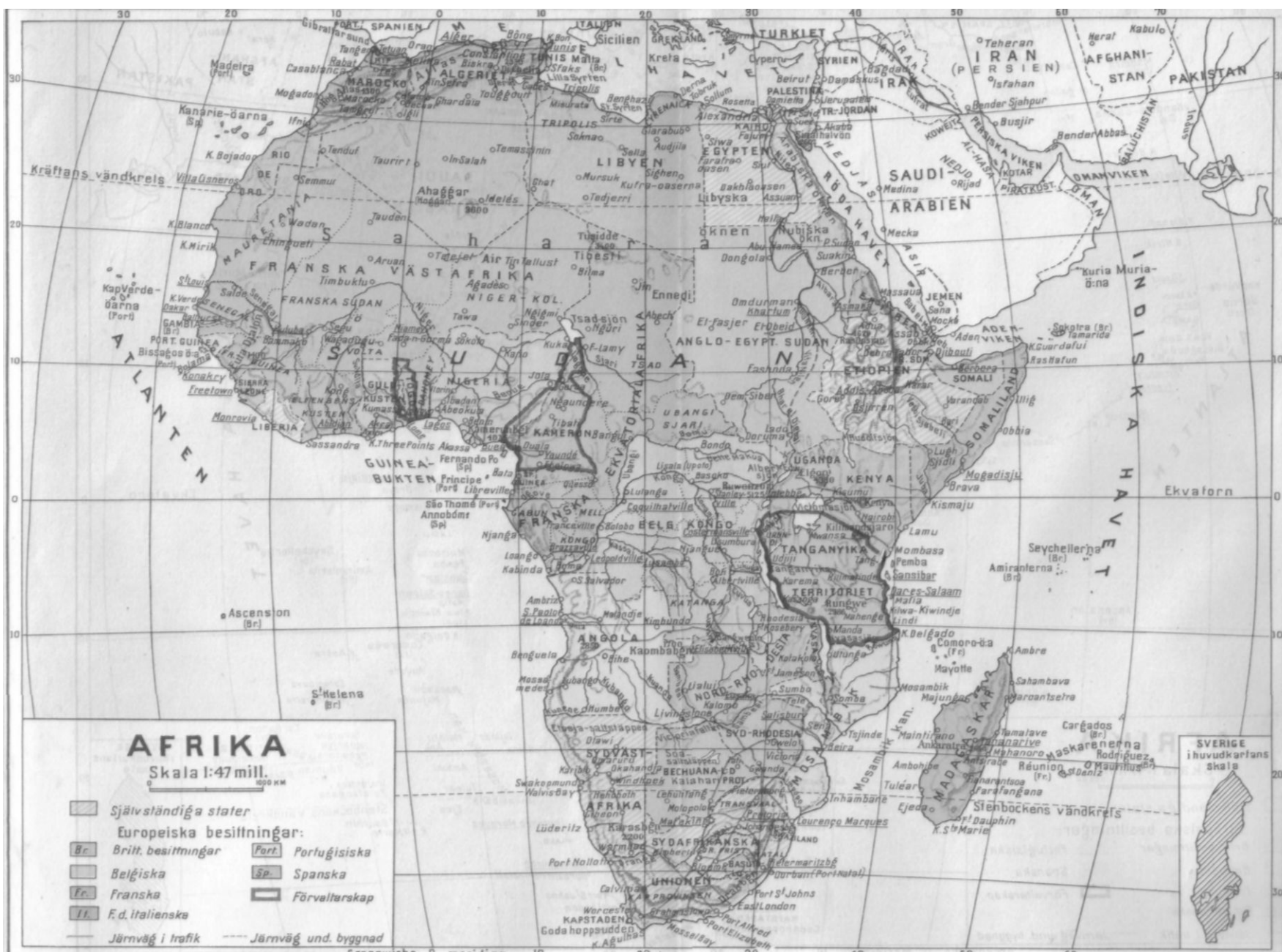
A.-G. el. A/G, förkortning för ty. *Aktien-gesellschaft*, aktiebolag.

Agä, kroppslig bestraffning, som i vissa fall får användas på minderåriga. Förslag om förbud mot agä framlades 1947.

A'ga, turk. titel för män av de lägre klasserna i Turkiet; avskaffad 1934.

Agä, förkortning för Svenska aktiebolaget Gasaccumulator.

Ag'adir, hamnstad i Franska Marocko, vid

AFRIKA

Skala 1:47 mill.
 0 100 KM

- Självständiga stater
- Britt. besittningar:**
  - Brit. besittningar
  - Portugisiska
  - Belgiska
  - Spanska
  - Franska
  - F.d. italienska
- Förvalterskap
- Järnväg i trafik
- Järnväg und. byggnad

Atlanten. 6.000 inv. (1936). Utmärkt hamn, nu förfallen. Bekant genom en konflikt (»Agadir-affären») mellan Tyskland o. Frankrike 1911, framkallad av att den tyska kanonbåten Panther sändes till A., då Frankrike besatte Fes (»panter-språnget till A.»). Sedan England ingripit, återkallades fartyget.

Aga khan, f. 1877, indisk furste (en av Indiens rikaste), ledare tor en muhammedansk sekt i Indien. Har stort inflytande i den muhammedanska världen i övrigt. A. var ägare av ett känt kapplöpningssält (nedlagt 1939).

Agaljus, acetylen-gasbelysning medelst gasackumulatörer o. belysningsanordningar utarbetade av Sv. AB. Gasackumulatör. Jfr Dalen.

Agama, ödlesläkte af fam. *Agamidae*, S.ö. Europa, Afrika, s.ö. Asien. Mest känd är *A. colono-rum* med eldrött huvud, gulsprånad strupe samt kropp o. ben glänsande stäbblå. Mell. Afrika.

Agamem'non, Atrivs' son, konung i Mykene, befälhavare över den grek. hären i Trojanska kriget. A. mördades vid hemkomsten av sin maka Klytimestra o. hennes älskare Aieistos. Mordet hämnades av A.:s son Orestes. Jfr Atrivs' skattkammare.

Agami el. trumpefågel, *Pso'phia crepitans*, tillhör tranor-nas familj. Frambringar med slutet näbb ett egendomligt läte, varav namnet bukta lar-fågel. Hälles ofta tam i Sydamerika som höns-vaktare. (Se bild.)

Agami'dae, artrik familj av ödlor med tjock, ej utsträckbar tunga o. akrodonta (på käkkanter fastvuxna) tänder. Östra halvklöten.

Aganipp'e, i grek. myt. en källa på berget Helikon, helgad åt muserna.

Agapanthus, örtsläkte (fam. *Liliaceae*), 3 arter. Blad långa, jämbreda, hylle sambladigt. *A. umbellatus* (s. Afrika) har en blå blomflock på en hög stängel; omtyckt krukväxt.

Agape, grek., kärleksmåltid, i gammalkristen tid de rikas utb espsning av fattiga; var trol. ursprungl. besläktad med nattvarden men skildes på 300-t. skarpt från denna.

Agape'tus (av grek., »den älskade»). 1. Ett helgon, som led martyrdöden 270. — 2. *Namn på två påvar*: A. I, påve 535—36, o. A. II, påve 946—55. Den sistnämnde stadfäste ärkestiftet Hamburgs rätt till nordiska missionsom-rådet.

A'gar-a'gar, ett med vatten starkt gelé-bildande ämne, erhållet ur vissa särsk. i Indiska oceanen o. Stilla havet förekommande havsalger. Användes till appetryt, konfekt o. som näringssubstrat vid bakterieodlingar.

I. A'gardh, Carl Adolf (185—1859), naturforskare, nationalekonom, prof. i Lund 1812; biskop i Karlstad 1834, led. av Sv. akad. 1831. A. tillhörde i Lund den Tegnériska kretsen »Härbärgets». Som naturforskare var A. främst banbrytare inom algforskningen o. försökte skapa ett naturligt system inom växtriket. (Se bild.)

2. Agardh, Jakob Georg (1813—1901), son till C. A. A., prof. i botanik i Lund 1847—79. Av A.:s mycket omfattande algologiska författarskap märkes särsk. *Species, genera et ordines algarum* (1848—1901).

Agarica'ceae, skivsvampar, familj

tillhörande avd. *Hymenomycetes*. Fruktkropp med stråligt ställda lister el. skivor på undersidan. Hit höra kantareller, champinjoner o. a.

Agaspis, kokseldad, värmeackumulerande spis, konstruerad av G. Dalen 1929.

Agassiz [agasi's]. Louis (1807—73), schweizisk-amerik. zoolog o. geolog, prof. i Neuchâtel 1832, vid Harvarduniversitetet 1847. A. gjorde banbrytande undersökningar rörande Alprens glaciärer; äv. bekant för sina arb. om fiskar o. tagghudingar.

Agat, mineral, sammansatt av olivfärgade kiselsyrelager. Förekommer som fyllnad i vulkaniska bergarters håligheter o. användes på grund av sin hårdhet till finare instruments lager, mortlar, rivskålar o. polerverktyg samt genom sin ofta på konstgjord väg förhöjda, vackra, skiktade färgning till smycken. Jfr Onyx o. Sardonyx.

Agat'a, katolskt helgon, en siciliansk jungfru, som enl. legenden led martyrdöden omkr. 351.

Agathis, barrträdsläkte (fam. *Pinaceae*), ca 20 arter (Nya Zeeland, Australien, Ostindiska öarna samt Malacka). Bladen äro platta, avlångt lansettlika, ej barrlika. De väldiga stammarna lämna ett värdefullt virke o. äro rika på harts (kopal), som användes till fernissa. A. (*Damm'ara*) *australis*, kauritall (Nya Zeeland), lämnar kaurikopal.

Agathokles (361—289 f. Kr.), tyrann i Syrakusa, förde krig mot Kartago.

Agau-nionmelt, automatisk elektrisk svetsmetod. Jfr Svetsning.

Agave, växtsläkte (fam. *Amaryllidaceae*), 50 arter i tropiska Afrika o. Amerika. De rosettställda bladen intill 2

m långa, köttiga o. med taggiga kanter. *A. americana*, »den hundraåriga aloen», lever hos oss i växt-hus ända till 60 år, innan den skjuter sin intill 12 m höga blomstängel med flera tusen gulgröna blommor; dör därefter. Av saften beredes i hemlandet en dryck, »pulque». Bladen innehålla fibrer, som användas till flätverk, borstar osv. *A. rigida* ger sisal- el. domingohampa; viktig kulturväxt i Östafrika.

Ägde [agd], stad i s. Frankrike, dep. Hérault, nära Medelhavet, 9.600 inv. Delvis byggd av svart basalt. Katedral från 1000-talet.

Ägder bispedömmet, stift i s. Norge, omfattande Telemark, Aust-Ägder o. Vest-Ägder fylken. Stiftsstad: Kristiansand.

Agedabi'a, ort i Cyrenaica, Libyen, 150 km s. om Benghazi. Häufigt omstridd av britt. o. tysk-ital. trupper under Andra världskr. Jfr Cyrenaica.

A ge 11 [al'a¹¹*], huvudstad i dep. Lot-et-Garonne, s. Frankrike, vid fl. Garonne, 27.000 inv. (rg36). Katedral från 1100-t. Berömd akvedukt. Fruktodling (plommon).

Agene Frar, caise de Presse [sa]a^{ss}' fra^çsa's^o präss], förkort. A. F. P., fransk nyhetsbyrå, grundad 1/1 *944 genom samman-slagning av två fria franska nyhetsbyråer. Statsunderstödd.

Agence Hävas [as3a^os' avass'], telegrambyrå i Paris (1825—1940), grundad av Charles Hävas. Förstatligades 1940 o. benämndes *Office français d'Information* (förk. *O F I*). År sed. 1945 enbart annonsbyrå.

Agend'a, lat., »vad som bör göras»; föredragningslista.

Agent' (av lat. *a'gere*, handla), r. I allm.:

person, som på grund av fullmakt genom självständig verksamhet bevakar andras intressen (diplomatiska-, polis-, emigrant-, försäkrings-m. fl.). — 2. *Språk.* I passiva satser befintligt adverbial, som utmärker den handlande. Det består av prep. *av* + ett substantiv el. pronomen. Ex.: Jorden värmes *av solen*.

Agent provocateur [asja'*** prävåkatö'r], fr. »provocerande agent», person med uppdrag att förleda en in- el. utrikespolitiskt motståndare till komprometterande handlingar el. uttalanden. Beryktade dylika agenter voro bl. a. den ryske prästen Gapon, som gav soldaterna anledning att beskjuta en arbetardemonstration 1905, varigenom signalen till revolutionen gavs, samt Åsev, som på ryska hemliga polisens uppdrag innästlade sig i det socialrevolutionära partiet för att kunna ange dess medlemmar.

Agentu'r, representantskap för en firma; en agents verksamhet.

Agensia Ste'fani [adsjäntsi'a-], ital. telegrambyrå, grundad 1854 av G. Stefani i Turin, senare flyttad till Rom. Upphörde 1943.

Age'ra (av lat. *agere*, handla), spela en roll, låtsas vara.

Ageröd, gemensamt namn för komplex av boplatser från stenåldern i Munkarps kommun, Malmöhus l., vid Ringsjöns avlopp. Omfattande grävningar år 1947 ha här givit Sveriges rikaste fynd från ancylustid.

Agesila'os (444—358 f. Kr.), *konung i Sparta* 397, kämpade framgångsrikt mot perserna men besegrades av Epameinondas vid Mantinea 362.

Age'vole, it., musikerterm: lätt.

Aga, förkortning för ^Aktien-Gesellschaft /ur 4/nifabrikation, tysk firma för Ullverknig av kemikalier, film o. kameror.

Aggerkanalen, en 1825 genom en stormflod bildad förbindelseled mellan Limfjorden o. Nordsjön, senare igensandad.

Aggiustammen'te [ads'østa-], it., musikerterm: strängt i takt.

Agglomerat' (av lat.), sammanhopning av kantiga bergartsstycken.

Agglomeration (av lat.), tätortsbebyggelse.

Agglutinati'on (av lat.), sammanbakning till hopar av i vätska fördelade bakterier el. av blodets röda blodkroppar. A. beror på förekomsten av vissa specifika ämnen, agglutinin'erna, som reagera med agglutinog'en, i de partiklar, som agglutineras. Viktig bakteriologisk reaktion. Agglutininerna i de mänskliga röda blodkropparna benämnas vanligen A o. B. De kunna hos olika individer finnas i fyra kombinationer: endast A—blodgrupp A, endast B = blodgrupp B, A o. B = blodgrupp AB, ingendera = blodgrupp 0. Mot agglutininerna A o. B. svara agglutininerna a o. β. Sammanföring av A o. α el. B o. β medför agglutination. Jfr Blodöverföring.

Agglutiner'ande språk, en språkgrupp, som bildar de olika grammatiska formerna genom tillägg av olika suffix till ordstammen, som själv icke undergår några förändringar. Typiska agglutinerande språk äro de olika turkspråken.

Aggraviati'on, försämring av ett sjukdomstillstånd el. överdrivande av dess svårighet.

Aggregat' (av lat. *gr ex*, hjord, samling). 1. Sammanyttring (av ämnen, som ej höra närmare samman), oorganisk massa. — 2. *Tekn.* Maskiner cl. apparater, bildande en enhet.

Aggregati'onstillstånd, de tre olika tillstånden: fast, flytande o. gasformigt, vari materien kan uppträda. Fasta kroppar o. vätskor ha (vid oförändrad temperatur) bestämd volym, medan gaserna däremot alltid rätta sin volym efter kärlet. Fasta kroppar ha dessutom en bestämd form, medan såväl vätskor som gaser

genom sin rörlighet rätta formen efter kärlet. Genom ändring av temperatur o. tryck kunna flertalet ämnen överföras i alla tre aggregations-tillstånden. Jfr Kokpunkt, Smältpunkt o. Kritisk temperatur.

Aggressio'n (av fr.), angrepp, anfall.'

Aggressi'v (av fr.), angripande, som gärna går anfallsvis till väga; utmanande.

Agheila (el-Agheila), stad i I.iberien vid sydligaste delen av Stora Syrtenbukten, omgiven av klippig passterräng; våldsamt omstridd under kriget 1947—42. Jfr Cyrenaica.

Agilmen'te [adsjil-], it., musikerterm: muntert, lätt, ledigt.

Ag'io (av it.) el. upp g ä l d, det belopp, varmed kursvärdet å mynt el. värdepapper överstiger det nominella värdet. Motsats: disa'gio. Värdeskillnaden mellan mynt o. sedlar brukar kallas guldagio.

Agiotage [-a'sj], spekulation, grundad på agio.

Agira [adsji'ra], stad på mell. Sicilien, prov. Catania, Italien. 15.000 inv. (1936). Marmorbrott. Svavel.

Agitati'on (av lat. *agita're*, sätta i rörelse), upphetsning, uppvigling, (äsihts-)bearbetning. — A g i t a t o [adsjita'tå], it., musikerterm: upprört, jagande (tempo). — A g i t e r a, bearbeta, upphetsa.

Aglä'ta, i grek. myt. en av kariterna.

Agn. *Bot.* Gräsen tomfjäll el. skärmfjäll o. blomfjäll, vilka fränskiljas vid tröskningen. — *Fiskeriterm.* Bete.

Agnano [anja'nå], kratersjö i Italien, v. om Neapel. Nästan uttappad. Svaveldunstabd.

Agna'ter (av lat. *agnatus*), släktingar vare sig av man- el. kvinnokök, då alla mellanliggande släktskapsled äro av mankö. Jfr Kognater.

Agne, *konung av Ynglingäkten*; enl. Snorre mördad vid Stocksund (uuv. Norrström) o. begravd på den plats, som efter honom kallades Agnefit (A's strandäng), trol. s. delen av nuv. Staden mellan broarna.

Agnes den heliga, romersk jungfru, som led martyrdöden 304. Hon avbildas med lamm el. palmblad o. svärd.

Agnetorp, kommun i Skarab. l. (past.adr. Tidaholm); Tidaholms landsf.distr., Vartofta o. Frökinds doms. 79S inv. (1947).

Agni, i indisk myt. eldens gud.

Agnosi', oförmåga att med känsel- el. synsinnet igenkänna t. ex. olika föremål o. med hörselnsinnet språkjuden (själsdövhét).

Agnostioism' (av grek. *agnostos*, ovetbar), en av Th. H. Huxley införd filos. term för äsikten, att man intet kan veta om det absoluta (Gud).

Ag'nus De'i, lat., Guds lamm. 1. En urspr. judisk benämning på Frälsaren (Jon. 1: 29). — 2. Latinsk bön, som på 600-t. infördes i den katolska liturgien och som ännu sjunges i sv. högmässan vid nattvardsgång samt fastedagen efter litanian (»O Guds lamm, som borttager världens synder» osv.). — 3. Ett lamm, bärande en korsfana, förekommer på i rom.-kat. kyrkan använda medaljformiga amuletter. Bilden förekommer i Gotlands vapen. — A g n u s D e i - k e d j a n, ordenskedja från Johan III-S tid.

Agon [agän]. 1. Kurva förbindande de orter på jorden, för vilka kompassens missvisning försvinner. F. n. utgöres den av en huvudgren gående genom polerna, Orinocos mynning, Rio de Janeiro, v. Australien, Persiska viken; Leningrad o. Nordkap samt en mindre oval i Östasien. — 2. Dets. som coenzym.

Ago'ner (grek. *ago'nes*), forngrek. tävlings-spel, omfattande kroppsövningar, kappkörning o. ridning, musik, skalkonst o. dans.

Agoni' (av grek. *agonia*, kamp), dödskamp.

Agora', grek., torg; folkförsamling.

Agorafobi' (av grek.), »torgskräck», ett till-

stånd av sjuklig ångest o. svindel, soin uppkommer hos vissa (neurasteniska) personer vid beträdande av öppna platser.

Agos'ta, hamnstad på ö. Sicilien, prov. Syrakusa, Italien. 20,000 inv.

A'gra. 1. Provins, som jämte Oudh bildar Förenade provinserna i n. Indien. — 2. Stad i A. 1 vid fl. Jumna, s.ö. om Delhi. 284,000 inv. (1941). — A. var residens för stormogulcrna 1564—1637, varom en mängd praktbyggnader minna, bl. a. Akbars grav, Taj Mahal (se bild) o. pärlmoskén.

Agraff (av fr.), prydningsspännen; klämmare att tillsluta sår.

Agrafi' (av grek. nek. a o. gra'ein, skriva), oförmåga att skriva ord på grund av sjukl. förändringar i hjärnans språkeentra.

Agram, annat namn för Zagreb.

Agranulocyto's, sjukdomstillstånd med stark minskning av de granulerade vita blodkropparna, granulocyterna. Kan bl. a. orsakas av vissa läkemedel ss. pyramidon, salvarsan, sulfanilamid, I.eder vanligen till döden.

Agra'r (av lat. a'ger, åker), som hänförelse till jordbruket. — Agra'rer kallas i olika länder, bl. a. Finland, Norge, Bulgarien o. Chile, medlemmar av politiskt parti cl. ekonomisk organisation till främjande av jordbrukets intressen.

Agrarprotektionism', politisk riktning, som kräver tillskydd på jordbruksprodukter.

Agrarsocialism', socialistiska riktningar, vilka kräva socialisering endast av jorden, jordvärdet el. jordvärdestegringen.

Agré el. agre'e'rad (av fr. agrégé), titel, som Konstakad. före 1887 tilldelade konstidkare, vilka ej ansågos mogna »ledamotskap».

Agrea'bel (av fr.), angenäm, behaglig.

Agreement [ögrimönt], eng., överenskomelse. Jfr Gentlemen's agreement.

Agrell, Alfhild, f. Martin (1849—1925), författarinna. Deltog (bl. a. med dramerna *Räddad o. Dömd*) i 1880-t:s debatt i kvinnofrågan. Humorist, folklivsskildringar (sign. Lovisa Petterkvist).

Agrell, Sigurd (1881—1937), språkforskare o. skald. Prof. i slaviska språk i Lund från 1921. Framlade i *Runornas talmyстик* (1927) o. *Senantik mysteriereligion och nordisk runmagi* (1931) uppseendeväckande hypoteser om ett samband mellan de germanska runorna o. den persiska mithrasreligionen. Sonetter m. m.

Agremang' (fr. agrément), förklaring från en regering, att invändning ej föreligger mot emottagande av viss främmande diplomat. — A g r e m a n g e r, behagligheter, nöjen.

Agri'cola, Georg (1494—1555), tysk läkare, mineralog o. metallurg. A s De re metallica o. De natura fossilium ha haft stor betydelse för metallurgiens o. mineralogiens utveckling.

Agri'cola, Michael Olavi (omkr. 1508—57), Finlands reformator, rektor o. biskop i Åbo. A. verkade kraftigt för folklupplysning o. kristendomskunskap genom en mängd skrifter. Översatte Nya testamentet 1548.

Ag'ri decuinates, lat., »tiondelandet», del av det forna Germanien, mellan övre Donau o. mell. Rhen, omkr. 100 e. Kr. erövrat av romarna o. utskiftat mot tiondekatt.

Agri'gento [-dsjänn'tå], före 1927 Girgenti. 1. 1 tal. provins på s.v. Sicilien. 3,036 kvkm,

418,000 inv. (1936). — 2. Huvudstad i A. I. 33,000 inv. (1936). Märkliga ruiner av forntida Akragas el. Agrigentum. Ruiner av flera templer, bl. a. Concordia-templet (se bild), vilka 1944 blevo bombskadade. Svavel utförelse.

Agrikultur (av lat. a'ger, åker, o. culi'va, odling), åkerbruk.

Agrimonia, örtsläkte (fam. Rosaceae), 10 arter. Parbladiga blad o. gula blommor i lång, axlikn. klase. A. eupatoria, småborre, vanlig på ångsmark.

A'grip (isl., översikt), en omkr. n90 författad, kort framställning av Norges historia från 800-t. till år n77.

Agripp'a, Marcus Vipsanius (63—12 f. Kr.), rom. fältherre, sedan ungdomen förbunden med kejsar Augustus o. förmäld med hans dotter Julia.

Agrippina d. ä., d. 33 e. Kr., moder till kejsar Caligula. Hennes dotter Agrippina d. y. (16—59) var först gift med Gneius Domitius Ahenobarbus, med vilken hon hade sonen Nero, o. därpå med sin farbror kejsar Claudius, som hon lät förgifta 54. Själv mördades hon på Nerös befäling.

Agronom [-näm] (av lat. a'ger, åker, o. grek. no'mos, lag), titel för praktiskt o. teoretiskt skolad lantbrukare, utexaminerad före 1933 från Alnarps el. Ultuna lantbruksinstitut eller senare från Lantbrukshögskolan. — Agromie licentiatexamen (sed. 1936) o. agronomie doktorsgrad (sed. 1942) förvärfvas vid Lantbrukshögskolan.

Agropy'ron, grässläkte, 32 arter. Småax flerblommiga, plattade, samlade i ett mer el. mindre glest, tvåsidigt ax. A. repens, kvick-el. vitrot, intill meterhög, bredbladig med rikligt grenade underjordiska utlöpare. Svårt ogräs.

Agrostem'm'a, örtsläkte (fam. Caryophyllaceae). A. githago, oxöga el. klätt, högväxt, ettårig ört med stora, röda blommor o. giftiga frön. Ogräs i sädesåkrar.

Agros'tis, grässläkte, 100 arter. Breda blad o. enblommiga småax i vippor. A. le'nuis, rödven, allmän i ångs- o. skogsmark.

Agry'pni' (av grek.), sömnlöshet.

A'gua, slocknad vulkan i Guatemala. 3,752 m. A'guascalien'tes. 1. Stat i mell. Mexico. 7,690 kvkm, 160,000 inv. (1940). — 2. Huvudstad i A. 1. 81,000 inv. (1940).

Agué'li [age'li], Ivan Gustave (1869—1917), sv. målare; förde ett kringfläckande liv, var mystiker o. anarkist. Utförde små landskaps- o. figurstudier i en av Gauguin påverkad stil med fin känsla för det koloristiska. Monografi av A. Gauffin (2 bd, 1940—41).

Aguilas [a'gilasj], stad i s. Spanien vid Medelhavet, prov. Murcia. 16,000 inv. Ut-skeppning av alfgräs.

Agulhas [goll'jesj] el. N å l u d d e n, Afrikas sydspets, 34° 51' s. br.

Agunnaryd, kommun i Kronob. l.; Ljungby landsf. distr., Sunnerbo doms. 1,122 inv. (1947).

Agu'ti, Dasyproc'ta agu'ti, långbent, guldbrun gnagare av kaninens storlek. Central- o. Sydamerikas skogar o. grässlätter; jagas för köttets skull.

Agö, liten ö i Bottniska viken, s. ö. om Hudiksvall, med fiskläge o. fyr.

Ah, internationell beteckn. för amperetimme. A'hab el. A c b a b, konung i Israel omkr. 875—853 f. Kr.; förleddes av sin gemål Isebel

att dyrka Baal, varför profeten Elia uppträdde mot honom (1 Kon. 16—42).

Ahagg'ar, Hogg'ar, högländskap i s. Algeriet (Sahara), ännu föga utforskat. Bébott av tuareger. Huvudort: oasen Tatanarasset.

Ahaltsyeh', stad i republiken Georgien, SSSR. 17,000 inv. (1933). Gränsfästning.

A'has, konung i Juda 743—728 f. Kr.; blev skattskyldig under Assyriens konung, som han kallat till hjälp i krig mot Israel. Under hans tid uppträdde profeten Jesaja (2 Kon. 16; Jes. 7).

Ahasve'rus. 1. Två i G T omtalade furstar. — 2. Den vandrande juden (Jerusalem s k o m a k a r e). sägen med tyskt ursprung, som skildrar, hur en jude nödgas irra omkring från land till land till tidens slut som straff för att han nekat Frälsaren lindring o. vila under hans färd till Golgata.

Ahimelek, en överstepräst, som gav David skådebröden o. Goljats svärd o. därför döddes av Saul (1 Sam. 21—22).

AhitoTel, konung Davids rådgivare; deltog senare i Absaloms uppror mot David men hägnade sig, då han förutsåg en olycklig utgång (2 Sam. 15—17).

Ahlberg, Olof, f. ¹⁸/_n 1876, bildhuggare. Bl. arb. *Får och son* (1917, Östersund), *torgbrunn* i Strängnäs (1932) o. skulpturgrupp i Eastmaninstitutet i Sthlm (1936).

r. Ahlberg, Hakon, f. ¹⁰/₆ 1897, arkitekt, Medicinalstyrelsens arkitekt sed. 1935, ordf. i Svenska arkitekters riksförbund (SAK) rg36—44. Tlgt. *Modern Swedish architecture* (1924).

2. Ahlberg, Alf, f. [«]/_{...} r8g2, broder till H. A., skriftställare, folkbildningsledare, förest. för Brunnsviks folkhögskola sed. 1932. Känd populärvetenskaplig o. filosof. förf.; bl. arb.: *Filosofiens historia* (6 bd, rg25—28), *Tankeli-vets frigörelse* (1934), *Minnen och meditationer* (1942).

Ahlborn, I. e. a. f. Eundgren (1826—97), gravör vid myntverket. Återupplivade i Sverige medaljgraveringskonsten.

Ahlenius, Karl Jakob Mauritiz (1866—1906), geograf, 1904 e. o. prof. i Uppsala. Påbörjade uppslagsverket *Sverige. Geografisk, topografisk, statistisk beskrifning*.

Ahlgren, Ernst, författarnamn för "Victoria Benedictsson.

Ahlin, I. ars, f. ⁴/_i 1915, författare, fyrtio-talist, med psykologiska skildringar huvudsakl. från arbetarklassen, bl. a. *Inga ögon väntar mig* (rg44), *Min död är min* (1945), *Fängnas glädje* ('947) i *Jungfrun i det gröna* (1947).

Ahlmann, Hans W. son, f. ¹⁴/_{ii} 1889, geograf, prof. vid Sthlms högskola sed. 1929, har företagit expeditioner till Spetsbergen, Island, Grönland, särsk. för glaciärforskning. Utg. reseskildr. *På skidor och till häst i Vamajökulls rike* (1936) o. *Den rätta dräskapen* (1044). Bl. övr. arb. *Norge. Natur och näringsliv* (1943). Hcd.dr i Oslo 1945.

Ahqvist, August Engelbrekt (1826—89), finsk språkforskare, äv. känd som finsk-språkig skald under namnet Oksanen.

Ahlström, Anna (1863—1943), fil. dr, skapare av Nya Elementarskolan för flickor i Stockholm.

Ah'medaba'd, stad i v. Indien, prov. Bombay. 597,000 inv. (1941). Tillverkning av bomullsvoror, guld-, silver- o. silkestråd. — På 1500- o. r600-t. var A. en av Indiens största o. förmåsta städer med praktfulla byggnader, varav många återstå.

Ah'met, namn på tre turkiska sultaner,

Med A. III (1673—1736), sultan 1703—30, stod Karl XII i personlig förbindelse under sin vistelse i Turkiet.

1. Ahnfelt, Paul Gabriel (1803—63), skriftställare, präst. Tidigt kroppsligt bruten ägnade sig A. åt ytterst mångskiftande författarskap, på samma gång som han ivrade för nykterhetsaken i Wieselgrens anda. 131. skrifter *Studentminnen* (2 dir, 1857).

2. Ahnfelt, Oskar (1813—82), broder till P. G. A., resetalare, sångare. *Ahnfelts sånger*, till vilka han själv satte musik, föredrogos av honom i den andliga väckelsens tjänst vid mitten av 1800-t. o. ha utg. i många uppl.

3. Ahnfelt, Arvid (1845—90), son till P. G. A., skriftställare, utgav en levnadsteckning över C. J. L. Almqvist samt memoarlitteratur. Red. den kulturradikala tidskr. *Ur dagens krönika* 1881—90.

4. Ahnfelt, Otto (1854—1910)» brorson till P. G. A., teolog, prof. i kyrkohistoria i Lund 1892, biskop i Linköping 1907. Bl. arbeten *Utvecklingen af svenska kyrkans ordning under Gustaf I:s regering* (1893).

Ahnlund, Nils, f. ^{*/8} 1889, historiker, prof. vid Sthlms högskola sed. 1928, föreståndare för Stadshist. institutet 1927—36. A:s forskningar beröra framför allt stormaktstiden: *Gustaf Adolf inför tyska kriget* (1918), *Gustaf Adolf den store* (1932, belönat av Sv. akad.), *Ständsriksdagens utdaning 1592—1672* (1933), *Axel Oxenstierna intill Gustaf Adolfs död* (1940) m. fl. A. har även en omfattande politisk o. kulturell produktion i pressen, bl. a. i Svenska Dagbladet 1917—27. Radioföreläsare o. förf. av krönikespel (*De sista Vasarna*, 1939). Teol. hcd.dr i Uppsala o. led. av Sv. akad. 1941. Preses i Gustav Adolfs akademien 1944.

A'ho, Juhani (1861—1921), egcutl. Johannes Brofeldt, finsk författare av genomgripande betydelse för den finska prosans utveckling, bl. a. genom sina romaner *Papin rouva* (1893; Prästens hustru), *Pann* (1897; sv. övers. 1898) m. fl.

Ahr, biflod fr. v. till Rhen, 90 km. Upprinner på Eifel.

Ahrenberg, Johan Jakob (1847—1914), finl. författare, arkitekt. Skrev noveller, biografier, rese- o. hembygdsskildringar. 1944 utg. Erik Eklund biografien *Jac. Ahrenberg och östra Finland*.

Ahrenberg, Albin, f. ^{"/e} 1889, flygare, genomförde i maj 1931 undsättningen av Watkins meteorol. expedition på Grönland, varefter han utnämndes till kapten i marinen.

Ahriman, pers., det ondads representant enl. Zarathustras lära.

Ahuramazda, pers. (grek. Ormuzd), det godas representant i Zarathustras lära.

Ab'venanmaa, »Abborrlandet», finska namnet på Åland.

Ai-ai el. fingerdjuret, *Chiromys madagascariensis*, egendomlig halvapa fr. Madagaskar, med långa, smala fingrar o. gnagarlika framtänder. Nattdjur, lever av frukter o. insektlarver. (Se bild.)

ÅYakos, grek. sagokonung, son till Zevs, efter döden domare i Hades.

ÅTas, lat. A'jax, två hjältar i Trojanska kriget. 1. Telacons son, näst Akillevs gre-

kernas störste hjälte. — 2. Oilevs' son, näst Akillevs den snabbaste i grekernas här.

Aicard [äka'r], Jean (1848—1921), fransk skald o. romanförfattare. Bl. skrifter *La chanson de V enl ant* (1880), versdramat *Le père Lebonnard* (1889) o. många romaner.

Aida, opera av Verdi med text av Ghislanzoni; uppremiär i Kairo 1871; uppförd i Sthlm i:a ggn 1880.

Äjgevs, i grek. myt. konung i Aten, fader till Thesevs.

Aigi'na, grek. form för Egina.

Aigis'tos, i grek. myt. Klytimestras älskare, som med hennes hjälp mördade hennes make Agamemnon.

Aigues-Mortes [ägmärf], stad i s. Frankrike, dep. Gärd, nära Rhönes mynning. 4,100 inv. Den anlades 1240 av Ludvig den helige o. har sin urspr. regelbundna stadsplan o. stads-mur ovanligt väl bevarade.

Aigyp'tos, i grek. myt. bror till Danaos; härskare över Egypten, som uppkallades efter honom. Hans 50 söner tvungo Danaos' döttrar, danaidcrna, till giftermål.

AIHS, förkortning för *Artilleri- och Ingenjör-högskolan*.

AIK, förkortning för allmänna idrottsklubben i Sthlm, stiftad 1891.

Aiken [e-kⁿ], Conrad Potter, f. 1889, amerik. skald. A:s ambition är att skriva vad han kallar »absolut poesi». Mest känd är hans dikt *Morning song of Senlin* (1917).

Ailanthus, trädsläkte (fam. *Simarubaceae*), 7 arter. A. *glandulosa*, gudaräd (Kina), är ett högt skattat prydnadssträd med parbladiga blad o. rika, vita blommippor.

Ain [ä'ä]. 1. Biflod fr. h. till Rhöne, Frankrike. Upprinner på Jura. 190 km. — 2. Departement i ö. Frankrike. 5,826 kvkm, 307,000 inv. (1946). Huvudstad: Bourg.

Ain Sefra, befäst ort (14,000 inv.) i territoriet med samma namn, Algeriet.

Ainurasen, människoras på Hokkaido, s. Kurilerna, s. Sahalin samt Ryu-kyu-öarna. Utmärkande drag: svagt brunaktig hudfärg, mörkt, vägigt hår, stark hårighet, brett ansikte med kullrig panna, täml. hög, bred, kort o. rak näsa, mörkbruna, rakt ställda ögon. Omkr. 20,000. Äinuhövdiug, se bild.

Aio'ler, dets. som eoler.

Aioliska öarna, dets. som Lipariska öarna. Ai'olos, lat. A e'olus, i grek. myt. vindarnas herre, "sossat på ön Aiölia, där han höll vindarna fångslade.

AIPO, förkortning för *American Institute of Public Opinion*. Jfr Gallupinstitutet.

Air [ä'r], fr., egentl. luft. 1. Förmån min, hållning. Giva sig air av, giva sig utseende av. — 2. Melodi, visa.

Air el. Asben, berg o. oasområde i s. Sahara. Airdrie [ä'dri], stad i s. Skottland, grevsk. Lanark, ö. om Glasgow. 26,000 inv. (1931). Kol- o. järnruvor, järnverk o. väverier.

Airedale terrier [ä'ö-de'l-], en täml. stor, ädel hund. Gråbrun med gråsvart rygg. Strävhårig. Allmänt använd som krigs- o. polishund.

Air France [är fraⁿs], förk. AF, franskt stats-

understött flygbolag med linjer inom Europa o. till de franska kolonierna i Asien o. Afrika.

Air Mail [ä'm^ome'l], eng., luftpost. Airolö [ai'rälä], ort i Schweiz, kant. Ticino, vid St Gotthardstunnelns s. mynning. 1,179 m ö. h. 1,700 inv.

Alscha (omkr. 614—78), Muhammeds älsklingshustru, dotter till Abu-bekr.

ATskines, lat. A e's ch i n e s. (389—314 f. Kr.), berömd atensk talare o. politiker, Deino-stenes' motståndare o. anhängare av Filip av Makedonien.

Äl'skylos, lat. A e's ch y l u s (525—456 f. Kr.), den grek. tragediens skapare. A:s dramer präglades av religiöst allvar o. lyrisk kraft, hans hjältegestalter äro upphöjda o. oböjliga. Av hans 90 (el. 70) dramer finnas 7 i be-håll: *De skyddssökande*, *Perseus*, *De sju mot Tebe*, *Prometevs* o. trilogien *Oresteia* [Agamemnon, *De gravojferbärande*, *Evmemiderna*].

Aisne [ä'u], 1. Biflod trån v till Oise, n. Frankrike, bekant genom långvariga strider under Första världskr. — 2. Departement i n. Frankrike. 7,428 kvkm, 453,000 inv. (1946). Högst uppdrivet åkerbruk med boskapsskötsel. Huvudstad: Laon.

Aisopos, lat. A e's o p u s, grek. fabeldik-tare på 500-t. f. Kr., enl. traditionen förf. till de gamla grek. fablerna.

Aiss [äjs], den medelst ett i ett halvt tonsteg höjda tonen a.

Aito'lia, grek. form för Etolien.

AIV metoden, en av A. I. Virtanen införd modifikation vid beredning av pressfoder (ensilage), vid vilken man genom tillsats av mineralsyror, t. ex. svavelsyra o. saltsyra, till grönfodret vid inläggningen i s. k. silos redan från början åstadkommer en sådan surhetsgrad (ett så lågt pH), att vissa icke önskvärda jäsningsprocesser förhindras». Metoden har fått vidsträckt användning o. Virtanen fick härför nobelpriset 1946.

Aix [äks] el. Aix en Provence, stad i s. Frankrike, dep. Bouches-du-Rhône, n. om Marseille. 43,000 inv. (1936). Univ. — Gammal, minnesrik stad, av romarna kallad *Aquae Sextiae* för sina heta källor. Marius be-segrade här teutonerna 102 f. Kr.

Aix-la-Chapelle [äksläjapäll], fr., Aachen. Aix-les-Bains [äkslä'e], stad i s. ö. Frankrike, dep. Savoie. Varma svavelkällor. 36,000 inv. (1936).

Ajacoio [ajatsj'ä], huvudstad på Korsika, på v. kusten. 40,000 inv. (1940). Napoleon I:s födelsestad (1769). Kurort.

Ajalon [-lä'n], forntida stad i Palestina, nu by med namnet Ja'lo.

Ajanta [ä:ds3icn't], by i Hyderabad, Indien. Märkl. muralmålningar i ett flertal klipptempel, huvudsakl. fr. 300—400-tal.

Aj'ax, lat. namnet på Aias. Ajun', stad i Mandsjuriet, vid fl. Amur. 38,000 inv. Exporthandel.

Ajmer-Merwara Tieds^o-m^ooa], provins i n.v. Indien. 7,021 kvkm, 584,000 inv. (1941). Huvudstad: Ajtner. 147,000 inv. (1941).

A jour [asjo'r], fr., för dagen. — Hålla sig ä jour med något, följa utvecklingen av något dag för dag.

Ajourne'ra [asjo'r-] (av fr. jour, dag), uppskjuta.

A'juga, örtsläkte (fam. *Labiatae*). A. *pyramidalis*, blåsuga, mjukhärig, med 4 rader tätt sittande blad. Gräsmark.

Ajustera [äsjyste'ra], bringa i ordning.

Aju'thia cl. Aju'd'ja, stad i Siarn på en ö i Menam, byggt delvis på pälår. 50,000 inv. I närh. iij gamla A., Siarns Huvudstad 1351—1767, med hundratals berömda tempel.

Ajvasov'skij, Ivan Konstantinovitj (1817—1900), rysk marinmålare.

A. K., förkortning för *Andra kammaren*.

Ak'abaviken, vik av Röda havet mellan Sinajhalvön o. Arabien. Vid det inre av A. den viktigaste befästa hamnstaden Akaba, från vilken karavanväg leder till Jvleeka.

Aka'cia, art av växtsläktet *Robinia*. Jfr *Acacia*.

Akademi' (av grek.), högre undervisningsanstalt, särsk. i ett visst fack; universitet; sammanslutning av vetenskapsmän, författare el. konstnärer. Namnet härledes av en trädgård nära Aten, uppkallad efter sagohjälten Akademos. Här undervisade Platon; därav akademi som beteckning för hans skola.

Akademierna för de fria konsterna, inofficiellt Konstaakademien, inrättades 1735 under namn av *Kungl. Ritakademien*. Under dess överinseende står Konsthögskolan. — Akademiens byggnad uppfördes efter ritningar av Lallerstedt 1892—97.

Akademifogde, tjänsteman vid Uppsala universitet, som utövar närmaste tillsynen över universitetets jordegendom.

A kadern i hemman, till universitetens skänkta el. upplåtta hemman, i äldre tider universitetens huvudsakliga inkomstkälla o. ännu av stor vikt för Uppsala universitet.

Akade'miker, ledamot av el. lärare vid akademi; studerande vid akademi el. universitet.

Akademisekreterare, tjänsteman, som förestår kansliet vid Uppsala resp. Lunds universitet.

Akademisk, universitets-; regelrätt, konventionell, förbänd. — Akademisk medborgare, student el. universitetslärare. — Akademisk kvart. Vid universitetens börja i regel, såvitt ej annat anges, föreläsningar en kvart efter utsatt tid.

Akademiska föreningen, en 1830 bildad sammanslutning mellan lärare, tjänstemän o. studerande vid univ. i Lund. A. äger sed. 1851 en egen byggnad med bl. a. läs- o. klubbрум, restaurang o. festsalar.

Akademiska församlingen, samtliga professorer vid Uppsala resp. Lunds universitet. Vid val av kansler, rektor o. prorektor ha överbibliotekarien o. ränmästarens säte o. stämman i förs.

Akademiska sjukhuset i Uppsala, ett 1717 grundat universitetssjukhus, sed. 1850-t. finansierat av universitet o. landsting gemensamt.

Akademist', försvarare av fransk-klassiciteten gentemot nyromantikerna.

Akaia, forngrek. stat vid Korint, viken. AkäVer el. ak'e'er, grek. folkstam, först bosatt i Tessalien o. på Peloponnesos, senare av dorerne undanträngd till Aigialos (Akaia) på n. Peloponnesos; bildade där ett statsförbund, akaiska förbundet, som spelade en politisk roll under 300- o. 200-t. men krossades av romarna 146 f. Kr.

Akan'tus, dets. som Acanthus.

Akarna'nien, forngrek. landskap i n.v. Hellas med staden Aktion.

Aka'shi [-sji], sjöstad i Japan på s. Honshu. 43,000 inv. (1935). Normalmeridianen för jap. tid grän genom A.

Akatalék'tisk (av grek.), fullständig; med fullständigst antal versfötter.

Aka'tes, i grek. myt. Aeneas' följeslagare, känd för sin trohet.

Akavare, dets. som Akka.

Akbar den store (1542—1605), *indisk kejsare*, den egentlige grundaren av Stormoguls välde, samlade under sin spira en rad småriken, som

han genom en klok o. fördragsam politik sammansmälte. Residerade först i Delhi o. sed. i Agra. Akébäck, kommun i Gotl. l. (past.adr. Visby); Koma landsf.distr., Gotks doms. 144 inv. (1947).

Ake'er, dets. som akaier.

Akeia, namn på vargen i Kiplings »Djungelboken», upptaget som titel på vargunge-ledare i scoutrörelsen.

A'keron, »suckarnas flod», en flod i Epirus, nu Fanariotikos, som faller ut i sjön Akerusia. I grek. myt. namn på en flod i Ilades. Akerselven, älv, som genomflyter Oslo o. utfaller i Oslofjorden.

Akershus, fästning vid Oslo, byggt på 1200-t., ombyggt på 1600-t. I äldre tider de danska kungarnas o. deras stathållares residens. Under tyska ockupationen fängelse för motståndare till Quislingregimen.

Akershus fylke, fylke kring Oslofjordens inre del (utom staden Oslo) o. norrut till Mjösen. 5,345 kvkm, 297,000 inv. (1946). Stad: Dröbak.

Akill'esbäl (av *Akilleus*), en persons sårbara punkt. — Akilles'senan, den ovan hälen genom huden synliga, kraftiga sena, som går från vadmusklerna till krafbenet.

Akil'Vevs, lat. Achi'les, den mest berömda av de grek. hjältnarna i Trojanska kriget, son av Peleus o. Tetis. Var enl. myten blott sårbar på hälen (därav a k i l l e s h ä l), en persons sårbara punkt). Då Hektor dödat Patroklos, A:s barndomsvän, greps A. av vrede, fällde Hektor o. misshandlade hans lik. Stupade dök själv för en av Paris avskjuten pil, riktad av Apollon. Akk'a, l. A. el. Ak'ava're, fjällmassiv i Lule lappmark. Högsta toppen 2,013 m ö. h. — 2. Dets. som Acrc.

Akk'a, vildgäsen i Selma Lagerlöfs »Nils Holgerssens underbara resa genom Sverige».

Akkader, en semitisk folkgrupp, som uppgick i babylonier o. assyrer. Kända i n. Babylonien el. Akkad (ävien namn på en av akkadernas främsta städer) från omkr. 4,000 f. Kr. Det akkadiska språket (östsemitiska) omfattar dialekterna babyloniska o. assyriska. Akkerma'n, före 1945 namn på Belgorod-Dnjestrovskij.

Aklej'a, namn på arter av örtsl. *Aquilegia*. Akmolinsk'. 1. Förvaltningsområde i republ. Kasakstan, SSSR, ö. om Aralsjön. — 2. Stad i A. l. 36,000 inv. (1939).

Akola, Stad i Centralprovinserna, Indien. 63,000 inv. (1941).

Akolu'ter (grek. *akolutos*, följeslagare), i den rom. kyrkan det högsta av genomgångsstaderna till prästämbetet.

Akoniti'n, en i stormhatt (*Aconitum*) förekommande alkaloid.

Akosmism' (av grek. nek. a o. *kosmos*, värld), filosofisk riktning, som förnekar världens existens o. som verklighet endast erkänner någon övervärldslig princip.

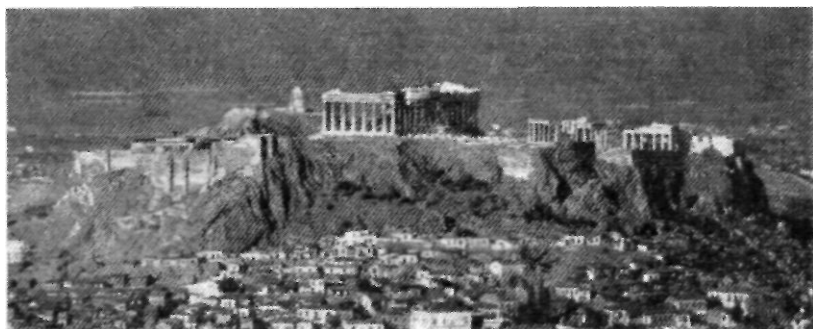
Akragas, det grek. namnet på Agrigentum. Jfr Agrigento.

1. Akrell', Fredrik (1748—1804), kopparstickare. Sysselsatte sig huvudsakl. med globtillv. o. kartritting men verkade av. som illustratör o. porträttgravör.

2. Akrell', Karl Fredrik (1779—1868), son till F. Akrel, generallöjtnant. A. medverkade vid utbyggnaden av Trollhätte kanal samt vid befästningsarb. i Stihms skärgränd o. Stralsund. Utarbetade förslag till telegraflinjer o. stamlinjer för järnvägsnätet, 1854—62 chef för telegrafverket. Äv. känd som kopparstickare.

Akribi' (grek. *akri'beia*, till *akribe's*, noggrann), kritisk noggrannhet.

Akridi'n, C...H...N, ett med antracen närbesläktat ämne, som förekommer i stenkolstjära.

Akropolis.

Vissa av dess derivat användas som färgämnen, t. ex. för läder, andra som desinfektions- o. läkemedel (rivanol, trypaflavin o. atebriin).

Akroba't (av grek. *akrobatéi'n*, ga på tå), urspr. lindansare, num. benämning på ekvilibrister, ormmänniskor, jonglörer osv.

Akrodont' (av grek. *a'kros*, överst, o. *odou's*, tand) säges en tand vara, som icke är nedsänkt i tandhåla utan fastvuxen på käkkanterna, ss. fallet är hos vissa ödleggrupper.

Akroli't (av grek. *a'kros*, överst, o. *li'tos*, sten), forngrek. staty av trä med de nakna delarna av sten.

Akromatism' (av grek. nek. *a o. kr o'ma*, färg), frihet från färgspridning hos ett ljusknippe, som passerat ett optiskt instrument. Akromatism kan praktiskt uppnås vid en s. k. akroma'tisk lins, sammansatt av en flintglas- o. en kronglaslins, vilka bryta o. sprida ljuset åt motsatta håll o. kunna få samma brännvidd för två färger, medan en ringa spridning återstår för övriga färger, s. k. sekundärt spektrum. Väljas de två färgerna röd o. gul resp. blå o. violett, fås visuell resp. fotografisk akromatism. Med moderna specialglas kan akromatism genomföras för tre färger, s. k. apokroma'tisk lins.

Akromegali' (av grek. *a'kros*, spets, o. *me'gas*, stor), ett sjukligt tillstånd med förstoring av vissa kroppsdelar (händer, fötter, näsa, haka, öron etc.) samt huvudvärk o. synrubbingar. Beror på en överfunktion i samband med svulst i hypofysens främre lob. Jfr Hypofys.

Akron fe'kr'nl, stad i Ohio, n. v. För. Stat., nära Ericssjön, i ett område, rikt på kol o. naturgas. 240,000 inv. (1945). Världens förnämsta gummiindustri.

Akronyk'tisk uppgång (av grek. *a'kros*, högst, o. *nyx*, natt) säges en stjärna ha, som börjar framträda vid solens nedgång.

Akropetal' (av grek. *a'kros*, högst, o. lat. *pe'tere*, söka) säges utvecklingen av en växt-del vara, då dess bildningar anläggas o. utvecklas i följd från basen mot spetsen.

Akro'polis (av grek. *a'kros*, överst, o. *polis*, stad), borgen i de gamla grek. städerna, oftast anlagd på en klipphöjd. Den mest berömda av alla akropoler är Athens (se bild), där under Perikles' tid uppfördes tempel, vilka gjorde den till medelpunkt för den antika världens konst. De förnämsta byggnaderna voro Partenon, Erekteion, Nike-templet o. Propyleerna.

Akros'tikon (av grek. *a'kros*, ytterst, o. *sti'kon*, rad), en dikt, vari de olika radernas begynnelsebokstäver bildar ett namn el. en mening. Akro'trion, plura akro'ter'ier, prydnader stående på en gavelns tre hörn, vanligast på antika el. antikiserande byggnader. Tidigast

vorode av terrakotta, senare av sten (marmor), skulpterade med mönster av palmetter, acanthus etc. (Se bild.)

Akry'lsyra, $CH_2:CH-CO_2H$, frainställes ur etylenoxid o. blåsyra. Estrar av akrylsyra o. den närbesläktade metakrylsyran ge vid polymerisation viktiga konsthartser (akrylhartser). Jfr Polyvinyl.

1. Aksa'kov, Sergej Timofejevitj (1791—1859), rysk författare. Bl. arb. *Familjekrönikan* (1856) en roman om dåtida herrgårdsliv med livegenskapens avsigidor. Dessutom förträffliga jakt- och fiskeberättelser.

2. Aksakov, Konstantin Sergejevitj (1817—60), son till S. T. A., rysk hist. författare, jämte brodern Ivan grundare av slavofilrörelsen.

3. Aksakov, Ivan Sergejevitj (1823—86), bror till K. S. A., rysk polit. författare, talare o. publicist, från 1860 slavofilernas ledare; spelade som sådan en betydelsefull roll, särsk. under rysk-turkiska kriget.

Aksum, stad i n.ö. Etiopien, med talrika minnesmärken från det Aksumitiska rikets glanstid (omkr. 200—700 e.Kr.). 5,000 inv.

Akt (av lat. *a' gere*, handla), högtidlig förrättning; skriftlig handling, dokument; huvudavdelning i ett skadespel.

Akt (ty. *Acht*), dömd fredlöshet. Förklara någon i (rikets) akt, förklara någon fredlös.

AktäVon (lat. *Actae'on*), i grek. myt. en jägare, som såg Artemis i badet o. därför av henne förvandlades till en hjort, varpå hans egna hundar sönderlote honom.

Akterskarp, det längst akterut i ett fartyg belägna rummet.

Aktie [ak'tsje]. Skriftligt bevis om rätt till andel i aktiebolags tillgångar o. vinst; preferensaktier medföra i dessa hänseenden viss företrädesrätt framför stamaktier. S. k. fri aktie har icke genom påstämpling förbehållits svensk undersäte.

Aktiebok, hos aktiebolag förd bok över samtliga aktier.

Aktiebolag, sammanslutning för ekonomisk verksamhet, där delägarna (aktieägarna) icke personligen svara för uppkommande förbindelser. Bestämmelserna ang. a. äro givna i lag av $\frac{1}{9}$ 1944, som trädde i kraft Vi 1943 o. ersatte den tidigare av $\frac{1}{9}$ 1910.

Aktiebolagsregistret, ett hos Patent- o. registreringsverket fört register för de uppgifter om aktiebolag, som enl. aktiebolagslagen $\frac{1}{9}$ 1944 skola anmälas för registrering.

Aktini'der, av G. T. Seaborg till en grupp sammanförda, hittills kända grundämnen med

högre atomnummer än aktinium (n:r 89). Förutom aktinium omfattar gruppen torium, protaktinium, uran, neptunium, plutonium, americium o. curium. Atomerna torde till sin inre byggnad ha stora likheter, vilket motiverar deras sammanförande till en serie. Vissa kemiska egenskaper ändras blott gradvis inom serien.

Aktinium (av grek. *akti's*, stråle), radioaktiv, 3-värd metall, kem. tecken *Ac*, atomnr: 89, masstal 227, halveringstid c:a 13 år. Bildas ur protaktinium o. övergår under svag betastrålning till radioaktinium. Förekommer i ytterst ringa mängd i pechblände. — Aktinium AT , ACX , har atomnr: 88, masstal 223 o. halveringstid 11.2 dygn, bildas ur radioaktinium o. övergår under alfastrålning till aktinon. — Aktinium A , B , C , Co , C'' äro 5 radioelement, som ingå i serien efter aktinon o. ha masstalen 215—207. — Aktinium D är seriens beständiga slutprodukt, en btyisotop med masstalet 207 (aktinium bly). — Aktinium e m a n a t i o n , dets. som aktinon.

Aktinometer (av grek. *akti's*, stråle, o. *metre* Tn , mäta), instrument för mätning av ljusstrålning med hänsyn till dess termiska el. kemiska verkningar; i inskränkt betydelse instrument för mätning av strålningen från sol o. himmel. Jämte pyranometrar o. pyrneliometrar (se dessa ord) användas aktinometrar, där temperaturtegringen vid bestrålning av en tunn svärdad metallend mätes med termometer, bimetalldjäder el. bolometer. Jfr Fotometer,

Aktinomykos [-kä's] (av grek. *akti's*, stråle, o. *mykes*, svamp), av strålsvamp, Aktinomyces, framkallat sjukdomstillstånd, vanligen lokaliserat till munhålan o. ansiktet, i sällsynta fall till lungorna el. tarmen. Kronisk inflammation med värbildning o. tömning av varet genom fistlar. Dödigheten hög vid a. i lungorna. Behandling med jodkalium o. röntgenbestrålning.

Aktinon t - n å'n] el. aktinium e m a n a t i o n , radioaktiv ädelgas, kem. tecken At el. $AcEm$, atomnr: 86, masstal 219, halveringstid 39 sek. Bildas ur aktinium X o. övergår under alfastrålning till aktinium A . Är isotop med radon o. toron. Jfr Radioaktiv beläggning.

Aktion, lat. $Actio$ m , stad o. udde vid Artabukten, Grekland. Octavianus besegrade Antonius vid A . 31 f. Kr.

Aktion [aki'so'n] (av lat. *a'gere*, handla), verksam ingripande, handling; sjödrabbning; åtal inför domstol; spel, dramatiskt utförande.

Aktione'ra, väcka åtal för tjänstefel.

Aktions- och reaktionsprincipen, en för mekaniken grundläggande sats, enl. vilken verkan o. återverkan (tryck o. mottryck) alltid äro lika. Gäller äv. för de krafter, som verka mellan magneter o. mellan elektriskt laddade kroppar samt för gravitationen.

Aktionspotential, elektrisk förändring i vävnaden vid retning till aktivitet, varvid den aktiva delen har en elektriskt negativ potential i förhållande till omgivande inaktiva delar.

Aktionsradie, den längsta distans ett fartyg el. en luftfarkost kan tillryggelägga utan att förlora drivmedlen o. utan att förlora möjligheten att återvända till utgångsbasen — Aktions-tid, motsvarande tidrymd.

Aktionsström, den ström som uppstår, om aktiv vävnad förbindes med inaktiv genom elektrisk ledare. Efter förstärkning kan denna ström registreras o. aktiviteten i vävnaden o. celler studeras. Denna teknik bildar underlaget för den moderna nervfysiologien. Jfr Elektrokardiograf.

Aktiv [äv. akk'tiv] (av lat. *a'gere*, handla), verksam. Motsats: passiv. — Aktiva, tillgångar. Motsats: passiva. — Aktiv handel, ett lands ut- o. införsel, företagna

för dess egen räkning med egna transportmedel, arbetskrafter o. kapital.

Aktiv form el. ak'tiv u m, verbform, som utmärker, att subjektet utövar en verksamhet el. är i ett tillstånd, t. ex. han *bygger*, han *sover*. Jfr Passiv form.

Aktivite't, handlingsiver, handlingskraft, livlig verksamhet. — *Kem*. Ett mått på olika ämnens tendens att under givna betingelser (temperatur o. koncentration) deltaga i kemiska reaktioner. Först genom införandet av aktivtetsbegreppet ha massverkans lag o. andra termodynamiskt härledda lagar, i vilka de reagerande ämnens koncentrationer förut användes, blivit strängt giltiga. — Jfr Optisk vridningsförmåga o. Radioaktivitet.

Aktivt kol, högporöst kol med utpräglad adsorptionsförmåga. Framställes genom förkolning av animaliska produkter (ben, blod m. m., jfr Djurkol) el. vissa träslag o. aktiveras därpå genom upphettning med olika tillsatser. Användes i gasmasker, till avfäring av lösningar m. m. Jfr Adsorption.

Aktivum, dets. som aktiv form.

Aktjubinsk', 1. Förvaltningsområde i republ. Kasakstan, SSSR, n. om Aralsjön. Omkr. 340,000 kvkm. Glest befolkat stäppland. — 2. Stad i A . 1.

Aktri's (av fr.), skådespelerska.

Aktualise'ra, göra aktuell (se d.o.), förverkliga. — Aktualis'm, geologisk teori, enl. vilken de förändringar, jordklotet undergått, förklaras på grundval av nu verkande (aktuella) geol. krafter. Motsats: katastrofteori. — Aktualiter, i verkligheten. Motsats: potentialiter, till möjligheten. — Aktualite't (av lat. *actualis*, *av'gere*, handla, verka), i filosofien verklighet som motsats till möjlighet; något som har betydelse för tillfället.

Aktuarie, tjänsteman inom vissa ämbetsverk med uppgift att bl. a. utföra statist. beräkning; matematiskt utbildad tjänsteman i försäkringsbolag.

Aktuell (av lat. *actualis*, *av'gere*, handla, verka), nuvarande, av intresse för dagen.

Aktör (av fr.), skådespelare.

Akureyri, stad på Islands n. kust. 6,140 inv. (1945). Öns viktigaste stad näst Reykjavik. Sillfiske i stor skala.

Akusti'k (av grek. *aku'ein*, höra), vetenskapen om ljudet. Äv. ljudverkan i en lokal. Jfr Genljud.

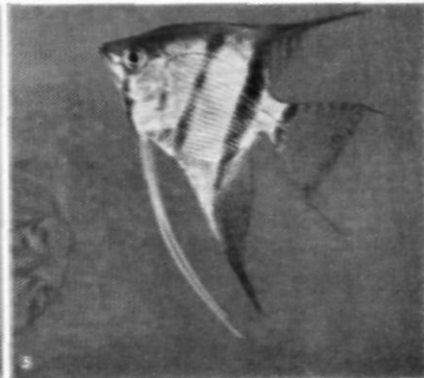
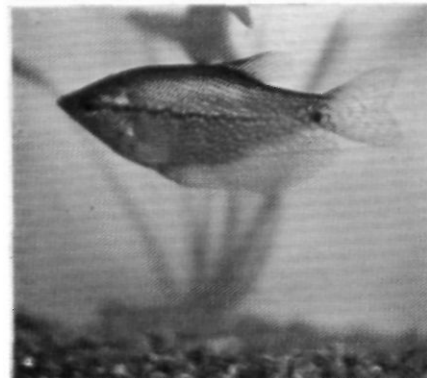
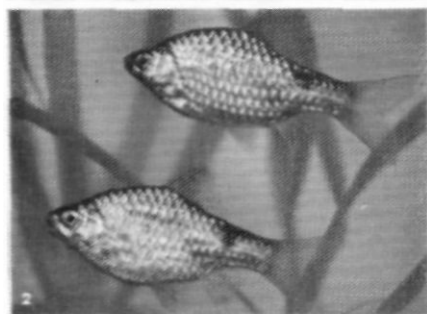
Akut (av lat. *acutus*, nål), skarp; med häftigt förlöp. Motsats: kronisk. — Akut sjukdom, plötsligt inträffande, förhållandevis kortvarig (2—4 veckor) sjukdom.

Akvamari'n, ädelsten, en havsgrön till ljusblå genomskinlig varietet av beryll. (Se färgplansch.)

Akvarell (av lat. *aqua*, vatten), vattenfärg; med vattenfärg utförd målning.

Akvariefiskar hållas i akvarier för studie-el. prydnadsändamål. Alla tillhöra ordningen benfiskar (*Teleostei*) o. äro huvudsakl. hämtade från familjerna karpfiskar (*Cyprinidae*), karpaxlar (*Characinidae*), tandkarpar (*Cyprionodonidae*), labyrintfiskar (*Anabantidae*) och brokabborrar (*Cichlidae*). Till karpfiskar höra guldfisken med alla dess varianter, alla ftar&wsarterna o. *brachydantio*erna m. fl., de flesta anspråkslösa o. lättköta.

Till karpaxlar höra bl. a. alla *tetraalema*. Från tandkarpar äro de vanligaste och mest lättödlade hämtade, de levandefödande ss. guppy (*Lebistes reticulatus*), platyn (*Platypoecilus maculatus*) o. svärdbäraren ~ (*Xiphophorus helveri*) m. fl. Till labvriutfiskar höra kampfisken (*HeWa splendens*), mosaiktröfiskan (*Trichogaster leeri*) dvargrädfisken (*Cochwa laelia*) m. fl. Till brokabborrar hör scalaren (*Pterophyllum eimeckeii*), som genom sin ovanliga form lockar varje akvarieägare. (Se färgplansch.)

Några tropiska akvariefiskar

i) Från vänster *Barbus partipentazo'na*, *Pterophyllum eimeck'ei* (scala're), *MollienVsia sphe'nöps* (svart varietet, Black molly), *Xiphophorus heWeri* (svärdbärare, berlinerkorsning o. röd svärdbärare), *Platycoel'us macula'tus* (röd platy 2 st.), därunder svärdbärare, hamburgerkorsning, *CoWsa la'lia* (dvärgrädfisk). Fiskarna t.h. återfinnas tidigare på bilden. 2) *Barbus concho'nus* (praktbarb). 3) Slöjstjärter (varianter av guldfisk). 4) *Trichogas'ter Weri* (mosaikträdfisk). 5) *Pterophyllum eimeck'ei* (scala're). (Ur Ingeniör Paul Jacobssons bildarkiv.)

Akvarium (av lat. *a'qua*, vatten), vattenbehållare, vari vattendjur o. växter hållas levande. Jfr Akvarieistkar.

Akvavainta, it., »färgat vatten», lavryfärg, »v tusch, bister el. sepia löst i vatten.

Akvatintagravyr' el. tonetsning, ett etsningssätt, som särsk. lämpar sig för att återge i tusch el- bister laverade arbeten.

Akva'tiskt levnadssätt (av lat. *a'qua*, vatten), levnadssätt i vatten.

Akvavit (av lat. *a'qua vi'ta*: livets vatten), kryddat brännvin med hflg alkoholhalt.

Akvedukt' (av lat. *a'qua*, vatten, o. *du'cere*, leda), öppen el. täckt ränna för vatten, som behöver ledas över dalgångar, vattendrag, vid vattenkraftanläggningar m. m. Vanl. avses med akvedukter de av valvbågar burna vattenledningar, som romarna uppförde för att tillgodose städernas vattenbehov, ex. akvedukten

Pont du Gård vid Nimes i Frankrike (se bild). Flera av det gamla Roms 14 akvedukter användas ännu.

Akvitanien (lat. *Aquitania*), romersk provins mellan Loire o. Pvrenerna. Namnet förvreds efter hand till Guienne.

Akyab', stad i v. Burma, 40,000 inv., viktig hamn, utförel av ris o. olja.

Akyli', bristande avskondring av magsaft, sålunda av både saltsyra o. enzym (pepsin). Användes ofta i betydelsen nedsatt sällsyntprodukt utan avseende på enzymet.

Al, kem. tecken för en atom aluminium.

Al, arab. artikel, ofta ingående i egennamn.

Al, namn på arter av träsläktet *Alnus*.

Ala, kommun på fl. Gotland, Gotl. l. (past.-adr. Kräklingbo); Roma landsf. dislr., Gotl. doms. 255 inv. (1947).

Ala., förkortning av *Alabama*.

A la, fr., användes i sammansättningar för att uttrycka »på samma sätt som», »i enlighet med». Härvid underförstås *manire el. mode*, sätt. Ex.: à la française, på franskt sätt; biff é la Lindström osv.

Alabama 'rel'ba'm], förk. *Ala.*, en av Amerikas Föreuta Stater (sed. 1819), i s.o. 132,847 kvkm, 2,812,000 inv. (1945). Bomulls-, majs- o. havreodling. Kol- o. järnfyndigheter; 60 % av För. Stat:s grafitproduktion. Järn- o. stålindustri (främst i Birmingham). Mobile är en viktig exporthamn. Huvudstad: Montgomery.

Alabamafrågan, tvist mellan England o. För. Stat. med anledning av kaperier under amerik. inbördeskriget 1861—65, så kallad efter Alabama, ett i England utrustat kaparfartyg i sydstaternas tjänst. England dömdes 1872 vid skiljedom till betydande skadestånd.

Alabasier, en genomlysande, kornigt kristallinisk, marmorlikn. gipsart. Användes till skulpturer, elektrisk armatur m. m.

A la bonne heure [alabån'ör], fr., i en lycklig stund; nåväl, må vara, gärna för mig.

A la oarte [alakarf], fr., efter den stående matsedeln. Motsats: a ble d'ête, efter den för måltiden komponerade matsedeln.

A la daube [aladå'b], fr., kall kött- el. fiskrätt i gelé.

A la d'Aumont [aladåmån'»,] fyrspann, styrt av två jockejer, som sitta på vänsterhästarna. Uppkallad efter en hertig d'Aumont.

Aladdin med den underbara lampan, saga i »Tusen och en natt». A., en fattig yngling, blev ägare till en lampa, vars ande

uppfyllde alla hans önskninagar. — Äv. titel på en opera av K. Atterberg, uppf. i Sthlm 1941.

Alafu'ra-sjön, grund hav mellan Australien, Sundaöarna o. Nya Guinea.

Alag6'as, stat i O. Brasilien, s. om Pernambuco. 28,571 kvkm, 1.6 mill. inv. (1945). Huvudstad: Macció.

Alagreck' (fr. *a la grecque*, efter grekiskt mönster), ett linjeornament, äv. kallat meander efter den slingrande floden Maiandros. Ornamentet förekom redan i egyptisk konst.

Ala'i-bergen, bergskedja i ryska Turkestan. Högsta topp: Pik Kaufmann (7,000 ra).

Alain [älj«1, pseudonym för den franske författaren Emile Chartier.

Alain Fournier rälå«-fornje], Henri (r886—1911), fransk författare, främst känd genom den psykologiska äventyrsromanen *Les grands Meaulnes* (i«j«3; Det underbara äventyret, 1916).

Alais [alå], före 1926 namn på Alés.

Ala kontrakt i Uppsala ärkestift, Gävleb. l. Omfattar 13 förs. Kontraktsprost i Kilafors. Ala-kul, grund stäppsö i ryska Turkestan. 1,870 kvkm. Har hängt samman med Balkasj. Alamanner, dels, som alemanner.

Alarnein lel-Alamein, ort i n.v. Egypten vid kustvägen till Libyen. Vid offensiven mot Egypten hejdades axeltrupperna här 3 juli 1942. Den 23 okt. 9. ä. gingo britterna under Montgomery till anfall o. tillfogade axeltrupperna ett betydande nederlag. 3 nov. började den slora axelretären, som skulle avslutas först i o. m. utskpeppningen från Tunisien maj 1943. I slaget förlorade tyskarna i döda, sårade o. fångar ca 35,000 man, italienarna 45,000 o. engelsmännen r3,600 man.

A la mode [alamådd], fr., efter modet, på modet.

Alanbrooke [ieir«nbrok], lord Alan Francis (före 1916 sir Alan Brooke), f. 1883, eng. general, fältmarskalk (1944). A., som deltog i Första världskr., var 1935—36 inspektör för artilleriet o. 1937 chef för den första britt. tankdivisionen o. därefter organisator av luftvärdet. Under Andra världskriget utmärkte han sig vid evakueringen av Dunkerue juni 1940 o. utnåmndes juli 9. å. till chef för Englands hemmaförsvar. Generalstabschef 1941—46.

Ala'ner, germansk folkstam, som från Kaukasus utbredde sig till s. Ryssland. 375 slöt sig till hunnerna o. 407 gick över Rhen. Några slog sig ned vid Loire, andra i n.v. Portugal.

Alani'n, aminopropionsyra, finns i två former med olika struktur. (-alain utgör en viktig aminosyra, som isolerats ur vissa äggviteämnen, särskilt fibroin). — ,3-alain ingår i pantotensyra (se d. o.).

Alant el. ålandsrot, art av växtsläktet *Inula*.

Alanäs, kommun i n. Jämtland, Jämtl. l. (past.adr. Alanäs); Ströms landsf. distr., Jämtl. n. doms. 1,770 inv. (1947).

Alapaj'evsk, stad i ö. Ryssland. förvaltningsområdet Sverdlövs. Järngjuteri. I juli 1918 avrättades i A. 7 medlo av Romanovska huset.

de Alareon y Mendoza [-kån i mandäpa], Juan Ruiz (omkr. 1580—1639), en av Spaniens största dramatiker, skaparen av den spanska karaktärs- el. sedekomedien.

Alarik (omkr. 370—410), västgöternas konung, utnåmndes av kejsar Arcadius till öst-romersk ståthållare i Illyrien. A. höll det väst-romerska riket i ständigt oro. erövrade slutl. Rom 410, kort före sin död.

Alarm' (fr. *alarme*, av it. *all' arme*, till vapen), buller, förskräkelse; signal el. tecken, att trupp hastigt skall utrycka under vapen el. intaga anbefallad plats (t. ex. inom en fästning, ombord) eller till befolkning att söka betäckning.

Ålas., förkortning för *Alaska*.
 Alaska [al'jass'ka cl. °liess'k'], föik. Ålas., territorium, i För. Stat., omfattar Nordamerikas n.v. del inkl. ögruppen Aleuterna. 1,518,714 kvkm, 59,000 inv. (1945). vita o. eskimåer. Bergigt, överväg. arktiskt. Näringar: skogsbruk, laxfiske, bergsbruk (guld, silver, tenn), jakt på pälsbärande djur. Huvudstad: Juneau. A., vars kust upptäcktes 1741 av en rysk expedition, såldes 1867 till För. Stat. Upptäckten av guld 1896 föranledde en stor invandring av guldsökare. — 1940 upptäckte cu amerik. exp. en urgamal ruinstad på A. vid Point Hopc. Under o. efter Andra världskr. ha flott- o. flygbaser anlagts på A.

Alaskavägen, äv. kallad Alcanvägen, byggdes 1942 från Dawson Creek i Canada till Fairbanks i Alaska. Vägen, som är 2,675 km, är av stor betydelse för För. Stat:s arktiska försvarsstrategi o. möjliggör äv. utnyttjande av oljeområdena i Alaska. Under utsträckning till Beringssund.

Alatau, fyra bergskedjor i ryska Centralasien. Den nordligaste (Dsungariska A.) ligger ö. om Halkasj på gränsen till Kina. De övriga (Transsibiriska A., Kungei-A. o. Terskeri-Ä.) ligger kring sjön Issyk-kul.

Ala tingslag, Gävle b. l., omfattar kommunerna Skog. Söderala, Norrala, Trönö, Mo, Kengsjö. 25,6 12 inv. (1947). Sydöstra Hälsinghs domsaga.

Alava, en av de 3 baskiska provinserna, n. Spanien. 3,045 kvkm, 118,000 inv. (1946). Berglandskap med fruktbara dalar o. slätter. Obetydlig industri. Huvudstad: Vitoria.

A'lavo, socken i v. Finland, s.ö. om Vasa. Vasa län, känd genom Adlercreutz' seger där över ryssarna i/8 1808.

Al'ba, fotsid, vit klädnad, ursprungligen använd vid dop, nu också benämning på den mässkjorta, som den svenska statskyrkoprästen bär under mäss shaken.

Alba [all'va], Femando Alvarez (1508—82), hertig, spansk fältherre, var 1567—73 stathållare i Nederländerna, där hans katolska fanatism dock endast gav näring åt frihetsrörelsen. A. erövrade 1580 Portugal.

Albacete [alvabe'te]. 1. Provin. i s.ö. Spanien. 14,863 kvkm, 390,000 inv. (1946). I n. flackt o. öde, is. bergigt. Boskapskötsel. — 2. Huvudstad i A. i. 81,000 inv. (1946).

Al'ba lon'ga, den äldsta staden i Latuin, enl. sagan Roms moderstad, grundad av Aeneas' son, förstörd av romarna under Tullus Hostilius, varefter befolkningen överflyttades till Rom.

Alba'ni, Francesco o. (1578—1660), ital. målare, elev till L. Carracci; hans mytologiska o. allegoriska scener i arkadiska herdeländskap, med smärta nymfer el. näpna smågossar, föräbadade rokokon. Repr. i Nat.mus.

Alba'nien, republik på Balkanhalvörs v. kust. A. gränsar i a. ocb o. till Jugoslavien, i s. och s.ö. till Grekland. 27,500 kvkm, 1,106,000 inv. (1941). Bergland. Många strida floder, av vilka Drin o. Bojana äro segelbara. Befolkningen består nästan uteslutande av albaner, ett indoeuropeiskt folk. I religiöst avseende äro 71 % muhammedaner, 19 % grek. ortodoxa o. 10 % rom. katoliker. Huvudnäring är boskapskötsel. Städer: Tirana (huvudstad), Durazzo, Skutari, Valona m. fl. — Hist. A. var i forna tider en rom. provins, blev sedan självständigt till 1400-t., då A. erövrades av turkarna. Efter Balkankrigen 1912—13 erkändes A. av stormakterna ss. oberoende stat o. 1914 utsågs

prins Vilhelm av Wled till furste av A. 1916 besattes A. av österrikarna o. 1918 av italienarna. rg20 erkändes A. änyo som självständigt o. 1925 utropades republiken. Till president valdes Ahmed Zogu, som 1928 antog titel konung med namnet Zog I. Han ingångsatte en kraftig uppryckning av landet. Redan genom det s. k. Tiranafördraget nov. 1926 hade A. kommit under högradigt ital. inflytande. Långfredagen 1939 lät Mussolini utan föregående varning ockupera hela A., varvid kung Zog flydde o. A. införlivades med Italien. Efter Italiens kapitulation till de allierade i sept. 1943 ockuperades A. av tyskarna. En under kommunistisk ledning organiserad partisanarmé upptog striden mot tyskarna o. lyckades med allierad hjälp befria landet hösten 1944. A. har senare dominerats av den kommunistiska befrielsefronten, vars ledare Hodja samtidigt är överbefalh. o. konseljpresident. Ett intimt samarbete har inletts med Jugoslavien, med vilket A. 1946 undertecknade ett 20-årigt fördrag. Förhållandet till västmakterna o. Grekland har försämrats o. landets ansökan om inträde i FN avslogs 1946 o. 1947.

Albanobergen, it. Montl Laziali, utslöcknad vulkanisk berggrupp s.ö. om Rom med den vackra kratersjön Albanosjön.

Alba'no Lazia'le, stad i mell. Italien, prov. Roma (Latium), s.ö. om Rom. 11,500 inv. (1936). Talrika fornlämningar.

Albany [äl'b'ni], huvudstad i staten New York, n.ö. För. Stat., vid Hudsonfloden. 131,000 inv. (1940). Livlig handel o. industri. Observatorium o. universitet. En av unionens äldsta städer (från 1600-t.).

Albatross, *Diomedea exulans*, stor, långvingad stormfågel. Vingbredd intill 3,5 m. Segelflygare. Öppna sydliga hav. — Namnet är en förvrängn. av sp. *aleatraz*, pelikan.

Albatross, motorskonare på 1,400 brutton, byggd 1942, f. d. skol skepp hos Bröstfrömskoncernen, expeditionsfartyg för svenska djuphavsexpeditionen runt jorden 1947—48.

Albatrossaffären, kränkning av Sveriges neutralitet under Första världskr. Då i juli 1915 tyska minkrusaren Albatross under strid med ryskt fartyg flytt in på svenskt territorialvatten vid Gotlands ö. kust, fortsatte ryssarna även här beskjutningen. De omkr. 200 överlevande internerades till krigets slut.

Al Batta III, Munarnnied Ib n-Djabir, lat. Albategnius (omkr. 880—929), arabisk astronom o. matematiker, medeltidens störste astronom, utförde synnerligen noggranna observationer rörande solbanan, varav bl. a. framgick apogeums förflyttning o. ekliptikans lutningsändring, fenomen vilka sedermera framtvungo den kopernikanska revisionen av världsbilden. A. utvecklade trigonometrien o. uppställde bl. a. den första sinustabellen.

Albe'do (av lat. *albus*, vit), reflexionsförmåga, speciellt hos himlakroppar. Anger hur stor bräddel av den mot kroppen infallande ljustrålningen, som sammanlagt återkastas i alla riktningar. Nyfallen snö har hög albedo (0,78), planeten Venus 0,58, månen 0,07.

Albéniz [albe'n'nib], I sa a c (1860—1909), spansk tonsättare o. pianist. Har skrivit orkesterverk o. pianosviter (*Iberia*) i nationell impressionistisk stil.

Arberich, i Nibelungenlied omtalad trollkunnig dvärg, som vaktade Nibelung-skatten.

Alberoni [alver'a'ni], G i u l i o (1664—1752), spansk statsman, kardinal, rådgivare hos Filip V:s gemål Elisabet av Parma. A. var framstående i den inre styrelsen men uppkallade genom sin utrikespolitik en koalition mot Spanien. Svårigheter, som hävar följde, framtvungo 1719 hans avlägsnande. A. var en djärv kabinettspolitiker.

Albers-Schönberg, Heinrich Ernst (1865—1921), tysk läkare, prof. i Hamburg. Viktigaste arbeten inom röntgentekniken, särsk. avbländnings- o. skyddstekniken.

Alberet falbär', stad i n. Frankrike, dep. Somme, vid fl. Ancre. 8.000 inv.

Albert av Kiga, d. 1229, biskop i Livland 1199, där han införde kristendomen; anlade 1201 Riga o. stiftade 1202 orden Bröderna av Kristi ridderskap (Svärdsriddarorden). Tysk riksfurste 1225.

Albert I (1875—1934), konung av Belgien, efterträdde 1909 farbrodern Leopold II, förmlades 1901 med Elisabet av Bayern. Härförare under Första världskr. Omkom under bergsklättnng.

Albert, f. 1934, prins av Belgien, furste av Liège, andre son till Leopold III o. drottning Astrid.

Albert (1848—1922), furste av Monaco, regent 1889; känd för sina zoologiska djuphavsforskningar o. för inrättandet av ett oceanografiskt institut i Monaco.

Albert (1819—61), prins av Sachsen-Coburg-Gotha, äktade 1840 drottning Viktoria av England o. fick 1857 titeln »prinsgemäl». Aktenskapet var sällsamt lyckligt o. A. fick genom sin klokhet o. energi ett betyd. inflyt. på styrelsen.

d'Albert [dalbär'], Eugen (1864—1932), tysk pianist o. tonsättare. Skrev orkestermusik, sänger o. operor (bl. a. *Låglandet*, *Myrtokle*, uppförda i Sthlm). 1892—95 gift med pianisten Teresa Carreno.

Alberta [selb0°), provins i v. Canada. 661.200 kvkm, 796.000 inv. (1941). Boskaps- skötsel, mineralproduktion o. högt uppdrevet jordbruk. Huvudstad: Kdmonton.

Albert Edwardsjön, sjö i Afrika, strax s. om ekvatorn. 4.000 kvkm. En av Nilens källsjöar. Albert Hall [aell'bothä'l], berömt konserthus i London, uppfört 1867—70.

Alberti, Leon Battista (1404—72), ital. arkitekt. A. riktade genom konstteoretiska skrifter sin tids uppmärksamhet på antiken o. utövade därigenom ett vidsträckt inflytande. Bl. byggnader, *Tempio Malatestiano* i Rimini (jfr d. o.; delvis förstört under Andra världskr.), *Sant' Andrea* i Mantua, *Santa Maria Novella* (fasaden) i Florens o. bl. profanbyggnader *Palazzo Rucellai*, med pilasterindelad fasad, i bild), i Florens.

Alberti, Peter A dier (1851—1932), dansk politiker, 1901—08 justitieminister. A. dömdes kort efter sitt avstigit för millionförskringringar till långvarigt tuktsstraff men frigavs 1917. Skandalen fick inflytande på Danmarks inre historia. A. tillhörde vänstern.

Alberti nska linjen av f. d. sachsiska furstehuset, den yngre av de båda linjer, som 1485

sinsemellan delade arvländerna. Kurvärdighet o. land erövrades 1547 av den till A. hörande Moritz av Sachsen. Linjen antog kungatiteln 1806 o. förlorade kronan 1918.

Albertkanalen, en 1939 färdig kanal, som förbinder Meuse med Schelde i Belgien.

Albertsjön, sjö i Afrika, strax n. om ekvatorn; genomflyt av den från Victoriasjön kommande (Victoria-)Nilen. 4.500 kvkm.

Albertus Mag'nus (1193—1280), greve av Bollstädt, tysk filosof, teolog o. naturvetenskapsman, dominikanermunk, biskop i Regensburg, lärare (bl. a. för Tomas av Aquino), kallad »doctor universalis».

Albertus Pictor (Albert målare), f. omkr. 1450, d. omkr. 1509. Dekorerede själv o. genom sina lärjungar ett stort antal kyrkor i mell. Sverige, ss. Flöda, Härkberga (se bild), Härnevi o. Täby (i Uppland) m. fl.

Han införde en helhetsfigurscener o. en ny ornamentik med brett rankmönster. Målningarna grunda sig i regel på träsnitt i Biblia pauperum o. Ass Moriendi. A. var av. pärlstickare.

Al Beru'ni, Abu al Raihan, d. 1039, arabisk-indisk astronom, matematiker o. fysiker, utförde bl. a. synnerligen noggranna bestämmingar av olika ämnens specifika vikt.

Albi', huvudstad i dep. Tam, s. Frankrike. 30.000 inv. (1936). Berömd domkyrka i fästningsartad sydfransk gotik.

Albigens'er, efter staden Albi uppkallade kyrkofientliga sekter i s. Frankrike under 1200-t. Innocentius III:s korståg emot dem (Albigenskrigen) varade 1209—29.

Albinism' (av lat. *albus*, vit), avsaknad hos människor o. djur av det färgämne, som i regel förekommer i hud, hår, fjäder o. ögon. Sådana individer, albinos, ha vitt hår, gulvitt hud o. rött lysande pupiller.

Al'bion (trol. av kelt. *alb*, höjd o. *inn*, ö), äldre, nu poetisk benämning på Storbritannien.

Albi't, natronfältspat, inkiint kristalliserande, vanl. vitt mineral av natrium-aluminiumsilikat.

Alboga, kommun i mell. Västereftland, Älvsb. l. (past.adr. Od); Gäsene landsf.distr., Borås doms. 286 inv. (1947).

Albo härad, Kristianst. l. omfattar kommunerna Fågeltofta, St Olof, Rörum, S. Melby, Vitaby, Eljaröd, Andarum, Brösarp, Ravlunda. 9.107 inv. (1947). Gälds och Albo domsaga.

Al'boin, d. 573, *longobardisk konung*, erövrade 568 Italien ned till Tibern.

Albo och Järrestads kontrakt, Lunds stift, Kristianst. l. Omfattar 20 församl. Kontraktspast i Borby.

Albrekt I, d. 1308, son av Rudoiij av Habsburg, 1282 hertig av Österrike o. 1298 tysk konung. Mördades av sin brorson Johan.

Albrekt av Mecklenburg (omkr. 1340—1412), *svensk konung*, son av hertig Albrekt d. ä. (d. 1379) o. Magnus Erikssons syster Eufemia. Han inkallades 1363 av missnöjda sv. stormän o. lyckades efter åttaårigt krig bli ensam härskare, dock först sedan han fått lägga större delen av sin makt i rådets hand. 1389 besegrad av den av stormännen inkallade Margareta av Danmark, satt han i fängelse till 1395. Hans anhångare, vitaliebröderna, fortsatte kampen några år.

Albrekt (1490—1568), förste hertig av Preussen,

blev 15II Tyska ordens stormästare men antog 1525 lutherdomen o. förvandlade ordensstaten till världsligt hertigdöme.

Albrektsunds kanal, farled i Marstrands skärgård mellan Haldsholmen o. Klöverön.

Albula, bergskedja i Rätiska alperna, kant. Graubünden, Schweiz, på v. sidan av Innaldalen. A.-passétt går från Inn till Rhens biflod A. A.-t u n e l n mell. Preda o. Spinäs är 5,866 m.

Alburn (av lat. *albus*, vit), hos romarna en vit tavla av gips för offentliga kungörelser. Numera samlingsbok för sentensers, fotografier, musikstycken, frimärken o. dyl.

Albumfn (av lat. *albu'men*, äggvita), äggviteämne, bildande en blekgul, genomskinlig, bladig massa, löslig i vatten. Framställs ur hönsäggvita el. blodserum o. användes som betmedel, till albuminpapper o. som klarmedel.

Albuminfärger, pigmentfärger, vilka genom upplösning med albuminlösning äro användbara som tvättäkta färger. Efter tryckning på väven bringas albuminet närl. att koagulera medelst vattenånga, varvid färgen kvarhålls.

Albuminpapper, 1860—80-talens vackra o. hållbara papper för utkopiering av fotografiska bilder, har ett tunt skikt av albumin, i vilket inblandats det ljuskänsliga klorosilvret.

Albuminuri' (av lat. *albu'men*, äggvita, o. grek. *urina*, urin), äggvita i urinen; ett symptom, som förekommer framför allt vid njursjukdomar, särsk. njurinflammation, men äv. vid hjärt- o. högfibriga infektionssjukdomar m. fl. Hos friska uppträder övergående albuminuri efter t. ex. stark muskelansträngning. Orsaken är i s k albuminuri, tillfälligt uppträdande äggvita hos vissa asteniskt byggda, yngre individer vid upprätt kroppsställning.

Albumoser [-s's] (av lat. *albu'men*, äggvita), Sönderdelningsprodukter av äggviteämnen, ingå i flera näringspreparat.

Albuquerque, stad i New Mexico, För. Stat. 35,000 inv. (1940). Univ. (r.350 stud.).

d'Albuquerque [dalbok'är'ke], *A f i o n s o* (1453—1515), portug. erövrare, ledde flera expeditioner till Indien, där han utvidgade o. befäste Portugals besittningar.

Alby, municipalsamhälle i v. Medelpad, Borgsjö kommun. 951 inv. (1947). Karbidfabrik.

Alböke, kommun på mell. Öland, Kalm. I, (post.adr. Palmelund); Åkerbo landsf.distr., Ölands doms. 369 inv. (1947).

Alcalá de Henares L-ena'res], stad i mell. Spanien, prov. Madrid. 12,000 inv. Cervantes' födelsestad (1547). Fordom berömt universitet, 1836 flyttat till Madrid.

Al'carno, stad på Ilv. Sicilien, prov. Trapani, Italien. 38,000 inv. (1936). Nära A. ruiner av forntidens Segesta.

Alcántara, stad i v. Spanien, prov. Cdeces, vid fl. Tajo. 4,000 inv. Berömd bro från rom. tiden.

Alca'nvägen, dets. som Alaskavägen.

Alcarraza [-rað'a] (sp., av arab. *al-karras*, kruset), i ett flertal varma länder använd vattenkylare, som består av ett oglaserat kärl av bränd lera, vari vatten hålles avkylt på grund av avdunstning genom kärlets porer.

Alcázar [-ka'Öar] (av arab. *al-kasr*), slottet, spansk benämning på slott o. borgar.

Alcázar de San Juan [alka'ör de sann ch'ann], stad i mell. Spanien, prov. Ciudad Real. Stor handel med vin. 16,000 inv.

AlchemiH'a, växtsläkte (fam. *Rosaceae*), över 60 arter, de flesta i bergstrakter i Europa, tropiska Afrika o. Amerika. Blommor små, gröna, fruktblad ett enda; nöt. *A. vulga'ris*, daggkäpa, har radiärt veckade, handflikade blad. Allmän ängsväxt.

Alcibades, latinsk form för Alkibiades.

Alcira [albi'ra], gammal stad i ö. Spanien,

prov. Valencia, på en ö i fl. Júcar. 25,000 inv. (1940). Utförsel av trä, apelsiner m. m.

Alcott [ätKått], Louisa (1832—88), amerik. författarinna, särsk. känd för sina flickböcker, av vilka de flesta i sv. övers.

Alcoy [-kaj'], stad i s.ö. Spanien, prov. Alicante. 46,000 inv. (1940)- Cigarrettpappersfabrikation.

Alcy'one' lat. form för Halkyone.

Aldan'. I. Biflod fr. h. till Lena i ö. Sibirien, 1,855 km. Mellan flodens övre lopp o. Stilla havet ligger Aldan-bergen. — 2. Krets i autonoma Jakutrepubliken, n.ö. Sibirien, RSFSR. 271,200 kvkm. Huvudstad: Aldan.

Aldeba'ran, en med rödaktigt sken lysande stjärna av i:a storleken i stjärngruppen Hyaderna uti Oxens stjärnbild (Oxens 'öga').

AlTdegrevr [-gref-], Heinrich (f. toll. 1502—d. före 1561), tysk kopparstickare, guldsmed o. målare, en av de s. k. Kleinmeister. Sin största betydelse fick A. genom sina graverade ornament, som utnyttjades inom den tyska renässansens konsthantverk.

Aldehy'der, en grupp organiska föreningar innehållande atomgruppen —CHO. Framställas vanl. genom oxidation av motsvarande alkohol. Jfr Bernaldehyd o. Formaldehyd.

Aldén, G u s t a v (1852—1927), tidsningsman, skriftställare. Utg. *Medborgarens bok*.

Alderney [äld'ni], den nordligaste av de Normandiska öarna i Engelska kanalen, 8 kvkm, 1,521 inv., fransktalande. Tillhör England (besatt av tyskarna juli 1940—maj 1945)- Bospäckskötsel; trädgårdsskötsel.

Aldershot [äld'öjätt], stad i s. England, grevsk. Southampton, s.v. om London, med stort militärläger. 34,000 inv.

Aldington [älding'tön], R i c h a r d, f. 1892, eng. författare. Har utgivit dikter, essäer o. romaner, bl. a. *Death of a hero* (1929; En hjältes död, 1930), *The coloneVs daughter* (1931; Överstens dotter, 1932), självbiografien *Life for life's sake* (1941) o. biografierna *Wellington* (1946) o. *The romance of Casanova* (1946).

Aldobrandini, Villa, palats i Frascati.

Nära Rom, uppförd 1598—1603 åt kardinalen Pietro Aldobrandini efter ritningar av Giacomo della Porta, är med trädgården ett av högenräsansens yppersta verk. Skadad under Andra världskr. Se bild (efter gravyr).

Aldobrandi'nska bröllopet, en 1606 i Rom påträffad, kardinal Pietro Aldobrandini först

tillhörig, berömd, antik fresk, nu i Vatikanen; föreställer förberedelser till ett bröllop.

Aldola's, z y m o h e x a's, ett vid de första stadierna av alkoholjäsning verksam enzym.

Aldo'ser, sockerarter, som innehålla en aldehydgrupp, t. ex. druvsocker. Jfr Ketoser.

Aldrovan'di, U l i s s e (1522—1605), berömd ital. biolog, prof. i Bologna.

Aldrovan'dia, örtsläkte (fam. *Droseraceae*).

Enda art *A. vesiculo'sa* (s. Europa, Egypten,

Östasien o. Australien). En rotlös, köttätande vattenväxt. Fångar o. förtär smärre vattendjur med sina blodskivror, vilka vid beröring snabbt hopvikas.

A'lea jacta est, lat., »tärningen är kastad», utrop, tillskrivet Caesar, då han 49 f. Kr. gick över Rubicon för att börja kriget mot Pompejus.

Alean'der, Hieronymus (1480—1542), påvlig statsman, ital. humanist, bekant genom sitt skarpa uppträdande mot Luther. Förf. till det s. k. Wormsediktet.

Alechin [aljčh'in], Aleksandr (1892—1946), rysk schackspelare, jurist, fransk medborgare 1930; 1927—35 o. från 1937 världsmästare.

Ale'gria, Ciro, f. 1908, peruansk författare, bosatt i Chile. Komalen *El mundo es ancho y ajeno* (1941; Den ojämna kampen, 1942) skildrar godsägareväldet i Peru.

Ale härad, Älvsb. l., omfattar kommunerna Hälända, Ale-Skövde, Tunge, St Peter, Skepplanda, östad, Kilanda. Starrkärr, Nödinge. 15,614 inv. (1947). Vättlc. Ale o. Kullings doms.

Aleksand'ropol, tsarryskt namn på Leninakan i Armenien.

Aleksand'rovsk, tsarryskt namn på städerna Saporosjje i Ukraina o. Poljarnoje på Kolahalvön.

Aleksand'rovsk-Gru'sjevs, tsarryskt namn på staden Sjachty i Ukraina.

Aleksej' Mihaj'lo vitj (1629—76), rysk tsar (1645). Peter den stores fader.

Aleksej' Nikolajevitj (1904—18), rysk tronföljare, avrättad av bolsjevikerna.

Aleksej' Petro'vitj (1690—1718), Peter den stores äldste son, kom genom påverkan av gammalryssarna i spånt förhållande till sin fader, uteslöts från tronföljden o. dömdes till döden. Benådades men dog i fängelse.

Alek'to, i grek. myt. en av crinnyerna.

Alemän, Mateo (omkr. mitten av 1500-t.—omkr. 1610), spansk författare; skrev en mycket läst o. ofta imiterad skälroman, *Aventuras y vida del pícaro Guzmán de Alfarache*.

Alemann'er el. almann'er, en förening av vissa smärre germanska folk, tidigast omtalad omkr. 210 som bosatt i s.v. Tyskland. Namnet, som i Tyskland fallit ur bruk, har givit upphov till den franska beteckningen på tyskarna (allemands).

d'Alembert [dala'æbär], Jean le Rond (1717—83), fransk matematiker, filosof o. skriftställare, en av upplysningsfilosofins främste. Deltog i utgivandet av den stora »Encyklopedien», vars berömda inledning är av hans hand. Bidrog genom flera ytterst värdefulla avhandlingar till matematikens o. mekanikens snabba utveckling under 1700-t.; hans *Tratte de Dynamique* bildar epok i dynamikens historia.

d'Alemberts princip, metodiskt förfarande för lösning av dynamiska problem, framställt av d'Alembert 1743; formuleras num. vanl. sålunda: varje dynamiskt problem kan matematiskt behandlas som ett statiskt, om man i st. f. masselementens rörelse inför deras tröghetskrafter.

Alemtejo [alemtäsj'ä], provins i s.ö. Portugal. 23,800 kvkm, 670,000 inv. (1940). Huvudstad: Evora.

Alencon [ala'ssä'e'], huvudstad i dep. Orne, n. Frankrike (Normandie), vid fl. Sarthe. 18,000 inv. (1936). Berömd spetsstillverkning.

Alepp'o el. Hal'eb, stad i Syrien, 104 km från sin hamnstad Alexandrette vid Medelhavet. 320,000 inv. (1943). Ett flertal praktfulla byggnader i venetiansk o. arab. stil. Ut-

märkt handelsläge, mötespunkt för karavanvägar. Tillv. av vävnader, guld- o. silverarbeten. Alés [alä'], stad i s. Frankrike, dep. Gärd. 43,000 inv. Industrier. — Fordom en av hugenotternas stödjepunkter.

Ale'sia, stad i det gamla Gallien (nuv. byn A l i s e - S a i n t - R e i n e i dep. C6te-d'Or'ö. Frankrike), bekant genom Caesars för Galliens underkuvande avgörande seger över Vercingetorix 52 f. Kr.

Ale-Skövde, kommun i n.v. Västergötland, Älvsb. l. (past.adr. Nygård); Ale landsf.distr., Vättle, Ale o. Kullings doms. 1,145 inv. (1947).

Alessandria. 1. Provins i n.v. Italien, vid övre Po. 5,079 kvkm, 494,000 inv. (1936). — 2. Huvudstad i A. l, vid Tanaro. 79,000 inv. (1936). Industri.

Alessi, Galeazzo (1512—72), ital. arkitekt, från 1549 verksam i Genua, där han anlade den ståtliga hamnen o. utbildade den s. k. *genovesiska palatsstilen* med pittoreska gårdsanläggningar o. stigande perspektiv. Flert. av dessa palats förstördes under Andra världskr.

A'letschgletscher, Alpernas största jök. 129 kvkm. Sträcker sig från s.ö. sidan av Jungfrau o. Aletschhorn ned i Rhöne-dalen.

• Aleuronkorn (av grek. *a'leuron*, mjöl), äggvitekorn, vilka som reservnäring inlagras i växtvävnader, särsk. i frövit. Hos våra sädeslag ingå de blott i dennas yttersta cellskikt.

Aleu'terna, en kedja av vulkaner (över 150) mellan Alaska o. Kamtjatka. 30 verksamma vulkaner. 300 kvkm, omkr. 3,000 inv. Torftig växtlighet, ohälsosamt klimat. A. upptäcktes av Bering 1741; tillh. För. Stat. sed. 1867. Som baser för sjö- o. luftstridskrafter, bl. a. Dutch Harbor på Unalaska, blevo A. under Andra världskr. bombarderade av japanerna, som juni 1942 besatte de västligaste öarna Attu, Agattu o. Kiska. Öarna återtogos av amerikanerna f. å. Efter Andra världskr. har amerik. armén här bedrivit experiment med polarutrustning för arktisk krigföring.

Alexander den store (356—323 f.Kr.) var son av konung Filip av Makedonien o. fick en utmärkt värdad uppfostran

(Aristoteles var en av hans lärare), ägnad att utveckla hans av naturen rika anlag. 336 Makedoniens konung, företog 334 ett krigståg mot Persien, drog segrande genom Mindre Asien till Frygiens huvudstad Gordium, där han med svärdet löste den gordiska knuten, o. vidare ned i Kilikien o. besegrade vid Issos 333 den mätande perserkonungen Dareios III. Avvisande

anbud om fred togade han längs syriska kusten mot söder till Egypten, av egypterna hälsad som befriare från persernas ok, grundlade Alexandria o. fortsatte 331 mot det inre av perserriket. Sedan Dareios på nytt besegrats vid Arbela, intog A. Babylon, Susa o. Persepolis. Då Dareios röjts ur vägen av sina egna, uppträdde A. som hans arvinge. Det blev sedan hans strävan att sammansmälta hellenskt o. persiskt väsen. 327 fortsattes erövringsståget, nu mot Indien; vid Indus vägrade soldaterna följa honom längre, varefter återståget måste anträdas. Mitt uppe i nya stora planer borttrycktes han 323, endast 33-årig. Genom A:s gärning vunnos Främlre Asien o. Egypten för grekisk civilisation. En ny världs-kultur framväxte härur, hellenismen.

Alexander I (1857—93), *furste av Bulgarien* 1879—86. Urspr. prins av Battenberg valdes A. med Rysslands samtycke till bulg. furste men måste efter många konflikter nedfäga re-

geringen, då han ville föra en självständig bulg. politik.

Alexander (1893—1920), *konung av Grekland* 1917—20.

Alexander (1888—1934), *konung av Jugoslavien* 1921. 1922 g. m. prinsessan Maria (f. 1899) av Rumänien. Mördades jämte E. Barthou i Marseille vid ett officiellt besök i Frankrike.

Alexander, *tsarer av Ryssland*. Alexander I Pavlovitj (1777—1825), kom på tronen

1801 efter en palatsrevolution, som kostade hans fader Paul I livet. Slöt sig 1805 till Napoleons fiender men stod därefter 1807—12 i förbund med denne, på vars önskan han 1808 anföll o. erövrade Finland. Efter att ha brutit med Frankrike bidrog han 1812—15 kraftigt till Napoleons fall o. utövade på Wienkongressen 1814—15 stort inflytande. Hans regering, förut i viss mån liberal (A. var uppfostrad av den liberale schweizaren La Harpe), präglades från denna tidpunkt av självhärskSfölorens principer, liksom den reaktionära tendensen äv. utrikespol. fann uttryck («Heliga alliansen»). A. var en sammansatt, lätt påverkad natur. — Alexander

II Nikolajevitj (1818—81), besteg tronen under Krimkriget 1855.

Förre delen av hans regering var en utpräglat reformperiod; livegenskapen upphävdes 1861, o. finska lantdagen inkallades 1863. Ett polskt uppror nedslags s.ä. med stränghet. A:s utrikespolitik var länge försiktigt återhållsam. Under panslavistiskt inflytande drevs han 1877 till ett krig med Turkiet, som medförde stora framgångar, ehuru Englands o. Tysklands ingripande (Berlinkongressen 1878) omtintgjorde de förespeltade vinsterna. Samtidigt gjorde hårdare metoder sitt inträde i den inre styrelsen. Den revolutionära rörelsen i Ryssland fick en mera terroristisk karaktär, yttrande sig i en rad attentat. För ett av dessa föll A. själv offer. — Alexander

III Aleksandrovitj

(1845—94), tsar 1881. Under A:s tid bröts definitivt med reformpolitiken; panslavismen blev tongivande. Inåt yttrade sig detta i skärpt förryskning. Utåt häskade fred. Den tidigare tysk-österrik. orienteringen ersattes med ett närmande till Frankrike; 1891—94 grundlades en fransk-rysk allians. A. var en rälling, fast karaktär. Jfr Dagmar, *rysk kejsarinna*.

Alexander I Obrenovic [-itj] (1876—1903), *konung av Serbien* 1889. Mördades 1903 jämte sin gemål Draga, en sammanförd serbiska, av sammansvurna officerare.

Alexander, *namn på åtta påvar*. — A. III, påve 1159—81, var energisk motståndare till Fredrik Barbarossa o. Henrik II av England. A. gav Sverige egen ärkebiskop (1164). — A. VI (1431—1503), påve 1492—1503. A., som upptog sin moders

släktnamn Borgia, var känd för sin sedelöshet, praktlystnad o. nepotism. Han lät bannlysas o. bränna Savonarola. (Se bild.)

Alexander [^Blikssann'd^o], sir Albert, f. 1885, eng. politiker (arbetarpartiet), medl. av underhuset 1922—31 o. sed. 1935; handelsminister 1923—24, marinminister 1929—31, maj 1940—maj 1945 o. juli 1945—okt. 1946. Försvarsminister sed. okt. 1946.

Alexander [^Blikssann'd^o], lord Harold, viscount of Tunis, f. 1891, eng. fältmarskalk

(1944). Deltog som officer i Första världskr.; chef för lettiska armémilisen 1919 o. deltog därefter i de finsk-ryska operationerna i Karelen 1920. Som befälh. för en armé i Frankrike o. Belgien 1939 ledde A. den britt. expeditionskårens reträtt från Dunkerque juni 1940. Överbefälh. i Burma mars—aug. 1942, då han efterträdde Auchinleck som chef för de brittiska styrkorna i Främre Orienten o. därmed tog ledningen av striderna i Egypten. Efter den framgångsrika erövringen av Cyrenaica hösten 1942 o. Tripolis jan. 1943 utnämndes A. till ledare av operationerna i Tunisien o. vice överbefälh. (under Eisenhower) för de allierade styrkorna. Som sådan ledde han fälttåget på Sicilien juli 1943 o. invasionen av Italien sept. s. å. Efterträdde 24 dec. 1943 Eisenhower som överbefälh. på ital. fronten o. blev nov. 1944 överbefälh. i Medelhavsområdet. Generalguvernör i Canada sed. 1945.

Alexander av Hales [he'ls], d. 1245, eng. franciskanermunk, lärare i Paris, skolastiker.

Alexander Nev'skij (omkr. 1220—63), *rysk storfurste*, helgon o. nationalhjärte. Fick sitt tillnamn efter en seger över sv. korsfarare vid Neva 1240; hävdade den grek.-kat. kyrkans självständighet gentemot den romerska.

Alexandersaga, bearbetning av sägner om Alexander den store. Den första (på grek.) tillkom i Alexandria på 200-t.

Alexandersarkofagen, en med mångfärgade reliefer rikt smyckad, antik marmorsarkofag av stora mått o. högt konstvärde, funnen 1887 invid det forna Sidon. Nu i Istanbul.

Alexander Seve'rus (208—235), *rom. kejsare* från 222. Med hjälp av juristen Ulpianus införde A. ordning i Förvalt. o. rättsväsen.

Alexanderslaget, märklig, antik golvmosaik,

funnen 1831 i Pompeji, nu i Neapel; skildrar slaget vid Issos. Detalj, se bild.

1. Alexanderson, Aron Martin (1841—1930), klassisk språkforskare, prof. i Eund 1890—1906, har utgivit övers. av grek. tragedier.
2. Alexanderson, Nils, f. 1875, jurist, 1908 prof. vid Sthlms högskola i processrätt

o. 1916 dessutom i internat. privaträtt; justitieråd 1922—44; liberal led. av FK 1912—21.

3. Alexanderson, Ernst, f. 25/i 1878, son till A. M. A., ingenjör, sed. 1902 verksam i För. Stat. A. har gjort ett flertal betydelsefulla uppfinningar, särsk. inom radio. Fil. hed.dr i Uppsala 1938.

Alexandra (1844—1925), *drottning av England*, dotter till konung Kristian IX av Danmark. 1863 g. m. däv. prins Edvard av Wales, från 1901 kon. Edvard VII (d. 1910).

Alexandrette [-ätt'], turk. I s k e n d e r u n , intill 1939 autonomt sandjak (4,700 kvkm, 273,000 inv., 1940) i n. Syrien, sedan detta är införlivat med Turkiet efter överenskommelse med dess tidigare mandatmakt Frankrike. I sandjaket A., nu kallat H a t a y , ligger huvudstaden A. T5,000 inv. (1940). Viktig hamn. Staden är grundlagd av Alexander den store till minne av slaget vid Issos.

Alexandri'a, stad i Egypten vid Nildeltat. 686.000 inv. (1937). Betydande hamn- o handelsstad. A. var Englands främsta örlogsbas i ö. Medelhavet men utrymdes helt 1947. — Det gamla A. var en av förntidens mest lysande städer, grundlagd av Alexander den store, huvudstad (från 305 f. Kr.) under de ptolemaiska härskarna o. medelpunkt för tidens vetenskap o. konst. På rom. tiden alltjämt en världsstad; efter arabernas erövring (641) stadd i förfall till in på 1800-t.

Alexandri'n, sexfotad, jambiskt versmått med taktivla efter tredje foten, vanl. parvis rimmat. Alexandrinen uppstod i Frankrike på noo-t. o. var förhärskande inom all bunden diktning under fransk-klassiska smakens tid. Ex.

Jag sjunger om den eld, som plågar och förmöjer,
då han sin första makt i unga hjärtan röjer.
Du ömhet, gudakraft som världens vallust gör,
kom, liv upp min vers och mina sinnen rör!

(Creutz: Atis och Camilla.)

Alexandri'ne, f. 1879, *drottning av Danmark*, dotter till storhertig Fredrik Krans III av Mecklenburg-Schwerin. G. 1898 m. däv. prins Kristian, från 1912 konung Kristian X (d. 1947).

Alexandri't, en brunröd till grönskiftande ädelsten av gruppen krysoberyller. Kristallisation ortorombisk, hårdhetsgrad 8/2-8. Silikat av beryllium med kromium. Är grön i dagsljus men röd i eldsljus. Fyndorter: Ural, Ceylon, Kina, Brasilien o. Tasmanien. Populär under början av 1900-t.

Alexandropolis, turk. D e d e a g a t j , hamnstad i Grekland. Trakien, vid Egeiska havet. 12,000 inv. (1938).

Alexi'ner (av grek. *alex'in*, avvärja), i blodet förekommande skyddsämnen mot bakterier, som till skillnad från de specifikt inriktade antikropparna påverka olika slags bakterier; de förstöras vid upphettning till 56°. Den kemiska naturen ökad.

Alex'ios I Komne'nos (1048—1118), *östrom. kejsare* (1081); sökte Västeuropas hjälp mot seldsjukerna, vilket föranledde första korståget.

Alex'ius, f. 1877, Rysslands patriark sed. 1945.

Alf-, *svensk konung* av Ynglingaätten, son till Alrek; samregent med brodern Yngve.

Alf (A, u), första bokstaven i grek. alfabetet. — Alfa och o m e g a , förk. A och 0, första o- sista bokstäverna i grek. alfabetet, uttryck för »begynnelsen o. änden», sinnebild för Kristus.

Al'fa el. h a l f a , arabiskt namn på espartogräs, *SWpa tenaciss'ima*, vars långa blad användas till flätverk o. för tillv. av papper.

Alfabe't (av *al'fa* o. *be'ta*, de två första bokstäverna i grek. alfabetet), i viss ordning uppställda skrivtecken (bokstäver). Vårt alfabet

är det latinska, vilket liksom övriga europ. alfabet är uppkommet ur det grekiska. Det sistnämnda härleder sig från det kanaaneiska.

Alfapartiklar ((-partiklar), positivt laddade partiklar, som utslungas vid radioaktiva ämnens sönderfall o. kunna iakttagas i mikroskop genom de ljusblixtar de utlösa, då de träffa en zinksulfidkärm (jfr Spintarisoskop). Utgöres av heliumkärnor med 2 positiva laddningar. Emedan de utslungas med förhållandevis stor hastighet, 1,370 till 2,050 mil i sek., o. i stort antal, bilda de ett slags strålning, alfastrålar («-strålar). Alfapartiklarna ha starkt joniserande egenskaper, men deras räckvidd är ganska liten (2.5—8.6 cm i luft).

Al'fer, i nord. myt. naturväsen, som stodo på äsarnas sida. Namnet fortlever i älvor. Offerande till alferna kallas a l f a b l o t .

Alfie'ri, Vittorio (1749—1803), ital. dramatiker, sökte reformera det italienska skådespelet o. befria det från sentimentalitet o. onatur i sina dramer behandlar han med förkärlek ämnen från antiken. (Se bild.)

Alfie'ri, Odoardo Dino, f. 1886, ital. politiker, 1'36—39 propagandaminister, ambassadör i Berlin 1940—43. Trots verksamhet i fascistpropagandans tjänst frickändes A. 1946 från anklagelsen för medverkan till Italiens inträde i kriget.

Al fi'ne, it., musikterm: till slutet. Jfr Da capo. Al'fol, skyddat varunamn på aluminiumfolie o. på värmeisolation medelst aluminiumfolie.

Alfons X den vise, d. 1284, *konung av Kastilien* 1252—82; störtades av sin son Sancho. A., som var en lärd furste, äv. kallad »filosofen» o- »astronomen», lät utarb. A l f o n s i'nska tabellerna.

Alfons, *konungar av Spanien*. A. XII (1857—85), konung 1875 genom en statskup. Under A. kuvades det tredje karlistupproret. — A. XIII (1886—1941), konung 1886, son av A. XII, övertog regeringen 1902. Abdikerade 1931. I nov. 1938 återgav honom Francoregeringen hans 1931 framtagna medborgerliga rättigheter o. privategendom. G. in. eng. prinsessan Viktoria Eugenia av Battenberg (f. 1887). (Se bild.)

AlfonsKnska tabellerna, en på uppdrag av Alfons X av Kastilien 1248—52 utarbetad upplaga av de ptolemaiska astronomiska tabellerna. Dessa tabeller lägo till grund för Copernicus' undersökningar.

Alfred den store (849—901), *eng. konung*, besteg tronen i Wessex 871. A. utkämpade hårda strider mot de danska vikingarna. Mest känd som kulturfrämjare; viktiga verk inom den forneng. litt. återgä på hans impulser.

Al fresco [al fräss'kå], målning med i kalkvatten rivna färger på färsk (it. *fresco*), ännu våt kalkbruksgrund. Jfr Al secco.

Alfshög, kommun i mell. Halland. Hall. 1. (past.adr. Vinberg); Falkenbergs landsf. distr., Hallands mell. doms. 774 inv. (1947).

Alfta, kommun i s. Hålsingland, Gävleb. l.; Alfta landsf. distr., Bollnäs doms. 6,508 inv. (1947).

Alfvén, Hugo, f. 15 1872, tonsättare o. dirigent, 1910—39 director musices vid Uppsala univ. o. 1910—47 ledare för sångsällskapet O. D. Har komponerat orkesterverk (varibland

fyra symfonier), kantater, romanser, en violinsonat, manskvartetter m. m. Verk som *Sveriges flagga o. Mid-sommarvaka* visa kur full-ländat A. behärskar satsteknik o. orkester för sina av ungdomlig vitalitet burna kompositioner. Utg. *Första satsen*, ungdomsminnen

(1946). (Se bild.)

Alfvén, Hannes, f. 1895, fysiker, docent vid Uppsala univ. 1934, prof. i teoretisk elektroteknik med mätteknik vid Tekn. högskolan 1940, i elektronik sed. 1945. Arb. över ultrakorta vågor o. kosmiska fenomen.

Alfågel, *Harelda hyema*'s, en högnordisk dykand. Häckar i Sverige i Lapplands fjällsjöar. Övervintrar i s. Östersjön. Under vårsträcket föremål för livligt skytte. Hanen har mellersta stjärtpen-norna långt utdrag-na. Fågeln har sitt namn av hanens flöjtlika säng, vars början kan återges med a-a-l. (Se bild.)

Alförrädare, *EniconeWa steWeri*, en i nordiska trakter häckande dykand. Hanen praktfullt färgad i vitt, rost-brunt, svartblått, svart o. grönt. Träffas under sträck-tiden o. under vintern då o. då i vårt land, oftast i sälskap med alfågeln, varav namnet. (Se bild.)

Älgar've, sydligaste provinsen i Portugal. 5,072 kvkm, 316,000 inv. (1940). Huvudstad: Faro.

Äl'gauboskap, korthornad o. långpannad nötköpskapsras, mycket vanlig i Tyskland, äv. förekommande hos oss.

ÄTgebra (it., av arab. *al-jabr*, återförening, hopslutning), den av alexandriner o. medeltidens indier o. araber grundade aritmetiska behandlingen av matematiska uppgifter på grundval av bokstavs-beteckningar o. ett vidgat talbegrepp, metodiskt utarbetad under renessansen med hjälp av tecken för de fyra räknesätten, rötter o. potenser. I modern vetenskaplig mening detsamma som algebraisk analys.

Algeciras [alceki'ras], hamnstad i s. Spanien, prov. Cádiz, vid Gibraltargolfen, 26,000 inv. (1940). Kurort o. överfartsort till Marocko.

ÄTger, en grupp klorofyllförande kryptogamer med en vanl. låg yttre organisation samt fortplantning genom sporer (balspörväxter). Gruppen uppdelas num. i flera jämbördiga avdelningar. Algerna äro ant. encelliga, enkla el. grenade celltrådar, enskiktade cellhinnor el. flerskiktade cellkroppar av mycket växlande yttre; de högst organiserade ha stammar o. bladlika sidogrenar. De flesta leva i vatten, många lägre former dock på land, o. några ingå i lavar. Till algerna föras följande grupper: *Cyanophyceae* (blågröna alger), *Diatomeae* (kiselalger), *Conjugatae* (konjugater), *Heterocon-tae* (gulgröna alger), *Chlorophyceae* (grönalger), *Rhodophyceae* (rödalger), *Phaeophyceae* (brun-alger) o. *Characeae* (kransalger)

Älger [alsje']. 1. Mellersta departementet i n. Algeriet, 54,087 kvkm, 2,241,000 inv. (1936).

— 2. Huvudstad i A. I o. i Algeriet, vackert belägen vid Medelhavet, 264,000 inv. (1936) Krigshamn, kurort, livlig handel o. söftrt. Univ. Observatorium. Jfr Franska befrielsekottet.

Algeriet [alsjeri'et], fransk besittning, på Airikas n. kust, administrativt ingående i moderlandet.

575,432 kvkm, 7,600,000 inv. (1939), berber, araber o. (ca) 987,000 europeér, varav 853,000 fransmän. Uppdelat i 3 departement (Alger, Constantine, Oran) o. 4 sydderitorier. A. genomdrages av de mineralrika Atlasbergen (Tell-Atlas o. Sahara-Atlas). I s. utbreder sig öken Sahara. Huvudnäringar äro åkerbruk o. odling av vin o. sydrukter (huvudsakl. i det bördiga kustlandet n. om Tell-Atlas), boskaps-skötsel (på de gräsrika högsplatserna mellan bergskedjorna) samt bergsbruk (järn, antimon, bly m. m.). A. införlivades med romerska väldet 46 f. Kr., föröll under medeltidens barbari. Under 1500—1700-t. sjörovastat, tidvis i turkisk besittning. Sed. 1834 delvis, sedan 1847 fullst. behärskat av fransmännen. Engelsk-amerikanska trupper under general Eisenhower landstego 8 nov. 1942 i A., som därefter anslöt sig till de allierade. A. fick 1947 en egen författning, enl. vilken en nationalförsamling bildas med lagstiftande makt i frågor ang. A:s inre förhåll. Ett regeringsråd utövar tills, med generalguvernören den verkst. makten. Författningen har vänt stark kritik från de muhammedanska nationalisterna.

Algoa Bay [elgå'be'], bukt på Kaplandets s.ö. kust med hamnstaden Port Elizabeth.

Algol [-gåll], stjärnan i stjärnbilden Perseus (jS Persei), genom sin växlande ljusstyrka typ för en klass dubbelstjärnor, s. k. algolstjärnor.

Algol'färgämnen, gula o. röda färgämnen, som utgåra aminoderivat av antrakinon. Jfr Alisarin.

Algotsönerna, stormannasläkt i Västergötland; utdod på 1300-t. Söner till lagman Algot voro Brynolf (d. 1317), biskop i Skara 1278 o. efter sin död ansedd som helgon, samt Folke, som 1288 rövade en jungfru ur klostret, för vilket brott Magnus Ladulås straffade hela släkten.

Algsvampar, klassen *Phycomycetes* av kryptogamerna. Bestå vanl. av en enda, trådlik, rikt grenad cell. Könlös fortplantning genom sporer (hos en del självrörliga), den könliga en äggbefruktning (avd. *Oomycetes*) el. en sammansmältning av topceller på korta grenar (avd. *Zygomycetes*). Hit höra bl. a. släktena *Phytophthora* o. *Mucor*.

Algutsboda, kommun i s.ö. Småland, Kronob 1.; Kosta landsf.distr., ö. Värends doms. 3,822 inv. (1947).

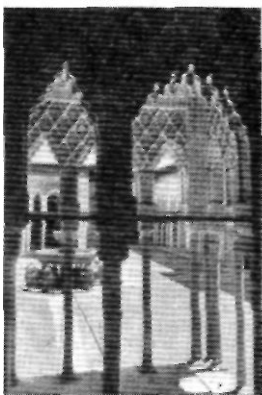
Algutsrum, kommun på mell. Öland, Kalm. 1. (past.adr. Glömminge); Borgholms landsf.distr., Ölands doms. 657 inv. (1947).

Algutsrums härad på mell. Öland, Kalm. 1., omfattar kommunerna Glömminge, Algutsrum,

Torslunda, Vickleby, Resmo, Hörbylånga samt Hörbylånga köping. 5,724 inv. (1947). Ölands domsaga.

Algutstorp, kommun i mell. Västergötland, Älvsb. I. (past.adr. Vårgårda); Kullings landsf.-distr. Vättle, Ale och Kullings doms. 430 inv. (1947)-

Alham'bra, den forna moriska kungaborgen på en klippa vid staden Granada i Spanien, erövrad av spanjorerna 1492. Består av flera byggnader inom en ringmur, av vilka det moriska slottet, fullbordat på 1300-t., utgör den främsta återstoden av den arabiska konsten i Europa. Slottets viktigaste byggnader ligga kring Hyrtengården o. Lejongården (se bild).

Alheden, hed i n. Jylland, Danmark. 650 kvkm. Delvis uppodlad o. skogplanterad.

Alhida'd, arab., den intill den graderade skalan gränsande rörliga delen av ett vinkelmättningsinstrument. Alhidaden uppbrår siktet el. kikaren o. är försedd med Index för skalans avläsning, ibland även med nonie el. avläsningsmikroskop.

Ali', »den höge», arab. namn o. titel.
Ali', d. 661, den fjärde kalifen (656—61), adoperad av Muhammed. Hans anhängare kallas sjitter

Ali', pascha av Janina (1741—1822), furste av Albanien. Längre Turkiets bundsförvant, i verkligheten självständig, blev A. besegrad o. avrättad, när han ville avskudda sig även det formella beroendet av turkarna.

Ali' Baba, sagofigur från »Tusen och en natt»; sagan »Ali Baba och de fyrtio rövarna».

Ali' pascha (1815—71), turk. statsman. Under A:s ledning utarbetades 1856 en förordning, den s. k. hatt-i-humajun, varigenom Turkiets alla nationaliteter o. religioner likställdes.

Al'ias, lat., annars, eljest.
Al'ibi, lat., annorstädes. Bevisa sitt alibi, styrka, att man vid tiden för ett brotts begående befann sig på annan plats än brottsplatsen.

Alican to, I. Provins i s.Ö. Spanien. 5,799 kvkm, 644,000 inv. (1946). — 2. Huvudstad i A. vid Medelhavet. 113,000 inv. (1946). Utförsel av vin o. sylfrukter. Fabriksstad.

Alice's adventures i Wonderland [tcirisis o'dvntsi]s inn ann'dl'fend], eng., »Alices äventyr i Sagoland», berömd eng. barnbok av Ch. L. Dodgson (pseud. Lewis Carrol). Sv. övers. 1945.

Alifa'tiska föreningar (av grek. *a'leifar*, fett), organiska föreningar, i vilka ingår grundämnet kol på så sätt, att dess atomer bilda en öppen kedja. Hit hör fettarterna.

Ali'garh, stad i n. Indien, Förenade provinserna Ägra o. Oudh. 113,000 inv. (1941). Muhammedansk universitet (1920).

Alighie'ri, Dantes familjenamn.
Al'ika, sydsvensk benämning på kajan.
Alikvant' (av lat.) till ett tal Säges det tal vara, som vid division icke går jämnt upp i det förra; i motsatt fall benämnes det a l i k v o't. Ex.: 3 är alkivott till 9 men alkivant till 10.

Alimentatio'n (av lat. *alimen'tum*, föda), näring, underhåll. — **Aliment** är, i samband med födan; kommande från näringen.

Alin, **Oskar** (1846—1900), historiker, politiker; prof. i statskunskap vid Uppsala univ. 1872, led. av FK 1888—99. Som hist. förf. behandlade A. sarsk. unionsfrågan; hävdade bl. a. norska grundlagens karaktär av unionsakt, som endast med sv. samtycke kunde ändras.

Ali'nea, lat., i äldre tryck tecken för ny tankeföljds början (C, C). Nytt stycke, ny rad.

Alingsås, stad i v. Västergötland, nära sjön Mjörn, Älvsb. I. n.593 inv. (1947)- Stadsrättigheter 1619. Samrealskola. Länslasarett. Betyd. textilindustri. I A. ligger Jonas Alströmer begravnen. Stadsvapen, se bild. Namnet A., som skrivs *Alinxas* 1382, innehåller gen. av *aling* 'person från Ale härad' o. *äs* 'långsträckt höjd'.

Alingsås landsförsamling och Rödene, kommun i v. Västergötland, Älvsb. I.; Kullings landsf.-distr., Vättle, Ale och Kullings doms. 2,660 inv. (1947), därav 2,505 i Alingsås landsförs. o. 155 i Rödene församling.

Alisari'n (av turk.), ett i krapprot ingående ämne, som utgöres av en dioxiantrakinon. Orangeröda kristaller; användes som färgämne redan under antiken. Framställes numera ur antracen el. antrakinon. — Närbesläktade färgämnen äro t. ex. alisaribrunt el. antraxallon o. alisaribrordeaux (trioxii-resp. tetraoxi-antrakinon). Jfr Algolfärgämnen.

Alise Sainte Reine, dets. som Alesia.

Alisma, örtsläkte (fam. *Alismataceae*), 3 arter. *A. plantago* (*aqua'tica*), svalting, här ovala, spetsade, skaffade blad o. små vita blommor (se bild) i glesa, vida samlingar.

Alismata'ceae, växtfamilj, omfattande enhjärtbladiga, i grunda vatten växande örter. Blad rosettställda, blommor regelbundna treltaliga med föder o. krona samt 6 el. flera ståndare o. pistiller.

Alite'ring (av lat. *a'liter*, annorlunda), dets. som kalorisering.

Aliusque et i'dem, lat., »en annan och dock den samme» (citat efter Horatius).

Alka, annat namn för sillgrissla.
Alkafos från Lesbos, grek. lyriker på 600-t. f. Kr., samtida o. vän till Sapfo. Skrev fosterländska dikter o. kärleksdikter.

Alka'isk strof, 4-radig strof, uppkallad efter Alkaïos, äv. använd av Horatius. Ex:-

Dodona ekar talade fordomdags,
ur helgas skuggor stammade ödetis dom.
Ännu i dag för den visas öra
viskar en slämma i edra toppar.

(Tegnér: Träden.)

Alkald', styresman i spanska byar o. städer.
Alkali (av arab. *kalijum*, aska), äldre benämning på alkalimetallernas karbonater, senare äv. deras oxider samt ammoniak. Hydroxiderna benämnas kaustiskt alkali.

Alkalimetaller, metallerna litium, natrium, kalium, rubidium o. cesitium, vilka inbÄras förete stora likheter. Äv. francium kan räknas hit.

Alkalireserv, det alkali, som i blodet är bundet el. kan bindas ss. bikarbonat o. som under kolsyreavgivning kan utnyttjas för neutralisering av andra syror ss. mjölksyra, /?-oxismörsyra, acetyltskyra. Halten av dylika syror i blodet kan sålunda till en viss grad ökas, utan att blodets surhetsgrad ändras. Jfr Acidosis o. Alkaïos. Genom bestämning av blodets

förmåga att binda kolsyra, cii viktig klinisk undersökningsmetod, kan a. fastställas.

Alkaliska jordarter, äldre benämning på oxiderna till metallerna kalcium, strontium o. barium. Jfr Jordartsmetaller.

Alkalisk reaktion, kemisk reaktion, typisk för baser, t. ex. blåfärgning av rött lackmuspapper. Jfr Indikator o. Bas.

Alkaloi der, kvävehaltiga organiska baser, som förekomma i växtriket o. i allm. ha starka giftverknningar. Hit hör många viktiga läkemedel och gifter, ex. morfin, kinin, atropin, kokain, stryknin m. fl.

Alkalos [-lås], i motsats till acidus tillstånd med ökad alkalireserv i blodet, vilket i högradigt fall kan leda till förskjutning i blodets surhetsgrad (pH). A. kan inträda vid forcerad andning, vid upprepa kräkningar genom förlust av saltsyra från magsäcken o. vid intagandet av stora mängder bikarbonat. Kan leda till kramptillstånd, tetani.

Alkannin, arab., rött färgämne ur roten av *Alkanna tinctoria* (fam. *Borraginaceae*) från Medelhavsområdet. Anv. särsk. till färgning av fett.

Alkekung, *All'e alVe*, en av de minsta alkfågeln, ovan nästan helsvart, under vit. Häckar i massor på de nordl. havens fågelberg. Enstaka strykfåglar anträffas om vintrarna vid västkusten ända ned till Skåne.

Alkemi', konsten att göra guld genom förvandling av oädla metaller; utgjorde ett huvudproblem för antikens o. medeltidens kemiska forskning o. sporrade därigenom till kemiens utveckling. I vår tid har problemet genom atomforskningen äno fått vetenskaplig aktualitet.

Alkestis, i grek. mytologi Admetos' maka. **Alkfåglar**, *Alciformes*, ordning bland simfågeln. Sakna baktä. Använda såväl simfågeln som de korta vingarna vid dykning. <eva av fisk o. smärre havsdjur. Häcka vanl. kolonivis, huvudsakl. i nordl. hav. Hit hör familjen alkor.

Alkibi'ades, lat. *Alcibiades* (omkr. 450—404 f. Kr.), atensk krigare o. statsman, befründad med Perikles. Rikt begåvad, ärelysten framträdde A. omkr. 420 som demokratisk ledare, genomdrev 415 expeditionen till Sicilien, återkallades från denna för att fria sig anklagelser men flydde till fiendestaden Sparta, som av A. förväddes till krig mot Aten. Sedan han 411 försonats med sina landsmän, bekämpade han segerrikt spartaner o. perser men föll äno i onåd o. dog i landsflykt.

Al'kio, S a n t e r i (1862—1930), finsk politiker o. skriftställare. Som en av ledarna för det finska agrarpartiet verkade A. 1917 för frigörelsen från Ryssland o. efter inbördeskriget 1918 mot monarkien införande.

Alkman, E d v a r d (1867—1937), tidningsman. Litt.- o. konstkritiker i *Dag. Nyheter* 1894, red. för Göteborgsposten 1904—26, led. av FK 1916—19, 1928—29. Övers. av Oscar Wilde.

Alkohol (av arab. *al-kohl*, fint pulver av blyglans; i Europa senare: den finaste beständsdelen i ett ämne, särsk. i vin), gängse benämning på etylalkohol, C₂H₅OH, färglös vätska, spec. vikt 0,8, kokp. 78°, frysp. —114°. Framställs genom jäsnings av sockerhaltiga lösningar. Anv. vanl. i 94—96 % vattenlösning, s. k. fimsprit el. exportsprit, stundom denaturerad (röd- o. blåsorit). A b s o l u t a l k o h o l innehåller högst 0,5 % vatten. Jfr Alkohol o. Brännvin.

Alkoholer, grupp av organiska föreningar, som i likhet med de oorganiska baserna innehålla atomgruppen —OH; bilda med starkt positiva metaller a l k o h o l a t e r. Jfr Estrar o. Fenol.

Alkoholism'. 1. Missbruk av alkohol- el. sprithaltiga drycker. — 2. Alkoholförgiftning el. alkoholsjukdom, dvs. de sjukliga rubbningar inom människokroppen, särsk. nervsystemet, som uppkomma genom spritmissbruk. Det vid akut alkoholism, ruset, uppkommande sjukdomstillståndet är övergående men kan leda till varaktiga förändringar i inre organ o. äv. till döden. K r o n i s k a l k o h o l i s m uppkommer vid långvarigt spritmissbruk o. leder så smånt. till svåra förändringar i såväl inre organ som i självtillståndet o. kan slutl. övergå i vissa former av sinnessjukdom (delirium tremens, akut ballucinos, alkoholepilepsi).

Alkoholisfanstalt, vårdanstalt för alkoholist. I Sverige finnas statsanstalter o. s. k. erkända anstalter (av lands- tingskommun el. enskilda anordnade o. av K. Mt godkända). Statsanstalter: Vennarn, Västervik o. Svartsjö för män o. Haknäs o. Växjö för kvinnor. Av erkända anstalter äro 14 för män o. 1 för kvinnor. De största finnas i Asbro, Östergöt. l., Järlåsa, Upps. l., Hede- mora, Hörn, Malmö, l., o. Sundholmen, Göteborg. Bon. l., samt på Kurön, Sthlm.

Alkoholome'ter, en areometer för provning av alkoholblandningars styrka (sprithalt), direkt graderad i vofyms- el. viktsprocent.

Alkor, *AlcVdae*, familj alkfåglar, i Sverige företrädd av tormulden, sillgrisslan, tobisgrisslan, alkekingen o. lunnefågeln.

Alkov [-åv] (av arab. *al-kubba*, valvet), för sängplats avsedd inbyggnad.

Alkuin (735—804), angelsachsisk lärd, Karl den stores lärare o. vän. Verkade för undervisningens höjande i frankiska riket. Förf. av afrika, historiskt värdefulla skrifter.

Alky'dhartser, ett slags konsthartser.

All'a bre've, it., »på förkortat sätt», betecknar sänkning av noternas värde till hälften, alltså dubbelt så hastigt tempo.

AU'a ca'mera, it., musikterm: I kammarstil (till skillnad från konsert-, opera- el. kyrkostil).

Alla'h, arab., muhammedanernas Gud.

Ailahaba'd [eell'-], huvudstad i Förenade provinserna Agra o. Oudh, n. Indien. 260,000 inv. (1941). Utmärkt handelsläge vid Ganges' o. Jumnas sammanflöde o. mitt i nordind. järnvägsnätet. Militärstation. Univ. Många märkl. byggnader. En av Indiens mest besökta vallfartsorter (ca: 250,000 pilgrimer årl).

Alla helgons dag, dans som Allhelgonadagen. AU a maroia [marr'tsja], it., musikterm: i marschtakt.

AU'anti'co, it., musikterm: i äldre stil. Allargan'do, it., långsammare musiktempo med växande tonstyrka.

Alla själars dag, katolsk kyrkofest, firad 2 nov. Avskaffad i sv. kyrkan.

Alla sätt bra utom de tråkiga, bevingat uttryck ur Voltaires komedi *Den förlorade sonen*.

AU'a tede's'oa, it., mus.: i tysk nationell stil.

AU'a turca, it., musikterm: i turkisk nationell stil.

AH'a zinga'ra, it., musikterm: i zigenarstil. AUbo härad i s. Småland, Kronob. l., omfattar 17 kommuner: Aringsås, Blådinge, Hjortsberga, Hårlunda, Härjöv, Kvenneberga, Lekaröd, Mistelås, Moheda, del av Skatelöv, Slätt- hög, Stenbrohult, Virestad, Vislanda, V. Torsås, Alrnkults köping, Ör. 28,789 inv. (1947). V. Varetids domsaga.

Albo kontrakt i Växjö stift, Kronob. l., omfattar 18 förs. Kontraktsprost i Virestad. Allé (fr. *allée*, av *aller*, gå), väg, på sidorna planterad med träd.

Alleghanybergen [seirge'ni-], bergskedja i ö. För. Stat., v. huvuddeljan av Appalackja bergen, äv. benämning på dessa i sin helhet. Rika på kol o. järn.

Allegori' (grek. *allegori'a*, bildligt tal), framställning av abstrakta begrepp i sinnebildlig form, t. ex. döden ss. en man med lie. — *Allegorisk*, sinnebildlig.

Allegramen'te, it., musikterm: hurtigt, livligt. Allegrett'o, it., ganska livligt musiktempo, något långsammare än allegro.

Allegro, it., raskt, livligt musiktempo. Allemande, långsam (tysk) dans i 4/4 takt, ingick på 1600-t. i sviten, följd av *courant*.

All'en, Carl Ferdinand (1811—71), dansk historiker, prof. i Köpenhamn. Hans huvudverk är *De tre nordiske Rigers Historie 140.7—1536* (5 bd, framfört till 1527).

Allén [rell'nl, Hervey, f. 1889, amerik. författare, histor. romaner, bl. a. *Anthony Adverse* (1933; sv. övers. 1940). *The forest and the fort* (1943; Fortet i skogen, 1944) o. *Bedford village* (1944; Vårdshuset i vildmarken, 1945).

Allenby [a'l'lnbi], Edmund Henry Hynman (1861—1936), viscount, britt, fältmarskalk, chef för 3:e britt. armén i Frankrike 1915, befälhavare på Sinaihalvön o. i Palestina 1917. A. intog Jerusalem dec. 1917. Damaskus i okt. 1918. 1919—25 britt. överkommissarie i Egypten o. Sudan tog A. betydelsefull del i den britt.-egypt. politiken. Biografi av lord Wavell 1946.

Al'enstein [-s'tajn], po. O l s z t y n, stad i Ostpreussen, Polen, vid fl. Alle, 43,000 inv. (1939). Berömd borg från Tyska ordens tid.

Allentown [a.'H'nta'n], stad i Pennsylvania, ö. För. Stat. 97,000 inv. (1940). Järnindustri.

All'er, biflod från h. till Weser, n. Tyskland, upprinner s. om Magdeburg. 162 km.

Allergi' (av grek. *all'os*, annan, o. *er'gon*, verkan), ändring av kroppens reaktionssätt gentemot allergener (antigener, jfr d. o.). Införande av ett allergen i organismen medför bildning av antikroppar ss. immunkroppar mot bakteriella allergener. Fortsatt tillförande av allergen utlöser därefter reaktion mellan detta o. antikropparna, varigenom allergenet oskadliggöres. — Hösnuva o. astma anses num. vara av allergisk natur, varvid allergenet utgöres av frömjöl, dammbeständsdelar m. m. Jfr Serumsjuka, Anafylaxi o. Idiosynkrasi.

Allergologi', läran om de allergiska sjukdomarna.

Allers Familj-journal, en i Danmark, Sverige o. Norge utkommande illustrerad veckotidning, grundad 1877 av dansken Carl Aller (1845—1926).

Allerum, kommun i n.v. Skåne, Malmöb. l.; Kattarps landsf.distr., Euggede doms. 2,376 inv. (1947).

Allfader, i nord. myt. namn för Oden.

Allgemeine Elektrizitäts-Gesellschaft, förk. A. E. G., Berlin. Grundad 1883 av E. Rathenau. N. v. namn 1887. Utvidgade efter 1916 sitt verksamhetsfält till ett stort antal andra industrigrenar. Elektriska ab. A. E. G. i Sthlm sorterar under Flyktkapitalbrän.

Allhelgona, kommun i v. Östergötland, Östergöt. l. (past.adr. Skänninge); Boxholms landsf.distr., Aska, Dalso. Bobergs doms. 689 inv. (1947).

Allhelgonadagen el. alla helgons dag, katolsk kyrkofest 1 nov. Firas hos oss första sond. i nov.

Alliance Française [alja's' fra'sa's], »Franska förbundet», ett i Paris 1883 grundat sällskap med uppgift att utanför Frankrike sprida kännedom om Frankrikes kultur. Förgreningar över hela världen.

Allians [-ängs'] (fr. *alliance*), förbund.

Allier [alje']. 1. Biflod från v. till Loire, Frankrike, upprinner på Cevennerna. 410 km. — 2. Département i mell. Frankrike; genomflytes av fl. Allier. 7,382 kvkm, 373,000 inv. (1946). Huvudstad: Moulins.

Allie'ra (fr. *allier*, av lat. *liga're*, binda), förbinda sig, inea förbund. — *Allier* ad, bundsförvant. De under Första världskr. mot centralmakterna kämpande makterna benämndes i Versaillestraktaten de *allierade* och associerade makterna. Under Andra världskr. benämndes Storbritannien o. dess bundsförvanter de *allierade* i motsats till axelmakterna.

Alligatio'nsräkning, blandningsräkning. Alliga'tor (av sp. *al lagarto*, ödla), krokodilsläkte, skilt från de egentl. krokodilerna genom att överkäken har en grop, ej utskärning i kanten, för upptagande av den stora fjärde underkäkstaden. En art från Kina, en från Nordamerika. Den senare. *A. mississippiensis*, blir 4.5 m lång, huvudsakl. fiskätande; föga farlig.

All India Moslem League [ål inn'di° må'sl'm li'g], muhammedansk frihetsrörelse i Indien, grundad 1906 av Jinnah. 90 mill. anhängare (1947). Den hinduiska kongressens strävan att assimilera minoritetsgrupperna ledde efter 1937 till kravet på upprättandet av en från det hinduiska Indien skild muhammedansk stat, förverkligad genom Indiens delning 1947. Jfr Pakistan.

Allinge-Sandvig, två städer på Bornholm, förenade till en kommun. 2,195 inv. (1945)

Allitteratio'n (av lat. *ad*, till, o. *Wera*, bokstav), uddrim el. stavrim, bestående i likhet mellan rimordens begynnelsebokstäver, t. ex. gammal som gatan, äka barn /eka bäst.

AH'ium, löksläk-
ket (fam. *Liliaceae*), ca 270 arter på n. halvklotet. Blommor små, i flock- el. klottika toppställda samlingar. Många arter äro högt skattade o. vitt spridda kulturväxter, ex. *A. cepa*, rödlök, *A. schoeno'prasmum*, gräslök, *A. ascalo'nicum*, schalottenlök.

Allmoge (fsv. *allmogh*, av *all* o. *mogh*, mängd), egentl. folket, menigheten; nu dets. som bondebefolkning.

Allmosa (av grek. *eleemosy'ne*, barmhärtighet), frivillig gåva åt nödlidande. — *Allmoseutdelare*, urspr. den medlem av en religiös orden, som hade att utdela allmosor åt de fattiga. I Frankrike o. England älgger detta en hög ämbetsman, vanl. en kardinal el. biskop.

Allmän idrott, gemensam benämning för förlöpnar, hopp o. kast.

Allmänna arvsfonden. Enl. lagen om arv ^{8/6} 1928 skall, då arvinge enligt lagens bestämmelser ej finnes efter död person, kvarlätenskapen efter den døde tillfalla A. Medlen, som skola användas för främjande av barns och ungdoms vård och fostran, förvaltas av statskontoret o. skola i viss omfattning fonderas. Återstoden skall jämte årets avkastning vara tillgänglig för utdelning. Understöd ur fonden utdelas av Kungl. Maj:t.

Allmänna barnbörds huset [*Allm. BB.*], en i Sthlm 1775 upprättad förlösningsanstalt, där varje barnaföderska har rätt att vårdas mot en mindre avgift o. där undervisning i förlösningskonst o. kvinnosjukdomar lämnas med studerande. Vid anstalten finnas äv. en klinik för kvinnosjukdomar o. en asyl för fattiga barnaföderskor o. deras barn.

Allmänna barnhuset i Sthlm grundades av Gustav II Adolf 1624. Under 1700-t. mottogs barn utan ersättning, under 1800-t. mot införsningsavgift. 1926—45 bekostade A. i samarbete med länens barnavårdsförbund driften av upp-tagningshem för barn o. fosterhemsförmedling. Sed. 1946 under omorganisation.

Allmänna handlingar, till stats- el. kommunalmyndighet inkomna el. där upprättade handlingar. Äro enligt Tryckfrihetsförordningen princip offentliga handlingar (se d. o.) men må hemlighållas i särskilda fall, som angivas i av konungen o. riksdagen samfällt stiftad lag. En sådan lag utfärdades ²⁵/₅ 1937.

Allmänna hus kallas i lagen sådana byggnader, som det ägges socknen el. häradet att för sina kommunala behov bygga o. underhålla, ss. kyrka med klockstapel, kyrkomur o. annat som till kyrka hör, sockenstuga, prästgård, tingshus o. häradsfängelse m. m.

Allmänna indragningsstaten kallas ett på riksstatens tolfte huvudtitel uppfört förslagsanslag, av vilket bestridas dels en del pensioner o. dels avlöning till tjänstemän, vilkas tjänster blivit indragna el. som genom inträffad omreglering av tjänsten lidit inkomstminskning.

Allmänna Svenska Elektriska AB., Västerås, förk. ASEA. Grundat 1883. Aktiekap. 90 mill. kr. (1948). Verkstäder i Västerås, Ludvika, Sthlm. Kontrollerar Surahammars Bruks AB., Svenska Turbinfabriks AB. Ljungström, A.B. Skandinaviska Elektricitetsverf samt AB. Liljeholmsk Kabelfabrik m. fl. Flera dotterbolag i utlandet. Verkst. dir. T. Ericson (sed. 1942).

Allmänna svenska prästföreningen, förk. A. S. P.; en sammanslutning av präster inom Sverige med ca 2,200 medl. (1947). Stiftad 1903 skall A. främja sund kyrklig utveckling o. bevaka medlemmarnas intressen.

Allmänna sången, populär benämning på Uppsala studentkårs allmänna sångförening.

Allmänna telefon, benämning på det telefonnät, som före 19r8 tillh. Sthlmsallm. telefon-AB.

Allmänna tidningarna, i lagar o. författningar benämning på Post- o. Inrikes Tidningar. Allmänna valmansförbundet, 1904—38 namn på högerns riksorganisation.

Allmänning, menighets samfällda skogi mark el. vatten.

Allmän pensionsförsäkring, dets. som folkpensionering.

Allmän rådstuga består av en stads röstberättigade invånare o. har num. endast betydelse för vissa val. Förr beslutande myndighet i städer utan stadsfullmäktige (den sista i Skånör-Falsterbo upphörde ¹/_i 1947).

AUoa iffill'ä; hamnstad i mell. Skottland, grevsk. Clackmannan, vid Firth of Forth. 13,000 inv. (1933). Kalexport.

Allo'd (latiniserat *allo'dium*, av *al*, hel, o. *od*, egendom) betecknade hos germanerna den ärfylliga släkteegendomen, a l l o d i a l j o r d (odaljord), till skillnad från förlänad jord (f e o d a l j o r d). När länrs väsendet upphörde, trädde allodialbesittningen i förläningarnas ställe genom s. k. allodifikation.

Allofa'n, skyddat varunamn på genomskingligt foliematerial av samma typ som cellofan.

Allogami' (av grek. *all'os*, annan, o. *ga'mos*, giftermål), korpollination (o. korsbefrukning) hos växterna, underlättas el. rent av framtvingas till följd av särskilda anordningar i blommorna till förhindrande av självpollination, t. ex. olika mognadstid för ståndare o. pistiller inom samma blomma.

Allokution (av lat.), högtidligt tal; anförande (särsk. påvens i kardinalkollegiet).

Allomorfi' (av grek. *all'os*, annan, o. *morfe'*, form), dets. som polymorfi.

Allonge [alångei'] (fr., av *allonger*, förlänga), ett stycke papper, som fästes vid en växel med fullskriven bakside för att möjliggöra ytterligare överlåtelser.

Allongeperuk [alångei']-, peruk med långa lockar. Herrmod på 1600-t., härstammande från Frankrike. Bäres ännu av engelska domare i ämbetsutövning. (Se bild.)

Allons [alå»e'], fr., »låt om oss gå»; framåt, välan.

Allopati' (av grek. *all'os*, annan, o. *pa'tos*, lidande), urspr. beteckning på principen att bota en sjukdom genom att utlösa en annan, t. ex. diarré genom laxering. Num. den läkekonst som söker bota genom att bekämpa sjukdomsorsaken. Jfr Homeopati.

Allosau rus. 7—10 m lång skräcködda, från Nordamerikas öv-. i «qa»» M^oMIHIIJ... HHHHHH re juraformation. Rovdjur. (Se bild.)

Allotropi' (av grek. *all'os*, annan, o. *trope'*, förändring), ämnens egenskap att inom

samma aggregationstillstånd uppträda i olikartade former, s. k. modifikationer. Ofta kunna de genom uppvärmning över en viss temperatur, omvandlingspunkten, övergå i varandra. Genom röntgenogram har man i flera fall kunnat påvisa, att olikheten härrör från molekylens atomgruppering. Ex. kol-diamant-grafit, svävel-ozon.

All' otta'va, it., »i oktaveni, betecknar, att noterna skola spelas en oktav högre el. lägre alltefter tecknets plats över el. under noterna. Förkortas *all' 8:a*.

Allra heligaste, det innersta rummet i Salomos tempel. Där stod förbundsarken.

Allra kristligaste konung (lat. *Rex christianissimus*), hederstitel för franska konungar, vilken törst skall ha burits av Klodvig.

Allra trognaste konung (lat. *Rex fidelissimus*), hederstitel för port. konungar, av påven 1748 tilldelad Johan V.

All right [äl rajt], eng., »allt väl», just så. AU-round [äl ra°nd], eng., framstående inom alla el. ett stort antal grenar av ett visst kunskaps- el. arbetsområde, idrott m. m.

Allshärjarting, egentl. hela härens ting, har med orätt ansetts beteckna ett allmänt riksmöte i Sverige under forntiden.

Allstot [-tåt] (ty. *alles tot*, allt är dött), jaktsp., som betecknar, att villebrådet fällt.

Allsvinn (isl., *Alsviör*, mycket snabb) o. A r v k a i, nord. myt. solvagnens hästar.

Alltinget, Islands riksförsamling.

Allt lugnt i Sji'p'kapasset, ryske generalen J. V. Gurkos telegram om att han under rysk-turk, kriget 1877—78 lyckats besätta passet. Uttrycket utgör motivet till den ryske målaren Veresjtjagins bekanta målning av en ihjälfrusen soldat, över vilken snön faller.

Allude'ra (lat. *allu'dere*, leka), anspela, hänsyfta på. Subst.: a l l u s i o'n.

AU' uni'sono, it., musikterm: i enklang.

Alluvia'bildningar el. alluvium (lat., översvämning), avlagringar bildade i postglacial tid (efter istiden) ss. deltabildningar, marskland, strandgrus o. s. k. svämbildningar. I vårt land kallas hithörande avlagringar num. vanl. postglaciala bildningar.

Allvismal, sång i den äldre Eddan, avhandlar Tors samtal med dvärgen Allvis.

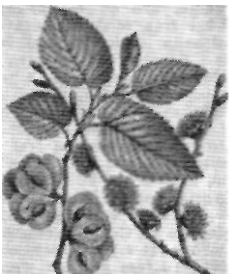
Al-lövbagge, *Galeri'ca a'ni*, en liten, blåglänsande skalbagge, vanlig på vid stränder växande alar, vilkas blad Förstöras av larven.

Alm, arter av C7/mws-släktet, av vilka 3

finnas i Sverige. Vanligast är skogsalmen, *U. glabra*, som är spridd upp till s. Lappland. Stort träd med plattade grensystem, osymmetriska, skiftesvis motsatta, spetsade och stråva blad. Huvudlika, oskaftade blom-samlingar på bar kvist o. vingade nötter. Veden lämnar ett skattat möbelvirke.

ACma. liten flod på Krim, utmynnar i Svarta havet. Bekant från slaget vid A. 1854.

Al'ma-A'ta. 1. Förvaltningsområde i sovjetrepub. Kasakstan, ryska Centralasien, vid sjön Balkas. 350,000 kvkm. — 2. (F. d. V e r n y j), huvudstad i sovjetrepub. Kasakstan, vid fl. med samma namn. 231,000 inv. (1939). Fruklexport, tuschindustri. Universitet.

Almadén, stad i s. Spanien, prov. Ciudad Real. 13,000 inv. (r940). Kvikksilvergruvor.

Almagest', gängse, av araberna förvringad benämning på *Synaxis mathematica*, den alexandriniske astronomen Ptolemaios' astronomiska huvudarbete. Det utgörs den huvudsakliga källan till vår kännedom om antiken* astronomiska forskning.

Al'magro, Di e g o (1475—1538), spansk krigare, erövrade 1535 Chile.

Almagrundet, fyrskäpp i Östersjön, vid Almas grund, s.ö. om Sandhamn.

Alma ma'ter, lat., »hulda moder»; för universitet ofta använt hedersnamn.

Almanach äre Gotha [-na' d' gäta'], en spridd internationell handbok på franska, innehållande genealogiska uppgifter om furstehus samt statistik över alla stater med namnen på ministrar, diplomater o. högre ämbetsmän. Utgives i Gotha, Tyskland, sed. 1763. Har ej utkommit sed. 1944.

Almanack cl. almanacka, förteckning Över årets månader, veckor o. dagar, deras namn, astronomiska tilldragelser, kyrkliga högtider m. m.

Almarestäket, sund, som förenar fjärdarna Görvaln o. Skarven i Mälaren. V. om sundet ruiner av medeltida biskopsborg.

Alma-Tadema [adl'm^o tsedd'im^o], slr Lawrence (1836—1912), holl.-eng. historiemålare.

Almedal, järnvägsstation i Örgryte, Göteborg. Textilfabriker.

d'Almeida [dalma'j^o]. Francisco, d. 1510, port. krigare, vicekon. över Indien 1505; besegrade 1509 en fören. egypt. o. ind. flotta. d'Almeida [dalma'j^o]. Antonio José (1866—1929), president i Portugal 1919—23.

Al'melo, stad i s. Holland, prov. Overijssel. 39,000 inv. (1946). Textilindustri.

Almén, Tore (1871—1919), jurist, justitieråd 1915—18. Bl. arbeten märkes en högt uppskattad kommentar till lagen om köp o. byte av lös egendom (1906—08).

Almeria. 1. Provins i s.ö. Spanien vid Medelhavet. 8,774 kvkm. 370,000 inv. (1946). — 2. Huvudstad i A. I. 98,000 inv. (1946). Vinterkurt. Berömd druvproduktion.

Almesåkra, kommun i n.v. Småland, Jönk. l. (past.adr. Malmbäck); Bodafors landsf.distr., Njudungs doms. 414 inv. (1947).

Almgren, Oscar (1869—1945), arkeolog, prof. i nord. o. jämf. fornkunskap i Uppsala 1913—25. Bl. arb.: *Sveriges fasta fornlämningar från hednadnen* (1904) o. *Hällristningar och kultbruk* (1926—27).

Almgren, Gösta, f. "/M 1888, bildhuggare,

huvudsakl. känd genom sina skådespelarporträtt, bl. a. bronsbyst av *Niis Personne* (Nat.. mus. Jfr Personne.) samt fontänen *Fiskatånget* (1930) i Härnösand.

Almkvist, Johan (r869—1945), läkare, prof. vid Karol. inst. 1913—34, överläkare vid St Görans sjukhus i Sthlm 1911—34, bekant ivrare för nakenkulturen.

1. Almlöl, Nils Vilhel m (1799—1875), skådespelare, från 1818 vid Kungl. teatern. Utförde Över 400 roller.

2. Almlöf, Knut (1829—99), son till N. V. A. o. gift med Betty Deland (1831—82); skådespelarpar. Komiska karaktärsroller.

Almohader (av arab. *al-mu'ahhidun*, bekännare av Guds enhet), muhammedansk sekt o. dynasti i n. Afrika, grundad av Muhammed ibn Tumart (d. 1130). Almohaderna erövrade 1154 almoravidernas rike, men på 1200-t. sönderföll deras väld.

van Almon'de, Phillip (1644—1711), höll. amiral, deltog i flera västeurop. krig, bl. a. på svensk sida vid Kari XII:s landstigning på Själland 1700.

Almoravi'der (av arab. *al-murebitun*, asketer), muhammedansk sekt o. dynasti, grundad omkr. 1040 bland berberna i n.v. Afrika av Abdallah ibn Jasin (d. 1059). Under hans efterföljare utbreddes väldet o. omfattade slutt. n.v. Afrika, s. Spanien o. Balearerna men erövrades n54 av almohaderna.

1. Almqvist, Carl Jonas X.ove, f. i Sthlm 88/it 1793, d. i Bremen 7/11 1866, författare. Efter studier i Uppsala o. tjänstgöring i verken i Sthlm gifte sig A. 1824 med en bondflicka o. slog sig ned som torpare i Värmland.

Tillbaka till Sthlm 1826, lärare vid Nya elementarskolan 1828, rektor där T 829—40, medarb. i Af-tonbladet m.fl. liberala tidningar från r839. Flydde till Amerika 1851, anklagad för förfälskning o. giftmordsförsök, åter till Europa r865—A:s omfattande författarskap återspeglar de flesta av tidens tendenser, nyromantiska såväl som realistiska. Huvudverket är *Törnrosens bok* (duodesuppl. i 14 dir 1834—40, 1851, imperial-oktavuppl. i 3 dir 1839—50), innehållande bl. a. ramberättelsen *Jaktlottet*, den hist. romanen *Drottningens juvelsmycke*, folkskildringarna *Kapellet o. Skällnora kvarn*, essäerna *Svenska fattigdomens betydelse o. Europeiska misnödens grunder* o. de musikaliska fantasierna *Songes*. Bl. övriga skrifter ungdomsverket *Amorina*, novellen *Det går an* (1839), som på grund av sin äktenskapskritik väckte stort uppseende, folkskrifterna *Grimstahamns nybygge o. Ladugårdsarrendet* samt romanen *Tre fruar i Småland*. *Fött*. äv. läroböcker, bl. a. *Svensk rältsafningslära*.

2. Almqvist, Sigfrid (1844—1923), botanist, skolman, förf. till mycket anv. läroböcker i naturkunnighet samt sv. skollistoria.

3. Almqvist, Ernst (1852—1946), broder till S. A., läkare, prof. i hygien vid Karolinska institutet 1891—1917. Aftföljde Vegaexpeditionen 1878—80 som läkare o. iavkännare. Upp-täckare av kolerasmittans spridningsätt.

4. Almqvist, Helge (1880—1944), historiker, prof. vid Göteborgs högskola 1915, riksarkivarie 1926. A. var sin tids främste svenske kännare av östeuropeisk historia men behandlade äv. i sin betydande forskning en mängd fan, särsk. Vasatiden o. karolinska tiden. En rangplats inom stadshistorisk litt. intar hans stora *Göteborgs historia 1621—1718* (2 bd, 1929, 1935). Led. av AK 1925—28, av FK 1934.

5. Almquist, Ansgar, f. $\frac{4}{2}$ 1889, bildhug-gare, har utfört arb. bl. a. i Stadshuset o. Kon-serthuset i Stlm o. *Linnéstatyn* i Lund (1938).

6. Almquist, Jan Eric, f. $\frac{19}{10}$ 1894, jurist, prof. i romersk rätt o. rättshistoria i Lund 1936, i Stlm sen 1938. Utg. *Studier i svensk jrdrätt*, 1—3 (1928). o. *Svensk juridisk litteraturhistoria* (1946).

Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB., Uppsala. Grundat 1839, bolag o. nuv. namn 1888. Aktiekap. 3.5 mill. kr. (1948). Boktryckeri o. bokförlag. Innehar sed. 1906 Vetenskaps-akad:s almanackprivilegium. Dotterbolag: Hugo Gebers Förlag AB, Ivar Heggströms boktryc-keri o. bokförlags AB.

Almqvist, Robert (1834—1911), indu-striman, politiker, ledare för Rörstrands pors-linsfabrik 1863—1909, varunder dess tillverk-ningar vunno anseende i hela Europa. Led. av FK 1888—1911 (konservativ).

Almukantara't, arab. beteckning på en med horisonten parallell cirkel.

Almundsryd, kommun i s. Småland, Kronob. l. (past.adr. Ryd); Kinnevalds landsf.distr., Mell. Varends doms. 3,499 inv. (1947), därav 757 i Ryds municipalsamhälle.

Almunge, kommun i mell. Uppland, Stlms l.; Närdinghundra landsf.distr., N. Roslags doms. 2,218 inv. (1947).

Ain, urspr. avståndet från armbågen till liffing-rets spets, gammalt längdmått. Sv. aln: 0,594 m.

Alnfes, E y v i n d (1872—1932), norsk ton-sättare, organist i Oslo. Romanser m. m.

Alnarp, kungsgård i Lomma kommun,

Malmöhus l., in-vid Akarps sta-tion, sedan 1933 säte för As lant-bruks-, mejeri-o. trädgårdsin-stitut, bildat ge-nom omorgani-sation av under 1800-t:s senare hälft tillkomna institutioner å A. för lantbruks-underv. m. m. Godset omfattar 551 har.

Al'Nus, a släktet (fam. *Betulaceae*), 17 arter på n. halvklotet o. i Anderna. Träd med sammansatta han- o. honblomställningar, som övervintra nakna, de förra slankiga hängen, de senare axliknande o. under fruktmognaden utvecklade till förvedade kottar. Nötfrukt, som sprides med smältvattnet på våren. Ved fin-porig, lös, utan mörk kärna o. med falska mägstrålar. Hos oss allm. klibbal o. gråal.

Alnö, kommun i ö. Medelpad, Västerorrnl. l.; Alnö landsf.distr., Medelpads ö. doms. 5,343 inv. (1947). Alnö gamla, till det yttre ovanligt väl bevarade kyrka, delvis från 1200-t., har berömd dopfont av skulpterad furu, utförd i anslutning till 1800-t:s stenfontar.

Alnöen, ö vid Medelpads kust. Många sågverk. *Aloca'sia*, växtsläkte (fam. *Araceae*), c:a 50 arter i idomalajiska området. *A. macrorriza* (Ceylon) har starkeliselika stamknölar, som ätas.

A'loe. 1. Örter o. träd (fam. *Liliaceae*), c:a 170 arter, som förekomma på stäpperna o. bergen i Afrika. Blad långsträckt, spetsiga, i kan-ten taggiga o. av köttig konsistens. Många odlas som prydnadsväxter. Jfr Agave. — 2. Den intorkade saften från vissa aloearter; läkemedel, som i små doser befrämjar matsmältningen o. i större verkar avförande.

Alopeci' (av grek. *alopex*, räv), rävskorv, häravfall, skallighet.

Alopecu'rus, grässläkte, 20 arter. Småaxen samlade i ett mjukt skenax. *A. pratensis*, ängs-kavle, är ett vanligt ängs- o. vallgräs.

Alpack'a, *La'ma pa'cos*, en lama-art. Hälles tam, särsk. i mell. delen av Anderna (Syd-amerika). Gott kött, fin ull (alpacka).

Alpack'a, en genom större zink- o. nickel-halt vitare form av nysilver.

Alperna, Europas högsta o. största bergs-kedja; äro av tertiär ålder; bilda en väldig bäge från Medelhavet åt n.ö. Indelas i Väst-alperna (fransk, ital. o. Schweiz, område) o. östalperna (östrrr., bayerskt o. jugo-slav, område), resp. v. och ö. om linjen Comosjön—Bodensjön. — I Väst-alperna märkas topparna Mont Cenis o. Mom Blanc (4,810 m) samt passet Lilla St Bernhard. Högsta punkten på ital. sidan är Gran Para-disö (4,061 m). — I dessa bergstrakter upprinna bl. a. floderna Po (jämte flera bifloder) åt ö. till Adriat. havet, Isère o. Durance åt v. till Rhône.

— Schweiz. Västalperna delas i stort sett genom de från St Gotthardsmassivet utgående floderna Rhône (åt v.), Aar, Reuss, Rhen (åt n.) o. Ticino (åt s.) i fem grupper, varav de högsta äro Berner-A. o. Wallis-A. med väldiga glaciärer o. höga toppar, på de förra särsk. Jungfrau o. Finsteraarhorn (4,275 m), på de senare Matterhorn o. Monte Rosa (4,638 m). Berömda för sin skönhet äro alperna kring Vierwaldstättersjön med berget Rigi. Viktiga pass: Stora St Bernhard, Simplon (20 km tunnel för jvg Paris—Milano) o. St Gotthard (15 km tunnel för jvg Basel—Genua). — öst-alperna ha något lägre toppar men större bredd; uppdelas i en mängd kedjor o. grupper, Albuja, Bernina, Hohe Tauern, Dolomitalperna m. fl. De högsta topparna äro Bernina (4,052 m) i v., Ortler (3,902 m) ö. därom o. Gross Glockner (3,798 m). Bland passen märkas Brenner (jvg München—Verona) o. Semmering (jvg Wien—Triest). En mängd floder upprinna här, de största mot n. äro Inn, Salzach, Mur, Drava o. Sava, mot s. Adige, Piave o. Isonzo. -7- Mell. Alperna äro rika på sjöar, däribland flera stora, i n. Genevesjön, Zürichsjön o. Bodensjön, i mitten den ovannämnda Vierwaldstättersjön, i s. Lago Maggiore, Lago di Como o. Lago di Garda, alla med natursköna stränder. — A:s befolkning utgör ungefär 9 mill. — Jord-bruk o. boskapsskötsel samt i ö. skogshante-ring äro de förnämsta näringarna. Turisttra-fiken är av utomordentlig betydelse.

Alpes-Maritimes [alp-maritim'f], »Havs-alperna, departement i s.ö. Frankrike, vid Medelhavet (Rivieran). 3,600 kvkm, 449,000 inv. (1946). Berömda kurorter (Nizza, Mentone, Cannes). Huvudstad: Nice (Nizza).

Alpet, dets. som gems.

Alpglöd, ett i Alperna förekommande praktfullt skymningsfenomen, varvid hög-alpernas toppar med vissa mellanrum l3sa starkt röda.

Alphand [alfa'nd*], Jean Charles Adolphe (1817—91), fransk ingenjör o. arkitekt, Haussmanns medhjälpare vid försköningsar-beтена i Paris. Han anlade parkerna *Parc Monceau*, *Buttes Chaumont*, *Bois de Vincennes* samt gatan *Champs Elysées*.

Alphorn, gammalt herdeinstrument av trä från Alperna, till formen liknande en trumpet. **Alpi'n** (lat. *alpinus*), som hör till cl. avser alp-el. fjällområden. — A l p i n i s t', alp-el. fjällbestigare, alpkännare.

Alpin ras, europeisk människoras med centrum i Alperna, kännetecknad av medellång, bred kropp, runt huvud o. ansikte samt mörkt hår.

Alpägare, it. *cacciatori delle alpi*, urspr. av Garibaldi 1859 uppsatt frikår, senare beteckning för reguljära trupper i Italien, Frankrike, Österrike o. Schweiz, vilka speciellt utbildats för tjänstgöring i alpterräng.

Alpros, namn på ett par i Alperna växande *Rhododendron*-arter, *Rh. ferrugineum* o. *Rh. hirsutum*, med mörkröda blommor.

Alpujarras [-charr'as], I, a, s, landskap i s.

Spanien, prov. Granada, på Sierra Nevadas s. slutningar.

Alpviol, arter av örtsläktet *Cyclamen*. Alrek, *svensk konung* av Ynglingaätten.

Al rigore di tempo [-riga'-], it., musikterm, strängt i takt.

Alrun el. alruna, en till lam. *Solanaceae* hörande o. i Medelhavsländerna växande ört, *M. andra'göra officinarum*, med en stor bladrosert o. en tjock, nedgående rotstock. Växten tillmättes stor vikt i medeltidens magi.

Als, ö vid Sönderjyllands ö. kust, Aabenraa-Sönderborg Amt, Danmark. Tyskt 1864—1920. 314 kvkm, 31,500 inv. (1941). Stad: Sönderborg.

Alsace Lalass', fr. namnet på filsass. — A.-L. o. r. a. i. n. e [-lära'n], Elsass-Iothringen. Al seco'o, it., mälning med vatten- el. temperafärger på torr (it. *secco*) kalkgrund. Ex. medeltidens sv. kyrkmålningar. Jfr Al fresco.

Alsoda, kommun i mell. Smaland, Jönk. l.; Alseda landsf.distr., Njudungs doms. 1,964 inv. (1947).

Å Isen. i. Sjö i Närke, n. om Vättern. — 2. Sjö i Jämtland, n. om Storsjön. — 3. Kommun i s.v. Jämtland, Jämtl. l.; Offerdals landsf.distr., Jämtl. v. doms. 2,352 inv. (1947).

Ålsike, kommun i s. Uppland, Sthms l. (past.adr. Knivsta); Knivsta landsf.distr., Sthms l. s. v. doms. 555 inv. (1947).

Ålsikeklöver, *Trifolium hybridum*, slankig, högväxt klöverart med vita el. rödlätta blommor. Värdefull foderväxt.

Ålsinoideae, underfamilj av fam. *Caryophyllaceae*, utmärkt av fribladigt blomfoder.

Ålsiska, namn för gåsiska. Ålskog, kommun i mell. Gotland, Gotl. l. (past.adr. Gädda); Hemse landsf.distr., Gotlands doms. 352 inv. (1947).

Ålsnö, äldre namn på ön o. kommunen Adelsö. — Ålsnö hus, en 1916—19 utgrävd hallbyggnad av tegel på Adelsö, grundlagd av konung Valdemar.

Ålsnö stadga, en stadga, utfärdad av Magnus Ladulås vid herredag å Ålsnö 1279, varigenom världsligt frälse infördes i Sverige, våldgästning o. olaga skatter förbjödos samt Birger Jarls fridslagar förnyades.

Åls-ob-filosofien [ålsapp'-], en av filosofen H. Vaihinger framställd modern positivistisk åskådning.

Ålster, kommun i s. Värmland, Värml. l. (past.adr. Tjllsby); Vase landsf.distr., Östersysslets doms. r.162 inv. (1947).

Ål'ster, biflod till Elbe, n.v. Tyskland, upp-rinner i Holstein, utmynnar vid Hamburg.

Ålsterbro, stations- o. industrisamhälle i Kråksmåla o. Bäckebo kommuner, Kalmar l. 629 inv (1946). Glasbruk.

Ålsterån, r. Vattendrag i Småland, flyter från Hjärtasjön, Grankulfs kommun, till Kalmarsund. Omkr. no km. — 2. Å i s.ö. Värmland, utfaller i Väner. 42 km.

Ålströmer, Jonas (1685—1761), »svenska slöjdernas fader», tillbragte ungdomstiden i England o. grundade vid hemkomsten 1724 Ålingsås manufakturverk. Å. tog initiativrikt del i tidens näringspolitiska strävanden på skilda områden; betydelsen av hans insats har dock ofta överdrivits, o. hans av statsunderstöd beroende nyanläggningar visade sig sakna verklig livskraft. Adlad 1751 (föret Å l s t r ö m).

ÅU (av lat. *altus*, hög), den lägre kvinno-rösten med övervägande bröstton, vanl. tonerna från lilla g till tvåstrukna e. — Å l t - 4—472771. *Norsledts uppslagsbok*. Tryckt 25,

strängen är på altviolin o. violoncellen första, på violinen andra strängen.

Alt'iska språk, en språkstam, som omfattar tungusiska språket, mongoliska språket o. turkiska språk m. fl. grupper.

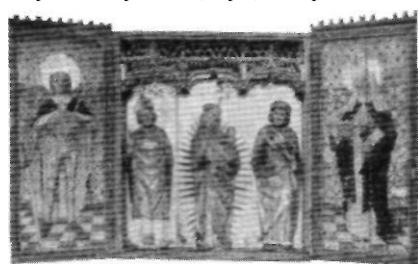
Altaj'. 1. Bergskedjesystem i ö. Asien på gränsen mellan Ryssland o. Kina, mellan övre Irtyjsj o. s. delen av Bajkalsjön. Å består av egenliga Å. (Kolyvanbergen) med högsta toppen Bjelucha (4,542 m), Sajanbergen med toppen Murku-Sardik o. bergen Tannu-Ola. Ryska Å. innehåller guld, silver, järn, bly o. tenn. — 2. Territorium i KSFSR, Ryssland, n.ö. om Kasakstan mellan floderna Jenisej o. Irtyjsj. 261,600 kvkm. Omfattar autonoma området Öjrot. I Å. finnes Rysslands rikaste stenkolsfält (Kuznetskbasen) med ett flertal stora industristäder. Skogs- o. jordbruk. Huvudstad: Barnaul.

Altami'ra, grotta i n. Spanien med djurmålningar från paleolitisk tid.

Altan (av lat. *altus*, hög), av kolonner, pelare, valvbågar el. sluten byggnadsdel upp-buren, oftast obetäckt, bröstvärsförsedd terrass på en byggnad.

Altare (lat. *altare*, trol. besläktat med sanskr. *ala'tam*, eldbrand), i bokstavlig mening uppbyggnad för offring, offerhärd. I den kristna kyrkan utgör altaret den plats, från vilken prästen förrättar gudstjänsten med undantag för predikan. Av. konfirmation, nattvardens utdelande (altarets sakrament) o. kyrkvigsel äga rum vid altaret.

Altarskåp, ett ovanpå altaret stående grunt skåp, i mittpartiet (corpus) o. på dörrarna

(flyglarna) smyckat med förgyllda, mångjärgade skulpturer samt målningar. Salems kyrkas å., se bild. Denna typ blev vanlig i mell. och n. Europa från omkr. 1300. I de sydtyska o. nederl. s. k. mysterieskåpen från medeltidens slut samkomponerades figurerna till dramatiska grupper insatta i scenliknande miljö, inspirerad av samtidens teater. De nederländska äro rikt företrädda i Målardalens kyrkor.

Altaruppsats, den arkitektoniska utbildningen ovanför el. omkring altaret. Den ital.

högenäsansen o. barocken utnyttjade i altaruppsatserna dekorativa kolonnstälningar kring en skulptur el. målning. Förebildig fram till 1800-t. var A. Possos Ignatiusaltare i II Gesu i Rom (1696—1700, se bild).

Altazim u't, av eng. astronomer vid månortsbestämningar använt stort universalinstrument.

Alt'damm, dets. som Damm.

Altdorf cl. Altorf, huvudstad i kant. Uri, Schweiz, s.ö. om Vierwaldstättersjön, enl. sägnen den plats där Wilhelm Tell sköt äpplet från sin sons huvud. Teater för Telfestspel. 5,700 inv.

Altdorfer, A l b r e c h t (omkr. 1480—1538), tysk målare o. kopparstickare. Han visar i sina genreartat återgivna religiösa bilder en förvånansvärt klar blick för det rent landskapliga. I ljusbehandling o. expressiv uppfattning föregripes han Tintoretto.

Alfefähr, by o. havsbad på Riigen, n. Tyskland, prov. Pommern, utgångspunkt för järnvägsbanken över Strelasundet. Vid A. fanns för en svensk befästning. 1,000 inv.

Attenburg, stad i s. Tyskland, Timringen, s. om Leipzig. 46,000 inv. (1939).

Artenfjord, fjord i nordligaste Norge. 30 km. Mynningsvik för Alteelven.

Artera pars, lat., andra delen (parten).

Alteratio'n (av lat. *alter*, annan), förskräckelse, oro. — *Mus.* Förändring av en not genom anbringande av förtecken.

Al'ter e'go, lat., ett andra jag.

Altere'ra (av lat. *alter*, annan), oro, bringa ur jämvikt. Subst.: alteratio'n.

Alternati'v (av lat. *alter'nus*, växlande), omväxlande; val mellan flera möjligheter, utväg.

Alternerna (av lat. *alter'nus*, växlande), omväxla, göra något växelvis.

Altesse [altäss'], fr., höghet. Son Altesse Ro y a l e [så'«naltäss'r'ajair], Hans (Hennes) Kungl. Höghet, förkortas S. A. R.

Al'te Veste [fäss'te], borg utanför Nürnberg; anfölls förgäves av svenskarna 1632.

Altiol, dets. som altviolin.

Althaea [-te'a], örtsläkte (fam. *Malvaceae*), 15 arter (Europa, Asien). *A. rosea*, stockros, är en omtyckt trädgårdsväxt. *A. officinalis* har en sötsmakande, slemhaltig rot, med medicinsk användning, pulveriserad vid pillerberedning o. i form av sirap som smakförbättrande medel (altearot).

Alfhaus [-ha's], Paul, f. 1888, tysk exeget o. kyrkohistoriker, prof. i Erlangen sed. 1925. 151. arb. *Die Prinzipien der deutschen reformatierten Dogmatik* (1914), *Die letzten Dinge* (1922; De yttersta tingen, 1928), *Der Geist der lutherischen Ethik* (1930).

Althin, Torsten, f. 1897, museiman, skapare av (1924) o. föreståndare för Tekniska museet i Sthlm. Bl. arb. monografi över Gustaf de Laval (1943). Red. för Dsedalus sed. 1937.

A'l'lita, namnform för stjärtnes.

Altitu'd (av lat. *altus*, hög), en himlakroppens höjd över horisonten. Angives i grader, minuter o. sekunder.

Alt'mark, by i Ostpreussen, nära staden Stuhm. Bekant genom stilleståndet 1629 niell. Sverige o. Polen, vari Sverige på sex år fick städerna Elbing, Braunsberg, Pillau o. Memel.

Alt mark, tyskt hjälparti, som i febr. 1940 med eng. krigsfångar ombord angreps i Jössingfjord, Norge, av eng. jagaren Cossack, vilken befriade de 300 fångarna.

Altmuhl [-myl], biflod från v. till Donau i Bayern. 195 km.

Alt-o'boe, annat namn för engelskt horn.

Alt'ona, stadsdel i Hamburg. Före 1937 stad. Altoona [Eeltä'n°], stad i Pennsylvania, ö. För. Stat. 80,000 inv. (1940). Tillv. av järnvägsagnar o. lokomotiv.

Altranstädt, by i mell. Tyskland, prov. Sachsen, v. om Leipzig. Bekant genom freden där 1706 mellan Sverige-Polen o. Sachsen, varigenom August II erkände sin förlust av Polens krona. 1,300 inv.

Altruism' (av it. *altru'i*, för en annan), den etiska grundsatsen, att andras väl bör vara målet för våra handlingar. Motsats: egoism.

Altuna, kommun i v. Uppland, Västmanl. 1.; Heby landsf.distr., Västmanl. ö. doms. 610 inv. (1947)-

Altviolin, altfiol el. viol a, stråkinstrument, vars fyra strängar äro stämde eu kvint lägre än violinen.

Alunii niuin, en silvertv metall, 3-värt grundämne. Kem. tecken *Al*, atom v. 26,97 o. atomnx 13, smUltp. 660°; spec. vikt 2,7, spec. ledningsmotstånd 0,03. Renelement (se d. o.). Förekommer i fältspat, lera o. en mängd mineral, ss. bauxit o. kryolit, ur vilka det framställes genom elektrolys. Anv. till kärl för hushålls- o. industriell ändamål, till aluminiumlegeringar, som tillsats till järn o. stål för att nedbringa blåsbildningen. Angripes av bl. a. saltsyra, alkalier, koksaltslösning o. kvicksilver men äger en utpräglad motståndsförmåga mot flera andra kemiskt aggressiva ämnen, ss. salpetersyra, fettsyror, vätesuperoxid o. fuktig luft. Bildar på ytan ett skyddande, passiverande skikt. Flera av dess salter ha stor användning, aluminiumacetat' som betmedel vid kattuntryckning o. som antiseptiskt medel (Buwros lösning), aluminiumklorid till karbonisering av vllle, aluminiumoxid el. lerjord till slipmedel o. deglar (alundum, elektrit); aluminiumsulfat ersätter numera ofta alun.

Aluminiumbrons. 1. Brons med tillsats av 6—10 % aluminium, är relativt beständig mot oxidation o. kemikalier, kan valsas, pressas o. hårdas. Genom tillsats av 1—3 % mangan blir den en god gjutmetall; även mindre mängder nickel o. järn användas till kvalitetsförbättring. — 2. Rostskyddande färg som innehåller aluminiumpulver.

Aluminiumfolie, tunnvalsat aluminium (tjocklek ned till under 0,01 mm). Användes för emballeringsändamål på samma sätt som stanniol, vilket det alltmera uttränger. Jfr Alfol.

Aluminotermi' (av *aluminium* o. grek. *ter'me*, värme), en metod för framställning av vissa metaller ur deras oxider genom att antända en blandning av oxiden o. aluminiumpulver. Jfr Termit.

Alumn' (av lat. *alere*, nära), skyddssling, lärjunge.

A'lun, $KAl(SO_4)_2 + 12 H_2O$, färglöst salt, framställt av bauxit o. svavelsyra. Anv. som betmedel, till framställning av lackfärger, vid garvning o. papperslimning, som sammandragande medel m. in., ersattes ofta av aluminiumsulfat. Dubbelsulfater bildade med en l- o. en 3-värd metall kallas stundom gemensamt för alun, ex. kromalun, järnalun.

A'lunda, kommun i n.ö. Uppland, Uppsala l.; Olands landsf.distr., Uppsala l:s n. doms. 2,721 inv. (1947)-

Alun'dum, en i elektrisk ugn genom smältning av renad bauxit framställd massa av nästan ren aluminiumoxid (99 %), smältpunkt 2,000° å 2,100°, hårdhet nästan som diamantens. Användes till slipskivor, deglar, mufflar o. dyl.

Alunskiffer, svart, kohaltig, svavelkisförande lerskiffer. Förekommer ofta tillsammans m. kalksten o. användes på grund av sin bitumenhalt som bränsle i kalkugnar o. tidigare till alunframställning, därav namnet. Num. utvinnas bränn- o. smörjoljor (jfr Skifferolja), varvid äv. uran ev. kan tillvaratagas.

Aluta [alo'ta], rum. O l l u l, biflod från v. till Donau i Rumänien, upptrinner på ö. Karpaterna. 560 km.

Alv, jordlagret närmast under matjorden. Alv, G a b r i e l (1889—194°) > skådespelare, 1925—44 vid Dram. teatern i Sthlm.

Alva, kommun på s. Gotland, Gotl. l. (past.-adr. Hemse); Hemse landsf.distr., Gotlands doms. 466 inv. (1947). Romansk absidkyrka.

Alvar, trakter på Öland o. Gotland, där den av kalksten bestående älven träder mer el. mindre i dagen.

Alvar [sell¹⁹⁰³]. i. Stat i n. Indien, n.ö. Rajputana. 8,143 kvkm, 750,000 inv. (1931). — 2. Huvudstad i A. 1. 47,900 inv.

Alva'ro, Corrado, f. 1895, ital. författare, folklivsskildr., bl. a. *Gente in Aspromonte* (1930; Herdarna på A., 1944) samt samhällssatiren *Vuomo i forte* (1938; Fasans land, 1940).

Alvastra, kungsgård i V. Tollstads kommun, Östergötland, nära Omberg. I A. finnas märkliga ruiner av Sveriges äldsta cistercienserkloster (rekonstruktion, se bild), instiftat 1143 av mun-

ALVASTRA KLÖSTER

kar från Clairvaux, inkallade av konung Sverker d. äts gemål Ulvhild. Nära klosträt lämningar av »Sverkergården», kungsgård fr. noot; mitt. I Dagsmossen nära A. finnes en boplats från yngre stenåldern (»Alvastraboplatsen») med pålade bostäder av en typ, som är ensamstående i Skandinavien. Den framgrävdes o. konserverades 1909—19, 1928—30 av O. Frödin.

Alveola'ryporre, värflöde träu landhålan. A., näst tandröta den vanligaste tandsjukdomen, utmärkes av en i tandköttstranden börjande kronisk inflammation, som så småningom griper över på tandens rothinna o. närliggande del av käkbenet o. för till dettas nedsmältning, så att tanden lossnar o. faller ut.

Alveoler (av lat. *alveolus*, liten håla), små, vanl. tät sittande hålur i organisk vävnad; lungalveoler (lungblåsor), tandalveoler (tandhålur).

Alvesta, köping i s. Småland, Kronob. I. Järnvägsknut. Samrealskola. 4,163 inv. (1947).

1. **Alving**, Hjalmar, f. 7/6 1877, pedagog o. skriftställare, känd bl. a. för sina övers., av isländska sagor. — A:s hustru Fanny, f. Lönn, 23/10 1874, har som författarinna (pseud. Maja X o. Ulrik XJhland) utgivit visböcker, förströelseromaner o. folklivsskildringar (*Målarfolk* 1943).

2. **Alving**, Barbro, f. 18/1 1909, dotter till Hjalmar, journalist, medarb. i Dag. Nyh. sed. 1934, känd för kåserier i personlig stil o. reportage från Europa o. Asien (sign. Bång).

Alvluckrare, jordbruksredskap, som luckrar älven medelst i plogfåran arbetande pinnar. Numera sker alvluckringen ofta medelst på en vanlig plog bakom plogkropparna fastade fjärdharvpinnar.

Alyss'um, örtsläkte (fam. *Cruciferae*), c:a 100 arter (Medelhavsområdet, mell. Europa). *A. calycinum*, grädädra, smbladig, med blekgula blommor. Torr sandjord.

Am, kem. tecken för en atom americium; äv. vanlig förkortning för ammonium.

A. M., förkortning för lat. *artium magister*, amerik. universitetsex., motsv. eng. M. A.

A. m., förkortning för lat. *am'o mun'di*, i (det o. det) världens år (efter skapelsen), o. för lat. *ante merVdiem*, före middagen.

Amabile, it., musikterm: älskligt.

Amade'o el. Omodeo, Giovanni (1447—1523), ital. arkitekt o. skulptör, mest känd genom den omkr. 1490 påbörjade polykroma, rikt utsmyckade fasaden till kyrkan i *Certosa di Pavia*.

Amade'us, namn på flera furstar av Savoien. A. VIII (1383—1451), den vilken Savoien blev hertigdöme, nedlade 1433 regeringen; vald till påve 1439 som Felix V trädde han 1449 tillbaka för att dö som eremit.

Amadisromanerna, en grupp spanska riddarromaner, uppkallade efter den äldsta o. förnämsta av dem, *Amadis de Gaula*. Hela litteraturarten, som blev populär o. vann allm. spridning under 1500-t., är en avläggare av den bretoniska romanen. Liksom i denna ligger huvudvikten vid de otaliga äventyren, men därtill kommer som ett nytt element en äkta spansk, Överspänd ridderlighet.

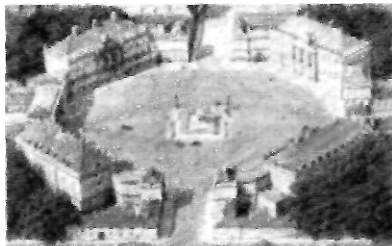
Amager [æmfæ¹⁹⁰³], dansk ö i Öresund. 65 kvkm. I n. ligger s.ö. delen av Köpenhamn. På A. Kastrups flygplats o. Dragör. 145,000 inv. (1940).

Amaleki'ter, nomadfolk s.ö. om Palestina, besegrade av Saul o. David.

Amalfi, stad i s. Italien, prov. Salerno (Kampanjen), 40 km s. om Neapel vid Salernoviken. 8,000 inv. (1937). A. är känt för sitt vackra läge på en brant sluttning. Domkyrka från 1200-t. — På 900- o. 1000-t. var A. en republik o. mäktig sjöstad, berömt för sin sjörikt.

Amalgam, legering mellan en metall o. kvicksilver. En blandning av vissa metaller a. (särsk. silver o. tenn) användes till tandplomber. Spegelars metallbeläggning bestod förr av a.

Amalienborg, det nuv. kongaresidenset i Köpenhamn, består av för fyra adelsfamiljer, 1749—60 av Nic. Eigtved uppförda fyra lika

byggnader, symmetriskt grupperade kring ett åttkantigt torg (ett av Nordens vackraste) med Salsy Fredrik V-staty i mitten. A. inköptes av staten efter Christiansborgs brand 1794.

Amalienburg, lustlott vid Nymphenburg.

Amalte'ia, i grek. myt. en get, som närde den nyfödde Zevs i en grotta på Kreta. Enl. andra sagor var A. en nymf, som uppfödde den späde guden med getmjölk o. till belöning fick ett ymighetshorn.

Amani'ta, flugsvampsläktet (fam. *Agaricaceae*). Jfr Flugsvamp.

Amanuens' (av lat. *manus*, hand), medhjälpare, titel för vissa lägre tjänstemän i departement o. ämbetsverk m. fl. institutioner.

AmanuH'ah, f. 1892, *exkonung av Afghanistan*. A., som tillträdde regeringen 1919 med titeln emir, antog 1926 titeln konung o. påbörjade en vittgående europeisering av sitt land. Ett uppror tvang honom att 1929 abdikera.

Amapá, territorium i n.ö. Brasilien. 143,716 kvkm, 26,000 inv. (1945). Huvudstad: Amapá. Amara, dets. som bittermedel.

Amarant'-orden. 1. Sällskapsorden 1653—54, stiftad av drottning Kristina. — 2. En 1760 i Sthlm stiftad sällskapsorden för den högre societeten (filialer i Göteborg, Malmö o. Karlskrona).

Amarantus, växtsläkte (fam. *Amarantaceae*, närstående fam. *Chenopodiaceae*) av huvudsakl. ettåriga örter. Blommor små, talrika, röda, tätta axlika gyttningar. Flera arter omtyckta trädgårdsväxter. *A. caudatus*, råsvans, har långa, hängande, svanslika blomsamlingar, som även vissnade bibehålla sig oförändrade.

Amaria el. Tell el-Amarna, by i n. Egypten, ö. om Nilen. 1887 påträffades rester av den av Amenhotep IV (Eknaton) omkr. 1370 f. Kr. grundade residensstaden. Man fann ett kungl. arkiv, Nefertites byst m. m.

Amaryllidaceae, växtfamilj, omfattande enhjärtbladiga örter (buskar o. träd) med överstående hylle, 6 ståndare o. kapsel- el. bärfukt. Jordstammen är lök el. rotstock. Hit hör bl. a. *Agave*, *Amaryllis*, *Galanthus* o. *Narcissus*.

Amaryllis. 1. Flicknamn, vanligt i heredikten. Hos oss mest bekant genom B eliman (»Opp. Amaryllis»). — 2. Ortsläkte (fam. *Amaryllidaceae*). Enda art *A. belladonna* (Kaplandet). Blommor trattlika, viktigt rosenröda på en tvåkantig stängel, som uppväxer före bladen. Krukväxt.

Amasoner, i grek. sagor ett vid Svarta havet boende krigiskt folk, bestående av endast kvinnor, styrda av en drottning.

Amasonfloden, Sydamerikas o. i fråga om vattenmängd o. flodområde (7 mill. kvkm) världens största flod. 5,500 km. A., som i sitt övre lopp kallas Maranon o. upprinner i Anderna, genomflyter Perus o. Brasiliens urskogar till Atlanten. Mer än 200 bifloder, av vilka Madeira, från h. (med källfloder 3,200 km), o. Rio Negro, från v. (2,300 km), äro de största. Segelbar ända till Andernas fot, för större ångare i Peru. Namnet härledes av indianernas benämning på tidvattensvägen i A., den s. k. pororocan.

Amasonit är en klargrön opak varietet ur gruppen fältspat. Hårdhetsgrad 6. Fyndorter: Ryssland o. För. Stat.

Amasonmyra, *tober'gus rufescens*, rödbrun myra med säbelformade käkar. Håller »slavmyror» o. företager rörvärg, utför eljest intet arbete. Öland, Sthlms skärgård o. andra platser.

Amasonpapegojor, *Androglossus*, ett artiskt släkte medelstora fåglar i Syd- o. Mellanamerika. Mest känd är den gräsgröna amasonpapegojan (*A. amazonicus*).

Amati, familj i Cremona, berömd för sin tillv. av violiner med särsk. mjuk ton. Dess främste medlem var Nicola A. (1596—1684), som var en lärare åt Andrea Guarneri o. Antonio Stradivari.

Amatör (av lat. *ama're*, älska), person, som för sitt nöjes skull o. ej yrkesmässigt utövar en konst el. en idrott.

Amauro'8 (av grek. *amavro's*, mörk), fullständig blindhet.

Amazonas [-s'anas], stat i n.v. Brasilien kring övre Amazonfloden. 1,825,997 kvkm, 464,000 inv. (1945). Våldiga urskogar, gles befolkning, stor gummitvinning. Huvudstad: Manöos. 89,000 inv. (1936).

Amba Alagi, befäst ort i Etiopien, mellan Dessie o. Adua.

Amballa el. Umballa, stad i n. Indien, Öst-Punjab. 85,000 inv. (1931). Stark garnison.

Ambassad (av lat. *ambactus*, »en som löper omkring»), diplomatisk beskickning. — Ambassadör, diplomatiskt sändebud av högsta rangen.

Ambassadörkonferensen, en efter Versaillesfreden i juni 1919 bildad, permanent diploma-

tisk kommitté, bestående av Englands, Italiens o. Japans ambassadörer i Paris med franska utrikesministern som ordf. I samband med fredsbestämmelsernas genomförande ingrep kommittén betydelsefullt i många europ. politiska frågor, ss. Wilno- o. Memel-frågorna, Tangerfrågan, konflikten mellan Grekland o. Italien 1923 (Korfu-frågan) m. m. Understundom framträdde a. härvid som ett med N. F:s råd konkurrerande organ.

Amberg [-bark], stad i s. Tyskland, Bayern, ö. om Nurnberg. 32,000 inv. (1939). Fabriksstad.

Amberger, Christoph (omkr. 1500—1561 el. 62), tysk målare. De tyska furstarnas o. de högsta klassernas favorit målare. Huvudsakl. porträtt (*Karl V*) o. altartavlor.

Ambernath, ort nära Bombay, Indien. I A. ligga Sv. Tändsticksbolagets fabriker.

Ambition (av lat. *ambv're*, gå omkring för att värva röster), ärelystnad; hederskänsla. — Ambitiö's, ärelysten; män om sin heder.

Ambjörnarp, kommun i s.ö. Västergötland, Älvsb. 1. (past.adr. Tranenio); Tranemo landsf. distr., Kinds o. Redvägs doms. 715 inv. (1947).

Amblyopi' (av grek.), nedsatt synförmåga på grund av medfödda el. förvärfade förändringar i näthinna el. synnerv; ofast följden av förgiftningar (alkohol, särsk. »träsprit», nikotin) el., t.ex. hos barn som skela, av ätt ögat ej utnyttjas.

Amblypoda, ordning av utdöda små till jättestora hovdjur från Nordamerikas eocenperiod. Enormt klumpig kropp (intill 4 m lång) med fötter påminnande om elefantens. Kraniet genom den kraftiga hörntanden rovdjurlikt, ofta med hornbildningar på huvudet.

Amblysiegium, ett till bladmosorna (avd. *Bryales*) hörande, artrikt släkte. Flera storvuxna arter av brunaktig färg, brunmossor, tillhöra de våta kärrmarkernas växtvärd.

Amhoina, 1. Distrikt på ögruppen Moluckerna, Indonesien. 29,625 kvkm, 400,000 inv. — 2. Huvudstad i A. 1, på ön A. 17,000 inv. (1930). Viktig handelsstad. Flygbas.

Amboise [a'sb'o's], stad i mell. Frankrike, dep. Indre-et-Loire, vid fl. Eoire. 4,000—5,000 inv. Freden i A. 1563 mell. katoliker o. hugenotter, tillförsäkrade de senare viss religionsfrihet. Berömt slott, uppfört omkr. rsoo som konungaresidens; senare tillbyggt.

Ambolt el. ambult, dets. som städ. Amboit, Nils, f. $\frac{2}{4}$ 1900, astronom o. geodet, docent i Eund 1938, förste aktuarie vid Sjökartverket 1941, byrådirektör 1946. A. deltog i Sven Hedins exped. till Centralasien 1927—33. Reseskildrare (*Karavan*, 1935).

Ambon [-'anj el. a m b'o (av grek. *ambai'-nein*, uppstiga), namn på de i gammalkristna kyrkor förekommande talarstolarna, varifrån episteln o. evangeliet upplästes; predikstolens föregångare.

Amra (av arab.). 1. I forntiden en dyrbar parfym av okänd sammansättning. — 2. Ett välluktande, vaxartat ämne, som bildas i kaskeletens tarmar o. påträffas flytande i havet kring Madagaskar, Java o. Surinam.

Ambrosia. 1. (Av grek. *ambrosios*, odödlig), i grek. myt. benämning på gudarnas föda. Deras dryck kallas *nektar*. — 2. Ortsläkte (fam. *Compositae*). Skilda han- o. honkorgar, de senare enblommiga. *A. artemisifolia* är införd till Europa med amerik. klöverfrö. Ballastväxt.

Ambrosisk, gudomlig, härlig, ljuvligt smakande. Jfr Ambrosia.

Ambrosius (omkr. 340—397), biskop i Milano, Augustinus' dopfader. Nydanare av kyrkosången. Psalmdiktare (ps. 58).

Ambulakra'system (av lat. *ambulare*, vandra), vattenkärllsystem hos tagghudingar. Tjänstgör som rörelseorgan.

Ambulans' (av lat. *ambulare*, vandra), den

rörliga sjukvården i fält; vagn, bil el. flygplan för hastig sjuktransport. — Tvåttambulans, för tvått inrett motorfordon i militärt bruk.

Ambulatorisk, kringvandrande, flyttbar.

Ambulera, vandra omkring.

Ambult el. ambolt, dets. som städ.

A. m. c., förkortning för lat. *a mundo con-dito*, från världens skapelse.

A. M. D. G., förkortning för *Ad (In) majorem Dei gloriam*.

Amelara'Chier, växtsläkte (fam. *Rosaceae*), 14 arter på n. halvklotet. Buskar el. träd med blommor i rika klasar o. blåanlupen, saftig, bllrik frukt. *A. spica'ta*, blåhagg, hos oss ofta odlad o. förvildad.

Amelin, Albin, f. 25/1 1902, målare, som med ofta dramatisk uttrycksfullhet återgivit motiv ur storstadens arbetarmiljö. Av landskap.

Ameln, Robert, f. 1/1 1880, industriman, verkst. dir. i Sv. Ackumulator-AB. Jungner sed. 1910 o. i AB. Oskarshamns varv sed. 1932.

Amen, hebr., »vare det så», bönsens bekräftelseord.

Amendemang' [amang-] (fr. *amendement*, eng. *amendment*), i parlamentariskt språkbruk betänning på föreslagen el. beslutad ändring i ett till behandling föreliggande förslag.

Amenho'tep, grek. *A m e n o f i s*, *namn på flera fornegypt. konungar*. A. IV regerade 1375—1358 f. Kr.; uppträdde som relig. reformator; dyrkade solen (Aton) som enda gud. Ändrade sitt namn till Eknaton.

Amenorré (av grek.), utebliven reglering (menstruation); förekommer vid blodbrist o. ombyte av vistelseort.

Amenta'ceae, h ä n g e v ä x t e r, en numera uppdelad grupp, till vilken fördes träd o. buskar med bängelkinnade blomsamlingar, ex. popplar, sälgar, björkar, ekar, hassel m. fl.

American Express Company, [°merr'ik^on ikspress' kam'p^oni], bankföretag i New York med dotterföretaget *American Express Co., Inc.*, som har avdelningskontor över hela världen förenade med resebyråer o. som utställer de bekanta *traveller's checks* (resechecker).

American Federation of Labor [°merr'ik^on federe'ʃj^on äv le'b^o], förk. A. F. L. »Amerikanska arbetarförbundet», stiftat 1881 av S. Gompers (d. 1924), För. Stat:s största sammanslutning av amerik. o. kanadensiska fackförbund (Amerikas L. O. A.), som sökt vara opolitiskt, hade 7 mill. medl. 1946. Ordf. William Green. Förhandlingar ha (1947) förts med C. I. O. om sammanslagning av de bägge organisationerna.

American Legion [°merr'ik^on li'dsj^on], amerikansk sammanslutning av veteraner från Första världskr., grundad 1919. Styrelsens säte är Indianapolis. A. har spelat en betyd. politiskt roll o. är nationalistisk o. försvarsvänlig samt har bekämpat radikala arbetarrörelser.

American-Scandinavian Foundation [°merr'ik^on skandine'vi'n fa'nde'sj^on], stiftelse från 1911 på 2 mill. kr. av dansk-amerikanern Niels Poulsen. Fonden, som senare utökats, skall användas till främjande av kulturellt samarbete mellan de tre skandinaviska staterna och För. Stat. Säte i New York. Samarbetar med Sverige-Amerikastiftelsen. Genom A. utges *The American-Scandinavian Review*.

American Swedish Historical Museum [°merr'ik^on s'wi'dis] histarr'ik'li mjo'si^om], ett i Philadelphia 1926 grundat museum för bevarande av material till den svenska insatsen i För. Stat:s historia o. kultur.

Ameri'cium, ett av de med konst framställda transurana grundämnena, atomnr. 95. Isotoper med masstalen 241 o. 242 äro kända. Framställt första gången (1945) genom att bestråla uran 238 med konstgjorda x-strålar av hög energi. Jfr Transuraner.

Amerika, »N y a v ä r l d e n», näst Asien den största av världsdelarna, belägen på v. halvklotet mellan Atlantiska o. Stora oceanerna. 41.9 mill. kvkm, 237 mill. inv. A. indelas vanl. i Nordamerika, Centralamerika o. Sydamerika (jfr dessa ord). A., som upptäcktes 1492 av Columbus, är uppkallat efter Amerigo Vespucci, som skrev den första beskrivningen över A.

Amerikapoken (eng. *America cup*), världens främsta seglartröf, ett år 1851 uppsatt vandringpris för internationella yachtseglingar, uppkallat efter den första vinnaren, skönaren America.

Amerikas Förenta Stater, eng. *United States of America* (förk. *U. S. A.*), en förbundsrepublik, som omfattar med. delen av Nordamerika (48 stater, 1 förbundsdistrikt), 7.839.100 kvkm, 141.288.000 inv. (1946), med biländer (halvön Alaska, Hawaii, Portorico, Jungfruöarna, Guam o. Samoaoarna samt Panama-kanalonen) 9.386.970 kvkm, 143.925.000 inv. (1946). *Befolkningen* utgjorde år 1790 3 mill. vita o. 700.000 negrer, 1840 14 mill. vita, 1880 43.3 mill., 1900 67 mill. samt 1920 105.7 mill.; 1940 funnos 12.9 mill. negrer, 334.000 indianer, 127.000 japaner o. 78.000 kineser. Den snabba befolkningstillväxten är främst orsakad av den starka *invandringen* (33.8 mill. under 1861—1946):

År	Invandrare	»eZzr
1861—1870	2.314.824	88.730
1871—1880	2.812.191	101.170
1881—1890	5.246.613	324.290
1891—1900	3.844.420	300.530
1901—1910	8.795.356	319.250
1911—1920	5.735.8u	
1921—1930	4.106.139	
1931—1940	528.431	
1940—1946	279.743	

Numera begränsas invandringen dels genom vissa minimikrav på immigranternas bildning, dels genom fixering av antalet tillåtna immigranter per år (högst 3 % av antalet av samma nationalitet, som bodde i För. Stat. 1910). De få återstående av landets ursprungliga invånare, indianerna, bo företrädesvis i särskilda territorier v. om Mississippi. *Religion*: Statskyrka saknas, alla religioner tolereras o. äro lika berättigade. Ungefär 150 sekter finnas. *Näringsar*: Åkerbruket är mycket betydande. I »spannmålsstaterna» kring övre Mississippi o. bifloder produceras majs o. vete, i »plantagestaterna» söderut bomull, tobak, rörsocker o. ris. Bockapskötelsen är omfattande (hästar, nötkreatur o. svin). Bergsbruk: i Alleghanybergen stenkol, järn o. petroleum, i Klippiga bergen koppar o. bly, ävensom guld o. silver. Industrien är mest betydande i n.ö. staterna. Främst står metallindustrin. Handeln är livlig. Förnämsta exportartiklar äro bomull, köttvaror, petroleum, järn, koppar o. maskiner. *Kommunikationer*: Järnvägar o. kanaler äro talrika; mellan Atlanten o. Stilla havet gå 6 linjer (»pacificbanor»). Många flygrouter mell. öst- o. väststater. *Författningen* daterar sig från 17 sept. 1787. Viktiga ändringar 1865 (slaveriets avskaffande), 1919 (spritförbuds införande), 1920 (införande av kvinnlig rösträtt) o. 1934 (spritförbudets upphävande) samt oavhängighetslagen för Filipinerna (1934, i kraft 1935). Verkställande makten utövas av en på 4 år genom indirekta val vald president. Lagstiftande makten tillkommer kongressen i Washington, som är förbundshuvudstaden. Kongressen består av representanternas hus (435 medl., valda på 2 år) o. senaten (96 medl.; varje stat väljer 2 senatorer på 6 år). De enskilda staterna ha dessutom egna författningar.

Folkbildningen står högt. Av universiteten äro de mest kända Harvard i Cambridge, Yale i New Haven, Princeton i New Jersey, Columbia i New York, Chicagos universitet, Cornell i Ithaca o. Pennsylvanias statsuniversitet i Philadelphia. *Armén* utgöres enl. lag av 1933 av reguljära armén, nationalgardet, officerarnas reservkår, de organiserade reserverna o. den värvade reservkåren. Nationalgardet uppsattes av de enskilda staterna. Reserverna utgöras av befälskadran, avsedda för de arméer, som vid mobilisering skola uppsättas. I aug. 1940 infördes allmän värnplikt, vilken i dec. 1942 utsträcktes att gälla alla män i åldern 20—44 år men avskaffades 1947. Arméns omfattning i fred är omkr. 670.000 man. *Örlogsflottan* (1946): omkring 1.500 krigsfartyg, varav 21 slagskepp, 106 hangarfartyg, 79 kryssare, 370 jagare, 200 ubåtar o. 296 eskortfartyg. En oerhörd nybyggnadsverksamhet gjorde 1944 den amerikanska flottan till den starkaste i världen. Marinens manskapsstyrka i fred blir 440.000 man, varav $\frac{1}{3}$ för marinflyget. *Handelsflottans* sammanlagda tonnage var 1939 c:a 12 mill. brutoton, num. världens största (54 mill. brutoton 1945). *Flygväsendet*: Flygvapnet, självständig försvarsgren 1947, avses i fred omfatta bl. a. 72 flottiljet o. 400.000 man o. 12.000 flygplan i första linjen o. 14.000 i reserv. Civila luftväsendet är omfattande. Flera bolag trafikera alla världsdelar. — *Historia*. Ursprunget till För. Stat. voro de på ö. kusten på 1600-t. av engelsmän, holländare o. svenskar anlagda kolonier, 13 till antalet, som efter hand alla kommo under Englands krona. Under det Nordamerik. frihetskriget, närmast framkallat av tvisten om en stämpelskatt, förklarade sig kolonierna självständiga 4 juli 1776 o. erkändes ss. sådana av England 1783. Unionsförfatt. antogs 1787 o. gäller i huvudsak ännu. En oerhörd utveckling kännetecknade A. under 1800-t., som politiskt erhöll sin prägel av brytningen mellan »demokrater» o. »republikaner». På grund av slavfrågan utträdde 1861 de 7 sydstaterna ur unionen men bragtes genom Nordamerikanska inbördeskriget att återvända till denna Omkr. 1900 inslog A. allt tydligare på en imperialistisk kurs (Spansk-amerikanska kriget

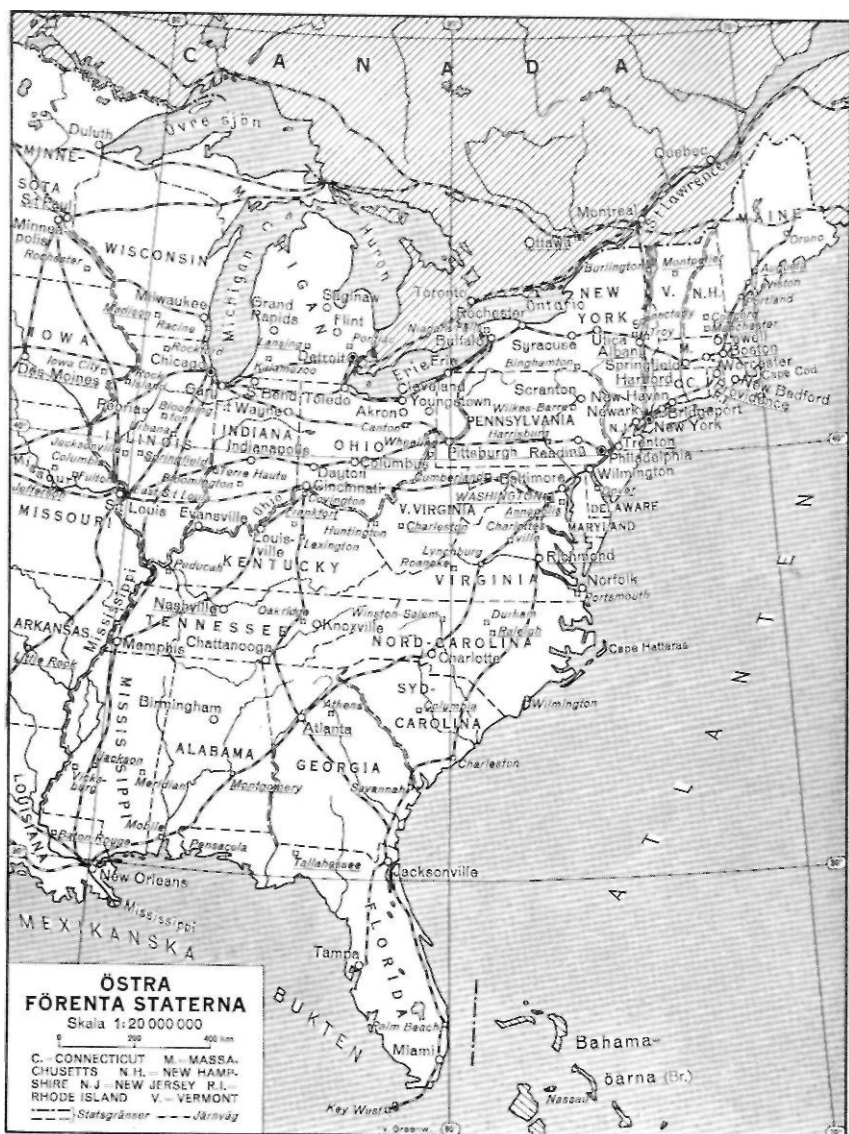
1898). I Första världskr. inträdde A. 1917 under demokraten Wilsons presidentskap. Efter den republikanska valsegern 1920 trädde de inrikespolitiska frågorna i förgrunden o. A. undvek att djupare engagera sig i den internat. politiken (isolationismen). New Yorkbörsens sammanbrott 1929 inledde den svåraste efterkrigs krisen. 1932 kommo demokraterna åter till makten. Roosevelt genomdrev sitt sociala o. ekonomiska reformprogram under slagordet *new deal* (ny kurs) Krisen hävdes delvis samtidigt som en kursändring i utrikespolitiken företogs. Vid flera panamerik. konferenser arbetade A. målmedvetet för en samordnad amerik. försvarspolitik. Efter Andra världskr:s utbrott reviderades neutralitetslagarna o. mars 1941 trädde låne- o. uthyrningslagen i kraft, som möjliggjorde väldiga leveranser av krigsmateriel till England o. Ryssland. Det japanska anfallet på Pearl Harbor (/jg 1941) blev orsaken till A:s direkta deltagande i Andra världskr. Därefter har A:s politik utmärkts av stöd åt FN, motsättningen till Ryssland o. kraftiga ingripanden till stöd för stater, som förklaras vara utsatta för annan stormakts påtryckningar. Maj 1947 beslöts omfattande finansiell hjälp åt Grekland o. Turkiet. Juni s. å. framlade utrikesminister Marshall en plan för hjälp åt Europa, som nov. —dec. s. å. behandlades vid den av president Truman inkallade urtima kongressen. Kongressen beslöt därvid att ställa 509 millioner dollar till förfogande för hjälp åt Frankrike o. Italien våren 1948. Inrikespolitiskt skedde en stark omvägning vid 1946 års val, då republikanerna vunno majoritet i kongressen. Jfr Andra världskr., Föreanta nationerna, Marshallplanen, Truman doktrinen o. Panamerik. konferenser.

Amersfoort [-fart], stad i Holland, prov. Utrecht. 53.000 inv. (1946).

A me'ta, it., »till hälften». A m e t a - a f f ä r, affär, som två personer gemensamt göra, delande vinst el. förlust lika.

Ametist' är en violett varietet av kvartsgruppens ädelstenar. Dess kristallform är hexagonal o. förekommer i rätt stora stycken över hela världen. Hårdhetsgrad 6V2—7. Den värdefullaste färgen är mörkblå. Jfr Korund. (Se färgplan sch.)

STATERNAS INVÄNARANTAL (1945)

Alabama	2 812 000	Indiana	3 438 000	Minnesota	2 497 000	Pennsylvania	9 194 000
Arkansas	1 780 000	Iowa	2 260 000	Mississippi	2 080 000	Rhode Island	758 000
Columbia	938 000	Kentucky	2 578 000	Missouri	3 557 000	Syd-Carolina	1 906 000
Connecticut	1 786 000	Louisiana	2 456 000	New Hampshire	452 000	Tennessee	2 879 000
Delaware	287 000	Maine	786 000	New Jersey	4 201 000	Vermont	310 000
Florida	2 386 000	Maryland	2 125 000	New York	12 585 000	Virginia	3 080 000
Georgia	3 192 000	Massachusetts	4 183 000	Nord-Carolina	3 505 000	Väst-Virginia	1 725 000
Illinois	7 721 000	Michigan	5 472 000	Ohio	6 873 000	Wisconsin	2 952 000

A mezza voce [a mäd'sa vät'sj'e], it., med dämpad (halv) röst.

Amfibier (av grek. *amfi'*, på båda sätten, o. *bi'os*, liv), groddjur.

Amfibisk, som lever både i vatten o. på land. — Amfibiska växter, örter, vilka förekomma i en vattenform o. en landform, t. ex. grodnate. Den förra ombildar ofta sina under vattnet utvecklade blad till s. k. gälblad, vilkas skiva är uppdelad i en mängd trådmåla flikar.

Amfibolit, grå- till mörkgrön bergart av hornblände, plagioklas m. m.

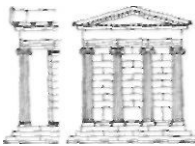
Amfibolmiriera'l el. hornbländemineral, en viktig mineralgrupp, bildad av silikat av kalcium, magnesium, järn o. aluminium (stundom mangan, natrium o. kalium) i olika proportioner. A. låta sig lätt klyvas i två plan, bildande den för gruppen utmärkande vinkeln 124°. Jfr Pyroxenmineral.

Amfikty'oner (grek. *amfikty'ones*, kringbende), i det forna Grekland benämning på vissa stammar, boende nära berömda tempel o. som slutit förbund för att skydda templet, fira religiösa fester osv.

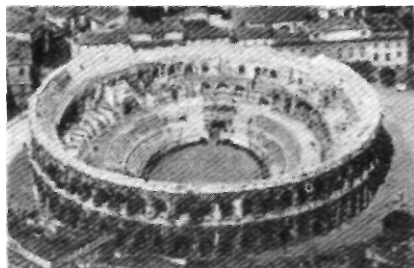
Ami'on o. Ze'tos, i grek. myt. söner till Zevs o. Antiope; dödade sin moders fiende Dirke genom att binda henne vid hornen på en tjur. A:s hustru var Niobe. Jfr Antiope o. Dirke.

Amfipros'tylos (av grek. *amfi'*, på båda sidor, framför, o. *stylos*, pelare), grek.

tempelbyggnadsform med en framför bägge gavlarna fritt ställd kolonnrad över vilken taket skjuter ut.

Amfiteater (av grek. *amfi'*, runt om, o. *tatron*, skådeplats), byggnad, bestående av

trappstegslikt över varandra anordnade åskådarplatser, vilka ovalt el. i cirkel omsluta skådebanan. Amfiteatrar byggdes av romarna; många finnas ännu kvar, täml. väl bevarade, t. ex. Colosseum i Rom, amfiteatern i Nîmes (se bild). — Äv. num. förekomma amfiteatrar o. stundom betecknar ordet en del av en teatersalong. — Amfiteatralisk, inredd med åskådare- o. åhörareplatser) som amfiteater.

Amfitrite, i grek. myt. en nereid, Poseidons maka.

Amfoly'ter el. amfoly'teralektrolyter, kemiska föreningar, som kunna uppträda både som syra o. som bas. Ex. aluminiumhydroxid, som med syror ger aluminiumsalter (AlCl₃) med Al som positiv jon, men med baser ger aluminater (NaAlO₂), där Al ingår i negativa jonen, Även aminosyror äro amfolyter.

Am'iora (av grek.), tvåörat kärl, vanl. av lera o. ofta försedt med målningar. Användes under forntiden till förvaring av olja, vin o. dyl. o. som askurna samt som segerpris vid de panateneiska tävlingarna i Aten. (Se bild.)

Amha'ra, provins i mell. Etiopien. Huvudstad: Gondar.

Amhariska språket, semitiskt språk, utgörande riksspråket i Etiopien. Skriftspråk från 1600-t.

Ami', fr., vän. — A mi e [ami'], väninna.

Ami' (av lat. *amic'us*, överklädnad), ytterhalsduk.

A'mia cal'va, sotvatensfisk från Nordamerika, en av de kvarlevande benganoiderna. Påminner till det yttre om en karpfisk.

Amfora.

Ami'cus Plato, sed ma'gis ami'oa ve'ritas, lat., »Platon är mig kär men sanningen ännu kärare». Ordspåket härledes i sin grekiska form från Aristoteles.

Ami'der, primära, sekundära o. tertiära amider, grupper av kemiska föreningar, erhållna ur ammoniak, därigenom att resp. 1, 2 el. 3 av ammoniakmolekylen väteatomer ersatts av syreradikaler.

Amiel [amjäll], Henri Frederic (1821—81), Schweiz, författare, prof. i estetik i Geneve, känd huvudsakl. genom *Fragments d'un journal intime* (1883: En drömmars dagbok, 1047).

Amiens [amjä**], huvudstad i dep. Somme, n. Frankrike (Picardie), vid fl. Somme. 85,000 inv. (1946). Berömd gotisk katedral från 1200-t. med förebildligt ädel interiör. Betyd. handels- o. fabriksstad. Under Första världskr. besattes A. av tyskarna sept. 1914 men återgots efter Marneslaget. Besattes änyo under Andra världskr. i maj 1940 o. blev då till stora delar förstörd.

Amikro'ner, kolloidala partiklar, som ej kunna påvisas i ultramikroskop. Jfr Submikroner.

AmVner, primära, sekundära o. tertiära aminer, grupper av kemiska föreningar, erhållna ur ammoniak, därigenom att resp. 1, 2 el. 3 av ammoniakmolekylen väteatomer ersatts av kolväteradikaler. I primära aminer ingår aminogruppen —NH₂. Jfr Aminin.

Aminobenoesyra, H₂NC₆H₄CO₂H, förekommer i tre olika isomera former. Ortoformen, som vanl. kallas antranil'syra, o. metaformen användas båda i färgämnesindustrin. — Para-aminobenoesyra är nödvändig för vissa bakteriers tillväxt o. räknas därför till vitaminerna (jfr Antivitaminer). En del av dess estrar användas som lokalbedövningsmedel, t. ex. anestesin o. novokain.

Am'inoff, Johan Fredrik (1756—1842), politiker, krigare, vän till Gustav III. A. deltog i den aruifeltska sammansvärjningen (1793); lösgavs efter en tids fängelse o. bosatte sig 1809 i Finland, där han åtnjöt Alexander I:s förtroende.

Aminoplast, dets. som karbamidharts. Jfr Konstharter.

Aminosyror, organiska syror, som innehålla aminogrupeer. — NH₂. I regel avses karbonsyror med karboxyl- o. aminogrupp bundna vid samma kolatom (yttrl. aminogrupeer kunna dessutom ingå), s. k. a-aminosyror, av vilka alla äggviteämnen äro uppbyggda. Närmare ett trettiotal a. ha isolerats därur; många av dem äro nödvändiga för människan o. måste ingå i födan som s. k. fullvärdig äggvita, näml. histidin, lysin, tryptofan, fenyylalanin, metionin, treonin, leucin, isoleucin o. valin. Andra viktiga a., som ingå i äggviteämnen, äro asparaginsyra, arginin, ornitin, cystin, glykokoll, alamin, serin, tyrosin, prolin o. oxiprolin. Jfr Aminobenoesyra o. Sulfanilsyra.

von Ami'ra, Karl (1848—1930), tysk rätts-

historiker, prof. i Munchen 1893. Huvudverk: *Nordgermanisches Obligationenrecht* (1882—95).

Amira'l, *Vanessa atalanta*, praktfull dagfjäril. Vingar mörka med rött tvärband o. vita fläckar. Larverna leva enstaka på brännässlor. Mindre allmän i Sverige.

Amiral (av arab. *amir*, befälhavare), högsta befälsgraderna inom en örlogsflotta. De nuv. sv. amiralgraderna äro amiral (bilden med tre stjärnor), viceamiral (två stjärnor) o. konteramiral (en stjärna).

Amiralgeneral, högsta amiralgraden i Sverige under tiden 1677—1713. Innehades av Henrik Horn (utnämnd 1677) samt Hans Wachtmeister (utnämnd 1681).

Amiralite't. 1. Högsta myndigheten för britt. örlogsflottan, — 2. Sammanfattning av en flottas alla amiraler.

Amiralitetsförsamlingen, församling i Karlskrona, omfattande huvudsakl. flottans fast anställda personal m. familjer. 10,558 inv. (1947).

Amiralitetslord, Förste amiralitetslord, eng., First Lord of the Admiralty, titel för den britt. sjöministern.

Amiralitetspastor, titel för pastorn vid Karlskrona amiralitetsförs. o. kyrkoherden i Skeppsholmens förs. i Sthlm.

Amiralitetsråd, chef för Marinförvaltningens civilbyrå.

Amiralitetsöarna, ögrupp i Stilla havet, n.ö. om Nya Guinea, tillhör Bismarcksarkipelagen. 2,276 kvkm, 13,000 inv. (1940), papuas. Pärlfiske. Huvudö: Stora Amiralitetsön el. Manus. 1885—sept. 1914 tysk besittning, sed. 1920 australiskt mandatområde. Ockuperade av japanerna 1942—44.

Amiralsflagga, betälstecken, 1 Sverige örlogsflaggan med 1—3 stjärnor, på fartyg, varifrån amiralsperson (flaggman) utövar befäl, o. på båt, vari dylik person färdas.

Amiran'terna, britt. ögrupp i Indiska havet, n. om Madagaskar. Korallöar. 83 kvkm., ca 200 inv. Sköldpaddsfiske.

Amitié Franco-Suédoise [amiti'e fraⁿ«kä sved'a's], ett 1918 stiftat samfund för ökade ideella o. ekonomiska förbindelser mellan Sverige o. Frankrike, bl. a. genom utdelande av stipendier. A. har sektioner i Sthlm o. Paris.

Amma'n, sedan 1921 huvudstad i Transjordanien, beläget n.ö. om Döda havet vid Hedjasbanan. Militär flygplats. 12,000 inv. Ruiner av ammoniternas gamla huvudstad Rabbat bne Ammon, senare kallad Filadelfia.

Ammana'ti, Bartolommeo (1511—92), ital. arkitekt och skulptör, utformade i Florens Palazzo Pittis egenartade gårdsfasad o. Giardino di Boboli samt skulpterade *Herkulesbfunnen* där.

Ammarfjället, fjällmassiv i Lycksele lappmark. Västerb. 1. Högsta topp: Spångfjället, 2,609 m.

Ammo'bium, örtsläkte (fam. *Compositae*), 2 arter (Australien). *A. alatum*, en halvmeterrhögt, ettårig ört med vingade stammar o. vita halvklottformade blomkorgar, som icke vissna o. därför användas som »etermeller».

Ammoetes [-setes], linål, den blinda larvformen av nejonöga. Anträffas nedgrävd i sanden i bäckar o. sjöar. Omtyckt agn.

Ammon, dets. som Amon.

Ammoniak, H.N. är en i vatten lättlöslig, färglös gas med stickande lukt, kokp. — 33.7. smältp. — 76°. Viktigaste framställningsmetoden är Habers, enl. vilken kvävgas o. vätegas vid 500° o. 200 atm. förenas över en katalysator, bestående av järnpulver. Användes vid kylmaskiner, färgerier, tvättanstalter, soda-

fabriker, för framställning av kvävegödselmedel m. m. Vattenlösningen, som äv. innehåller ammoniumhydroxid, H.N.OH, kallas kalist i' k (frätande) ammoniak.

Ammonios Sakkas, alexandrinsk filosof, omkr. 200 e. Kr. Plotinos' lärofader.

Ammonit'er, helt utdöda bläckfiskar med i kamrar indelat skal liksom paribåtarnas men med veckade mellanväggar. Skalmvningen ofta med lock. Från övre silur-t. o. ni. kritperioden. (Se bild.)

Ammonit'er el. Ammons barn, semit. folk, bodde n.ö. om Döda havet; upphörde f. Kr. att vara självständigt folk. Lago ofta i strid med israeliterna.

Ammonium, den envärda atomgruppen H₄N, förekommer ej fri men ingår i flera viktiga salter. Dessa äro färglösa o. i vatten lättlösliga samt erhållas t. ex. genom att inleda ammoniak i motsv. syra. Ammoniumbromid användes vid bromsilverfräinst. till fotografändamål o. liksom ammoniumjodid inom medicinen som nervstillande medel; ammoniumkarbonat ingår i hjorthornsalt, ammoniumklorid el. salmiak användes till köldblandningar, lödning o. förtenning samt vid tygtryckning; ammoniumnitrat till sprängämnen o. köldblandningar samt utgör liksom ammoniumsulfa't ett viktigt kvävegödselmedel.

Ammono'phila (*Psamma*), grässläkte. *A. arenaria*, sandrör, marhalm, ett högt gräs med styva, borstlikt hoprullade blad. Växer på sanddyner i våra s. kuststrakter o. planteras för bindande av flygsand.

Ammunition (av lat. *munire*, belästa), allt (krutladdningar, projektiler m. m.) som erfordras för skjutning med eldvapen.

Amnehärad, kommun i n.ö. Västergötland, Skarab. l. (past. adrs. Gullspång; Hova landsf. distr., Vadsbo doms. 3,136 inv. (1947), därav i Gullspångs municipalsamhälle 450.

Amnesi' (av grek.), förlust av minnet.

Amnesti' (grek. *amnestia*, glömska), befrielse från el. mildrande av straff för vissa angivna brott, oavsett brottslingens person.

Am'nion el. ar'nios, grek., fosterhinna.

Amnio'ter, djur, vilkas foster äro omslutna av fosterhinnor. Hit höras kraldjur, fåglar o. däggdjur. Jfr Anammier.

A'mok, malajisk beteckning för blind mordmani, som stundom griper infödingarna på den malajiska övärlden; i europ. språk, särsk. i uttrycket *lopa antok*, ofta med den mildrande betydelsen »vara ursinnig».

A moll, molltonart med a till grundton o. utan förtecken; parallelltonart till c dur.

Ammo'mum, örtsläkte (fam. *Zineiberaceae*), 87 arter i monsunområdet. Flera ha frukter, vilka säljas som kardedummor.

A'mon el. Am'mon, egypt. gud, dyrkad framför allt i Tebe. Under dettas storhetstid Egyptens främsta gudomlighet, identifierad med solguden Ra.

A'mor, i rom. myt. kärlekens gud.

Amora'risk, obekant med moral, utan moral.

Amorf (av grek. nek. *a o. morfs'*, form) säges en fast, homogen substans vara, när den saknar kristallstruktur, ex. lack, glas.

Amori'n (av lat. *amor*, kärlek), kärleksgud i bargestalt, ofta framställd i konsten med vingar o. pil-

båge (se bilden å föreg. sida, målning av Julius Kronberg i Hallwylska palatset, Sthlm).

Amoroso [-rå'sd], it., musikt.: ömt, innerligt. Amorte'ra (fr. *amortir*, döda), återbetala skuld med periodiska avbetalningar.

Amortisö'r, gummikabel, bestående av flera gummisnodder i tänjbart hölje; förekommer t. ex. på fallskärmar o. i flygplan.

A'mor vin'cit om'nia, lat., kärleken besegrar allt (ur Vergilius' *Ecloge* 10: 69).

A'mos, »herden från Tekoa», profet, som på 700-t. f. Kr. uppträdde i Israel med glödande nitalskan för rättfärdighet.

Amour [amo'r], fr., kärlek, kärleksaffär.

Amoy, stad i s. Kina, prov. Fukien, på ön A. i Formosandet. 234.000 inv. (1931). En av Kinas bästa hamnar. Universitet. Den britt. koncessionen återlämnades till Kina genom ett fördrag n jan. 1943.

Ampe'l (lat. *ampuWa*), hänglampa, hängskål för växter.

Am'pel (lat. *amp'lus*, rymlig), riklig, utmärkt.

Ampelväxter, växter, vilka genom hängande, spåda grenar o. vackert bladverk särsk. lämpa sig för odling i amplar, ex. *Pelargo'nium peltatum*, *Saxi'fraga sarmento'sa* ta. fl.

Am'per, skarp, besk, särskilt i uttrycket *amper kritik*.

Ampere [aⁿspä'r], A n d r é M a r i e (1775—1836), fransk matematiker o. fysiker. Örstedts elektrodynamiska rön föranledde A. att undersöka de krafter, som påverka fritt rörliga strömbanor, o. han leddes därvid till en för elektrodynamiken grundläggande lag (A m p è r e s lag) om kraftverkan mellan strömbanornas delar. Uppställdes även en hypotes (A m p è r e s h y p o t e s), enl. vilken alla magnetiska fenomen härröra från cirkulerande elektriska strömmar.

Ampere [ampä'r], enhet för elektrisk strömstyrka, den ström, som ur en silversaltlösning utfäller 1.08 mg silver i sek. Förkortas A.

Ampere-meter [ampä'r-], visareinstrument, graderat i ampere för mätning av elektrisk ström. Själva mätinstrumentet bygges som dynamometer-, mjukjärns-, varmtråds- el. vridspoleinstrument o. anslutes till ett motstånd (shunt), som inkopplas i strömbanan. Olika mätområden erhållas genom att välja lämpligt shuntmotstånd.

Ampere-timme [ampä'r-], förk. Ak, mått på elektricitetsmängd, motsvarar den laddning, som en ström om 1 ampere lämnar på 1 timme, o. är = 3.600 coulomb. Användes särskilt vid angivande av elektriska ackumulatorers kapacitet.

Ampere-timmemätare [ampä'r-], består vanl. av en med permanenta magneter försedd liten motor, vars ankare är kopplat i shunt till den strömförande ledningen. Motorns varvtal blir då proportionellt mot strömmen; genom att summera varven medelst ett räkneverk kan man omedelbart erhålla antalet ampere-timmar.

Ampere-varv [ampä'r-], produkten av strömstyrkan o. antalet lindningsvarv per cm hos en strömgomfluten spole. Utgör ett mått på den magnetiska fältstyrkan inuti spolen. Elektromagneters styrka beror av ampere-varvtalet samt järnkärnans form o. material.

Amphiox'us lanceolatus [amfi-j, latinska namnet på lansettfisken.

Amphipoder [amfi-], grupp av företrädesvis smärre kräftdjur; ledad kropp, gäller fastade vid basen av benen. Hit höra märlorna.

Amplific'ra el. amplific'era (av lat. *amplifica're*, utvidga), framställa utförligare.

Ampliss'imus, lat., högste, ädlaste. Giva upprättelse i a m p l i s s i m a f o r m a (på fullständigaste o. tydligaste sätt).

Amplitu'd (av lat., omfång), en för studiet av den enkla (harmoniska) svängningsrörelsen viktig storhet, angivande största avvikelsern ur noll- el. viloläget.

Ampull' (lat. *ampuWa*, flaska), för kemiskt el. medicinskt ändamål avsedda rör, som äro helt tillsmälta o. kunna bevara innehållet sterilt.

Ampu'lta, lat., romersk behållare för vätskor, särsk. olja. Av. benämning på kärl i rom.-kat. kyrkan för förvaring av den heliga oljan el. salvan m. m.

Amputati'on (av lat. *amputa're*, avskära), hel el. delvis bortoperation av en lem.

Amrit'sar, stad i n.v. Indien, prov. Öst-Punjab, ö. om Lahore. Sikhernas heliga stad. Livlig handel. 391.000 inv. (1941).

Am'rum, en av Nordfrisiska öarna. 20 kvkm, 1.000 inv. Badorter.

ArrTstel, flod i Nederländerna, rinner genom Amsterdam, som uppkallats efter A., o. utfaller i Ijsselmeer. 14 km.

Am'sterdam, 1. Nederländernas huvudstad (ej residentsstad), vid Ijsselmeer. 769.000 inv. (1946). Viktig

handelsstad, förbunden med Nordsjön genom breda kanaler o. genomfluten av Anistel. Dia-

mantsliperier.

Starkt befäst.

Univ., riksmuseum. Flygplats

Shiphool, trafikeras av ABA. Bl. byggnader: stadshuset, nu kungl. slott (se bild), uppfört av J. van Campen 1648—55. — 2. Stad i staten New York, För. Stat. 33.000 inv. (1940).

Am't, namn på de civila förvaltningsområden, i vilka Danmark sed. 1662 är indelat. Styresman: A m t m a n d. I Norge utbyttes termen ant 1918 mot f y l k e.

Amu-Dar'ja, flod i Centralasien, upprinner på Pamirplatån o. utfaller i Aralsjön. 2.332 km.

Amulet't (möjl. av arab. *hamalet*, hänge), mindre föremål av sten o. dyl., som bäres som skydd mot trolldom, sjukdom o. andra olyckor.

Amund, målare, den siste representanten för Vadstena- o. Östgötaskolornas sengotiska måleri. Hans länghusmålningar i Södra Råda. Värmland, äro daterade 1494.

A mundo eondito, lat., förk. a. m. c. från världens skapelse.

Amundsen, R o a l d (1872—1928), norsk upptäcktsresande, Sydpolens upptäckare. Utforskade

1903—06 magnetiska nordpolens omgivningar o. Nordvästpassagen. Nådde '4/u 1911 Sydpolen; passerade i juni 1926 Nordpolen med luftskeppet Norge efter att året förut ha företagit ett misslyckat försök medelst flygplan. Förolyckades vid ett försök att medelst flygplan komma till Italiaexpeditionens undsättning.

Amungen, sjö på gränsen mellan Dalarna o. Hälsingland. 62 kvkm.

Amu'r, 1. Flod i ö. Sibirien, med källfloderna Sjlka från Jablonovbergen o. Argun från Chinganbergen; utfaller i Tatarsundet mitt emot Sahafin. 2.351 km. Bifloder: Ussuri o. Dsungari fr. h., Seja o. Bureja fr. v. A. bildar gräns mellan Ryssland o. Mandsjuriet. — 2.

Område i territoriet Habarovsk, n.ö. Sibirien. 225,400 kvkm. Huvudstad: Blagovesjtjensk. Jlr Nedre Amurregion.

Amusant [amysangf], av fr., roande, rolig. — A m u s e r a, roa.

Amygdali'n (av lat. *amygdalus*, mandel), C₁₇H₁₅NO₁₁, glykosid, som förekommer i bittermandel o. en del andra stenfrukters kärnor. Sönderdelas lätt under utveckling av den giftiga blåsyran.

Amy'l, den envärdiga atomgruppen C₆H₅; förekommer i en del viktiga föreningar: a m y l a c e t a ' t, en färglös, päronluktande vätska, s. k. päronolja, som användes till lösningsmedel, fruktessenser o. i hefnertlampor; löser celluloid o. användes därför till lagning av celluloidföremål, film o. dyl.; a m y l a l k o h o l, färglös, illaluktande, giftig vätska, erhålles ur finkelolja o. användes till framställning av övriga amyloföreningar samt inom organisk-kemisk preparatillverkning; a m y l n i t r i ' t, blekgul, aromatisk vätska; läkemedel, verkar vid inandning kärlutvidgande.

Am'yla's el. di a s t a's, enzymer, som sönderdelar stärkelse till sockerarten maltos. Finnas i saliv (p t y a l i'n) o. i bukspott samt i groende korn (jfr Malt).

Amyloi'ddegeneratio'n (av grek. *amylon*, stärkelse, o. *eidōs*, utseende), en sjuklig omvandling av vävnaderna i mjälte, lever, njurar m. fl. organ, i glasiga, fasta, hårda, glänsande massor, s. k. amyloid. Förekommer vid långvariga tärande sjukdomar, ss. tuberkulos, varbildningar, malaria m. fl.

A-människa, populärt uttryck för fysiskt förstklassig människa.

Amö'ba, encelligt urdjur. Cellen utan cellmembran o. till följd härav utan bestämd form. Fortplantning genom delning. A. förflyttar sig genom framåtströmning av hela protoplasmanmassan el. genom utsändande av protoplasmatiskt (a m ö b o i'd rörelse). Vid torka inkapslar sig A. o. kringföres med damm o. dyl.

An utmärker i bokföring kreditorn o. betyder dets. som kredit. Motsats: per (debitorn, debet).

An, kem. tecken för en atom aktinon.

An'ä', grek., på, upp, över. På recept (förk. ä el. ää) = lika mycket av vardera slaget (av ingredienser).

Anabaptis'ter el. v e d e r d ö p a r e (av grek. *anabaptein*, neddoppa på nytt), en svärmisk, revolutionär sekt i Tyskland o. Schweiz under reformationstiden. Sekten förnekade barndopets giltighet. Största uppseende väckte den genom det s. k. Messiasriket i Münster, upprättat av fanatikern Johan av Leyden.

Ana'basis, grek., uppmarsch, hist. verk av Xenofon; skildrar de 10,000 grekernas tåg mot Artaxerxes o. återtåg efter slaget vid Kunaxa 401 f. Kr.

A'nabaps, vid utan levande sötvattensfisk från Sydamerika, märkvärdig på grund av ögonens byggnad. Halva ögat är anpassat för seende ovan vatten, med platt lins o. flat hornhinna, den andra hälften är ett vanligt fisköga.

Anacanthi'ni, mjukfeniga fiskar utan simblåsegång. De flesta (utom laken) äro havsfiskar. Hit hörs tofskiskar, flundrefiskar m. fl.

Anaca'pri, liten stad på Capri. Turistort. Anaconda [een'känn'd], stad i Montaua, n.v. För. Stat. 11,000 inv. (1940). I närh. rika koppargruvor.

Anaconda, *Eunectes murinus*, största kända orm, besläktad med boaormarna. Uppges bli in till 10 m lång. N. Syamerikas sumpraktar.

Anady'r, flod i n.ö. Sibirien, Ryssland. Upprinner på Stanovojbergen o. utfaller i en bukt av Berings hav. 850 km.

Anaerob [-rã'b] (av grek.), biokemisk reaktion el. livsprocess, som kan förlöpa utan när-

varo av fritt syre. F a k u l t a t i v t A: organicism, som kan utvecklas såväl till tillgång till som frånvaro av fritt syre. O b l i g a t A: organicism, som icke utvecklas vid tillgång till fritt syre. Anaeroba organismer äro bl. a. vissa bakterier, anaeroba bakterier.

Analor [-fã'r], grek. *anaiora'*, ett uppreppande av samma ord (ett eller flera) i början av satsen, som följa på varandra, så t. ex. *Knappt* leker mört, *knappt* hoppar lax, *knappt* blåses vintern ut (Karlfeldt).

Anafylaxi' (av grek. nek. *ana'* o. *jylaWein*, vakta), förvärvad överkänslighet hos en djurorganism mot främmande äggviteämnen, tillförda på annat sätt än genom matsmältningskanalen, t. ex. enom insprutning under huden. Om efter en första insprutning en ny göres efter några veckor, kan en mycket vådams reaktion uppstå, a n a f y l a k t i s k c h o c k, som kan föra till döden. Jfr Allergi.

Anagall'is, örtsläkte (fam. *Primulaceae*). A. *arvensis*, rödarur, späd, med motsatta blad. röda el. blå blommor o. lock-kapsel. Åkrar.

Anagly'fer, bilder, som ge tydligt intryck av djup, då de betraktas genom färgade glasögon. De båda delbilderna, en för vardera ögat (se Stereoskop), äro utförda i var sin färg, rött o. blågrönt, o. betraktas genom glas el. gelatinfolier med motsvarande komplementfärg (blågrönt o. rött). Ögonen se därför endast var sin bild, ehuru båda bilderna befinna sig på samma ställe (ej bredvid varandra som i vanliga stereobilder). A. kunna vara ritade, fotografiskt kopierade el. tryckta o. användas äv. som kinofilm.

Anago'isk bibeltolkning (av grek. *anagein*, upphöja), bibelförklaring, vid vilken de bibliska orden tilldelas en högre symbolisk betydelse.

Anagram' (grek. *anagramma*, uppskrift), bokstavskel, bestående i att bokstäver i ett ord omflyttas så, att andra ord uppstår.

Anahuac', s. ö. högsta delen av Mexikanska högslätten. Forna namnet på Mexico.

Anakolu't (av grek. nek. *an o. ako'lutos*, ledsgående), brist på sammanhang el. följdriktighet i en mening.

Anakore'ter (av grek. *anakorein*, draga sig tillbaka), människor, som utvalt ensamheten för betraktelser. Anakoreterna spelade en stor roll i den första kristenhetens fromhetsliv.

Ana'kreon, grek. skald på 500-t. f.Kr., från ön Teos, levde vid Polykrates' hov på Samos o. vid Hipparkos i Aten; kärleks- o. dryckesånger.

Anakreon'tika, en samling under olika tider gjorda efterbildningar av Anakreons dikt.

Anakronism' (av grek. *anakronizein*, förlägga till felaktig tid), felaktig tidsbestämning el. tidsfärg i konstnärlig el. vetensk. framställning.

Ana'! (av lat.), som har avseende på ändtarmsöppningen (anus).

Analeptika, upplivande medel, användas vid svaghetstillstånd av olika slag. Hit höra kamfer, koffein, cardiazol m. fl.

Analfabe't (av grek. nek. *an o. alfabet*), person som ej kan läsa o. skriva.

Analfena, fiskfena på undersidan av fisken bakom analöppningen.

Analge'tika (av grek. nek. *an o. al'gos*, smärta), smärtstillande läkemedel.

Analog [-lã'g] (av grek. *analogos*, enl. förnuftet), jämförlig, likartad.

Analogi' (av *analog*), inbördes likhet mellan ting. — *Biol.* Två organ visa analogi, då de ha liknande utseende el. funktion, utan att ha liknande ursprung (el. anlag). — *Mat.* Två förhållandens likhet, t. ex. a : b = c : d.

Analogibildning, *Språkv.* Förändring av ett ord till likhet med ett i betydelse el. satsfunktion närbesläktat. Motsats: l j u d l a g s e n l i g b i l d n i n g.

Analogislut, slutandet från ett känt överensstämmande mellan föremål el. förh. i vissa hänseenden till ett överensstämmande äv. i andra.

Analys (grek. *ana lysis*), upplösning, sönderdelning, utveckling. Motsats: syntes. — *Mat.* Den matematiska analysen omfattar algebraisk analys o. högre analys. Den förra, som bygger på algebraens elementära metoder jämte användning av determinanter o. kedjebräk, omfattar teorin för algebraiska ekvationer med därtill hörande grupp- o. formteorier. Den senare, som dessutom utnyttjar gränsprocessen (en i fantasien efter ett visst schema obegränsat ofta utpräparad användning av de fyra räknesätten ledande till ett slutresultat, *gränsvärdet*, vilket indirekt är möjligt att bestämma), omfattar differentialekalkyl, integralkalkyl, funktionsteori, serier, differentialekvationer o. variationskalkyl. — *Kent.* Den kemiska analysen är antingen kvantitativ o. avser att bestämma arten av de i ett ämne el. en blandning ingående atomerna el. atomgrupperna el. ock kvantitativ, varvid äv. dessas inbördes viktsförhållanden bestämmas. Till kvalitativ analys hör utom blåsörnsanalys o. spektralanalys s. k. analys på våta vägen, vid vilken ämnet bringas i lösning, vilken systematiskt prövas med olika reagenser; genom tvättning o. vägning av härvid uppkommande fällningar blir denna analys kvantitativ, s. k. viktsanalys. Övriga kvantitativa metoder äro elektroanalys, elementaranalys, gasanalys, kolorimetri, spektrofotometri, titrering o. volymetrisk analys.

Analysator. 1. Ordning, medelst vilken man vid en polariserad ljusstråle bestämmer polarisationsplanet ställning. Utgöres vanl. av en nicol. — 2. Harmonisk analysator, räknemaskin för snabb beräkning av de olika enkla (harmoniska) svängningar, varav en mera invecklad svängningsrörelse (enl. Fouriers teorem) kan anses bestå.

Analytisk geometri, en av Cartesius 1637 införd metod att lösa geometriska problem rörande kurvor o. ytor genom att tillämpa den matematiska analysens räknemetoder på ekvationer mellan 2 resp. 3 variabler. Härvid tilldelas varje punkt i planet (el. rymden) 2 resp. 3 talvärden med hjälp av ett koordinatsystem, varigenom en övergång från geometri till räknemässig behandling möjliggöres.

Ahamalai', bergskedja i s. Indien med Dekhans högsta topp Anamudi, 2,697 m.

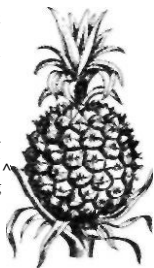
Anamnes (av grek. *anamnesis*, erinran), sjukhistoria; redogörelse för en patients föregående tillstånd.

Anamnier (av grek. nek. *an o. am'nion*, foster hinna), ryggradsdjur, vilkas foster utvecklas utan att vara omgivna av fosterhöljen. Hit höra fiskar o. groddjur. Jfr Amnioter.

Anamorfos [-fäs'] (av grek., ombildning), en inom noniosrafien av Lalanne r843 införd viktig metod att genom olikformig gradering av ett rutnät omforma en i ett vanligt rutnät upprättad kurva till en enklare, vanl. rät linje.

Ananas, växtsläkte (fam. Bromeliaceae). *A. sativus* (Västindien, Centralamerika) odlas allmänt i tropikerna. Den liknar en *Agave* o. har en axformad blomsamling, som utvecklas till en stor, köttig skenfrukt av utsökt smak. (Se bild.)

Ananke, i grek. myt. nödvändighetens gudinna.

Anapest' (grek. *anapaistos*, tillbakalagen), versfot, bildad av två obetonade o. en betonad stavelse (i antik metrik av två korta o. en lång). Ordet *anapest* är en dylik versfot.

Anaristfjällen, fjällmassiv i s.v. Jämtland. Högsta topp: Stora Anahögen (1,426 m).

Anarki' (av grek. nek. *an o. arke'*, styrelse), regeringslöshet, laglöshet, förvirring.

Anarkism', samhällsupplösande strävanden o. läror, som framträdde under 1800-t. Anarkismens ledande tankar är kritiken mot enskild äganderätt (tidigast Proudhon), läran om statens överklighet o. den Individuella egoismens rätt (Stirner), förkastandet av allt yttre tvång o. samhällets grundande på den sociala mänskligetskänslan o. inbördes hjälpsamhet (Bakunin o. Krapotkin). Den skulle förverkligas genom revolutionen o. förberedas genom »handlingens propaganda», främst mord på statschefer (Netajev). Det sistnämnda praktiserades livligast 1894—1901, Internationella anarkistkongresser höllas 1877 (i Bryssel) o. 1907 (i Haag).

Anar'ko-syndikalism', åskådning, förenande anarkismens polit. o. syndikalismens fackl. metoder o. sålunda förkastande all statlig överhöghet o. parlamentarisk regim. A. har särsk. i Spanien framträtt med stor styrka, där anar'ko-syndikalisterna från 1931 till inbördeskrigets slut behärskade Spaniens största fackliga förbund, *Confederación Nacional del Trabajo*.

Anasar'ka, hudvattusot, abnorm vätskeansamling i underhuden vid vissa sjukdomstillstånd.

Anastatica, örtsläkte (fam. *Cruciferae*). Enda art *A. hierocuntica*, jerikoros (ö. Medelhavsområdet), ettårig, med plant utbredda grenar. Vid fruktmodnaden böja dessa sig samman bollformigt, hela växten lossnar ur marken o. rullar sedan med vinden långa sträckor. Jerikorosen är i Orienten föremål för mycken övertro.

Anastigma't (av grek. nek. *an o. astigmat*), sådan sammanställning av fria el. sammankittade linser, varigenom det avbildningsfel, som härrör av astigmatism, upphävs. Jfr Aplanat.

Anastomos [-äs'] (av grek. *anastomosis*, mynning). *Anat.* Förbindelse mellan två blodkärl el. nerver av olika ursprung. — *Kirurg.* Konstgjord förbindelse mellan två tarmslyngor.

Anatema, grek., bannlysning, uteslutning ur rom. kyrkans gemenskap; fördömande.

Anatolien (turk. *Anadolı*, »morganlandet»), namn på Mindre Asien.

Anatomi' (av grek. *anatem'nein*, skära upp), läran om organismernas byggnad (i inskränkt bemärkelse särsk. läran om människokroppens byggnad). — Jämförande anatomi avser jämförelse mellan olika djurs inre byggnad för fastställande av släktskapen mellan djurformerna. Grunden för den jämförande anatomin är fastställandet av organlikheter.

Anatomiska teater, lokal inredd för anatomiska dissektioner o. demonstrationer; en bekant a. finnes i Gustavianum i Uppsala (från 1600-t.).

Anaxagoras från Klazomena (omkr. 500—428 f. Kr.), grek. filosof, matematiker o. fysiker, antog att de synliga tingen uppstått genom en blandning av vissa oföränderliga grundelement, vilken försakats av förnuftet (*nus*), den ordnande principen i tillvaron.

Anaximander från Miletos (610—547 f. Kr.), grek. filosof. A. antog som världens grundstoff ett kvalitativt obestämt urämne, varur alla de synliga tingen ha uppstått.

Anaximenes från Miletos (omkr. 588

— 524 f. Kr.), grek. filosof, ansåg alltings urämne vara luften, vilken han tänkte sig besjälad.

Ancher [ang'ker], Michael (1849—1927), dansk målare, realistisk skildrare av den danska kustbefolkningen o. dess liv (Skagen). — A:s hustru Anna A., f. Bröndum (1859—1935) är känd för sina porträtt samt interiörbilder från Skagen.

Anclr io sono pittore [angki'å så'nå pitå're], it., täven jag är målaret, ett yttrande, som lär ha föllits av Correggio, då han såg Kafaels »Den heliga Cecilia».

Anchite'rium, ett släkte utdöda hästartade däggdjur.

Anchorage [a:n'nk'o're'dij], stad i Alaska, För. Stat. 3,500 inv. (1940). Utbyggdes 1940 till baspunkt för armén.

Anchusa, örtsläkte (fam. *Borraginaceae*). A. *officinalis*, oxunga, är en strävårig, hög-vuxen ört med violetta el. mörkblå blommor. Anciennite't (fr. *ancienue*U), åldersrätt, företrädesrätt på grund av tjänstear.

Anoien régime [a'siån'aresjim'm], fr., »det gamla regeringsättet», benämning på tiden före franska revolutionen 1789.

Anckarhielm, Märten, d. 1657 (egentl. Thijssen, adlad Anckarhielm), sv. amiral av höll. börd. 1644 befälh. för den höll. flotta, som understödde Sverige i kriget mot Danmark.

Anckarström, Jakob Johan (1762—92), Gustav III:s mördare. Tog 1783 avsked ur militärtjänsten, delade den efter 1789 inom adeln stigande oviljan mot konungen o. beslöt röja denne ur vägen. I mordplanen invigdes K. Horn o. A. h. Ribbing m. fl. Vid operamaskeraden 16 mars 1792 avlossade A. mot konungen det dödande skottet. Han greps följande dag o. avrättades 27 april.

Anckarsvärd, svensk adlig ätt, inkom från Frankrike under drottning Kristina, hette urspr. Couchois, sedermera Cosswa. Michael Cosswa adlades med namnet A. 1772 (se nedan). Den nu levande ätten härstammar från en annan, 1787 adlad grev.

1. Anckarsvärd, Michael (Cosswa) (1742—1838), greve, militär, ämbetsman o. politiker. Förde 1788 befäl över arméns flotta, deltog i Anjalaförbundet, fängslades men fick nåd o. utmärkte sig vid sjötåget 1790. Landshövdning i Kalmar 1790—1810; greve 1809. A. var invigd i förberedelserna till revolutionen 1809 o. fungerade s. å. som lantmarskalk.

2. Anckarsvärd, Carl Henrit (r782—1865), son till M. A., greve, militär, politiker. A., som 1808 tillhörde vä.

strå armén, samarbetade intimt med G. Adlersparre vid planerandet av 1809 års statsvälvning. Demonstrerade 1813 mot Karl Johans ryska politik o. befalldes taga avsked. Mest känd som oppositionsman på riddarhuset från 1817 under en lång följd av riksdagar; lysande talare, inflytelserik o. fruktad av regeringen. Vid 1840 års stormiga riksdag stod A. i medelpunkten, särsk. genom sin strid för en representationsreform.

Anoona [-kå-]. 1. Provins i mell. Italien, vid Adriatiska havet. 1,938 kvkm, 372,000 inv. (1936) — 2. Huvudstad i A. 1. 90,000 inv. (1936). Befäst. En av Italiens bästa hamnar. Triumfbåge fr. 115 e.Kr.

Ancylus *fluvia'tilis*, liten sötvattenssnäcka (lungsnäcka) med skålförmigt skal.

Ancylussjön, den sötvattenssjö, som under postglaciärtidens äldre skede (ancylus-

tiden) intog det Baltiska bäckenet. Avloppet gick till en början över pasströsklar i Närke men flyttades genom den olidförmiga landhöjningen till Öresund o. Bälten. Gränsen för A:s största utbredning kallas ancylusgränsen. I A. avlagrad lera kallas ancyluslera. I hithörande grusavlagringar påträffas sötvattenssnäcken *Ancylus fluvia'tilis*, varav namnet.

And, namn på arter av andsläktet.

And, Andreas Andreae, d. 1317, domprost i Uppsala från 1278, riksråd. A. lade genom en donation till Uppsala domkyrka grunden till katedralskolan, i viss mån äv. till universitetet.

Andalu'sien, sp. *Andalucia*, landskap i sydligaste Spanien, omfattande prov. Almeria, Granada, Malaga, Jaén, Córdoba, Sevilla, Cádiz o. Huelva. 87,274 kvkm, 5,5 mill. inv. (1945). Fruktbart; vete, majs, vin, sydfruktar, olja. Ädel hästras. — A. var fordom romerska prov. Baetica, vilken under folkvandringen intogs av vandalerna (varav namnet Vandalitia = Andalusien), sedermera av västgöterna. 717—1492 behärskades A. helt el. delvis av morerna, som efterlämnat storartade minnesmärken (Alhambra).

Andalus'it, mineral i form av grågröna rombiska prismor; består av aluminiumsilikat, Al₂SiO₅. Förekommer i gnejs o. ler- el. glimmer-skiffer. Brytes numera i Boliden som råvara för aluminium. Jfr Trimorf.

Andamanerna, ögrupp (200 öar) i Bengalska viken. 5,853 kvkm, 22,000 inv. (1941). Huvudstad: Port Blair.

Andante, it., »gående lugnt», långsamt musiktempo. — *Andanti'no* betecknar både ett långsammare o. ett livligare tempo än andante.

Ande. *Bibi. o. teol.* Gudomlig uppbarbelseform, livgivande kraft. Andens symboler äro vinden, duvan o. elden (App. 2). Pingsten är andens högtid. Treninghetsläran insätter »den helige Ande» som tredje personen i gudomen.

— *Filos.* Vanl. = själ, i möts. till materia. Skiljes själ o. ande, betecknar vanl. ande den högre själsliga verksamheten: förstånd, förnuft.

Andelsföretag, andelsförening, ekonomiskt företag med ett större antal delägare, vilka samtidigt stå i förbindelse med företaget ss. avnämare av dess produkter (konsumtionsföreningar), leverantörer av råvaror åt dess produktion (t. ex. andelsmejerier) el. ss. anställda. Delägarna erhålla utdelning i förhållande till sina kapitalandelar el. sin delaktighet i företagets verksamhet.

Anden, Eva, f. M4 1886, advokat, första kvinnliga led. (sed. 1918) av Sveriges advokatsamfund, medl. av samfundet De nio sed. 1940.

Anderberg, Axel (1860—1937), arkitekt. Bl. hans arb. märkas *Operan* (1889—98) i Sthlm, *Naturhistoriska riksmuseet* (19:5) vid Frescati o. *Observatoriet i Saltsjöbaden* (1931).

Anderberg, Rudolf, f. 8/x 1892, psykolog o. pedagog, prof. i pedagogik i Uppsala sed. 1931. Har utg. arb. om moderna pedagogiska riktningar, intelligensundersökningarnas problem o. i tillämpad psykologi (rekryteringsmetoder vid Statens järnvägar, flottan m. m.).

An'dermatt, by i s. Schweiz, kant. Uri. Vintersportort.

Anderna, sp. Cordilleras de los Andes, väldiga bergskedjor utmed Sydamerikas v. kust. 7,200 km. Rika på vulkaner o. sjöar. Högsta toppar: Aconcagua (7,021 m), Sorata (6,617 ni), Chimborazo (6,310 m) o. Cotopaxi (5,943 m). Guld, silver o. koppar.

An'dernach, stad vid Kheu i v. Tyskland. 33,000 inv. (1933). Historiska byggnader.

An'ders, W J a d y s l a w, f. 1892, polsk general. Tillfångatogs av ryssarna 1939 men frigavs 1941 i samb. med Sikorskis överenskomst med Stalin o. påbörjade uppsättandet av en polsk armé i Kysland. 1942 lämnade A. Ryssland med ca 60,000 man. Kämpade framgångsrikt som arniekärchef i Italien 1944. A. har efter krigets slut kvarstannat i England.

Andersen, Hans Christian (1805—75), dansk författare, världsbekant genom sina *Eventyr* och *Historier* (1835—72, Andersens sagor), vilka utgör de främsta, som skrivits inom denna litteraturgenren o. vida överglänsa hans övriga författarskap (dikter, romaner, minnen, dramatiska försök). Under red. av dr H. Topsoe-Jensen utger Det Dansk Sprog- og Litteraturselskab sed. 1943 en ny uppl. i 7 bd av *As Romaner* och *Rejseklidringer*.

Andersen, Ingeborg, f. M 1887, dansk förläggare, chef för Gyldendalske boghandel, Nordisk forlag sedan 1936. Intar en ledande ställning inom danskt förlagsväsende.

Andersen, Hans Niels (1852—1937), dansk affärsmän, etatsråd med (från 1919) titeln excellens. A. grundade o. ledde från 1897 *Det östasiatiska Kompagni*.

Andersen, Vilhelm, f. 1864, dansk litteraturhistoriker, Prof. i Köpenhamn 1908. Huvudarb.: *Tider och Typer af dansk Aands Historie* (1907—21), *Horats*, I—III (1939—42), ett verk om Horatius' inverkan på världslitteraturen fram till våra dagar. Uppskattad föredragshållare o. uppläsare (särsk. av Holberg). Fil. bed. dr vid Göteborgs högskola 1940.

Andersen, A l s i n g, f. 1893, dansk politiker, socialdemokrat. Folketingsman 1929, försvarsmän i Staunings reg. 1935—juli 1940, finansmän, juli—nov. 1942.

Andersen-Nexö, Martin, f. 1869, dansk författare, känd genom proletärromanerna *Pelle Erobreren*, hans huvudverk (1906—10; sv. övers. 1921 ff.), o. *Bitte Mennekebarn* (1917—21; sv. övers. 1926; äv. filmatiserad) samt skildringar från Bornholm o. kommunistiskt färgade reseberättelser från Sovjetryssland. 1944 utgavs de föregående samt *Minnen* o. novellsaml. *De tomma platsernas passagerare* i sv. uppl.

Anderslöv, kommun i s. Skåne, Malmöh. l.; Svedala landsf. distr., Oxie o. Skytts doms. 1943 inv. (1947), därav i Anderslövs v s municipalsamhälle 809.

Andersmäss(an) el. A n d r e a s d a g e n, till 1772 helgdag (apostladag) inom protestantiska kyrkan; firas fortf. inom rom.-kat. kyrkan till alla apostlars minne den 30 nov. Var i Sverige förr skörefest.

Anderson [aenn'd's^on], Sherwood (1876—1941), amerik. författare. Har realistiskt o. ofta självbiografiskt, med stark betoning av driftlivets betydelse, skildrat amerik. stadsliv, bl. a. i romanen *Dark laughter* (1925; Mörkt skratt, 1928).

Anderson [a5nn'd's^on], sir J o h n, f. 1882, eng. konservativ politiker, 1922—31 underratssekr. i inrikesministeriet, 1932—37 guvernör över Bengalen, sept. 1939 inrikesminister i Chamberlains ombildade ministär o. maj—okt.

194° • Churchills, då A. blev medlem av krigskabinetet o. efterträdde Chamberlain som Lord President of the Council; sept. 1943—juli 1945 finansminister.

Anderson [semm'd's^on], Maxwell, f. 1888, amerik. dramatiker. A. slog igenom med *What price glory?* (1924; Arans fält, uppf. i Sthlm 1929), en realistisk skildring från Första världskriget. Senare verk äro *Saturday's children* (1927; Såna barn, uppförd i Sthlm 1929), *Elisabeth the queen* (1930), *Mary of Scotland* (1933), *The wingless victory* (1936; Den obevindade segern, uppf. i Sthlm 1944), *Key Largo* (1939; Morgondagens män, 1940), *The eye of St. Mark* (Vi ha vår frihet, 1943) o. *Joan of Lorraine* (1946; Flickan från Lothringen, 1948).

Anderson [ffinn'd's^on], Maria o., f. 1903, amerik. sångerska av negerbörd, internationellt ryktbar särskilt genom sitt föredrag av *negro spirituals*.

Anderson [snn'd's^on], Carl David, f. 1905, amerik. fysiker av svensk börd, erhöll 1936 hälften av nobelpriset i fysik för upptäckten av positronen i samband med forskning rörande den kosmiska strålningen.

Anderson, A m o s, f. 1878, finl. politiker o. affärsmän, riksdagsman 1922—27 (svenska folkpartiet), 1921 verkst. dir. i Hufvudstadsbladet, 1938—45 dess huvudred. A. är känd konst- o. kulturמעnen, har bl. a. utgivit praktverket *Medeltida kyrkokonst i Finland* (1926).

Anderson, Ivar, f. 23/1 1891, tidningsman o. politiker (höger), huvudred. för Östgöta Correspondenten 1917, för Östergötlands Dagblad 1930, för Svenska Dagbl. från * 1940 (samtidigt dess verkst. dir.). Led. av AK. 1924—40 o. från IQ35 jämte M. Skoglund ledare för dess högergrupp. Led. av FK 1940. Publicistklubbens ordf.

1944—48.

Anders Persson från Rankhyttan, d. 1534, bergsman, hjälpte Gustav Vasa undkomma under hans vandring i Dalarna; ställde sig under klockupprortet på de missnöjdas sida, varför han avrättades.

Andersson, Nils (1817—65), målare. Utförde landskap med djur el. genrestaffage, ex. *Oxdrift från Småland*, *Sorundabönder på väg till Stockholm* (Nat. mus.).

Andersson, Nils Johan (1821—80), botanist, lektor i Sthlm, intendent o. prof. vid Naturhist. riksmus. Botaniska arb. o. läroböcker. Genom att rikt illustrera sina läroböcker införde A. en åskådligare undervisning.

Andersson, Charles John (1828—67), upptäcktsresande, främst. afrikaforskare. A. skildrade sina färder i *Lake Ngami* (1855; sv. övers. 1856) o. *The Okavango river* (1861; sv. övers. s.ä.).

Andersson, Ola (i Nordanå), senare i Malmö (1837—1919), politiker. Led. av AK 1871—84 (lantmannapartiet). Grundade 1868 folkhögskolan Hvilan.

Andersson, Hans (i Nöbbelöv, senare i Skivarv) (1848—1919), politiker. Som ledamot av AK 1882—1918 var han tidvis ledare för kammarens högerparti. Hans främsta insatser gällde rösträtts- o. försvarsfrågorna.

Andersson, Richard (1851—1918), pianist o. musiklärare. Grund. 1885 en musikskola i Sthlm.

Andersson, Akse l (1851—i9²³)> bibliograf, språk- o. personhistoriker. Överbibliotekarie vid Uppsala universitetsbibli. 1911—18.

Andersson, Nils (1864—1921), borgmästare i Lund, folkmuskifikator o. upptecknare av folkvisor; var en av initiativtagarna till Svenska folkmusikkommisionen.

Andersson, Carl Filip Gunnar (1865—1928), botanist, geograf, blev 1909 prof. i ekonomisk geografi vid Handelshögskolan i Sthlm. Bl. arb.: *Australien, natur o. kultur, Vårt dagliga bröd, Kraft och kultur* m. fl.

Andersson, Johan Gunnar, f. 3/7 1874, geolog o. arkeolog. Chef för Sveriges geologiska undersökning 1906—16.

1914—25 gruvexpert hos kines, regeringen. Prof. vid Stockholms högskola 1925, förest. för Statens ostasiatiska arkeologiska samlingar 1926—39. A. har förutom vetenskapl. arb. utg. kinaskildringar. *Researches into the prehistory of the chinese* (1943), resultatet av utgrävningar i Kina samt *Antarctic* (1944), forskningsfartyget *Antarctics* historia.

Andersson, Oskar (1877—1906), skämttecknare, medarb. i *Söndagsnisse* (under märket O. A.). I saml. *Mannen som gör vad som faller honom in* (1907) har han givit prov på en egenartad komisk fantasi. Monografi av G. Jungmarker 1946.

Andersson, Axel, f. 23/3 1879, frikyrkoman, en av de ledande inom Sv. missionsförbundet, 1930—44 dess missionsföreståndare.

Andersson, Gustaf, i Rasjön, f. 18/12 1884, politiker. 1921—44 led. av AK o. 1935—44 folkpartiets ordf. i riksdagen. Kommunikationsminister i P. A. Hanssons samlingsregering dec. 1939—okt. 1944, därefter landshövding i Kopparbergs l.

Andersson, Dan (1888—1920), författare, en av förgrundsförarna inom den sv. proletärdiktningeu. Bl. diktsamlingar *Svarta ballader* (1917), bl. berättelser *De tre hemlösa* (1918) o. *David Ramms arv* (1919). 1942 utgavs *Tryckt och ottryckt*, dikter, noveller o. romanfragment.

Andersson, Ingvar, f. 19/3 1890, historiker, docent i Lund 1928, anst. i Radiotjänst 1939—46. Har särsk. behandlat svensk medeltid samt Vasatiden. Bl. arb. *Erik XIV* (1935), *Sveriges historia* (1943) o. *Skånes historia* (del I; 1947). Red. för Nordisk tidskrift sed. 1947.

Andersson, Arne, f. 27/in 1917> idrottsman, en av världens bästa löpare på medeldistans. Till yrket folkskollärare. A. satte 1944 nya världsrekord på 1 eng. mil (4.01/), 3/4 eng. mil (2.56/1) samt svensk rekord på 1,000 m (2.21,9). Förlorade 1946 sitt amatörskap.

Anderssonska fonden, egentligen Stiftelsen Therese och Johan Anderssons minne, fond för främjande av medicinsk forskning. Donerades 1922 av musikern Knut Andersson (1868—1938) till minne av dennes föräldrar. Kapital 747 mill. kr. (1947).

Anders Sunesön, d. 1228, dansk storman av Hvideätten, Knut VI:s kansler, biskop i Lund 1201—23.

Anderstorp, kommun i v. Småland, Jönk. l.; Gislaveds landsf. distr., Östbo o. Västbo doms. 4,272 inv. (1947), därav i A. kyrkobokf. distr. 2,656 o. i Gyllenfors kyrkobokf. distr. 1,616, varav i Gyllenfors municipalsamhälle 1,569.

Andesi'n, fältspatmineral, till sammansättningen stående mellan oligoklas o. labrador.

Andesi't, yngre, vanl. porfyrisk vulkanisk bergart, motsvarande porfyriterna bland de äldre, o. med kalknatronfältspat jämte ett el.

flera av mineralen pyroxen, hornblände o. biotit ss. väsentliga beståndsdelar.

Andfåglar, ordning (*Lamelirosvres*) o. familj (*AnaWdae*) av simfåglar, med omkr. 200 arter, spridda över hela jorden. Näbben utom i spetsen, »näbbnageln», klädd med mjuk hud, med tvärställda hornlameller på kanterna. Fullständig simhud mellan framtärna. Vingar medellånga, spetsiga. Till andfågarna höra skrakar, dykänder, egentliga änder, svanar o. gäss.

Andisjan', stad i TJsbeckiska sovjetrepubl., SSSR, vid fl. Kara-Darja. 84,000 inv. (1939).

Andliga förbehållet, det i freden i Augsburg 1555 intagna villkoret, att varje andlig, som övergick till protestantismen, skulle förlora sitt ämbete o. därmed förenade inkomster.

Andmat, arter av örtsläktet *Lenma*.

Andning el. *respiration*, det av livsprocesserna betingade gasutbytet mellan en levande organism o. omgivande medium, består i ett upptagande av syre o. ett avgivande av kolsyra. Hos de högre djuren ombesörjs es gasutbytet med omgivningen av särskilda andningsorgan (lungor, gälar) o. betecknas som yttre andning. Från (o. till) andningsorganen transporteras gaserna med blodet till (o. från) kroppens alla celler; gasutbytet mellan dessa o. blodet betecknas som inre andning. — Hos växterna upptages syret genom klyvöppningar o. barkporer från luften o. transporteras vidare genom intercellulargångarna. Som andningsmaterial tjänstgör huvudsakl. energirika kolhydrat, vilka sönderspjälkas, varefter delprodukterna syrsätas. Genom processen bildas kolsyra o. vatten o. frigöres energi, vilken i huvudsak omsattes i växtens livsvittringar.

Andningscentrum, område i förlängda märgen, som reglerar andningen.

Andningslud, ett vid auskultation hörbart ljud, som vid in- o. utandning uppkommer i luft-rören o. lungorna o. varigenom läkaren kan bestämma närvaron, graden o. utbredningen av en sjuklig process i lungan o. luftrören.

Andningsrot, beteckning för lodrätt ur underlaget uppväxande rotgrenar, vilka förekomma hos många växter på vattensjuk, syrefattig mark (särsk. hos mangrove-träd i tropikerna) o. underlätta åtkomsten av syre.

Andorra, republik i ö. Pyrenéerna. 452 kvkm, 6,000 inv. (1939). Befolkningen talar katalanska o. lever av åkerbruk, boskapsskötsel o. smuggling. A. står under Frankrikes o. spanska biskopens av Urgel överhöghet. Verkst. makten utövas av en förste syndikus. Huvudort: Andorra la Vieja. A. ockuperades av fransmännen nov. 1944.

Andrae, Tor (1885—1947), teolog o. religionshistoriker, prof. vid Sthlms högskola 1927—29, i Uppsala 1929—36, eklelesiastikmin. i Pehrsson-Bramstorps ministär 1936, biskop i Linköpings stift från 1936, framstående islantorskare, bl. a. *Die Person Muhammeds* (1918), *Muhammed, hans liv och hans tro* (1930), religionspsykolog. Har också utg. biografien *Nathan Söderblom* (1931). 1932 blev A. ledamot av Sv. akademien.

Andra kammaren, benämning på den ena av folkrepresentationens (riksdagens) avdelningar i Sverige o. Nederländerna.

Andrarum, kommun i ö. Skåne, Kristianst. l. (past.adr. Lövestad); Brösarp landsf. distr., Gårds o. Albo doms. 841 inv. (1947).

Andrassy rann'drasjl, Gyula (Julius) (1823—90)> greve, ungersk statsman, blev 1867 ungersk ministerpresident o. var 1871—79 Öster-

rike-Ungerns utrikesminister; arbetade på samförstånd med Tyskland o. utvecklade 1878 Bosniens o. Herzegovinas ockupation. Hans son G y u l a A. (1860—1929), greve, var 1893—94 samt 1906—10 minister i Wekerles kabinet o. deltog 1910 i bildandet av det »nationella arbetspartiet». I okt. 1918 blev A. den siste österrik-ung. utrikesministern o. strävde förgäves efter uppnående av en förmånlig separاتفred för dubbelmonarkien. Legitimist. Äv. politisk författare; utgav bl. a. ett större arbete om Första världskrigets förhistoria.

Andra världskriget, se artikeln Världskrig 2. **Andreasdagen**, dets. som Andersmäss(an).

Andree, R i c h a r d (1835—1912), tysk geograf o. etnograf, mest känd som utgivare av *Andrees Allgemeiner Handatlas* (1881; med ett flertal senare uppl.), en även i Sverige mycket använd kartbok.

Andrée, Salomon August (1854—97), född i Gränna, ingenjör, ballongfarare, startade tills. m. K. Franckel o. N. Strindberg u/7 1897 en expedition från Spetsbergen för att i ballong (Ornen) nå Nordpolen. Utom ett brev, dat. 13 juli s. å., hördes intet vidare från dem, tills ett norskt fartyg i aug. 1930 påträffade deras sista lägerplats på Vitön, n.ö. om Spetsbergen. Enl. det där funna materialet hade Ornen på grund av nedisning måst nödlända på drivisen $4\frac{1}{7}$ på $82^{\circ} 56'$ n. br. $29^{\circ} 52'$ ö. I. Expeditionen tog sig sedan till fots fram till Vitön, som nåddes $\frac{2}{10}$. Medlemmarnas kvarlevor hemfördes till Sthlm $6\frac{10}{10}$ 1930 med Svensksund, samma fartyg, som A. använt på väg till Spetsbergen. Expeditionen har av Svenska sällskapet för antropologi och geografi skildrats i *Med Ornen till polen* (1930, tolv övers.), där det efter 33 år framkallade fotografiska materialet tilldrar sig ett särskilt intresse. Andréemuseet i Gränna bevarar fynden från Vitön.

Andrej'ev, Leonid Nikolajevitj (1871—1919), rysk författare, skildrade realistiskt livets faser o. människornas lidanden. Bl. till sv. övers., arbeten: *Röda skratet* (1906), *En berättelse om sju hängda* (1908) samt skådespelen *Professor Storityns o. Han som är örfarlarna* (uppf. i Sthlm resp. 1921 o. 1926).

Andrén, Viktor (V icke) (1856—1930), målare, illustratör. Teckningar i skämtpressen o. böcker. Takmålningar i bl. a. Operahusets salong o. kafé. Bellmansångare.

Andrén, Georg, f. $\frac{12}{12}$ 1890, statsvetenskapsman o. politiker. Prof. i Göteborg sed. 1929; led. av AK 1925—27, av FK sed. 1938 (hoger). Ecklesiastikminister i P. A. Hanssons samlingsregering 1944—45. Ordf. i 1945 års univ.beredning. Bl. arb. *Federalismen i den tyska riksanslutningen 1871—1914* (1920), *Parlamentarism och partier i England 1846—52* (1929) o. *Tvåkamarsystemets tillkomst o. utveckling* (1937).

Andrews [amn'dros], Thomas (1813—85), irl. fysiker, utförde grundläggande arbeten rörande temperaturrens o. tryckets inflytande på övergången mellan vätske- o. gasform. Införde därvid 1869 den för en klar uppfattning av det kritiska tillståndet så viktiga grafiska metoden med isotermer, Andrews' diagram.

Andrews [aenn'dros], Frank Maxwell (1884—1943), amerik. general. A. skapade För. Stat:s flygvapen o. var 1942—43 chef för de amerik. flygstridskrafterna i Främre Orienten.

Andrews [fenn'dros], Roy Chapman (1884—1944), amerik. zoolog o. forskningsresande, deltog 1908—13 i expeditioner till Alaska, Borneo, Celebes o. Korea samt ledde 1916—30 flera stora vetenskapliga expeditioner i Kina (Mongoliet o. Centralasien), med viktiga zoologiska o. arkeologiska nyupptäckter (sammanfattning i *The new conquest of Central Asia*, 1932). Chef för American Museum of Natural History från 1934. Erhöll 1937 Vegamedaljen.

Andri'a, stad i s.ö. Italien, prov. Bari delle Puglie (Apulien), 56,000 inv. (1936). Handel med mandel, olivolja, majolikavaror.

Andrias Scheuch'zeri, ryktbart fossil från miocenperioden i Baden. Det beskrevs 1726 av J. Scheuchzer ss. resterna av en människa, som drunknat vid syndafloden, men härrör från en jättesalamander, besläktad med den nu levande japanska. 120 cm lån*.

And'rimmer, i nord. myt. den kock, som varje dag till einherjarna i Valhall kokade galten Särimmer i kitteln Eldrimmer.

Androc'lus, rom. slav, om vilken berättas, att han i öknen drog ut en tagg ur foten på ett lejon, vilket sedan av tacksamhet ej sönderstlet honom på arenan i Rom.

Androg'y'n (av grek. *ane'r*, man, o. *gyne'*, kvinna), individ med både manliga o. kvinnliga könsorgan. Jfr Hermafrodit.

Andro'make, i grek. sagor Hektors maka. Andro'meda. 1. I grek. sagor dotter till konung Kefeus av Etiopien, fängslades vid en klipps ss. försöningsoffer åt ett odjur, som hotade ödelägga landet. Hon befriades av Perseus. — 2. Stjärnbild på n. stjärnhimlen. I dess närhet den för blotta ögat synliga, sedan medeltiden observerade Andromeda nebula s n.

Andro'meda, växtsläkte (fam. *Ericaceae*). Dvärgbuskar med hårda, övervintrande blad o. klocklika blommor. *A. polifo'lia*, rosling, har ljusröda blommor o. blomskaft. Vanlig på mossar.

Andropog'on, grässläkte, över 200 huvudsakl. tropiska arter. Högvuena (intill 5 m) bredbladiga gräs, med tvåkönade el. därtill äv. hanliga småax. *A. sorghum*, viktigt spannmålsgräs med många former; en av dessa är durra (Afrika, Medelhavsområdet).

And'ros. I. Nordligaste ön bland Kykladerna, Egeiska havet, 405 kvkm, 17,000 inv. Vin, sydfrukter. — 2. Huvudort på A. I. Ca 2,000 inv. — 3. Den största bl. Bahamaöarna.

Androsteron [—rån], ur urin isolerat hormon, som verkar stimulerande på de manliga könsfunktionerna.

Andsläktet, *A'nas*, tillhör familjen andfåglar o. representeras i Sverige av skedanden, gräsanden, snatteranden, stjärtanden, krickan, artan o. blåsanden. Vingspeglar metallglänsande, tarsen nästan trind, baktån utan hudflik, näbbnagel, liten. Oftast sötvattensfåglar.

Andujar [and'o'char], stad i s. Spanien, prov. Jaén, vid Guadalquivir. 25,000 inv. (1940). Tillv. av alcazaraz.

Andvare, i nord. myt. en dvärg, som i gäddskpnad infångades av Loke o. med allt sitt guld måste lösa sig fri.

Ane den gamle, dens. som Aun. Aneboda, kommun i mell. Småland, Kronob. l. (past.adr. Ugglehult); Norrvindinge landsf.distr., Mell. Värends doms. 1,636 inv. (1947). I kommunen finnes en fiskeriförsöksstation med fiskeriskola o. sötvattensbiologisk anstalt.

Aneby, municipalsamhälle i n. Småland, Bre-

destads o. Bälaryds kommuner, Jönk. l. 1,096 inv. (1947).

Anekdot [-dät] (av grek. nek. *an* o. *ek'dotos*, utgIVEN), i äldre tid skrft, som för första gången utgavs i tryck. Numera kort, skämtsam berättelse.

Anemi (av grek.), blodbrist. — An'e m i s k, blodfattig. Jfr Blodbrist.

Anemofi'l (av grek. *a'nemos*, vind, o. *j'i'los*, vän) säges växt vara, som är tillpassad för en pollination (frömjölsöverföring) med vindens tillhjälp. Ex.: barrträd.

Anemome'ter (av erek. *a'nemos*, vind, o. *me'tron*, mått), instrument för mätning av vindhastighet, vanl. bestående av ett med räkneverk förbundet skovelhjul. (Se bild.)

Anemo'ne, växtsläkte (fam. *Ranunculaceae*). Fleråriga örter med rotstock o. ofta tredelade, rikt flikade blad samt livligt färgade blommor.

A *hepa'tica*, blåsippan. A *nemo-ro'sa*, vitsippa, A. *ranunculoi'des*, gulsippa. Den vitblommiga, på Öland o. Gotland vildväxande A. *silves'tris*, tovsippa, Bamt främst den från Orienten härstammande A. *corona'ria*, trädgårdsanemon, äro omtyckta prydnadsväxter.

Anepu, grek. A n u' b i s el. H e r m a n u' b i s, egypt. gud, gravarnas väktare; framställes som människa med schakalhuvud. (Se bild.)

Anero'd, baiometer med lufttom metall dosa, vars formförändring vid växlande lufttryck genom en starkt förstörande visareutväxling angiver barometerståndet efter en graderad skala. (Se bild.)

Anestesi' (av grek. nek. *an* o. *aista'nestai*, förnimma), upphävd känsel förnimmelser. Förekommer mer el. mindre utbredd ss. symtom vid vissa nervsjukdomar, varvid rubbningen kan vara begränsad till ett visst känselsinne, t. ex. beröringssinnet, el. gälla samtliga känselsinnet. Framkallas lokalt el. allmänt (narkos) vid kirurgiska ingrepp genom bedövningsmedel, a n e s t e t i k a (jfr Bedövning).

Anestesi'n, etylestern av para-aminobensoesyra. Lokalt bedövningsmedel.

Anet [anä], Cl au de (1868—1931), fransk författare, har skrivit landsbygdsromaner, rese-skildringar samt studier från revolutionens Ryssland; bl. a. romanen *Ariane, jeune fille russe* (1920, sv. övers. 1921).

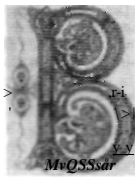
Anethum, örtsläkte (fam. *Umbelliferae*), 2 arter. A. *grave'olens*, dill.

Aneurin, tia m' n el. vitam'i D B] förekommer i sädeskornens skal, vetegroddar o. jäst. Saknas aneurin i födan, uppstår bristsjukdomen beri-beri (jfr d. o. samt C. Eijkman). Den kemiska sammansättningen är mycket komplicerad men numera klarlagd. Aneurinets betydelse för organismen beror därpå, att dess pyrofosforsyra ingår som beståndsdel (coenzym) i karboxylas, som ingriper i kroppens kolhydratomsättning.

Aneurysm' (av grek.), abnorm utvidgning på en pulsåder som följd av sjukdom i kärilväggen (spontant el. äkta aneurysm) el. av ett yttre våld, som skadat kärilväggen (traumatiskt el. falskt aneurysm).

Anfallsvinkel, *llygv.*, vinkeln mellan kordan i en flygplansvinge o. den infallande luftströmmens riktning.

Anfang, ty., början. 1. *Byggnk.* Det parti av en bäge, där denna ligger an mot underlaget, den s. k. dynan. — 2. *Boktr.* An f a n g s b o k s t a v, en större, stundom ornamentalt utbildad, stor bokstav (majuskel) vid början av tryckt el. präntad text. (Se bild.)

Anföringstecken el. c i t a t i o n s t e c k e a (" »), skrivtecken, som sätts omkring en sats för att utmärka ordagrant återgivande el. omkring ett ord för att betona en skiftning i betydelsen. Ex.: Hans sätt att »citera» = hans sätt att försvanka.

Angå, kommun på mell. Gotland, Gotl. l. (past.adr. Kräklingbo); Roma landsf.distr., Gotlands doms. 224 inv. (1947). Välbevarad romansk absidkyrka från 1200-talets början.

Angantyr, i nord. myt. 1. Bärsärk, en av Arngrim 12 söner, bekant för sin holmgång med Hjalmar den hugstore. — 2. *Sv. konung* av Ynglingaätten, enl. Snorre kallad Egil o. högsatt i Uppsala. — 3. Jarl på Orkneyöarna enl. Fritjofs saga.

Angara', biflod till Jenisej i Sibirien, kommer från Bajkalsjön. 2,120 km.

Anga'nerätt (av grek. *angare'vein*, tvinga till fartygstjänst; urspr. pers.), i folkrätten benämning på krigförande makts anspråk att taga i beslag i densammans hamnar befintliga främmande fartyg o. använda dem (särsk. för transportändamål).

Ångarn, kommun i s. Uppland, Sthlms l. (past.adr. Brotty); Vallentuna landsf.distr., Sthlms l:s v. doms. 258 inv. (1947).

Ångel, dets. som Ängeln.

Ångelfiske (av ty. *Ängel* el. eng. *angle*, metkrok), fiske vintertid på isen med s. k. ångeldon. *Angelica*, örtsläkte (fam. *Umbelliferae*), 50 arter på n. halvklotet o. Nya Zeeland. Storvuxna, stundom mer än manshöga med 2 el. 3 ggr pardelade blad. A. *archange'lica*, kvanne, allmän i fjälltrakterna, lämnar angelikarot, vilken tidigare brukats som läkemedel o. äv. användes vid framställning av munklikör. Stjälken ätes.

Fra Angelico [ands'e'likä], »den ängalika munkens», egentligen Fra Giovanni Angelico da Fiesole (1387—1455), ital. målare. Som munk i San Marcoklostret i Florens

ägnade han kyrkan hela sin konst. I detta kloster (*Bebådelsen*, se bild) samt i Rom o. Orvieto finnas väggfresker med enkel formgivning, medan hans stafflitavlor utmärkas av detaljrikedom, färgskönhet o. naivt behag. Ingen konstnär har tolkat paradiset's fröjder med innerligare fromhet än A. Monogor. av E. Schneider (1933).

Angell [e'n'ds'5'l], sir Norman, f. 1874, eng. journalist o. politiker, som gjort sig bekant som ivrig pacifist, bl. a. genom det 1935 till sv. övers., verket *Peace to peace* (Vägen till

fred). A., som aktivt deltagit i eng. politik som arbetarpartiets repr. i underhuset 1929—31, erhö 1933 Nobels fredspris. Hette egentl. R.N.A.Lane. (Sebild.)

Ängeln el. Ängel, halvö i n.v. Tyskland, på ö. kusten av prov. Schleswig-Holstein. 800 kvkm, 55,000 inv. Bekant för sin boskap, ängerboskap (sed.o.).

Ängelsach'ser el. änglosach'ser kallas det folk i England, som uppkom av flera stammar vid den germanska invandringen från mitten av 400-t. Märkligast äro änglerna, som slutl. gävo namn åt England, enl. traditionen komma från halvön Ängeln. Numera sammantattade benämning på ängelsmän o. nordamerikanare. Jfr Ängler.

Ängelstads, kommun i s.ö. Småland, Kronob. l.; Lidhults landsf.distr., Sunnerbo doms. 1,103 inv. (1947).

Ängelus, katolsk bön, benämnd efter begynnelseorden *Ängelus Domini nuntiavit Mariae* (Herrens ängel bringade Maria ett budskap); äv. klockringning, som manar till denna bön.

Ängelus Sile'sius, egentl. Johannes Scheffler (1624—77), tysk mystiker o. psalmdiktare, urspr. protestant o. läkare, senare katolsk präst i Schlesien under namnet A. Hans mest bekanta verk är sentenssamlingen *Cherubimischer Wandersmann*. A. är förf. till ps. 296 o. 346 i Sv. psalmb.

Ängershestra, kommun i n. Småland, Jönk. l.; Mo landsf.distr., Tveta, Vista o. Mo doms. 407 inv. (1947).

Ängered, kommun i v. Västergötland, Älvsb. l. (past.adr. Olofstorp); Yättle landsf.distr., Vättle, Ale o. Kullings doms. 1,844 inv. (1947).

Ängered-Strandberg, Hilma (1855—1927), författarinna, känd genom sina amerikaskildringar [*Den nya världen* o. *På prärien*, 1898, *Från det nya och gamla landet*, 1899, *Hemma*, 1912].

Ängers [a'ssje'], huvudstad i dep. Maine-et-Loire, fordom i Anjou, v. Frankrike, vid Maine. 94,000 inv. (1946). Unggotisk katedral, märkligt slott fr. 1200-t. Livlig industri o. handel. Skifferbrott (Trelazé).

Ängi'na pec'toris, ett sjukdomssymtom, som består i anfallsvis uppträdande, ytterst häftiga, mot vänster axel o. arm utsträlade smärtor i hjärt- o. bröstbenstrakten, förbundna med höggradig (döds-)ängest. Oftast tecken på äderförkalkning i hjärtats kransartärer.

Ängi'na tonsilla'ris, lat., Halsfluss.

Ängiom f-ä'm], kärlsvulst; kan utgå från blodkärl (h e m a n g i o m) el. lymfkärl (l y m f a n g i o m). Till hemangiomen höra s. k. födelseeldmärken.

Ängiosper'mae, a n g i o s p e r m e r, gömfröiga växter, den största avdelningen av fanerogamerna, kännetecknad därav, att fruktbladen äro sammanvuxna till pistiller, i vilka fröämnen sitta dolda.

Ängko'r, dets. som Ongkor.

Ängler, namn på ett forngermanskt folk, av vilka största delen bodde i n.v. Tyskland. På 400-t. erövrade de England. Jfr Ängelsachser.

Änglerboskap, täml. småväxt, lätt o. smärt, enfärgat röd, från Ängeln härstammande boskapsras. Lämplig för mindre frodiga betesmarker. (Se bild.)

Änglesey [jeng-gö'lsi], ö i Irländska sjön, förbundet med Wales genom två broar. Eget grevskap. 49,000 inv. (1931). Huvudstad: Beaumaris.

Änglic, av Tjppsala-professorn R. E. Zachrisson (1880—1937) framlagt förslag till stavningsförenkling i engelskan.

Ängleism', eng. ord el. uttryck i andra språk. Änglikanska kyrkan el. episkopalkyrkan räknar sig som en direkt fortsättning av de första århundradenas kyrka, sedan kat. missbruk avlägsnats genom Henrik VIII:s reformation. I *läran* blev brytningen med Rom ej så fullständig. 1562 under Elisabets regering antogs de 39 artiklarna, varmed den engelska episkopalkyrkan var färdigbyggd, »en nationellt ängelsk enhet av katolicism, futherdom o. kalvinism». Till grund för gudstjänst o. enskild andakt ligger *The Book of Common Prayer* (från 1549). Episkopalkyrkans stela tvång har under utvecklingen brutits genom puritanska o. independentistiska rörelser o. slutl. väsentligt demokratiserats.

Änglise ra, sätta eng. prägel på något. Om hästar: stubbvasna; avskära fällmusklema, så att svansen blir uppstående.

Ängio-egyptiska Sudan, britt.-egyptiskt kondominat i ö. Afrika, s. om Egypten. 2,618,600 kvkm, 6,6 mill. inv. (1939), i n. hamitiska nubier, i s. sudanegrer. A., som genomflytes av övre Nilen o. dess bifloder, består i n. av öken (Nubiska öknen), i s. av tropiska, delvis sumpiga skogsområden, medan mell. A. utgöres av savanner o. stäpper. Utførelsvärd: bomull, gummi, sesam, hudar o. skinn, dadlar, elfenben, guld, jord- o. palmnötter. A. är delat i 8 provinser, styrda av guvernörer. Huvudstad: Klar-tum. A., som sed. Första världsk. styrts som en britt. koloni, erhö 1922, delvis genom de egypt. nationalisternas kampanj, 1956 en ny författning, enligt vilken landet styres av en av egypt. regeringen utnämnd o. av Storbritannien godkänd generalguvernör. Nationalistpartier ha framträtt med krav på oberoende. I samband med förhandlingarna om revision av 1936 års fördrag hemställde Egypten 1946, att Storbritannien skulle gå med på bildandet av en sudanesisk regering under egyptiska kronans överhöghet. Arabförbundet stödde 1947 de egyptiska kraven. Britterna äro emellertid inte benägna för eftergifter, eftersom de ämna göra besittningarna i ö. Afrika till centrum i ett strategiskt bassystem.

Änglofobi' (av grek. *fo-bos*, fruktan), överdriven motvilja mot allt engelskt.

Ängloman'i (av grek. *mani'a*, galenskap), överdriven förkärlek för allt engelskt.

Änglonorman'diska, det från 1066 till mitten av 1300-t. officiella språket i England. A., som infördes genom normanderna, är franska med starkt inslag av eng. element. På a. finnes en rikhaltig religiös o. historisk litteratur.

Änglosachser, dets. som ängelsachser.

The Anglo-Swedish Literary Foundation [öi a'ngl' s'w'i'djz litt'räri f'ändei'sj'n], stiftelse med uppgift att genom bl. a. översättning av svenska litterära verk till engelska göra svensk litteratur o. konst mera kända i England. A. har stiftats av Bernard Shaw med det honom 1927 tilldelade nobelpriset.

The Anglo-Swedish Society [öi feng'l' s'w'i'djz s'sajiti], ett 1919 stiftat sällskap för främjande av svensk-engelska kulturella förbindelser. Säte i London.

Änglä's, äldre benämning på fransäs o. kardrilj; livlig karaktärsdans i 2/1 el. 3/4 takt.

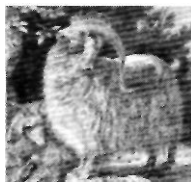
Ängmag'ssalik [ama'sjalik], handelsplats o. distrikt på Grönlands östkust. Omkr. 700 inv., eskimäer o. danskar. Export av sälskinn.

Ängola [g-ä'j el. Portugisiska Västafrika, port. koloni i Centralafrika, vid Atlanten. 1,246,700 kvkm, 3,7 mill. inv. (1940). Huvudstad: São Paulo de Loanda.

Ängora, före 1923 namn på Ankarn.

Angoraget, *Ca'pra angoren'sis*, en i trakten av Ankara (Angöra) inhemsk get med lång, mjuk, silkesglänsande bottenull av stort värde. (Se bild.)

Angorakanin el. silkeshare, en från Ankara (Angöra) härstammande varietet av kauin, vars långa, silkesfina hår ofta användes i textilindustrin.

Angorakatt, en i trakten av Ankara (Angöra) inhemsk stor varietet av katt, till färgen oftast vit, mera sällan grå el. gul, m. decimeterlångt, ytterst fint hår. (Se bild.)

Angostu rabark erhålles av ett litet, i Venezuela o. Colombia inhemskt träd, *Cusparia trifoliata* (fam. *Rutaceae*). Av barken beredes ett bittert smakande, i medicinen som feberstillande medel anv. extrakt (äv. vanl. cocktailingrediens).

Angoulême [aⁿgolä'mj, huvudstad i dej. Charente, v. Frankrike, vid fl. Charente. 35,000 inv. (1937). Domkyrka invigd 1128. Papperstillv. Fordom huvudstad i landskapet Angoumois.

Angoulême [aⁿgolä'm], titel för franska hertigar. 1. Charles de Valois (1573—1650), greve av Auvergne, 1619 hertig av A., naturlig son till Karl IX av Frankrike. — 2. Louis Antoine de Bourbon (1775—1844), hertig av A., son till Karl X. Deltog i kriget mot Napoleon o. var senare jämte sin maka, Ludvig XVI:s dotter, Marie Thérèse Charlottte (1778—1851), ledare för det royalistiska partiet. Båda drevos i landsflykt vid julirevolutionen 1830.

Angoumois [aⁿgom^oa], gammalt landskap i v. Frankrike, vid fl. Charente. Huvudstad: Angoulême. Nuv. dep. Charente.

An'gra do Heroísmo, huvudstad för Azorerna, på ön Terceira. 11,000 inv.

An'gra Pequena [-peke'na] el. Liideritzbucht, hamn i britt. mandatområdet Sydvästafrika, n. om Oranjerfloden.

Angurva'del, namnet på Fritjofs svärd.

Angus [ængg's], före 1928 Forfai, grevskap i ö. Skottland vid Nordsjön. 2,263 kvkm, 270,000 inv. (1946). Huvudstad: Forfar.

Angöra land, från sjön uppsöka land för att bestämma ett fartygs el. en luftfarkosts läge.

Anhalt, provins (ty. *Land*) i n. Tyskland, bestående av ett område kring mell. Elbe, ett mindre v. därom samt 5 enklaver. 2,3r4 kvkm, 436,000 inv. (1939). Åkerbruk o. bergsbruk; socker o. brännvinsindustri. Huvudstad: Dessau.

— *Hist.* A., som ingick i Sachsen, blev furstendöme på 1200-t., delades sedermera men sammanfördes 1863 till ett hertigdöme. Den siste hertigen avgick i nov. 1918. Till 1933 var A. en fristat, styrd av ett statsråd. Ingår sed. 1945 i den ryska ockupationszonen. Jfr Sachsen-Anhalt.

A'nherre, furstlig el. adlig familjs stamfader. An'holt, dansk ö i Kattegatt. 22 kvkm, 218 inv. (1945). Högst punkt Sonderbjerg (48 m).

Anhwei, provins i ö. Kina, kring s. Yangtsi-kiang. 142,800 kvkm, 23 mill. inv. (1947). Huvudstad: An-king.

Anhydri'd (av grek. *an o. hy'dor*, vatten), kem. förening, som erhålles genom borttagande av vatten ur ett motsvarande hydrat (bas el. syra). Ex. svaveltrioxid.

Anhydri't (av grek. *an o. hy'dor*, vatten), mineral, består av vattenfritt kalciumsulfat.

Ani [ann'ji], ruinstad i Armenien, s.v. om Aleksandropol. På 900-t. Armeniens huvudstad. Förstördes 1319 genom en jordbävning. I A. finnes en märklig korskupolkyrka från 1001, varav en sentida kopia uppförts i Lwów.

Anilin, C₆H₅NH₂, fenylamin, en aromatisk amin, säreget luktande, färglös, starkt ljusbrytande vätska. Smältp. 6°. Kokp. 182°, spec. vikt 1.02. Framställes genom reduktion av nitrobenzol. Bildar salter med syror o. har liksom dessa stor anv. vid tillv. av färgämnen.

Anilinfärger, äldre benämning på olika ur anilin o. närbesläktade ämnen framställda färgämnen, t. ex. azofärgämnen, safraniner o. trifenylnetanfärgämnen. Jfr Tjårfärger.

Anima, lat., luft, andedräkt, själ. — A'nima m u n'd i, världssjälen.

Animal el. animalisk (av lat. *a'nimal*, djur), som avser el. tillhör djurvärlden.

Animala organ äro rörelseorgan, nervsystem o. sinnesorgan.

Animalia, lat., vetenskapligt namn för djur.

Anima'to, it., musikerter: livligt.

Anime'ra (av lat., *a'nima*, själ), liv, uppelda. — A n i m e'r a d, livlig, glad.

Animism' (av lat. *a'nima*, själ), primitiv uppfattning, att allt i tillvaron är besjäl.

Animosite't (av lat.), hätskhet, agg.

Animoso [-ä'sä], it., mus.: med liv o. kraft.

An'io el. Teverone, biflod till Tiber i mell. Italien. Bildar berömda vattenfall vid Tivoli. Kraftverk.

An'is, *Pimpinella ani'sum* (fam. *Umbelliferae*), en särsk. i varmare länder odlad kryddväxt med härliga delfrukter, vilkas flyktiga olja användes för smaksättning av karameller o. likörer (anisett). Av använd i medicinen.

Anisett' (fr. *anisette*), vit likör med anisolja.

Anisotropi' (av grek. nek. *an o. isotropi*), egenskap hos kristalliserade ämnen att i olika riktningar förete olika karaktär. — A n i s o t r o p a vätskor, dets. som flytande kristaller.

A'njala-förbundet, officerssammansvarjning under ryska kriget 1788 i syfte att framkalla fred o. riksdagsinkallelse; en liten grupp av deltagarna avsåg Finlands skiljande från Sverige. Sedan en skrivelse till ryska kejsarinnan 9 aug. erbjudit fred på vissa villkor, avfattades 12 aug. i Anjala (Nyland) en deklaration om gemensamt ansvar för detta anbud. Det ryska svaret, som tog sikte på den separatistiska gruppens strävanden, avvisades av Anjalamännen, som dock framhårdade i sin fordran på riksdag o. äv. lyckades få hertig Karl på sin sida. Så småningom uppkom förvirring bland dem, då händelseutvecklingen gäckade deras planer. På nyåret häktades ledarna; överste Hästesko avrättades, andra dömdes till fängelse el. landsflykt.

Anjeskutan, fjäll i n.v. Jämtland. 1,199 m. An-jon, den vid dissociation negativt laddade delen av en molekyl. Jfr Jon.

Anjou [aⁿ8iJo], en av Frankrikes gamla provinser, motsvarande de galliska andegavernas land. Från 900-t. till 1360 grevskap, sedan hertigdöme. Införlivades 1480 med franska kronan. Huvudstad: Angers. A. är nuv. dep. Maine-et-Loire o. en del av Indret-Loire, Mayenne o. Sarthe.

Anjou [ann'sjo], Lars Anton (1803—84), kyrkohistoriker, prof. i Uppsala 1845, ecklesiastikminister. 1855—59. biskop i Visby 1859. Huvudarb.: *Svenska kyrkans historia ifrån Upsala möte 1593 till slutet af stuttonde århundradet* (1866).

Anka. 1. Tam form av vanlig gräsand, vilken den mycket liknar, dock i alln. vit o. större. — 2. Populär beteckning för felaktigt tidningsuppgift.

An kära, tidigare A n g o'r a, huvudstad i

Turkiet sedan 1923, belägen i ö. Mindre Asien. 228,000 inv. (1945). A., som är det klassiska *Ancyra*, har helt uppbyggt av europ. ingenjörer o. arkitekter, mest tyskar, o. har starkt modern prägel. Järnvägsknut. Flygplats Etimesgut.

Ankara'tra, bergmassiv på Madagaskar. Högst topp: Tsiafajavona, 2,644 m.

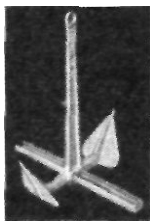
Ankarboj, vid ankaret fäst flytande föremål, som utmärker ankarets läge.

Ankarcrona, Gustaf (1869—1933), målare. Stämningbilder från sv. herrgårdar o. historiska genrestycken med motiv från Karl XII:s tid. Ivrade i Dalarna för traditionsbunden hembygdsvård.

Ankardävert, kran el. lyftarm för flyttande av ankaret över fartygssidan.

Ankare el. ankar (av mlat. *anche'ria*, liten tunna), gammalt rymdmått, motsv. 15 kannor el. 39-26 l.

Ankare. SJÖD. Det vanliga ankaret består av en med två krökta armar försedd järnstång, läggen. Armarna äro i spetsarna utplattade till s. k. fly n, varigenom de bättre kunna gräva sig fast i botten o. öka ankarets fasthållande kraft. Läggen är försedd med en tvärgående arm, ankarslocken, samt upptill en r öring för fästande av ankarkättingen. Vid dragning i kättingen tvingar stocken ankaret att vända sig, så att flyna gripa i botten. — Ett lätt men effektivt ankare är det s. k. Northill-ankaret, hos vilket flyna äro parallella med läggen o. stocken placerad långt ned på denna (se bild). — Även finnas en mängd typer av patentankare, på vilka armarna o. kronan äro utförda i ett stycke, som är rörligt fäst till läggen. — *Elektrotekn.* Rörlig del i magnetisk krets, ex. den järndel, som attraheras av magneten i ett relä, en ringklocka el. en telegrafapparat. Kan äv. beteckna de delar av elektriska motorer o. generatorer, som num. hëllre kallas rötur o. stator.

Ankargång, en ännu bruklig, av engelsmannen Clement 1680 företagen förbättring av Huygens' ur, avseende en noggrann reglering av pendel utslagens storlek o. därav följande noggrannare gång. Till pendeln el. oron är kopplad en med två hakar försedd ankarliknande bygel, som under svängningarna släpper framsteghulet kugg. Jfr Cylinerur.

Ankarslut el. ankarslutare, tvärgående kortare stång i ena ändan på ankarsjärnet, en i murar inlagd stång för förankring av byggnadsdelar. På äldre byggnader är ankarslutet ofta synligt i fasaden o. dekorativt utformat. (Se bild.)

Ankarspel, vals, varmed ankaret uppljyftes från botten.

Ankarsrum, brukssamhälle i n.ö. Småland, Hallingeborgs kommun, Kalmars l. 1,677 inv. (1946). Järnbruk grundlagt på 1650-t.; äges av AB. Ankarsrums bruk. Mek. verkstad.

Ankarstock, avlångt, fyrkantigt, svart bröd. Jfr Ankare.

Ankarur, fickur med ankargång.

1. Anker, Carsten (1747—1824), norsk politiker, ägare av Eidsvolds järnverk. Hos A. hölls febr. 1814 det möte, varvid beslöt, att Norge skulle förklara sig oberoende o.

riksförsamling inkallas. Norsk sändebud till England s. ä. Lämnade 1815 det polit. livet.

2. Anker, Peder (1749—1824) l. kusin till C. A., norsk politiker, väganläggare. President i riksförsaml. å Eidsvold; arb. för fören. m. Sverige. Norsk statsminister i Sthlm 1814—22.

3. Anker, Nicoline (Nini) Röll (1873—1942), norsk författarinna. Har utgivit *Det svake kön* (1915), *Fru Castrups datter* (1918; sv. övers. 1920) m. fl. kvinnoskildringar.

An-king, huvudstad i prov. Anhwei, ö. Kina, vid Yang-tsi-kiang. 40,000 inv.

Anki'ses, i grek.-rom. myt. Aeneas' fader, konung i staden Dardanos nära Tröja.

An'klam, stad i n. Tyskland, prov. Pommern. 16,000 inv.

Ankringsordning, fastställd plan, enl. vilken örlogsfartyg skola anka.

A'nkult, dyrkan av förfäderna. Förekommer bl. a. hos kineserna.

Ankylos [ä's] (av grek. *ankylosis*, krökning), högradig el. fullst. stelhet i en ledgång.

Anloving el. upploving, gir (vridning) av ett segelfartyg, så att vinden kommer mera förifrån. Jfr Avhällning.

Anlöpning, färgning av en metalls yta genom oxid- el. sulfidbildning. Hårdast stål anlöpes genom upphettning till olika färg efter den hårdhet, som avses, o. avkyles i vatten. Färgen blir gul vid 200—240° (stämplar, punsar o. dyl.), brunröd vid 265° (verktysstål), mörkgul vid 275° (borr- o. hyvelstål) samt blå vid 2950 (bordsknivar o. fjädrar).

Anmärkaren, Sveriges första egentliga oppositionstidning (1816—29), grundad av Fr. Cederborg. Förlorade sin betydelse 1820, då J. Johanssons Argus började utkomma.

Anmärkningsanledning. Vid sidan av konstitutionsutskottets granskning kan anmärkning framställas av övriga utskott o. enskilda ledamöter genom att de i riksdagen anmäla, att anmärkningsanledning föreligger mot visst statsråd. Remiss skall ske till konstitutionsutskottet, för vilket anledningen till anmärkning skall uppgivas (§57 riksdagsordningen).

Anmärkningsmål, mål rörande vid granskning av statlig institutions räkenskaper upptäckta fel, som handläggas bl. a. av Riksräkenskapsverket.

Anna, indiskt mynt, 1 anna = 12 pie; 16 anna = 1 rupie.

Anna, den heliga, enl. legenden Jungfru Marias moder o. gift med Joakim av Juda stam.

Anna (1545—1610), Gustav I:s dotter med Margareta Leijonhufvud, 1562 g. m. pfalzgreve Georg Johan av Veldenz.

Anna (1568—1625), Johan III:s dotter med Katarina Jagiellonica. Ehuru protestant åtföljde A. 1598 Sigismund till Polen, där hon stannade till sin död. Begraven i Toru.

Anna (1573—98), *svensk drottning*, dotter av ärkeh. Karl av Österrike; 1592 g. m. Sigismund.

Anna av Österrike (1601—66), *fransk drottning*, dotter av Filip III av Spanien, 1615 g. m. Ludvig XIII av Frankrike, efter vars död 1643 hon med hjälp av sin gunstling Mazarin styrde landet till dennes död 1661.

Anna Boleyn [boll'in] (1507—36), *eng. drottning*, grevedotter, 1533 g. m. Henrik VIII, som för hennes skull lät skilja sig från sin förra gemål men efter några år anklagade A. för otrohet o. lät avrätta henne. A. var moder till drottning Elisabet.

Anna I v a n o v n a (1693—1740), *rysk kejsarinna*, dotter av Ivan V, efterträdde 1730 Peter II; lät gunstlingen Biron sköta regeringen.

Anna K o m e n a (1083—1144), *byzantinisk prinsessa*, författade ett berömt verk, *Alexiaden*, om sin fader, kejsaren Alexios I Komnenos.

Anna Stuart [stjo'ot] (1665—1714), eng. drottning 1702, dotter av Jakob II. Intill 1711 behärskades hon av hertigen av Marlborough O. dennes maka. Under hennes regering förenades England o. Skottland 1707 till Storbritannien.

Ann'aberg, stad i ö. Tyskland, Sachsen, i Erzgebirge. 20,000 inv. (1953). Spetstillverknng.

Anna'ler (av lat. *ann'us*, år), årsböcker, i tidsföljd ordnade förteckningar över årets tilldragelser. Ur annalskrivningen, som i egentlig mening började på 700-t., utvecklade sig kronikan o. ur denna historieskrivningen. De äldsta bevarade sv. annalerna äro från 1260-t. — Numera äv. titel på vissa faktidskrifter såsom Jernkontorets annaler.

Ann'am, tidigare protektorat i Franska Indokina på ö. kusten av Bortre Indien. Ca 150,000 kvkm, 6.2 mill. inv. (1939), huvudsakl. annamiter, ett mongoliskt folk. Bergigt kustområde, rikt på värdefulla skogar o. mineralier. Export av socker, ris, bomulls- o. silkesvävnader, kanel, te. Huvudstad: Hué. Största staden: Binh-Dinh. Det franska inflytandet grundades 1787. Under den japanska ockupationen 1941—45 underblästes den antifranska självständighetsrörelsen o. mars 1945 proklamerade A. sitt oberoende såsom republik Viet-Nam (se d. o.). As förhållande till Frankrike hade (febr. 1948) ej slutgiltigt reglerats.

Annapolis [ˈna:ppˈolɪs], huvudstad i Maryland, n.ö. För. Stat., vid Severn, nära Chesapeakeviken. 13,000 inv. (1940). Sjökrigsskola.

Ann Arbor [ˈenn a'bɔ], stad i s.ö. Michigan, n.ö. För. Stat. 30,000 inv. (1940). Universitet o. observatorium.

Annaler (av lat. *ann'us*, år), urspr. beteckning för biskopens årsinkomst av honom underlydande, vakanta ämbeten; sedan för den avgift, som innehavare av biskops-, kaptiels- o. lägre ämbeten måste erlägga till kurian. Betalades i Sverige under 1400-t. men ersattes 1527 av en summa till konungen. Denna efterskänktes av Karl IX till prästens efterlevande.

Annatfo, dets. som orleana.
AnnboK, dets. som avenbok.
Anneoy [ˈansi], huvudstad i dep. Haute-Savoie, s.ö. Frankrike, vid den natursköna Annecy-sjön. 31,000 inv. (1931). Spinnerier, pappersbruk.

Annedal, församling i Göteborg. 15,335 inv. (1947).

Annekte'ra (av lat. *ad*, till, o. *nece'tere*, knyta), taga i besittning, inkorporera; orättmätigt tillägna sig. — Subst. annektering el. *annexio'n*.

Annelöv, kommun i v. Skåne, Malmöh. 1. (past.adr. Söder vidinge); Kävlinge landsf.distr., Rönnebergs, Onsjö o. Harjagers doms. 772 inv. (1947).

Anne-Marie, prinsessa av Danmark, i. 1946, tredje dotter till konung Fredrik IX o. drottning Ingrid.

Annerstad, kommun i s.v. Smaland, Kronob. 1.; Lidhults landsf.distr., Sunnerbo doms. 1,980 inv. (1947).

Annerstedt, småländsk släkt från 1600-t.

1. Annerstedt, Per Samuel Ludvig (1836—1904), rättslär, ämbetsman, politiker, prof. i processrätt i Uppsala 1876,

justitieråd 1883, president i Kammarrätten 1892, justitieminister 1896—1901, led. av FK från 1890. Under As justitieministertid promulgerades den vid 1899 års riksdag antagna s. k. Akarpslagen mot Högsta domstolens enhälliga avstyrkande. Omfattande juridiskt författarskap.

2. Annerstedt, Claes (1839—1927), biblioteksman, historiker. Chef för Uppsala univ.bibl. 1883—1904. A. författade bl. a. det monumentala verket *Uppsala universitets historia* samt utgav band III av den för sv. medeltidshistoria viktiga publikationen *Scriptores rerum Svecicarum*. Medl. av Sv. akad. 1901. Donator.

Annex' (av lat. *annexus*, vidfast), bihang; mindre byggnad, som hör till annan större byggnad. Ofta dets. som annexförsamling.

Annexförsamlingar el. annex kallas sådana församlingar, vilka tills. m. annan större församling, moderförsamlingen, bildade ett pastorat.

Anniversarium, lat., årsfest; själämässa på årsdagen av en avlidens begravning.

Ann'o (lat., av *ann'us*, år), under (det o. det) året.

Ann'o ab ur'be con'dita, lat., förk. a. a. «. c., jfr Ar ubre condita.

Anno Christi, lat., förk. A. C.

Anno Do mun, lat., förk. A. D., under Herrans år.

Anno mun'di, lat., förk. A. m., under världens år, dvs. efter världens skapelse.

Annonay [ˈanɑːnɑː], gammal stad i s.ö. Frankrike, dep Ardeche (Languedoc). 16,000 inv. (1936). Handsk- o. papperstillverknng.

Annon's [ˈængs] (på i. *annonce*, av lat. *ad*, till, o. *nū'tius*, budskap), vanl. kort meddelande, som mot viss avgift införes i tidning, tidskrift o. dyl. el. anslås på offentlig ställen.

Ann'o post Christum nat'um, lat., förk. a. p. C. el. a. p. C. n., (det cl. det) året efter Kristi födelse.

Ann'o praesen'te, lat., under innevarande år.

Aan'no praete'nto, lat., under förlutna året.

Annote'ra (lat. *ad nota're*), anteckna, anmärka. — Annotatio'n, anteckning.

Annuaj Register [ˈennjuaj reddʃɪst] («Årligt register»), engelsk årsbok, grundad 1758 av E. Burke med årliga politiska, ekonomiska o. kulturella översikter över världshändelserna.

Annuell' (lat. *annua'lis*), årlig, ettårig. Brukas särsk. om sådana växter, som fullborda sitt levnadslopp från frö till fruktsättning inom en tid av 12 mån. Ex.: blåklint.

Annuite't (av lat. *ann'us*, år), vid amorteringslån summan av årliga amorteringen o. räntan.

Annulla're (av lat. *nū'vus*, ingen), upphäva, förklara ogiltig, tillintetgöra.

Annu'cia'ter, andliga ordnar, instiftade till minne av Marias bebådelse (lat. *annuncia'tio*).

d'Annun'zio, Gabri'ele, furste av Montel Nevoso (1863—1938), ital. författare, mycket produktiv o. mångsidig (lyrik, romaner, dramer); valde gärna brutala o. djärva ämnen. Bl. arb. romanerna *Il trionfo della morte* (1894; Dödens triumf, 1898), *Il luoco* (1899; Elden, 1901) samt dramet *Francesca da Rimini* (1902). A. var under Första världskr. häftig ital. nationalist o. besatte med en skara anhängare 1919 Fiume.

Ann'us, la . år.

Ano'a el. celebesbuffel, *Probu'balus depressicornis*, litet, buffelartat hovdjur, med korta, raka horn. Celebes' skogs- o. bergstrakter.

Ano'd (grek. *anodos*, väg uppåt) el. plus-pool. Den metallid vid elektrolytiska bad o. vakuumrör, genom vilken ström inledes. Anod-batteri, det batteri, varmed man vid elektronrör åstadkommer det elektriska fält mellan glödtråd o. anod, som driver fram glödtrådens elektroner i form av s. k. anodström. Motsats: knt o. d.

Anol [-äl], vanlig förkortning för cyklohexanol.

Anomali' (av grek. nek. an o. *homalo's*, slät), avvikelse från en lag el. regel.

Anon [-än], vanlig förkortning för cyklohexanon.

Ano'na, växtsläkte (fam. *Anonaceae*), 60 arter tropiska träd o. buskar med hela blad, tretaligt hylle, talrika, spiralställda ståndare o. pistiller, vilka växa samman till en stor bärliknande, hos flera allmänt odlade arter välsmakande skenfrukt.

Anony'm (av grek. nek. an o. *onyma*, namn), utan namn. Subst.: anonymitet.

Anopheles [anäTeles], malariamyggan. Tjttecklingshård för malariaparasiten, vars sporer samlas i spottkörtlarna o. vid myggans stick inkomma i människans blod, försäskande frossa. A. håller bakroppen riktad snett uppåt, vanliga stickmyggan vågrätt.

Anor (ty. *Ahnen*), egentl. förfäder; i inskränkt bemärkelse förfäder av adlig börd. Vid räkning av anor betraktas varje föräldrapp (av adlig börd) som två anor. 8 anor utgöra sålunda 3:e led (föräldrars far- o. morförfädrar).

Anorak' (eskimäskt *angulaq*; »tuggat fågel-skin») , av eskimäerna använt överdragsplagg av tunt skinn till vindskydd för huvud o. överkropp. Samma plaggtyp, tillverkad av tunt, vindtätt tyg, ingår i modern fjällutrustning.

Anorexi' (av grek. nek. an o. *orexix*, begäran), aptitlöshet.

Anorti't, kalkfältspat, trikrint kristalliserande mineral av kalcium-aluminumsilikat.

Anouilh [anoj'], Jean, f. 1910, fransk författare, existentialist, har skrivit ett flertal skådespel, bl. a. *Eurydice* (1941); Jag vil kärleken, uppf. i Sthlm 1946) o. *Antigone* (1944).

Anrep, Johan Gabriel (1821—1907), släktforskare. Utg. 27 ärg. av *Sveriges ridderskaps och adels kalender* (1854—1903) jämte *Svenska adelns ättartafvor* (1858—64) o. *Svenska släktboken* (1871—82).

Anrikning, metod, varigenom man systematiskt avskiljer malmineralen ur en malmfattig bergart, sedan denna efter att ha gått igenom tuggare, valsrockar o. siktar blivit tillräckligt finfördelat. Ex. flotation o. magnetisk separering.

Ans'bach, stad i s. Tyskland, Bayern, s.v. om Niirnberg, 26,000 inv. (1939).

Anschluss [ann'sjloss], ty., »anslutning», namn på en rörelse i Österrike, som arbetade för anslutning till Tyskland. A., som uppstod efter Första världskr., blev särskilt aktuell efter det nationalsocialistiska genombrottet i Tyskland 1933 o. resulterade 1938 i Österrikes uppgående (som Ostmark) i Tyska riket.

Anselm av Canterbury [k«nn't'ob'ri] (1033—1109), kyrkolärare, benediktinermunk, »skolastikens fader». Piemontesare till börden blev A. abbot i det normandiska klostret Bec o. 1093 ärkebiskop i Canterbury. Hävdade kyrkans rätt gentemot konungamakten o. reformerade prästerskap o. kloster. Bekant är hans ontologiska gudsbevis o. hans försöningslära.

Ansermet [aⁿ&rsntnä'], Ernest, f. 1883, schweiz. dirigent o. tonsättare, sed. 1918 dirigent för den av honom grundade Orchestre de

la Suisse romande i Geneve. A. har varit kapellmästare för S. Djasilevs ryska balett o. har sed. 1933 flera ggr dirigerat som gäst i Sthlm.

Ans'gar (801—865), »Nordens apostel». Sannolikt sachare till börden uopfostrades A. i benediktinerklostret Corbie i Picardie. Efter en kortare mission i Danmark företog A., åtföljd av Witmar, 829 en missionsresa till Sverige o. grundade en kristen församling i Birka. Arkebiskop i Hamburg 831. A. besökte åno Sverige omkr. 850 o. upprättade den förfallna församlingen i Birka. Fruktarna av A:s verksamhet i Sverige gingo snart förlorade. A:s levnad har skildrats av Rimbart.

Ansiktsförläinaiiing, förlämnning av ansiktsnerven, som går till de mimiska musklerna. Leder ofta till en karakteristisk snedhet i ansiktet.

Ansiktsros, rosfeber i ansiktet.

An'sjero-Sudsjensk', industristad i Altaj, v. Sibirien, RSFSR, 101,000 inv. (1939). Grundad efter revolutionen.

Anso'vis', på särskilt sätt kryddad o. inlagd skarpsill. Aven namn är en hos oss sällsynt, i Medelhavet vanlig, liten sillfisk, *Engraulis encrasicolus*, som inlagd kallas sardell.

Anslag. Jur. Offentliggörande av myndighets beslut (t. ex. anslag å rättsens dörr); själva beslutet. — *Statsr.* Penningbelopp, som staten, kommun, förening m. fl. beviljar för bestridande av vissa angivna utgifter. Bl. statsanslagen skiljer man på obetecknade el. fasta anslag (för utgifter, vilkas belopp med bestämdhet kan förutses), förslagsanslag (för utgifter, vilkas belopp ej kan beräknas o. därför få överskridas) samt reservationsanslag (vilka ej få överskridas men å vilka uppkomnen behållning får reserveras till ett kommande år). — *Mus.* En ton frambringas på ett piano el. en orgel genom nedtryckande av en tangent; ex. hårt, mjukt anslag. Av instrumentets sätt att reagera.

Anstiftare, den som uppsatligen förleder en annan till brott. Anstiftare straffas i allm. som vore han själv gärningsman.

Anstående säges en bergart vara, då den som fast berg o. ej blott i spridda block förekommer i dagytan el. på viss djup därunder.

Ansvarighetsförsäkring, försäkring, som avser att skydda mot skadeståndstalan.

Ansvarighetlagen kallas den år 1810 givna lag, »varefter ledamot av statsrådet, föredragande samt den ämbetsman konungen allmän befattning med kommandomål uppdragit skola för ämbetsförelseer av riksrätt dömas».

Ansvarig utgivare, person, som erhållit utgivningsbevis för utgivande av tryckt periodisk skrift o. härigenom är juridiskt ansvarig för dess innehåll.

Ant, benämning på de framskjutande långmurarna av cellan på vissa grek. tempel. Mellan alternna bruka stå två kolonner, varigenom, sålunda en förhåll uppkommer.

Antagonism' (av grek.), motstånd, strid, fiendskap. — *Farm.* Inbördes motverkan inom en organism mellan läkemedel el. gifter, t. ex. mellan atropin o. morfin, morfin o. koffein, stryknin o. kloral. — *Anal.* Det förhållandet att två muskler el. muskelgrupper på grund av sitt läge på var sin sida om en ledgångsaxel utföra rörelser i leden i varandra motsatta riktningar. Motsats: synergism.

AntäTos, i grek. myt. en jätte, som till Poseidon o. Gaia (jorden); han var oöverninnelig, så länge han berörde jorden, men Herakles lyfte o. strypte honom

Antak'ya, huvudstad i vilajetet Hatay, s. Turkiet. 35,000 inv. Utförel av silke o. sydfrukter. A. är forntidens Antiokia.

Antal'kidas, spartansk statsman, som under det s. k. Korintiska kriget framtvang den för Sparta fördelaktiga Antalkidiska freden (386 f. Kr.) med Persien.

Antalya [-tall'ja] (Adalia), huvudstad i vilajetet Antalya, på Turkiets s. kust. 25,000 inv. (1940). Export av bomull o. säd.

Antanariivo el. Tananariiv'e, huvudstad på Madagaskar, i det inre av ön. 127,000 inv. (1936). Hamnstad: Tamatave.

Antares, den ljusstärkaste stjärnan i Skorpionen. Diametern är 46,7 milj. mil o. stjärnan rör sig mot oss med en hastighet av 3 km i sek.

Antark'tien el. Antark'tis (av grek. anti', mittemot, o. ark'tos, björn, dvs. stjärnbilden Stora björnen, belägen över Nordpolen), isbelagt, obebott fastland kring Sydpolen jämte närmast angränsande vatten o. öar (Sydshetlandsöarna, Sydgeorgien, Kerguelen m. fl.). A., som ännu till stora delar är okänt, antages omfatta ett område större än Europas. Vid 40" v. längd finnes en stor bukt av Atlanten, Weddellhavet, likaså av Tilliska havet vid 180". Rosshavet. Flera berg över 4,500 m ö. h. Arsmedeltemperaturen vid Sydpolen uppskattas till

— 37° C o. vid Rosshavet till — 260 C. Växtligheten ytterst torftig, huvudsakl. kryptogamer. Djurvärlden omfattar sjoelefanter, stormfåglar, albatrosser, pingviner m. m. I antdaggdjur saknas. — Sydshetlandsöarna upptäcktes 1819 av W. Smith, Sydpolen uppnåddes 1911 av R. Amundsen. — Jfr Byrd. — Antark'tisk, sydpolarisk.

Antavla, tabellarisk el. schematisk uppställning av en persons anor. Jfr Stamtavla.

Ante, lat., före.

Antecedentia (av lat. *antece'dere*, gå före), föregående händelser; en persons föregående.

Anta Chris'tum (na'tum), lat., förk. a. Chr. (».), före Kristi födelse.

Anteoipe'ra el. anticipe'ra (av lat.), uppbara i förskott; göra i förväg; som känt framtälla något, som först i det följande förklaras.

Antedate'ra (av lat.), teckna ett äldre datum än det rätta.

Antediluvia'nsk (av lat. *ante*, före, o. *diluvium*, översvämning), »från tiden före syndafloden»; föräldrad, urmodig.

Ante fix' (av lat. *ante*, framför, o. *fixus*, fästad), terrakotiaornament, stående på taklisten av ett grekiskt tempel, ofta i form av en palmett. (Se bild.)

Antellska samlingarna i Helsingfors utgöra de historiska o. etnografiska samlingar samt konstsamlingar m. m., som av H. F. Antell (1847—93) testamenterades till Finlands folk.

Anteludium, lat., förspel.

Antemensa'le (av lat. *ante*, framför, o. *mensa*, bord), beklädnad på altarets framsida, bestående vanl. av trä el. metallskivor el. av plåt över en trästomme. Bl. a. i Broddetorp.

Ante meridiem, lat., förk. a. m., före midnatten.

Ante'mios, grek. arkitekt, utförde tills m. Isidoros från Miletos Sofiakyrkan i Konstautinopel 532—37.

Antenn' (lat. *antenn'a*, scgelrà). Zool. Till känsel- o. framför allt till luktorgan utbildade extremiteter (»känselfrån») på huvudets framsida hos leddjur. Hos insekter 1 par, hos kräftdjur 2 par. Till formen kunna antenner vara trådlåka, borstformiga, sågade, fjäderformiga m. m. — Tekn. Den vanl. av koppartråd bildade del av en radioanläggning, som närmast förmedlar radiovågens sändning el. mottagning. Består vanl. av en lodràt, nedledningen,

vars ena ända anslutes till anläggningens antennkontakt o. vars andra ända är lödd till luften, ett system av isolerat upphängda, vanl. horisontella trådar.

Antenna'ria, örtsläkte (fam. *Compositae*), 15 fleråriga arter med rosetter av smala, under till ofta silverhåriga blad. A. *diöTca*, kattfot, vanlig å ängsbackar, berg osv.

Antennkrets består av antenn, antennspole o. därmed i serie kopplad motvikt el. jordledning o. utgör i elektriskt hänseende en öppen svängningskrets. A. tudelas stundom genom en seriekopplad antenndensator o. kan då anses bestå av två jämsides verkande (kopplade) svängningskretsar.

Antennmina, förakrad mina, på vars översida är fästad en antenn, som hålles sträckt uppåt av en boj. Minan detonerar, om minan själv eller antennen påseglas. Antennminan täcker sålunda i djupet ett betydligt större område än en vanlig stötmina.

Antennmotstånd, antennens o. jordledningens (el. motvikts) sammanlagda motstånd, uppdelas i strålningsmotstånd o. ohmskt motstånd, svarande mot energiförlust i form av strålning resp. värme.

Antenor, atensk bildhuggare omkr. 500 f. Kr. Utförde bl. a. den första gruppen av *Harmodios och Aristogeiton*.

Ante om'nia, lat., framför allt.

Antependiuin (av lat. *ante*, för, o. *pendere*, hänga), den vanl. dyrbara textil, som pryder altarets framsida. Antependier började begagnas redan under 400-t. i den kat. kyrkan.

Antepenultima, lat., tredje stavelsen från slutet i ett ord.

Antequera [-kä'ra], stad i s. Spanien. r>rov. Malaga. 38,000 inv. (1940). Väveri- o. metallind.

Antendium, hanligt könsorgan hos kryptogamerna, i vilket i regel självfröliga könsceller, spermatozoider el. anterozoider, bildas.

Anterozo'id, självfrölig, hanlig könszell hos kryptogamerna. Jfr Anteridium.

Anteste'ria, forntida värfest i Aten till Dionysos' o. Hermes' ära.

Anthem [ænn'pöm] (eng., av grek. *antifona*), i den eng. kyrkomusiken förekommande sånger med text ur Bibeln.

Anthemis, örtsläkte (fam. *Compositae*), 100 arter (Europa, Medelhavsomr.). Korgar lika prästkragens, men blomfästet fjälligt. Blad parbladigt findelade. A. *tincto'ria*, färgkälla, har höggula korgar o. anv. för hemfärgning.

Anthe'ricum, örtsläkte (fam. *Liliaceae*), 70 arter, de flesta i Afrika. Rotstock, smalbladiga rosetter o. stjärnlåka, vita blommor i klase. A. *lilia'go* o. A. *ramo'sum*, sandlilja, växa på sandfält i Sydsergie.

Anthony [ænn'b'ni], Susan Brownell (1820—1906), amerik. kvinnosaksakvinna o. förkämpe för negerslaveriets avskaffande. Förf. till *The history of woman's suffrage* (1881—1902).

Anthoxan'thum, grässlåkte. A. *odora'tum*, värbrådd, är ett bredbladigt, lågvuxet ängsmarksgräs med axlik vippa o. angenäm kumarindoft. Värdefullt fallgräs.

An'thrax, dets. som mjältbrand.

Anthrisc'us, örtsläkte (tam. *Umbelliferae*). A. *silves'tris*, hundkåx, högvuxen, grenad, vitblommig, med rikt delade blad. Ängsväxt.

Anthyll'is, växtslåkte (fam. *Leguminosae*). A. *vulnera'ria*, getvåpling, har parbladiga blad o. gula (mörkröda el. vita) blommor i parvis ordnade huvuden. Värdefull foderväxt.

Anti', grek., mot, i stället för (i sammansättningar för att beteckna motsats).

Antiane'misk faktor, ämne, som fordras för normal blodbildning. Vid otillräcklig bildning uppstår pernicios' anemi. A. bildas genom inverkan av ett specifikt ämne, den inre

faktor'n, bildat av magsäcksllemkinnan, på ett ämne, den yttre faktor'n, i vissa födoämnen ss. kött. A. upptages i levern.

Antiarchi, pansarfiskar från devonperioden. Ett kraftigt benpensar omslöt huvud o. bål.

Bröstfenor i form av långa, tvåledade armar, i Antiari'n, den giftiga beståndsdelen i borenostammen Upas Antiars fruktade pilgift, som framställs ur mjölksaften från trädet *Antiaris toxicaria* (fam. *Moraceae*).

Antibes [aⁿtibb'], hamnstad i s. Frankrike, dep. Alpes-Maritimes, ö. om Cannes. 85,000 inv. (1936). Gammal fästning. A. är antikens Antipolis. Nu badort.

Antibiotika [-ã'tika], anlibakteriellt verkande substanser, producerade av organismer, särsk. svampar, t. ex. mögelsvamp *Penicillium notatum*, varur erhålles penicillin.

Antichambre [aⁿ«ti]jaⁿ8br'], fr., förrum, väntrum. — Antichambre'ra, göra uppsiktning hos; uppehålla sig i väntrummen hos uppsatta personer.

Anticipe'ra, dets. som anticipera.

Anticosti [sentikãss'ti], ö i St. Lawrenceviken, Canada, prov. Quebec. 8,150 kvkm, 600 inv. Lax- o. torskfiske.

Anticyklon [-syklã'n], område för högt lufttryck, i vilket luften har en nedåtgående förelse, som f. ö. genom jordrotationen sker skruvformigt.

Antifebri'n el. acetani'lid, temperaturnedsättande o. smärtstillande läkemedel. Större doser ge farliga biverkningar.

Antifederalis'ter, benämning på motståndarna till För. Stats författning av 1787.

Antifoni' (av grek.), egentl. växelsång mellan två (halv-)körer, en av de äldsta formerna i den kyrkliga liturgiska sången. I senare tider har skiljandet mellan sänger i växelkör o. responsorier (för solo o. kör) alltmer försvunnit.

Antilrictionsmetall, metallegering, lämplig att användas i lager, glidtyr o. dyl., där man önskar liten friktion, t. ex. fosforbrons, babbits.

Antige'n (av grek. anti', mot, o. gignestai, bilda), substans (artfrämmande äggvita, bakterieift), som inför i en levande organism ger upphov till bildning av s. k. antiko'p p a r.

Antigone, i grek. sagor dotter till Oidipus o. dennes moder lokaste. Då Oidipus av sorg över sina omedvetna brott stungit ut sina ögon, följde honom A. i landsflykt. Efter faderns död återvände hon till Tebe, men till straff för att hon mot konungens bud begravt sin broder Polyneikes dömdes hon att levande begravas. Hon tog då sitt liv. — A. är av Sofokles behandlad i en tragedi.

Antigonos Kyklops, »den enögde», d. 301 f. Kr., en av Alexander den stores fästherr; innehade efter Alexanders död en tid största delen av dennes asiatiska väldet.

Antigua [aentigãⁿ], en av Leewardöarna, Britt. Västindien. 251 kvkm, 38,000 inv. (1942). Huvudstad: St. John. 1940 fick För. Stat. arrendera hamnen Parham på 99 år som flottbas.

Anti'k (av lat. anWagus, gammal), tillhörande Grekländs o. Roms forntid; ålderdomlig o. därför värdefull; gammalmodig.

Antikato'd, med den anoden förbundna metallspiegel i ett röntgenrör, som träffas av katodstrålarna o. därvid avger röntgenstrålningen.

Anti'ken, Grekländs o. Roms forntid, särsk. med avseende på dess kultur o. livsåskådning.

Antikise'ra, efterbildade antika mönster.

Antiklina'l (av grek. anti', emot, o. klinein, luta), vid veckade berglager beteckning för veck, som buka uppåt, veckrygg.

Antiklor [-klã'r], ämne, avsett att vid vävnader blekta med klor upphäva dennas frätande efterverkningar. Härtill användes bl. a. natriumsulfat, natriumsulfid o. svavelkalcium.

Antikomintern'pakten, en *s/ã 1936 i Berlin undertecknad överenskommelse mellan Tyskland o. Japan om ömsesidigt bekämpande av den kommunistiska internationälens verksamhet. Italien anslöt sig 1/11 1937 till pakten o. som ett första synligt resultat av densamma erkände Italien Japans erövring av Mandjuriet o. Japan Italiens av Abyssinien. Pakten, som ingicks på 5 år o. till vilken anslöt sig Manchukuo 1938 samt Tjngern o. Spanien 1939, förklarade genom den tysk-ryska pakten 2/5 1939 sin egentliga mening. Efter utbrottet 8/6 1941 av tysk-ryska fientligheter fick pakten sin betydelse som ett led i strävandet att inordna främst de kontinentaleuropeiska staterna i en front mot Sovjetryssland. Pakten förnyades sålunda på 5 år i Berlin 2/5 1941 o. därvid anslöt sig till densamma av. Bulgarien, Danmark, Finland, Kina (Nankingregeringen), Kroatien, Rumänien o. Slovakien. Med Tysklands nederlag i Andra världskr. upphörde den som politiskt instrument.

Antikrist' (grek. UnWkristos), »Mot-Kristus» (1 Joh. 2: 18 o. a.). Uppträdandet av dyl. falska profeter ansågs i den första kristna kyrkan liksom av. senare som ett den yttersta tidens tecken.

Antikroppar, reaktionsprodukter (i allm. skyddsämnen), som organismen bildar mot inträngda ämnen, s. k. antigen'er.

Antikva (av lat. anWagus, gammal), gemensamt namn på uppträttande, latinska tryckstilar, den första utarbetad av Nic. Jensen (1465). Stilen i denna bok är en antikvastil (antikva medieval).

Antikvariat (av lat. anWagus, gammal), affär, som köper o. säljer gamla o. begagnade böcker.

Antikva'rie (lat. antiquarius, av anWagus, gammal), tjänsteman vid Vitterhets-, historie- o. antikvitetsakad. — Betecknar stundom person, som handlar med fornsaker, gamla böcker o. dyl. — Antikva'risk, som angår fornforskning, fornsaker, äldre böcker m. m.

Antikve'rad (av lat. anWagus, gammal), föråldrad. — Antikvite't, fornsak, gammal sak.

Antikvite'tskolle'gium, ett 1667 bildat ämbetsverk för att samla, bevara o. studera sv. fornminnen o. fornordisk litteratur samt av. bedriva släkt- o. myntforskningar. Ombildades 1692 till ett Antikvite'tsarkiv med en riksantikvarie som chef o. sekr. Upphörde 1786, sedan dess samlingar av fornsaker m. m. stälts under Vitterh.- hist.- o. antikvitetsakademien.

Antilego'mena, grek. »motsagda» el. ur kanonisk synpunkt omstridda nystematent. skrifter, enl. Eusebios: Jakobs o. Judas' brev, 2:a Petri, 2:a o. 3:e Johannes' o. Uppb.-boken.

Antili'banon, bergskedja i Syrien, parallell med och ö. om Libanon. Högsta topp: Kasr Antar. 2,759 m.

Antillerna, öar mellan Nord- o. Sydamerika, som i en stor bäge gå från halvön Yucatan till fl. Orinocos mynning. De indelas i Stora A.: Cuba, Haiti, Jamaica, Portorico, o. Små A., bland dessa: St-Barthelemy, som en tid var sv. koloni. Produkter: bomull, tobak, kaffe, kakao, socker, bananer. A. ha många vulkaner o. hemsökas ofta av jordbävningar.

Antilogarit'm för ett tal * är to*. Erhålles ur en tabell över briggska logaritmer genom att söka det tal, som har * till logaritm.

Antiloper, slidhornsdjur med smacker kroppsbyggnad o. ofta ståtliga horn, placerade så, att hjässbenen bilda en betyd, del av kranie-

taket bakom desamma. Talrika släkten o. arter i Afrika o. Asien. Karaktärsdjur för grässtaperna, där de ofta leva i stora hjordar; en del dock skogsdjur; från harens till hästens storlek.

Antimakass' el. antimakassar (av grek. *anti'*, mot. o. *macassar'*, ett slags olja från Ma(n)kassar på Celebes), duk lagd på soff-el. stolyggar, egentl. avseende att skydda mot fläckar av härolja (makassarolja).

Antimilitarism', i vidsträckt bemärkelse den strävan, som i militärmaktens avskaffande ser ett medel att nå en allmän fred. Vanl. betecknar uttrycket omstörtningspartiernas strävan att genom militärmaktens avskaffande undergräva det bestående samhällets grundvalar.

Antimo'n (lat. *SbWium*), silvervitt, kristalliniskt, sprött, metallartat 3- o. 5-värd grundämne. Kem. tecken *Sb*, atomnr 121.76 (stabila isotoper 121 o. 123), atomnr 51, smältp. 630, spec. vikt 6.7. Framställes genom reduktion i flamugn av mineralet antimonglans. Användes i legeringar som lager-, spegel-, o. stilmetal, utfälld i finfördelat form som ställblank bronsfärg. Av föreningar märkas olika antimonfluorider, SbF_3 , SbF_5 , $SbOF_3$, vilka tills. m. tannin utgör ett för bomullsfärgning med basiska färger viktigt betmedel. Antimon sulfiderna, Sb_2S_3 o. Sb_2S_5 , användas i tändsticksindustrin o. till fyrverkeri; trisulfiden, Sb_2S_3 , förekommer som mineralet antimonglans el. spetsglans; den röda pentasulfiden, Sb_2S_5 , användes äv. vid vulkanisering av kauschuk. Antimontriklorid, $SbCl_3$, är en halvfast massa (antimonsmör); användes som betmedel. Jfr Kråkvinsten o. Tiosalter.

Antinomi' (av grek. *anti'*, mot. o. *no'mos*, lag), motsättningen mellan två varandra upphävande satsar, vilka till skenet var för sig äro lika sanna. — Antinomism'i, ringaktande av sedelagen under sken av kristlig frihet.

Anti'nous, d. omkr. 130 e. Kr., en skön yngling, gunstling hos kejsar Hadrianus; enl. sägnen dränkte han sig själv i Nilen för att förlänga kejsarens liv. Avbildad i den antika konsten.

Antiokia, forntida stad i Syrien, nuv. A ntakya. Fordom seleukidernas blomstrande huvudstad; kom sedan under romarna o. räknade då ända till 500,000 inv. Genom jordbävningar o. krig har A. sjunkit tillbaka.

Anti'okos, *syriska konungar*. A. III (248—187 f.Kr.) besegrades av romarna vid Magnesia 190 o. måste avstå v. Mindre Asien.

Anti'ope, i grek. myt. en tebansk konungadotter, moder till Amfion o. Zetos. A. förföljdes av Dirke, som befälde, att hon skulle bindas vid hornen på en tjur; Ars söner befriade henne o. fastbundo i stället Dirke.

Anti'paros, ö bland Kykladerna, Egeiska havet. 45 kvkm, ca 750 inv. Droppstensgrotta.

Antipati' (av grek.), motvilja. Motsats: *sympati*. — Antipatisk, motbudande.

Antipatros, d. 319 f. Kr., ståthållare i Makedonien under Alexander den stores fälttåg; kuvade efter dennes död grekernas uppror.

Antipodceller, typiskt tre, nakna celler i embryosäckens nedre ända hos gömfröiga växter, i regel utan särskild funktion men ibland utbildade som organ för näringsupptagning.

Antipoder (av grek. *anti'*, mot. o. *pu's*, fot), de som bo på diametralt motsatta punkter av jordklotet.

Antipyretica (av grek. *anti'*, mot. o. *pyr*, eld, feber), febernedsättande medel.

Antipyri'n (av grek. *anti'*, mot. o. *pyr*, eld, feber), temperaturnedsättande, smärtstillande o. rogivande läkemedel.

Antirrhinum, örtsläkte (fam. *Scrophulariaceae*), 32 arter på n. halvklotet, med tvåläppig, maskerad krona. A. *ma'jus*, lejonpåg (s. Europa), en ettårig, högt skattad trädgårdsväxt.

Antisemit' (av grek. *anti'*, mot. o. *semit*), judefiende. — Antisemitism', judefiendelighet. Denna är som massföreteelse gammal; svåra jedeförföljelser under statlig ledning ägde under medeltiden rum bl. a. i Spanien, organiserad som polit.-ekonom, rörelse återupptod den på 1870-t. i Tyskland, Österrike-Ungern o. andra länder. Har tidvis antagit våldsamma former i Ryssland (judepogromer). Utan motstycke i historien stå emellertid de under nationalsocialismen igångsatta o. (genom de s. k. niiruberglagarna) legaliserade jedeförföljelserna i Tyskland o. i av detta under Andra världskr. ockuperade länder.

Antiseptik (av grek. *anti'*, mot. o. *sep'sis*, förruttelse), den behandlingsmetod, som genom att förinta i ett sår inträngda bakterier genom användande av bakteriedödande, antiseptiska el. desinfekterande medel söker undgå särinfektion. Först tillämpad av eng. kirurgen Lister 1867.

Antiseptiska medel el. antiseptika, medel, som döda el. förhindra utvecklingen av bakterier o. användas för att hindra förruttelse o. särinfektion. Vanligaste antiseptika äro sprit, sublimat, sasol, lysol, jodsprit, vätesuperoxid, Burows lösning, Dakins lösning, xeroform, borsyra, kloramin, kaliumpermanganat, sulfonamidpreparat, penicillin m. fl.

Anti'stenes (450—370 f. Kr.), grek. filosof, lärjunge till Sokrates, stiftare av kyniska skolan.

Antites (av grek. *an'wtes*, motsättning), i retoriken ett sammanställande av motsatser, så att framställningen får större skärpa. — *Filos.* En sats som upphäver en annan (tesen). Enheten av tes o. antites kallas syntes.

Antitoxi'ner (av grek. *anti'*, mot. o. *toxiko'n*, gift), skyddsämnen, som kroppen bildar mot vissa i kroppen inträngda el. införda bakteriegifter, s. k. t o x i n e r. Jfr Antikroppar.

Antitritinatri'er (av grek. *anti'*, mot. o. lat. *trinitas*, treenighet), motståndare till treenighetsläran.

Antium, forntida stad i Latium, ur vars ruiner upprävt de berömda statyerna Apollo di Belvedere, Borghesiske faktären o. Flickan från A. Nuv. A n z i o.

Antivitaminer el. antivitamer'er, ämnen som motverka vissa vitaminer. Sulfonamidernas gynnsamma effekt vid många infektionssjukdomar förklaras av att de verka som a. mot para-aminobensoesyra (= vitamin H'), vilken är nödvändig för vissa bakteriers tillväxt.

Antivivisektionist', person, som anser vivisektion som onyttigt o. obehövtigt djurplågeri.

Antooya'ner el. a n t o k y a n e r, hos högre växter allmänt förekommande, i cellsaften vanl. lösta ämnen av blå, violett el. röd färg. De uppstå allmänt i blomblad men äv. i andra växtdelar. De röda höstfärgerna hos många träd bero på antocyaninbildning i deras blad.

Antofagasta, hamnstad i n. Chile. 51,000 inv. (1940). Export av salpeter.

Antoine [a^o«^oann'], André (1857—1943), fransk skådespelare o. teaterledare. Grundade i Paris *Théâtre Libre* (1887—96), där huvudsakl. naturalist, dramer uppf., o. *Théâtre Antoine* 1897.

Antologi' (av grek. *antologia'*, blomstersamling), samling valda dikter, även prosaurval.

Antone'ITi, G i a c o m o (1806—76), kardinal o. påvlig statssekreterare, finansminister hos påvarna Gregorius XVI o. från 1847 hos Pius IX, under vilken senare A. var den egentlige ledaren av den reaktionära, påvliga politiken. A. var äv. beryktad för sitt osedliga liv samt sin oohederlighet o. vinnislustnad.

Antonello da Messi'na (omkr. 1430—79), ital. målare. Förmedlade oljemålningstekniken mellan nederländskt o. venetianskt måleri.

Antonescu [-näss'ko], Ion (1885—1946),

rum. marskalk (1941) o. politiker. Som utrikesminister 1936—37 genomförde A. en anknytning till axelmakterna. A., som åtnjöt arméns stöd, blev 1940 konseljpresident med vittgående fullmakter o. framtving kung Carols abdikation. Efter att ha fört Rumänien allt mera i beroende av Tyskland blev A., då han vägrade att antaga de ryska fredsvillkoren, $\frac{21}{8}$ 1944 avsatt o. arresterad. Avrättades.

Antoni'us, Nils, f. 59 r887, läkare, prof. i neurologi vid Karol. inst. sed. 1931, klinisk neurolog med insatser inom bl. a. tumördiagnostiken. Stiftare av Svensk neurologisk förening. Populärlärvet. förf.: *Nervsjukdomar* (r928). *Huvudvärk* (1943), *Om nerver* (1946).

Antoni'us Pi'us (86—161), *romersk kejsare* 138, adopterad av Hadrianus. En utmärkt härskare, prisad för visdom o. mildhet.

Antoni'us, Marcus (83—30 f. Kr.), rom. statsman. Ar 44 konsul jämte Caesar strävade han att ärvä dennes ställning men fick en motståndare i Octavianus (Augustus). Sedan de försonats o. år 4a besegrat sina fiender, erhöll A. ö. delen av rom. riket. Här lärde han känna Kleopatra av Egypten, som fick stor makt över honom. Det kom efter hand till brytning mellan A. o. Octavianus; A. besegrades vid Aktion år 31 o. dödades kort därefter sig själv.

Antoni'us av P a'd u a (omkr. 1195—1231), helgon, portug. franciskanermunk o. botpredikant med lågande vältalighet. Enl. legenden lyssnade t. o. m. fiskarna i sjön till honom.

Anto'nus, den helige (omkr. 250—356), det kristna munkväsendets förelöpare. A. levde i 20 år som eremit i en ökengrotta i Egypten o. ärades sedan som patriark. Hans exempel vann många efterföljare. — A:s svåra frestelser ha ofta varit ämne för konstnärlig behandling.

Antonsson, Oscar, f. ³¹/i 1898, museiman, skulptör, intendent vid Nat.mus. sed. 1945. Bl. arb. *Sergels ungdom o. Romtid* (1942).

Antrace'n, C14H10, ett aromatiskt kolväte, finnes i stenkolstjärn, bildar vita kristaller o. är utgångsmaterial för framställn. av färgämnen alisar. — Antrace'n o. lja, en tung stenkolsolja, destillerar vid 270°—400° C. o. användes som konserveringsmedel för trävirke, telegrafstolpar o. dyl.

Antraci't (av grek. *aWtrax*, kol), den starkast förkolade, fossila kolarten, äger glansig yta, hög kohalt (över 90 %), spec. vikt 1.4—1.7, stort förbränningsvärde, ca 8,000 kalorier per kg. Brinner långsamt utan rök cl. nämnvärd låga.

Antrakinon [-tjin'än], Cj.H₈O₂, med antracen närbesläktat ämne, som tekniskt framställs därur genom oxidation med luft i närvaro av katalysator el. numera ofta genom att förena ftalsyreanhydrid med bensol i närvaro av aluminiumklorid. Utgör utgångsmaterial vid framställning av många viktiga färgämnen, t. ex. alisar. in, algol. o. indantrenfärgämnen. Vissa derivat av antrakinon ingå i som avförande medel använda växtdroger, ss. aloe, frangula, sagrada o. senna.

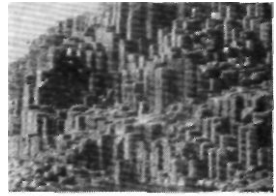
An träkos [-kå's], anhopning av genom andningsluften tillförda fina kolpartiklar i lungorna. Antrani'lsyra, det. s. (orto-)aminobensoesyra. Antrim [aenn'-], grevskap i Nord-Island, 2,844 kvkm, T97,000 inv. (1937). Huvudstad: Belfast. A. är en basaltplata med en märklig basaltbildning, *Gianf's causeway* (Jättedammen), vid n. kusten (se bild å nästa spalt).

Antropocent'risk (av grek. *aWtropos*, människa, o. lat. *centrum*, medelpunkt), med män-

niskan som medelpunkt.

AntropofVg (av grek. *aWtropolis*, människa, o. *lágel'n*, äta), människoätare.

Antropogeografi' (av grek. *an'tropos*, människa), »människans geografi», den del av geografien, som behandlar människans o. naturförhållandenas inverkan på varandra.

Antrim. Giant's causeway.

Antropologi' (av grek. *an'tropos*, människa, o. *lo'gos*, lära), förr läran om människan som individ, numera om människan som släkttyp.

Antropometri' (av grek. *aWtropos*, människa, o. *me'tron*, mått), läran om människokroppens måttförhållanden. — Ett antropometriskt system för identifiering av brottslingar infördes på 1880-t. av fransmannen Bertillon.

Antropomorf (av grek. *aWtropos*, människa, o. *morfe'*, gestalt), människoliknande.

Antroposofi' (av grek. *aWtropos*, människa, o. *sofi'a*, vishet), gren av teosofien, grundad 1913 av R. Steiner. Antroposofi är enl. denne den kunskap, som människan på översinnlig väg kan erhålla om den immateriella världen. An'tu, rättgift av K-naftyUourinnäme.

Anfwerpen, fr. A n v e r s. 1. Provins n. Belgien. 2,832 kvkm, 125 mill. inv. (1945). — 2. Huvudstad i A. I, vid Schelde, 75 km

från havet. 254,000 inv. (1945), med förstäder 523,000.

A. är en av världens främsta hamnstäder. Stor industri (diamantslipperier, spets- o. tobaksfabriker m. m.). Viktig börs. Bl. byggnader märkas katedralen, landet9 märkligaste kyrka (se bild), påbörjad 1352, samt rådhuset i renässans, uppfört 1561—65 av Cornelis Floris.

A. omtalas på 30-t. o. hade en blomstringstid på 1000—1500-t., men gick sedan starkt tillbaka. Stadens nya uppsving vid 1800-t:s början var en följd av att medel till hamnanläggningar anvisades av Napoleon, som insåg stadens strategiska vikt. Under 1800-t. gjordes A. till Belgiens starkaste fästning. Intogs av tyskarna under Första världskr. 27 sept.—10 okt. 1914, under Andra världskr. besatt 1940—44.

Anu'bis, grek. benämning på Anepu.

Anund, Yngvars son, *sv. konung* av Ynglingätten, kallad B r ö t - A n u n d, emedan han lät bryta bygd. Anses ha levat på 600-t.

Anund Jakob (omkr. 1010—50), *sv. konung*, son av Olof Skötkonung, som han 1022 efterträdde. Förband sig med sin sväger Olof Haraldsson av Norge. I sv. tradition kallad K o l b r ä n n a för sin iver att bränna missdådarens hus o. hem, berömmes A. i en nära samtida källa som god kristen o. vis konung.

Anundsbögen, stor, ej undersökt gravhög i Badelunda kommun nära Västerås; har antagits gömma konung Anund av Ynglingätten. Intill A. skeppssättning.

Anundsjö, kommun i n.ö. Ångermanland, Västerorr. l. (past.adr. Bredbyn); Anundsjö landsf.distr., Ångermanlands n. doms. 8,221 [inv. (1947), därav i Anundsjö kyrkobokf.distr.

6,409, varav i Bredbyns municipalsamh. 430 o. Solbergs kyrkobokf.distr. 1,812.

Anuri', upphävd urinavgång, t. ex. genom nedsatt njurfunktion el. stopp i urinvägarna.

A'nus, lat., ändtarmsöppningen.

Anvers [a[^]värss' el. a[^]*vä'r], franska namnet på Antwerpen.

Anzac, förk. för *Australian (and) New Zealand Army Corps* (den austral. o. nyzeeländska armékåren) o. namn på ett område på Gallipolihalvön, där dessa trupper landstego 1915. Av namn på austral. o. nyzeeländska trupper i Andra världskriget.

An'zengruber, Ludwig (1839—89), österrik. dramatiker o. novellförfattare. Skördade framgångar med sina folkskådespel bl. vilka märktes det kyrkofientliga *Der Pfarrer von Kirchfeld* (1870). Bl. A:s romaner är *Der Siemsteinhof* (1886); Helen Zinshofer, 1898 o. 1924) beaktast.

Anzin [a[^]sä[^]*], stad i n. Frankrike, dep. Nord, vid Schelde. 16,000 inv. Kolgruvor.

An'zio, fortmidsen A n t i u m (se d. o.), hamnstad i Italien, 50 km s. om Rom. — 22. jan. 1944 landsatte de allierade trupper mellan A. o. Nettuno, vilka bildade det brohuvud, varifrån genombrottet mot Rom skedde maj s. ä. Staden blev helt sönderbombad.

Anzoátegui [ansäat'egi], stat i Venezuela. 43,300 kvkm, 156,000 inv. (1941). Huvudstad: Barcelona.

Anåfjället, fjällmassiv i mell. Härjedalen. Högstä topp 1,347 m.

AOA, förk. för *American Overseas Airlines*, New York, privat flygbolag; trafikerar Sverige.

Aomori el. A w o m o r i, stad i Japan på n. Honshu. Hamn. 93,000 inv. (1935).

Aoris'tus, tempus för den ej närmare bestämda, förlutna Uden. Utdött i de flesta språk.

Aor'ta el. stora kroppspulsådern, den stora artär, som utgår från hjärtats vänstra kammare o. löper tätt framför ryggraden ned genom brösthålan, mellangärdet o. bukhålan, avgivande grenar till kroppens alla delar. Dess första del är bågformigt böjd o. kallas a o r t a b å g e n.

Aos'ta. 1. Provins i n.v. Italien (Piemonte). 4,759 kvkm, 228,000 inv. (1936). — 2. Huvudstad i A. 1, vid Dora Baltea, biflod till Po. 24,000 inv. (1936). Märkligna forniämningar.

1. A os'ta. E m a n u e l e F i l i b e r t o, hertig av A o s'ta (1869—1931), ital. prins (son till konung Amadeus av Spanien) o. militär, framgångsrik som armébefälh. på Isonzofronten under Första världskr. Marskalk 1926.

2. Aosta, A m a d e o, hertig av Aosta, prins av Savoien (1898—1942), son till E. A., ital. general, vicekonung i Abessinien 1937, om vars kolonisering han nedlade stora förtjänster. Bjöd som överbefälh. i Ital. Östafrika engelsmännen ett segt motstånd («Järnhertigen»), måste dock 1941 uppgå Addis-Ababa o. sluta 1945 kapitulera vid Amba Alagi, där han tillfångatogs.

A outranee [a otra[^]næ'l, fr., till det yttersta.

AP, förkortning för det portug. flygbolaget *Aero Portuguesa*, Lissabon.

A. P., förkortning för *Associated Press*.

Apa-, gaffelsegel på stormasten (mellersta masten) å 3-mastat fartyg. — *Zool.* Jfr Apor. Apacher [apatsj'er], krigisk indianstam, sed. 1880-t. bosatt i reservationer i Arizona, New Mexico o. Oklahoma i För. Stat. Ca. 7,000. Ett fåtal leva ännu vilda.

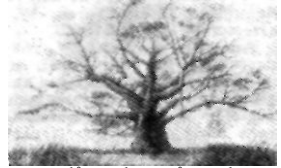
Apacher [apatsj'er] (av fr.), ligistelement i Paris, särsk. i stadsdelen Montmartre.

Apanage [-na's] (av lat. *pa'nis*, bröd), underhåll, särsk. åt furstliga personer. Anslaget till monarken kallas vanl. civilista.

Apart' (fr. *à part*), avsides, för sig själv. Apati' (av grek. *apateia*, okänslighet), slöthet. — A p a't i s k, slö för intryck, likgiltig.

Apati't, mineral av hexagonalt kristalliserande kalciumfosfat med klor el. fluor. Ar glansig, ijus o. svårsmält. Spec. vikt 3.1. Har stor betydelse som råmaterial för superfosfat.

Apbrödstrai el. b a o b a b, *Adanso' nia digitala* (fam. *Bombacaceae*), ett afrikanskt savannträd med måktig krona o. en kolossal tjock stam (intill 9 m i diam.), femfingrade blad o. *Malva*-lika blommor. De läneskaftade, gurklikn., syrligt smakande frukterna äro mogna, då trädet står avlövadt.

A. p. C. el. fl. p. C. n., förkortning för lat. *Ann'o Kristi Christum* (*na'tum*), (det el. det) året efter Kristi födelse.

A'pel, *Pyrus malus* (fam. *Rosaceae*), ett mindre, rikt grenat, rundkronigt träd med femtaliga, flocklikt samlade blommor. Ved hård, finporig med brun kärna. Våra odlade äppelsorter ha sina stamformer i Orienten o. Sibirien. Den i hagmarker ofta förekommande vild apeln är en fullt självständig typ med små, stora frukter o. grentornar.

A'peldoorn [-därnj, stad i mcll. Nederländerna, prov. Gelderland. 79,000 inv. (1946). Pappers- o. textilindustri. I närh. drottningens sommarresidens.

Apell'es, grek. målare under senare hälften av 300-t. f. Kr., antikens berömdaste. Hovmålare hos Alexander den store, vilken han flera ggr avbildat. Hans mest beundrade bild återgav realistiskt en ur havet uppstigande Afrodit. Intet av hans arbeten är bevarat.

Apelsi'n (av ä. höll. *appel*, äpple, o. *Sina*, Kina), den klotrunda, orange-gula, sötsyrliga frukten av *Citrus aurantium* (fam. *Rutaceae*), ett från Indien i börj. av 1400-t. till Europa infört träd. Num. allmänt odlat i Medelhavsländerna (Valencia, Messina), Kalifornien o. f. ö. i varmare trakter över hela världen. (Se bild.)

Apelviken, kustsanatorium inom Varbergs stadsområde, Hall. 1., grundat 1902 (särsk. kirurgisk tuberkulos).

Apenninerna, bergskedja, genomlöpande hela Italien: sammanhänger i n. med Alperna o. i s. över Sicilien med Atlas i n.v. Afrika. Har flera verkamma vulkaner. Högsta berg: Gran Sasso d'Italia, 2,921 m. A. bestå väsentl. av krita o. kalk. Marmorbrött. Betesmarker.

Apenni'ska halvön, Italienska halvön. Aperi'disk (av grek. nek. *a o. periodisk*). Vid en svängningskrets med litet motstånd gå egensvängningarna fram o. tillbaka kring jämviktssläget för att så småningom dö ut, men ökas motståndet över ett visst värde, dör svängningen ut på så sätt, att jämviktssläget ej passeras mer än högst en gång; rörelsen liksom svängningskretsen säges då vara aperioidisk. Jfr Egensvängning.

Apéritif [-tiff], fr., alkoholhaltig dryck före måltiden.

Apertur/r (av lat.), öppning. I ett mikroskop kan man icke, även om förstoringen vore tillräcklig, »upplösa» el. särskilja t. ex. de olika linjerna i ett fint rutnät, ty genom s. k. ljus-

böjnine bli linierna något för grova. Upplösningsförmågan blir större för blått ljus än för gult, men den beror äv. av en annan faktor, den s. k. numeriska aperturen, vilken kan beräknas med kändedom om öppningsvinkeln på den i mikroskopet inträngande ljuskonen o. brytningsindex för det medium (luft el. för att öka aperturen o. upplösningsförmågan; starkt ljusbrytande olja), vari föremålet o. objektivet nedsatts. Jfr Immersion.

A'pex, lat., spets; fornomersk prästmossa, hjälmprydnad. — Astr. Den punkt på himmelsfären, mot vilken vårt solsystem som helhet rör sig. Apex är belägen i stjärnbilden Herkules, ej långt från den klart lysande stjärnan Vega.

Aphelium [-ne'o (av grek. apo', ifrån, o. he'lios, sol), den punkt i en planetens el. komets bana, som har största avståndet från solen. Jfr Perihelium.

Aphrodit'e [af'r-], stor, oval, plattad havsborstmask, beklädd med färgskiftande borst. Lever i havet på lerbotten. Vanlig vid Sveriges västkust. Kallas där »bottenmus».

Api'a, hamnstad på ön Upolu, en av Samoaöarna under britt. mandat. Omkr. 1,500 inv., varav 1/3 européer. Kopraexport. Magnetiskt observatorium. Radiostation. Orlogsbas.

A piacere [-pjaQe're], it., mus.: efter behag. Apikal (av lat. a'pex, spets, topp), belägen vid el. på toppen. Motsats: bas a'l.

A'pis, de gamla egypternas förnämsta heliga djur, en svart tjur med vita fläckar, dyrkad som inkarnation av Ptah. När en A. dött, fördes den balsamerad till Serapistemplet vid Memfis, o. en ny blev högtidligen invigd.

A'pium, örtsläktet (fam. Umbelliferae), 20 arter. Blommor grönvita i topp-el. sidoställda, stundom enkla flockar. Frukt äggrund, spetsad. A. grave'olens, selleri (se bild), allmänt odlad. Roten o. äv. de genom plantornas kupning erhållna, mycket förstorade, till färgen vitgula bladskaften (blad-el. blekselleri) äro skattade grönsaker.

Apiana't (av grek. nek. a. o. plana'n, avvika), fotografiska objektiv, som sakna sfärisk o. kromatisk aberration men däremot visa astigmatism (jfr Avbildningsfel). De ha numera nästan helt undanträngts av anastigmaterna, som sakna även sistnämnda fel. Det första symmetriska objektivet av denna typ uppfanns 1866 av A. Steinheil.

Aplomb', fr., tillförsikt, säkerhet i hållning o. uppträdande. — Mus. Fasthet i anslaget.

Apné (av grek. a, utan, o. pnev'ma, luft), andningsstillstånd.

A poco a pooo [på'kå], it., mus.: småningom.

Apocynaceae, växtfamilj, omfattande träd el. fleråriga örter med motsatta blad, sambladig, pipförsedd krona o. mjölksaftförande vävnader. Hit höra bl. a. släktena Nerium o. Vinca.

Apodik'tisk (av grek. apodé'iknynai, bevisa), obestridlig.

A'poeny'm, a'poler'ment el. fer'o'n kallas de äggviteämnen, som jämte en lågmolekylär del (c o e n z y m) ingå i olika enzym.

Apogami' (av grek. apo', från, o. gál'mos, giftermål), inom växtriket beteckning för en könlös fortplantning, som genom hela sin karaktär ger intryck av en normal äggbefruktnings.

Apoge'um (av grek. apo', från, o. gál'a, jorden), den punkt i månens (el. solens skenbara) bana, som har största avståndet från jorden.

Apokalyps' (av grek.), uppenbarelse i syfte

att avslöja framtiden. Apokalypsen är det vedertagna namnet på Uppenbarelseboken.

Apokalyptik (av grek. apoka'lypsis, avslöjande), litteratur, som vill »avslöja» det kommande. Bl. dylika skrifter märkas främst Daniels bok, Henöks bok, 4:e Esra bok, de sibylliska skrifterna o. Uppenbarelseboken.

Apokatas'tasis, grek., läran om alltings återställelse (Apg. 3: 21). Den ställer i utsikt slutlig frälsning för alla, till skillnad dels från läran om eviga straff, dels från läran om villkorlig oödlighet o. de ondas förintelse.

Apokope [apa'kope] (av grek.), bortfall av ljud el. stavelse i ordslut.

Apokroma't, en vid mikroskop betydelsefull, sammansatt lens. Jfr Akromatism.

Apokry'fer el. apokry'fiska böcker (av grek. apo'kry'os, förborgad), av kyrkan icke erkända skrifter men av Luther förklarade »goda och nyttiga att läsa», insatta som bihang till GT. De äro: Judit, Vissheten, Tobie, Syrak, Baruk, 2 Mackabéerböcker, tillägg till Ester o. Daniel samt Manasses bön. Vissa apokryfiska böcker äro äv. anknutna till NT, t. ex. Ignatiusbreven.

ApoTda, stad i mell. Tyskland, Thüringen. 28,000 inv. (1939). Strumpstillverkning.

Apollina'ris, källa i Heppingen, v. Tyskland, Rhenprovinsen. Kolsyrehaltigt vatten, num. ofta eftergjort.

Apollodor'os, atensk målare under slutet av 400-t. f. Kr. Var den förste, som genom schattering återgav den tredje dimensionen. Kallades »skuggmålaren».

Apollodor'os från Damaskus, romersk arkitekt, verksam under Trajanus och Hadrianus. Bl. arb. Venus' o. Romas dubbeltempel samt Trajanus' forum i Rom.

ÄpoH'ofjäril..Parnass'ius apollo, stor dagfjäril. Vit i framvingar svartfläckiga; bakvingarna med 2 röda svartkantade fläckar. Larven lever på kärleksörtens blad, sammetssvart med orangeröda fläckar.

Apoll'on el. Fo'i'os Apoll'on (lat. Apoll'o), i grek. myt. solens o. ljusets gud, som

till Zevs o. Leto. A. föddes på ön Delos, drog sed. till Delfi, där han dödade draken Pyton o. gjorde Delfis orakel till sitt. Som musikens, skaldekunstens o. förutsägelsens gud anförde han muserna (A. m u s a g e't e s). Han beskyddade hjordar o. betesmarker, avvärdade ont o. var försoningens gud men äv. en döds-gud, »fjärrskjutaren», som sände dödande pilar (solstrålarna). — De mest berömda antika framställningarna av A. äro den s. k.

Apollo di Ten'e'a, en helt naken gravfigur av marmor, funnen i Tenea vid Korint 1846, från omkr. 600 f. Kr., Kasse-la polio o. Apollo di Belvedere're (se bild), en marmorkopia efter ett på 300-t. f. Kr. gjutet bronsoriginal. Funnen 1495, nu i Vatikanen (Belvedere-palatset). Skulpturen inspirerade bl. a. Sergel vid utförandet av Gustav III:s staty.

Apollo'nios från Perga, alexandrinsk matematiker i 3:e årh. f. Kr. A. har efterlämnat det betydelsefulla arbetet Om koniska sektioner

o. anses vara upphovsman till de för det ptolemaiska världssystemet viktiga epicyklerna.

Apologe't (av grek. *apologé'stat*, hålla försvarstal), försvarare av kristendomen.

Apologi' (av grek.), muntligt el. skriftligt försvar mot en anklagelse; särsk. skrift, som tillbakavisar anklagelser mot kristendomen.

Apomorfi'n, starkt giftig alkaloid, som erhålles ur morfin genom inre omvandling. Användes i form av klorid som upphostningsmedel o. kräkmedel.

Apoplexi' (grek. *apoplexi'a*), slaganfall.

Apor, *Si'miae*, mer el. mindre människoliken. däggdjur, med motsättnlig tumme (kan äv. saknas) o. stortå. Man skiljer mellan smalnäsapora el. Gamla världens apor o. brednäsor el. Nya världens apor.

Apospori', inom växtriket beteckning för den könliga generationens utveckling utan föregående sporbildning, vilket äv. är känt hos vissa ormbunkar o. *Hieracium-axv.*

Apostasi' (av grek.), avfall från parti el. religionslära. — A p o s t a t, avfallning.

Apost'el (av grek. *apostolos*, sändebud) betecknar i NT urspr. de främsta ledarna av kristendomens utbredning, särsk. Jesu tolv närmaste lärjungar samt Paulus. Apostlar ha äv. andra missionärer kallats, ss. Ansgar, »Nordens apostel». — I konsten framställas apostlarna med var sitt attribut, vanl. hänsyftande på deras dödsätt: Petrus med nycklar el. upp- o. nedvänt kors, Paulus med svärd o. bok, Andreas med X-formigt kors (Andreas kors), Jakob d.ä. i pilgrimsdräkt, Johannes med kalk, varur en orm slingrar sig, Filipus med T-formigt kors el. korsstav, Bartolomeus med kniv, Tomas med vinkelhake el. lans, Jakob d.y. med tygvalkarstav, Matteus med hillebard el. svärd, Judas Taddeus med knölpåk o. Mattias med yxa.

A posterio'ri, lat., av Kant införd filosofisk term om kunskap, som grundar sig på erfarenheten (a posterio'risk kunskap). Motsats: a prio'ri.

Apostilb', enhet för specifikt ljusflöde. Jfr Ljusflöde o. Lambert.

Apostill' (av nylat.), tillägg till skrift; randanmärkning.

Apostladagar, äldre högtider till apostlarnas ära. 1 kat. kyrkan firas som helgdag Petrus' o. Paulus' dag (29 juni) samt Andreasdagen (30 nov.).

Apostlagärningarna, historisk bok i NT, vilken framställer kyrkans grundläggning genom Petrus o. Paulus. Anses vara författad av Lukas på 70- el. 80-t.

Apostlahästar, skämtsam benämning för benen som fortskaffningsmedel.

Apostoliska fäder, de kristna författare o. lärare, som anses vara apostlarnas omedelbara lärjungar, uäml. Barnabas, Hermes, Ignatius, Klemens av Rom, Papias, Polykarpus o. förf. av brevet till Diogenetus.

Apostolisk konung, titel, av påven år 1000 förlänad till Ungerns förste kristne konung; bars av habsburgska konungarna 1758—1918.

Apostolisk succession, apostolisk arvsföljd, särsk. med hänsyn till biskopsämbetet, i det Andens nådegåva genom den högtidliga Invigningen med handpåläggning tankes från apostlarna tiderna igenom vara överflyttad på den heliga tjänstens innehavare.

Apostolisk vika'rie, titel för påvliga sändebud med vissa uppgifter. I Nordens alla länder finnas sådana med biskoplig värdighet.

Apostrof f-å'f] (av grek. *apostrofs'*, bortvändande), ett skrivtecken, som består av ett komma i radens övre kant (') o. vanl. betecknar, att en el. flera bokstäver utelämnats.

Apostrofe'ra, vända sig till i tal; mera sällan: utsetta apostrof.

Apote'k (av grek., egentl. bod), lokal för försäljning o. beredning av läkemedel. För drivande av apotek fördras i Sverige legitimation som apotekare o. apoteksprivilegium av K. Mt. Apoteken stå under överinseende av Medicinalstyrelsen, som äv. utövar kontroll.

Apoteos T-äs] (av grek.), förgudning, en ceremoni, genom vilken fortidens folk tillerkände en människa gudomlig rang; förhållande, förklaring.

Apothe'cium, en skiv- el. skålförmad, skaftad el. oskaftad fruktkropp, som förekommer hos disksvampar o. vissa lavar.

Appalachiska bergen [-lakk'iska-], dets. som Alleghanybergen.

Apparans [-ängs'] (fr. *apparence*), utseende, yttre sken; sannolikhet. — Apparanser, utsikter, möjligheter.

Apparat (av lat. *appara'tus*, anordning), redskap, maskin.

Apparent' tid (av lat. *appare'n*, synas), soldid.

Appariti'o'n (avlat.), framträdande utseende.

Appell' (av lat.), tillrop. *Jakterm.* Samlingsrop till hundarna. — *Fäktm.* Stampning med främre foten för att skrämja motståndaren. — *Spelt.* Ny insats i spel. — *Jitr.* Vädjande från lägre till högre domstol. — *Krigsv.* Signal på jägarhorn (trumpet); användes, då truppkontingent skall utrycka el. då orderuttagare (officärer, allt befäl) skola infinna sig hos regementschefen. Av flottningssignal. — *Sjöv.* Hornsignal, som vid hällan användes som hedersbevisning för högre officerare o. ämbetsmän.

Appellati'o'n (av lat. *appella're*, tillropa), i främmande länders lagstiftning benämning på rättsmedel, varigenom man hos högre rätt söker ändring i lägre rätts beslut. — Appellati'o'n s d o m s t o l, domstol i andra instans, i Sverige hovrätterna.

App'ellativ (av lat. *appella're*, benämna), artnamn, gemensamt ord för en hel klass av föremål, t. ex. hund, träd.

Appendici't (av *appen'dix*), blindtarmsinflammation.

Appendicula'ria, grupp av manteldjur, som simma fritt med tillhjälp av en lång tillplattad svans. I denna finnas en ryggsträng o. en ryggmärg. Gältarmen har blott 2 gälspringor, vilka öppna sig direkt utåt. I regel små havsdjur. Planktonorganismer.

Appen'dix, lat., »det maskformiga bihanget», en ca 1 cm vid o. 10 cm lång, blint slutande tarmdel, som utgör ett bihang till blindtarmen.

App'enzell. 1. Kanton i n.ö. Schweiz, indelad i A u s s e r-R h o d e n (protestantiskt) o. I n n e r-R h o d e n (katolskt). 58,000 inv. (1941). — 2. Huvudort i Inner-Rhoden o. huvudstad i A. 1, vid Utter. 5,000 inv. (1941). Till v. av Broderia.

Apperceptio'n (av nylat.), uppfattning, förnimmelse. — *Psykol.* Det uppmärksamma fattandet av ett föreställningsinnehåll, varigenom detta sammansmältes med det övriga medvetandets enhet.

App'iska vägen, lat. V i a A p p i a, den av rom. censorn Appius Claudius i slutet av 300-t. f.Kr. anlagda vägen från Rom till Capua, sedermera förlängd ända till Brundisium (nuv. Brindisi). Av vägen finnes numera endast en bräddel kvar, bl. a. närmast Rom, där dess sidor prydas av otaliga gravmonument från antiken o. senare tid.

tor, f. 1892, eng. fysiker, prof. i Cambridge 1936—39, sekr. vid Department of scientific and industrial research, London, sed. 1939. Erhöll 1947 års nobelpris i fysik för sina undersökningar rörande jonofären.

Applioe'ra (av lat. *applicare*, foga till), anpassa, pålägga; tillämpa. — Applikati'o'n s-sö m, konstsömnad, vid vilken ett tyg langeteras fast på ett annat: härvid är det övre tyget utklippt i mönster, som framhåves genom tygernas kontrasterande färg el. material. — Applikatu'r, fingersättning.

Applå'd (av lat. *applaudere*, bifalla), handklappning som tecken till bifall.

Apport' (av fr. *apports* [apart']), bär hit! (till hundar). — Apport'e'ra, frambära.

Apportegendom, egendom (ej pengar), som tillskjutes aktiebolag av stiftare el. aktieätknare.

Appositio'n (av lat. *apposere*, tillägga), substantiviskt attribut, oftast skilt från sitt huvudord genom paus, t. ex. Gustav, *Sveriges honung*.

Apprete'ring (av fr. *appréter*, göra i ordning), färdigberedning av råväv, indelas i: bomulls-, kamgarns-, kardulls-, klädes-, linne- o. sidenberedning. I inskränkt bemärkelse en metod att medelst stärkelse ge fasthet o. glans åt en vävad.

Apprety'r, ämne (stärkelse, agar-agar o. dyl.), som anv. för appretering av vävnader.

Approbatio'n (av lat.), godkännande; bifall.

Approbat'ur, lat., han el. hon godkännes; betyget B.

Approximativ (av lat. *ad*, till, o. *proximus*, närmast), tillnärmelsevis, ungefärlig. — Approximati'o'n, uppskattning, ungefärlig beräkning. — Approxim'e'ra, uppskatta, beräkna ungefär.

App'una, kommun i • Östergötland, Östergöt. l. (past.adr. Bjälbo); Odeshögs landsf. distr., Folkungabygdens doms. 398 inv. (1947). — En romansk madonnabild av trä med delvis bibehållen polykrom o. med delar av det urspr. skåpet (n:o-t:s slut) samt ett senmedeltida altarskåp med bjärt lysande målningar, hantysfande på Heliga Birgittas liv, från kyrkan i A. finnas nu i Statens hist. mus.

Aprak'sin, Fjodor Matvejevitj (1661—1728), rysk amiral, en av Peter den stores förtrogna, den ryska örlogsflootts skapare. A. intog Viborg 1710 o. härjade jämte furst Golitsyn med en mordbrännarflootta Södermanlands o. Östergötlands kuster 1719.

A prendre [apra'sdr'], fr., att taga; ej upp-tagen, ledig.

Apres nous le déluge [apranö' l° dely's'], fr., efter oss syndafloden, dvs. efter vår död må vad som helst ske, ett uttryck, som tillskrives Ludvig XV el. madame de Pompadour.

A-pressen, benämning på Arbetarpressens stoc'holm's redaktion, grundad 1945; förser socialdem. pressen med artiklar o. nyheter.

Aprik'Vs, aprikosträdets frukt.

Aprikospinnare el. fjädertofsspinnare, *Orygia anWqua*, fjärl tillhörande spinnarna. Hanen kastanjebrun, honan gulgrå, vinglös. Larv med karakteristiska grupper av borst. Lever bl. a. på fruktträd.

Aprikosträd, *PrWnus armenVaca* (fam. *Rosaceae*), ett litet, på bar kvist blommande träd med finhåriga, gula stenfrukter; stenen är slät. Dess hemland är Mongoliet o. Turkestan. Allmänt odlat i varma o. tempererade länder.

April' (av lat. *aperire*, öppna), årets 4:e månad. 30 dagar. Svenskt namn: gräsmånad. Bruket att narra april härrör trol. från en hednisk värfest.

A pri'ma vis'ta, it., musikterm: vid första påseendet, utan förberedelse.

A prio'ri, lat., filosofisk term, hos skolastikerna i bet. bevisföring från grund till följd, från orsak till verkan; hos Kant betecknande något av erfarenheten oberoende: kunskap a prio'ri är sådan kunskap, som härstammar ur kunskapsförmågan själv. Motsats: a posteriori.

A-pris, dets. som enhetspris.

A prix fixe [a pri fik's], fr., till bestämt pris.

A propos [aprapä'], fr., i rätt tid; på tal om; i en slump; infall, avvikelse från ett samtalsämne.

Apsjeron', halvö i Kaspiska havet. Stora naftafyndigheter. På A. ligger staden Baku. Apte'ra (lat. *aptare*), anbringa; avpassa för, avmärka fällda träd för skilda virkesortiment.

Apua'nia, i. Provins i n.v. Italien vid Genuebukten (Toscana). 1,156 kvkm, 197,000 inv. (1936). — 2. Huvudstad i A. 1, bildad 1940 genom sammanslagning av städerna Massa o. Carrara. 107,000 inv. (1941). Berömd vit marmor. Bomullsindustri.

Apua nska alperna, berggrupp i n. Apenninerna, Italien. Monte Pisanno. 1946 m.

Apulien, it. Puglia, landskap i s.ö. Italien omfattande prov. Bari, Brindisi, Foggia, Ionia (Taranto) o. Lecce. 2,887,000 inv. (1943).

Apu're, 1. Stat i n.v. Venezuela. 76,500 kvkm, 71,000 inv. (1941). Export av muldjur. Huvudstad: San Fernando de Apure. — 2. Biflod fr. v. till Orinoco i Venezuela. 1,580 km.

Apurimac, källflod till Ucayali i Peru. 5,250 km.

A'qua, lat., förk. *Aq.*, vatten; beteckning för vissa farmaceutiska beredningar, t. ex. *Aq. deStilla'ra*, destillerat vatten; *Aq. aroma'tica*, aromatiskt vatten (ex. rosen-, pomerans- o. pepparmyntvatten); *Aq. CaVcis*, kalkvatten m. fl. — *Aq. fonta'na* betecknar vanligt vatten. A q. To'fana, ett berömt italienskt giftvatten, var en arseniklösning.

A quatre mains [akattr°mä'n«], fr., för fyra händer, fyrhändigt.

Aqua vitae [akva vi'te], lat., livsvatten; akvavit.

Aquifolia'ceae [akvi-], växtfamilj. Träd el. buskar med spiralställda, läderartade, vintergröna blad, 4- el. 5-taliga, ofta skildkånade blommor o. bärfrukter. Hit hör släktet *Ilex*.

Aquila degli Abruzzi fa'k'ila delji' abrod's'i]. 1. Provins i mell. Italien (Abruzzi e Molise). 6,458 kvkm, 366,000 inv. (1936). — 2. Huvudstad i A. 1, vid fl. Aterno. 55,000 inv. (1936). Arkebiskopsäte.

Aquile'gia [akvi-J, örtsläkte (fam. *Ranunculaceae*), 50 arter på n. halvklotet. Blad dubbelt trefringade, blommor regelbundna, med strutlika, till sporrbärande honungsgömmen ombild. kronblad o. livligt färgade foderblad. A. vulga'ris, akleja, o. andra arter omtyckta trädgårdsväxter.

Aquileja [ak°ilej'a], stad i n.ö. Italien, prov. Gorizia, 9 km från Adriatiska havet. 3,000 inv. A. var i fortiden en starkt befäst hamnstad, som 452 intogs o. förstördes av Attila.

Aquilo [akk'vilä], lat., nordanvinden.

Ar, metersystemets förkortade benämning för ytmaßet 100 kvm, motsvarar i äldre sv. mått 1,134 kvfot. 100 ar = 1 hektar.

Ar, kem. tecken för en atom argon.

A'ra, praktfull, längstjärdad syd- o. central-amerikansk papegoja. Kinder nakna.

Ara'ber, folkslag tillhörande den semitiska språkfamiljen, bosatt i Arabien, delar av Främre Asien samt i stora delar av Nordafrika. Araberna, som bekänna sig till islam, äro till största delen nomader, kallade beduiner. Omkr. 50 mill.,

därav 10 på den Arabiska halvön, 4 i vartdera Syrien o. Irak, 17 i Egypten, 1 i vartdera Libyen o. Palestina o. 15 i Franska Nordafrika. Endast araberna på den Arabiska halvön äro av rent arabisk semitisk ras. En arab. nationalkänsla uppstod först i Syrien på 1840-t. Under Första världskr. gjorde araberna gemensam sak med England i kampen mot Turkiet, som behärskade de flesta arab. länderna.

I ett brev från britt, delegaten Mac Mahon till sheriffen Hussein av Mecka lovade England upprätta ett storarabiskt rike, bestående av Arabiska halvön, Syrien o. Mesopotamien som belöning för arabernas hjälp. Något dylikt kom emellertid aldrig till stånd efter krigets slut; Syrien blev i enl. med den mellan England o. Frankrike 1916 ingångna s. k. Sykes-Picot-överenskommelsen franskt mandat men blev fullt självständigt först 1946, Irak, som från 1920 var britt, mandat, blev oberoende 1932 o. upptogs i N.F. Ett fördrag säkrade britternas militära kontroll. De sista britt, trupperna drogos bort från Irak 1947. Transjordanien förblev britt, mandat till 1946. På Arabiska halvön blev Hedjas ett självständigt rike under emiren Hussein Ibn Ali. Denne kom i konflikt med vahabiterhövdingen Ibn Saud av Nedjd o. fördrövs 1924. Ibn Saud införlivade 1926 Hedjas med sitt rike o. lät utropa sig till konung över Saudi-Arabien, som nu omfattar hela halvön utom Jemen o. britt, protektoratet Hadramaut i s. I Egypten blev den arabiska nationalismen med wafpartiets bildande 1921 en maktfaktor av betydelse. Det britt, protektoratet upphävdes 1922 o. efter avslutandet av 1936 års fördrag blev Egypten reellt självständigt. Efter Andra världskr. har de arabiska nationalisterna fortsatt sin agitation, särsk. i Palestina o. Nordafrika. Jfr Arabförbundet, de olika arabstaterna o. Palestina.

Arabesk', urspr. ett i den medeltida muhammedanska konsten förekommande geometriskt ytmönster, huvudsakl. byggande på stiliserade växtformer av Acanthus; senare, ehuru oegentligt, benämning på ett invecklat geometriskt mönster i allm. Den egentliga arabesken kallas av., efter dess rika utformning i morernas Spanien, m o r e s k

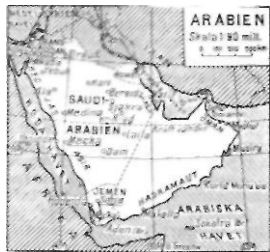
Arabförbundet, ett 1945 bildat förbund mellan Egypten, Saudi-Arabien, Syrien, Libanon, Irak, Trans Jordanien o. Jemen med syfte att främja politiskt, militärt, ekonomiskt o. kulturellt samarbete mellan arabstaterna. En interarabisk armé o. generalstab skola utbildas. Ett ständigt råd fungerar som beslutande o. verkställande organ. 1947 slöts en militärpakt mellan förbundets medl. Jfr Palestina.

Arabia felix lat., »Det lyckliga Arabien», de antika författarnas namn på s.v. Arabien, den klimatiskt mest gynnade delen av landet.

Arabien, halvö i s.v. Asien, ca 3 mill. kvkm, 7 å 10 mill. inv. A. är ett ökenartat bergland (1,000—1,300 m. ö. h.), omgivet av randberg. I s.ö. utbreder sig ökenen Roba-el-Chali, n.v. därom Vahabiplatan eller Nedjd o. n.v. om denna högslätten Sjammar, i s. begränsad av floddalen Wadi Ermek o. i n. av ökenen

Nefud. Fruktbara äro endast kusttrakterna. — I n.v. A. går Hedjasbanan: Damaskus—Mcina—Mecka, 1,305 km; trafiken dock inställd efter Första världskr. 1918; f. ö. sker samfärdseln medelst karavaner. Polit. indelas A. i

konungariket Saudi-Arabien, som bl. a. omfattar Hed jas, Nedjd o. Asir, imamatet Jemen, britt, kolonien Aden samt de britt, besittningarna Hadramaut, Katar, Oman o. Koweit. Viktigaste städer äro Mecka, Mcina, Djidda, Jambo el-Bahr, Mecka o. cr-Riad. Jfr Araber.

Arabinos [-nås], en av de enkla sockerarterna med fem kolatmer. Kan ej förjäsas av vanlig jäst men däremot av vissa mjölk-syrebakterier. Jfr Pentoser.

A'rabis, örtsläkte (fam. *Cruciferae*), 100 arter på n. halvklotet o. i Sydamerika. Blommor i gles klase med åtliggande foder, skidor långa o. smala. A. *avbidia*, trav (Kaukasus), med vitludna blad o. vita blommor, vanlig som kantväxt o. i stenpartier. Tidig värväxt.

Arabiska havet, del av Indiska oceanen, mellan Arabien o. Främre Indien.

Arabiska språket tillhör den semitiska språkfamiljens sydvästra grupp o. uppdelas vidare i en nord- o. sydarabisk grupp. Den klassiska arabiskan är litteraturspråk, medan de talade arabiska dialekterna sammanfattande betecknas vulgärarabiska.

Arabiska ökenen, ökenområde i Egypten, mellan Nilen o. Röda havet.

Arabisk häst, ädel hästras från s.v. Asien (främst Arabien) o. n. Afrika. Mycket snabb o. uthållig. Färgen för det mesta grå skimmel. (Se bild.)

Arabiskt **gummi**, *Gumm'i arabicum*, den intorkade saften från arik. *Acacia*-arter. Det bildar blekgula, genomskinliga, spröda stycken, som lösas fullständigt i vatten till ett slem, o. har utbredd praktisk användning som bindemedel, t. ex. i färger, för appretering m. m., samt till beredande av farmakologiska mixtureer o. emulsioner.

Araçaju [-'EJo'], huvudstad i staten Sergipe, Brasilien. 66,000 inv. (1939). Sockerexport. Ara'ceae, växtfamilj, omfattande ca 1,800 arter enhjärtbladiga örter (buskar, träd o. lianer). Jordstam ofta knölik, blad vanl. hand-el, fjädersnerviga, ofta rikt delade. Blommor små, en-el. tvåkönade i en kolvlikn. blomställning, oftast omsluten av ett hölster. Bärfrukt. Hit höra släktena *Arum*, *Monstera*, *Calla* o. a.

A'rachis, örtsläkte (fam. *Leguminosae*). A. *hypogae'a*, jordnöt (Brasilien), ettårig, odlad i alla tropiska länder o. äv. i Sydeuropa. De unga frukterna borrar ned i jorden, där de sedan mogna. Fröna rika på olja, äggvita o. stärkelse, oljan utvinnes genom pressning o. har vidsträckt användning. Av återstoden framställas jordnötskakor, ett viktigt fodermedel.

Ärad [ä-], stad i Transsylvanien, Rumänien (före 1920 o. 1940—45 ungersk), vid Maros. 83,000 inv. (1945).

Arago [-gå'], François (1786—1853), fransk astronom, fysiker o. politiker. Direktör för Paris-observatoriet. 1848 medlem av re-

geringen för Nationalförsvaret. A:s upptäckt av den s. k. rotationsmagnetismen förberedde Faradays av den magnetiska induktionen

Aragon [-gå'n^e]. I. o. u. s. f. 1897, fransk författare. Bl. diktsaml. *Le Crève-cœur*, *Les yeux v'Fasa* o. *Brocéliande* (1944).

Arago'nien, landskap i n.ö. Spanien, kring mell. Ebro, indelat i prov. Zaragoza, Huesca o. Teruel. 47,391 kvkm, 1,083,000 inv. (1945). A. var under medeltiden ett självständigt konungarrike med Zaragoza som huvudstad sed. 1118. Genom Ferdinand den katolskes giftermål med Isabella av Kastilien 1469 lades grunden till konungariket Spanien.

Arago'nit, mineral av kalciumkarbonat; till skillnad från den lika sammansatta kalkspaten kristalliserar den i rombiska systemet.

Arag'ua, stat i n. Venezuela. 138,000 inv. (1941). Huvudstad: Maracay.

Aragua'ya, biotid fr. v. till Tocantins i Brasilien, rinner upp på Sierra Cayapo, 2,500 km.

Araka'n-bergen, bergskedja i nedre Burma. Toppar på 2,000 m.

Aral'ia, vanligt namn på den som krukväxt ofta odlade *Fat'sitt japo'nica* (fam. *Araliaceae*).

Aralia'ceae, växtfamilj, omfattande ca 660 arter, huvudsakl. tropiska träd (sällan örter). Blad hela, hand- eller fjäderlikt delade cl. och sammansatta. Blommor femtaliga, i flock, huvud el. i ax, samlade i klase. Bär el. stenfrukt. Hit hör bl. a. släkt. *Fatsia*, *Hedera* o. *Panax*.

Aralokas'piska inhavet, ett hav, som under istiden utbredd sig från Persien upp till Samara o. in i nuv. ryska Centralasien o. varav Kaspiska havet o. Aralsjön äro lämningar.

Aral'sjön, jordens fjärde insjö (salt), ö. om Kaspiska havet. 65,000 kvkm. Tillflöden: Syr-Daria o. Amu-Darja. Rik på fisk o. sjöfåglar.

A'ram, biblisk benämning på landet mellan Libanon, Palestina, Arabien, Tigris o. Taurus. Invånarna voro med israeliterna besläktade semitiska stammar o. kallades a r a m é e r.

Arame'iska, semitiskt språk, som under assyrisk tid talades i Aram o. efter Babels fall 538 f. Kr. var officiella språket från Eufrat till långt in i Mindre Asien o. Egypten. Det undantående så smån. hebreiskan i Palestina o. var dat på Kristi tid tal- o. skriftspråk.

A'ramis, en av de tre musketörerna i Dumas d. ä:s romantrilogi »De tre musketörerna», »Myladys son» o. »Vicente de Bragelonne».

Aran'da, Pedro (1718—99), spansk militär o. statsman. Som premiärminister 1766—71 genomförde han i upplysningstidens stil en rad reformer för att försvaga kyrkans makt, bl. a. landsförvisningar av jesuitorden 1767.

Arai'vha, Oswald o. f. 1894, brasiliansk politiker, från 1930 flera ggr utrikesmin., chefsdelcgt i FN, president i gen.förs. 1947.

Aranjuez [-ch'ä'b], stad i mell. Spanien, prov. Madrid, vid Tajo. 14,000 inv. Slott med berömda parkanläggningar.

Arany [är'än], J a n o s (1817—82), ungersk skald. Ungerns främste representant för hjälte- o. balladdiktningen.

Aranäs, nu Ä r n ä s, gård i n. Västergötland, Forshems kommun nära Kinnekulle. På A., som ägdes av Tyrgils Knutsson, förliktas 1304 konung Birger o. hans bröder.

A'ra pa'cis, lat., »Fredens altare», en mäktig, av reliefer rikt smyckad altartyggnad vid Marsfältet i Rom, invigd år 9 f.Kr. som symbol för Kejsarfedren (Pa*/Mgt/Sta). Altaret, som nyligen framgrävt o. rekonstruerats, är en av konstens milstolpar.

ArapäVma, *ArapäVma gi'gas*, en benfisk i Brasilien o. Guayana, den största nu levande sötvattnetsfischen (över 4 m o. 200 kg). (Se bild å nästa spalt.)

A'rarat, bergsparti i Kaukasus, s. Armanien, med två vulkaniska toppar. Stora o. Lilla Ararat. Den förra når 5,156 m (v. Asiens högsta berg). På A. stannade enl. Bibeln Noas ark.

A'ras, forntidens A r a x'e's, flod i Arraenien, utfaller med en arm i fl. Kura, med en annan i en vik av Kaspiska havet o. bildar delvis gräns till Iran. Omkr. 1,000 km.

A'rason, Jon (1484—1550), isl biskop o. skald; bekämpade lutherdomen; avrättad.

Arauo'ria, barrträdssläkte (fam. *Pinaceae*), 16 arter på s. halvklottet. Högvuxna träd med synnerl. regelbundna grenvarv, tätstående, spiralställda, vanl. plattade o. breda brår, stora kottar o. stora åtliga frön. Virke värdefullt. *A. imbrica'la*, ett i Mellanuropa hårdigt frilandsträd, bildar stora skogar i de chilenska Anderna. *A. exceVsa* (Norfolkön), vanlig krukväxt (»gran»).

Arauka'ner el. a r a u'c'o's, indianstara i s. Chile. Ca 100,000. Berömd för tappert försvar av sitt oberoende från 1500-t. till 1870, då de formellt erkände Chiles övervalde.

Ar'be, ö utanför Dalmatiens kust, 60 km s.s.o. Om Fiume. 193 kvkm, omkr. 5,000 inv. Tillföll 1920 Jugoslavien.

Arbe'la, assy risk stad ö. om Nineve med ett berömt Astarte-tempel. I närh. besegrade Alexander den store Dareios 331 f. Kr.

Arbetarbladet, socialdemokratisk tidning i Gävle, grundad 1902, daglig sed. 1905.

Arbetaren, dagl. tidning i Sthlm sed. 1922; organ för Sveriges Arbetares Centralorganisation o. den svenska syndikalismen.

Arbetsaristitut, vissa bildningsanstalter, avsedda för personer utan högre skolbildning. Äldst är Stockholms arbetsaristitut, stiftat 1880 av A. Nyström.

Arbetskommun, i Sverige lokal avdelning av socialdem. arbetarpartiet o. samtidigt samorganisation av en Orts fackföreningslag.

Arbetsmarseljä'sen, tysk socialistisk sång på marseljäsens melodi av J. Audorf (1835—98). I sv. övers. »Nu upp till kamp» osv.

Arbetarnas bildningsförbund, förk. A.B.F., bildades 1912 i syfte att organisera biblioteks-, föreläsningso. annan bildningsverksamhet m. m. inom arbetarvärlden. A., som är statsunderstött, har gjort en mycket betydelsefull insats.

Arbetsarråd (ry. *sovjet' rabo'tjich*), benämning på de fabrikskommittéer av arbetare, som bildades i Ryssland under revolutionären 1904—05 o. som vid 1917 års revolutioner spelade en stor roll. Äv. bildades liknande råd bland soldater, matrosar o. bönder. Efter den på dessa råd fotade styrelseformen betecknas nuv. Kysland som en rådsrepublik.

Arbetskyddslagsstiftning, de författningar, som ha till ändamål att skydda arbetaren mot skadliga verkningar o. följer av hans arbete. De viktigaste av dessa författningar äro: lag 29/10/12 om arbetskydd (reviderad 1931, 1936, 1938, 1911), lag 17/B 1916 om försäkring för olycksfall i arbete, lag 16/S 1930 om arbetstidens begränsning (8-timm.arslagen), reviderad 1938, 30/45 1947 lag 16/S 1930 om vissa inskränkningar beträffande tiden för förläggande av bageri- o. konditoriarbete, skogshärbärgeslagen av 1937, sjöarbetstidslagen av 30/S 1938, lantarbets-tidslagen av s/6 1945, arbetstidslagen för detaljhandeln av 18/17 1942, lagen 21/7 1945 om semester, hembiträdeslagen av 8/S 1944, butikstängningslagen av 29/6 1945, lag 2/S 1947 för hotell, restauranger o. kaféer samt lag 21/12 1945 om förbitd mot arbetstagares avskedande i anledning av äktenskap, hävandeskap m. m.

Arbete. Fys. Grundläggande mekaniskt be- grepp knutet till materiäns förflyttning under krafters inverkan; mätes av tre faktorer: kraf- tens storlek, förflyttningens väglängd, vinkeln mellan kraft o. väg.

Arbetet, socialdemokratisk, daglig tidning i Malmö, grundad 1887 av Axel Danielsson. Redigerad av A. Nilsson (Kabbarp) 1900—08, G. Löwegren 1908—18, A. Engberg 1918—24, A. Vougt 1924—44 o. därefter G. Netzén.

Arbets söner, arbetarsång av H. Menander. Arbetsbörs, i Frankrike m. fl. länder före- kommande arbetsförmedlingsanstalt, upprättad av arbetare o. ofta förenad med andra arbetar- inrättningar till ett slags folkets hus.

Arbetsdomstolen, särskild domstol för upp- tagande o. avgörande av mål rörande kollek- tivavtal m. m. A. består av ordf. o. 7 ledamöter, av vilka en är särsk. ledamot för tjänstemanna- mål. Två av led. förordnas efter förslag av svens- ka arbetsgivareföreningarnas förtroenderåd o. två efter förslag av landsorganisationen i Sverige samt den särsk. ledamoten efter förslag av tjäns- temännens centralorganisation. Domstolen har sitt säte i Sthlm. Inrättades genom en lag av ²⁷/₁₀ 1928, reviderad 1937, 1945 o. 1947.

Arbetsförmedling, anskaffning av anställ- ning åt arbetsökande. Tillstånd att bedriva a. i förvärvssyfte lämnas ej längre. All förmedling i förvärvssyfte skall vara avskaffad 1950. A. står sed. ¹/₁ 1948 under tillsyn av arbetsmarknads- styrelsen (jfr d. o.).

Arbetsgivareförening, sammanslutning av arbetsgivare för tillvaragande av dessas in- tressen vid avtalsuppgörelser o. arbetstvister. Sveriges största arbetsgivareförening är S v e n s k a a r b e t s g i v a r e f ö r e n i n g e n (se d. o.).

Arbetshem, anstalt för omhändertagande av sådana personer, som icke lämpligen kunna mot- tagas å ålderdomshem o. därmed jämförliga hem samt för omhändertagande av sådana för- sumliga försörjningspliktiga, som av fattig- vårdstyrelse förelagts arbete. I arbetshem kunna äv. mottagas vanartade barn. Arbets- hem upprättas av landstingen o. städer, som ej deltaga i landsting.

Arbetslöshetsförsäkring förekommer i flertalet industriellt utvecklade länder. Äldst är den frivilliga lokala arbetslöshetsförsäkringen medelst arbetslöshetskassor (England 1831, vilken num. vanl. bedrivs genom fackför- eningarna o. (äldst i Bern 1893) uppmantras genom offentligt understöd (flerstädes, bl. a. i Danmark o. Norge, enl. det s. k. Gentsystemet). Äv. helt offentlig arbetslöshetsförsäkring o. obligatorisk arbetslöshetsförsäkring ha påverkats o. den senare införts bl. a. i England 1911. I Sverige finnes sed. 1935 frivillig försäkring genom statsunderstödda arbetslöshetskassor.

Arbetslöshetskommissionen, 1914—40 stat- lig kommission för vidtagande av åtgärder mot arbetslöshet. Jfr Arbetsmarknadskommissionen.

³⁰/₁₀ Arbetslöshetsnämnd skall enligt lag av den ³⁰/₁₀ 1944 finnas i kommuner o. handha lokala åtgärder i fråga om statlig o. statsunderstödd hjälpverksamhet vid oförväldad arbetslöshet.

Arbetsmarknadens yrkesråd, samarbets- organ för yrkesutbildningsfrågor, bildat nov. 1944 med uppgift att utreda omfattningen o. in- riktningen av efterfrågan på yrkesutbildad ar- betskraft inom näringslivet samt att verka för att utbildningen effektiviseras o. anpassas efter behovet.

Arbetsmarknadskommissionen, 1940—47 statlig central kommission, som övertog den av Statens arbetslöshetskommission dessförin- nan bedrivna verksamheten, vilken ¹/₁ 1948 övertogs av Arbetsmarknadsstyrelsen (se d. o.).

Arbetsmarknadsstyrelsen, centralt ämbets- verk, som ¹/₁ 1948 övertog Statens arbetsmark- nadskommissions verksamhet. Styrelsen består av generaldirektör, överdirektör o. 7 av K. M:t utsedda ledamöter, av vilka 5 företråda arbets- marknads organisationer, därav 2 arbetsgi- varna, 2 arbetarna o. 1 tjänstemannen.

Arbetsrådet, en 1919 upprättad myndighet, som har till uppgift att meddela beslut i frågor rörande tillämpning av lagar om arbetstidens begränsning (jfr Arbetsarkyddslagstiftning). Rå- det består av ordf. o. 6 ledamöter, utsedda av K. M:t för 2 år i sänder. Dessutom finnas ledamö- ter för särsk. arbetstidsärenden. Instruktion av ²⁴/₁₀ 1941. Förslag föreligger om dess ombil- dande till särsk. ämbetsverk för arbetsarkydd- ärenden.

Arbetsstuga, benämning på anstalt, av- sedd att bereda lämplig sysselsättning (snicke- ri, sömnad, skomakeri osv.) för fattiga barn. Särsk. betydelsefulla äro arbetsstugorna i de nordligaste länen, i det de äv. tjäna till bostad åt barnen under vintermånaderna. Den första arbetsstugan inrättades i Sthlm 1887 på föran- staltande av fru Anna Hierta-Retrius.

Arbetsterapi, behandlingsmetod för själs- sjukdomar. Består i att patienten sysselsätts med lämpligt arbete.

Arbetsstagslagstiftning, rättsregler, som stadga inskränkning i den tid, varunder arbets- givare må använda arbetare till arbete. Huvud- regeln är, att arbetstiden icke må överstiga 8 timmar av dygnet eller 48 timmar i veckan. Jfr Arbetsarkyddslagstiftning.

Arbetsstillstånd, utfärdad av Statens utlänn- ingskommission, måste utlännning inneha för att få ta anställning i Sverige.

Arbets tjänst, frivillig el. obligatorisk, inför- des efter Första världskr. i ett flertal länder för att motverka arbetslösheten. Särskilt bekant är den tyska arbetstjänsten under nazismen, som var obligatorisk för män i åldern 18—25 år o. räckte ¹/₂ 4r. I Sverige infördes 1933 frivillig arbetstjänst. 1940 trädde lag om tjänsteplikt (se d. o.) i kraft.

Arbiter, lat., skiljeman. — Arbiter b i b e n d i, dryckesledare. — Arbiter e l e g a n t i a r u m, modeking, smakdomare. Arbitrage [-tra'sj], fr., utslag av skiljedomare. — Hand. Inköp el. försäljning av en va- luta på en börsplats o. försäljning, resp. inköp av densamma på en annan börsplats till högre resp. lägre pris för att erhålla den vinst, som härigenom uppstår, el. för att utjämna redan förefintlig fördran el. skuld.

Arbitratio'n (av lat. arbiter, skiljedomare), fastställandet av den ersättning, som anses böra utgå i händelse av anmärkning mot varas kvalitet. Förekommer vid handel med varor, som säljas efter typ.

Arbitrio, it., musikterm: efter behag. Arbitrium, lat., gottfinnande; utslag, föllt av skiljeman. — A r b i t r ä r, godtycklig.

Arboga (fsv. *arbughi*, åbåge), stad i S. Västmanland, vid en krök av Arbogaån, Västmanl. l., Arboga landsf. distr.; Västman- lands v. domsaga. Anlagd under medeltiden, 8,087 inv. (1947), därav i Arboga kyrkobokf. distr. 7,759 o. i Säterbo kyrkobokf. distr. 328. Industri (margariufabrik, mek. verkst., glasbruk m. m.). Samrealskola. Förläggningsplats för central flygverkstad. I A. hölls Sveriges första riksdag (1453) 500-årsmin- net därav firades 1935 med bl. a. en utställning. Stadsvapen, se bild. — Namnet, som är belagt : formen *Arbuglia* 1286, innehåller fsv. gen. *ar* av ordet *å* och *boga* av *båge* 'krök'.

Arboga artiklar, stada på Arboga riksdag 1561, varigenom Erik XIV starkt begränsade den betydande makt, som Gustav I tilldelat hertigarna Johan o. Karl.

Arboga kontrakt i Västerås stift, Västmanl. l., omfattar 5 församlingar. Kontraktspstens adr.: Arboga.

Arboga landskommun, kommun i s. Västmanland, Västmanl. l.; Arboga landsf.distr., Västmanl. v. doms. 1,164 >⁹⁰. (1947).

Arbogaån, ä. i Västmanland, rinner från Dalarnas gräns dt s.ö. och ö. och utfaller vid Kungsör i Mälaren. 145 km.

Arboga öl, »det kommer efter som Arboga öl», dvs. har obehagliga följder.

Arbore'ljus, Olof (1842—1915), landskapsmålare, 1901 prof. vid Konstakad. Motiv, återgivna med frisk, naturalistisk uppfattning, huvudsakl. från Dalarna, Bergslagen o. Östersjökusten.

Ar'bor vit'ae, lat., »livsträdet»; den trädlika figur, som den vita nervsubstansen i lilla hjärnan bildar på ett snitt genom dennas mitt.

Arbrå, kommun i mell. Hälsingland, Gävleb. l. Arbrå landsf.distr., V. Hålsingl. doms. 5,274 inv. (1947), därav i Arbrå municipal-samhälle 1,132 inv. Industri.

Arbuthnot [a'b'bn'ot], John (1667—1735), eng. författare, stod i nära förbindelse med Pope o. Swift. Hans kvicka politiska satir *The history of John Bull* (1712) anses ha varit upphovet till det eng. folkskänket »John Bull».

Arby, kommun i s. Småland, Kalm l. (past.-adr. Kvarnlyckan); Vassmolösa landsf.distr., S. Mörc doms. 1,104 inv. (1947).

Aro [ark], biflod fr. v. till Isère, s.ö. Frankrike (Savojen). 150 km.

Arcachon [arkasjã'ã], stad i s.v. Frankrike, dep. Gironde, vid Biscayabukten. 13,000 inv. Bad- o. kurort. Ostroindling.

Arca'dius (377—408), östrom. kejsare, son av Teodosius den store, vid vars död 395 han fick ö. delen av riket.

Arca'ni discipli'na, lat., hemlighetslära, benämning på fornkristen sed att omge dop, nattvard o. dyl. med hemlighetsfull tystnad inför oinvigda.

Arca'num, lat., hemligt medel; läkemedel, vars sammansättning hemlighålles.

Arca'to (av it. arco, stråke), musikterm: med stråke. Motsats: pizzica'to.

Arcatomsvetsning [tã'm-], elektrisk svetsningsmetod. Jfr Svetsning.

Arohaeop'teryx [arke-j], vetenskapligt namn för urfågeln.

Arohang'elsk. 1. Förvaltningsområde i RSFSR, n. Ryssland, delvis längs Vita havets kust o. sträckande sig långt söderut. 594,200 kvkni, 12 inill. inv. (1939). Omfattar äv. Nenetsernas nationella krets. — 2. Huvudstad i A. 1, vid Dvinas utlopp i Vita havet. 281,000 inv. (1939). God hamn med betydande utförelse av trävaror o. vete, dock isfri endast april—oktober. Sägverks- o. konservindustri.

Archi- el. arki- (av grek. ar'kein, härska), förstavelse, som anger en högre grad el. titel, ärke-.

Archipen'ko, Aleksandr, f. 1887, rysk bildhuggare, från T900-t:s andra årtionde huvudrepr. För en med kubismen besläktad abstrakt riktning inom skulpturen.

Archives nationales [arsjivv' nass-jånairj, fr., Frankrikes riksarkiv.

Aroi'mbol'dus, Johannes Angelus (1485—1555), i tal. prelat, generalkommissarie för avlaten i Tyskland o. Norden. A. kom till Sverige 1518, där han drev en föga nogrånad avlatshandel.

Arsciszewski [artjisjãffski], Tomasz, f. 1887, polsk politiker (socialist), verksam i motståndsrörelsen i Polen under Andra världskr.

Konseljpresident i den provisoriska regeringen i Warszawa dec. 1944—juni 1945. Energistk Förespråkare för ett av Ryssland oberoende Polen.

Arckenholzt, Johan (1695—1777), historiker, politik. A:s *Mémoires concernant Christine, reine de Suède* (1751—60), är en av luvudkällorna till drötn. Kristinas historia.

Ar'cole, by i n. Italien, prov. Verona, vid fl. Mpone. 3,600 inv. Vid A. besegrade Napoleon österrikarna 15 —17 nov. 1796.

Arct [artsj], Michal (1840—1916), polsk Dokhandlare o. förläggare, grundare av en stor iörlagsfirma i Warszawa (1887), författare av 'lera polska ordböcker.

Arc'tander, Sofus (1845—1924) norsk politiker o. ämbetsman. 1878 stortingsman, flera ggr minister. Deltog 1909 i bildandet av ifrisinnade vänster» o. verkade därefter i mera konservativ riktning.

Arctium [Lappa], kardborrsläktet, 6 arter (Europa, Asien). Högvuxna, tvååriga örter med stora, hjärtlika blad. Korgar med trattlika blommor o. i spetsen haklikt omböjda iolkfjäll. A.tomentosum, ullkardborre, medspindelsvävshärig holk, allm. på tomtor o. vägkanter.

Arc'tostaphylos [-sta'fylãs], växtsläkte (fam. Ericaceae).

A. uva 'ursi, mjölonris (se bild), påminner om lingonris men har nedliggande växtsätt o. flerfröiga stenfrukter. A. alpina, ripbar, i fjälltrakter, har saftiga, svartblåa stenbär.

Ar'ous, lat., bäge, valv. Ardebil el. Ardabil, stad i Iran, v. om Kaspiska havet. 63,000 inv. (1942).

Ardèche [ardãsj']. 1. Biflod fr. b. Ull Rhône, Frankrike, rinner upp i Cevennerna. 112 km. — 2. Departement kring A. 1. 5,556 kvkm, 255,000 inv. (1946). Huvudstad: Frivas.

Ardenn'erhästen, en från Belgien införd stor, kraftig arbetshäst. Har genom målmedveten korsning även omdanats till en för våra förhållanden lämplig, lättare häst, svensk ardenner.

Ardenn'erna, stenkolsrik skogs- o. bergstrakt, som sträcker sig över n.ö. Frankrike, s.ö. Belgien o. Luxemburg. Jfr Andra världskr.

Ardennes [ardann'j], departement i n.ö. Frankrike. 5,253 kvkm, 245,000 inv. (1946). Huvudstad: Mézières. — Ardennes-kanalen, 105 km, förbinder Meuse o. Aisne.

Ardente, it., musikterm: eldigt, glödande.

Ardre, kommun på ö. Gotland, Gotl. l. (past.-adr. Katthammarsvik); Roma landsf.distr., Gotl.: doms. 516 inv. (1947). Kyra från noo-t., under vars golv påträffats sex märkliga bildstenar från iooo-t:s första hälft (Stat. hist. mus.).

A'rea, lat., fri plats, yta.

Area'l (av lat. a'rea), yttinnehåll.

A'reca, palmsläkte. Blad parbildligt delade. A. catechu', betelpalmen, odlad i hela det indomalajiska området o. Kina, har gulröda, en stor kärna innehållande frukter, som äro en viktig beståndsdel i tuggmedlet betel.

A're Fro'de (1067—1148), isl. historieskriver. Skildrade i *Islandingabök* Islands historia från bebyggandet till 1120.

AriTos, lat. Arius, d. 336, presbyter i Alexandria, arianismens upphovsman.

Aro'na, lat., egentl. sand; den med sand beströdda stridsplatsen i romans amfiteater; fäktarbana, skådeplats, tjufraktningslokal.

Arena'ria, örtsläkte (fam. Caryophyllaceae), Blommor med tre fria

stift. *A. serpyllifolia*, sandnarv, späd, grön, rikt grenad, vanlig på torr jord.

Arendal, stad på Norges s.ö. kust, Aust-Agder fylke. 11,279 inv. (1946). Stor sjöfart. A'rends, Leopold (1817—82), rysk-tysk uppfinnare av ett stenografiskt system.

Aren'ga, lat., inledningsformel i medeltida urkunder. Jfr Harang.

Aren'ga, palmsläkte. Blad fjäderlikt delade. *A. saccharifera*, sockerpalm (Ostindien), lämnar palmsocker, palmvin, sago, palmkål o. fibrer. Aro'nus, Olof (1700—66), målare. Utförde huvudsakl. porträtt.

Arensburg, estn. Kuresaare, stad på s. Ösel. 4,900 inv. (1938). Fordom svensk fästning.

Aren'skij, Anton Stepanovitj (1861—1900), rysk tonsättare. Skrev operor, symfonier, kammarmusik o. pianostycken.

Arent Persson på Ornäs i Dalarna, d. omkr. 1548, är bekant från Gustav Vasas dalaäventyr (1520), då han enl. krönikan försökte utlämna denne åt fienden; senare tagen till nåder av konungen.

Areome'ter (av grek. *araios*, tunn, o. *me'tron*, mått), instrument för bestämning av vätskors specifika vikt, vanl. bestående av ett graderat cylindriskt glasrör, i ena ändan utblåst till en luftbehållare, i vilken inneslutits en lämpligt avpassad kvicksilvvermängd. I olika tunga vätskor sjunker den till olika streck av skalan, som graderas i specifik vikt, i procenthalt (vid blandningar) el. efter ålderdomliga skalar (Baumé m. fl.).

Areopa'gen (grek. *A'reios pa'gos*), en kulle i forntidens Aten, nära Akropolis; säte för en ansedd domstol av samma namn.

Arequipa [-ki'pa], stad i s. Peru, vid foten av vulkanen Misti. 46,000 inv. (1940). Ofta hemsokt av jordbävningar. Tillv. av guld- o. silvertyger. Universitet (gr. 1827) o. observatorium. A. anlades 1536 av Pizarro.

Ares, i grek. myt. krigets gud, son till Zevs o. Hera, representerade det vilda raseriet o. oförvågna modet. I den äldre grek. konsten f. ramställes A. som en skäggig krigare, i den yngre som en kraftig yngling. Den mest berömda yngre Ares-statyn är den s. k. Ares Ludovisi i Villa Ludovisi i Rom (se bild). Jfr Mars.

1. Areschoug [-skog], John Erhard (1811—87), botanist, verksam vid univ. i Lund o. Uppsala (prof. därst. 1859). Utg. värdefulla arbeten över algerna.

2. Areschoug, Fredrik Vilhelm Christian (1830—1908), botanist, prof. i Lund 1879. Utg. arb. över fanerogramernas systematik, organografi, biologi o. anatomi. Äv. läroboksförfattare.

Areti'no, Pietro (1492—1556), ital. författare, fullkomligt sedeslös, fruktad för sin kvickhet o. hänsynslösa satir; kallades »furstarnas gissel». (Se bild.)

Arezzo [arädd'så], 1. Provins i mell. Italien, Toscana. 3,201 kvkm, 316,000 inv. (1936). Mineralkällor. — 2. Huvudstad i A. 1, vid fl. Castro. 60,000 inv. (1936). Petrarca födelsestad. I kyrkan San Francesco finnas märkliga fresker av Piero della Francesca.

Arfwedson, Carl Christopher (1735—1826), köpman av ansedd, stockholmsk köpmansläkt, kommerseråd, grundade 1771 firman Tottie & Arfwedson, som blev av stor betydelse för Sveriges ekon. liv. Bedrev bankir- o. förlägsverksamhet samt metallexport o. rederiörelse.

Arfwidsson, Ulrika (1734—omkr. 1800), äv. kallad »Mamsell A.», spåkvinnna i Sthlm; skall enl. sägnen ha förespått Gustav III hans våldsamma död.

Arfwidsson, Nils (1802—80), författare o. kritiker. Red. Postindningen 1828—30, medarb. i Aftonbladet, Dagligt Allehanda o. Svenska Tidning- en. Reseskildringar.

Ar'gali, *Ovis ar'gali*, största kända vildfår (2 m långt). Hans horn kunna bli mer än meterlänga, honans äro kortare. N. o. mell. Asiens bergstrakter.

Argelan'der,

Friedrich Wilhelm (1799—1875), finsktysk astronom, r28 prof. i Helsingfors, 1836 i Bonn, där han bl. a. 1857—63 utarbetade en atlas o. katalog över 324,198 stjärnor [*Bonner Durchmusterung*].

Argenteuil [arsja'nöj], villaförstad till Paris, vid Seine, i dep. Seine-Oise. Vin- o. sparrisodling. 54,000 inv. (1946).

Argenti'na, förbundsrepublik i s.ö. Sydamerika. 2,978,590 kvkm, 16,5 mill. inv. (1947). A. är till största delen ett gräsbevuxet lågland, som i v. höjer sig mot Andernas bergskedjor, i s. övergår i Patagoniens högläta. Klimatet är tropiskt, nederbörden ringa. Huvudnäringar: jordbruk o. boskapsskötsel. Bergsbruket är löga utvecklade, ehuru stora mineralrikedomar finnas. Utförelvaror äro bomull, socker, vin, tobak o. kött. Befolkning: indianer o. invandrade europeer. Språk: spanska. Statskyrkan är romersk-katolsk. Obligatorisk folkundervisning, 2 universitet. A. är indelat i 14 provinser, 9 territorier o. 1 förbundsdistrikt (Buenos Aires) o. styres av en för 6 år vald president jämte en kongress på 2 kamrar. — Huvudstad: Buenos Aires. — Armé: allmän värnplikt 20—45 år; fredsstyrka omkr. 300,000 man. Flotta (1944): 2 slagskepp, 3 kryssare, 12 jagare m. m. — Flygvapen: 3 flygregementen, spanings-, flygtransport- o. utbildningsflottan m. m. (marinflyg underställt flottan). — Hist. A. koloniserades 1555 av spanjorerna, som 1776 av A., Paraguay o. Uruguay bildade vicekonungariket Buenos Aires. 1816 förklarade sig La Platastaterna självständiga. A:s senare hist. är uppfyllt av partistrider o. konflikter med grannarna; genom freden med Chile 1881 drogs gränsen över Anderna. Neutralt under Första världskr. Tyskvänliga o. antiamerikanska stämningar behärskade under 1930-talet A:s utrikespolitik o. vid den panamerikanska konferensen i Rio de Janeiro 1942 vägrade A. bryta med axelmakterna. En statskupp i juni 1943 förde till makten general Ramirez, som fortsatte den antiamerik. politiken o. införde ett korporativt styrelsesätt med fascistisk tendens. Jan. 1944 avbrötes dock de diplom. förbindelserna med Tyskland o. Japan o. en formell krigsförklaring mot Tyskland utfärdades 27/3 1945. Ramirez regim efterträddes i febr. 1944 av en militärdiktatur under general Farrell, som stöddes av överste Perón, vilken febr. 1946 valdes till president. Perón har fortsatt sina företrädares diktatoriska inrikespolitik men har närmast sig För. Stat. o. äv. slutit upp bakom det panamerik. försvarsprogrammet. Medl. av FN:s säkerhetsråd 1948—49. Febr. 1948 ockuperade A. Syd-Shetlandsöarna.

Argen'tum, lat., silver.
 Arges [ar'dsjesj], biflod fr. v. till Donau, i Rumänien. 1916 slog tyska armégruppen Mackensen den rysk-romänska hären vid Arges.
 Argini'n, en aminosyra, som ingår i vissa basiska äggvitämnen, t. ex. protaminer. A. bildas i däggdjurens organism ur ammoniak, koldioxid o. aminosyran ornitin samt sönderdelas änyo (av enzymet argininas) till ornitino o. urinämne. Jfr Putrescino.
 Argi'ver, invånarna i Argolis, hos Homeros namn på grekerna i allm.
 Ar'go, i grek. myt. dot skepp, varpå några grek. hjältnar (argonauterna) foro att hämta det gyllene vädurskinnet i Kolkis.
 Ar'golios, forngrek. stat på n.ö. Peloponnesos med städerna Argos, Mykene, Tiryns o. Asine, den egeiska kulturens främsta fyndorter.
 Argon [-gån], anatomisk färg- o. luktlös ädelgas. Kem. tecken A el. Ar. atomv 39.044 (3 stabila isotoper), atomnr. 18, kokp. — 186.9° krit. temp. — 121°. frysp. — 189°, ingår till r. 3 % i luft o. finnes löst i flera mineralkällors vatten. Upptäckt 1894 av Rayleigh, som tills. m. Kamsay framställde den genom fraktionering av flytande luft; anv. i gasfyllda glödlampor.
 Argonau'terna, egentl. »sjömannen på Argo», de grek. hjältnar, som på skeppet Argo foro till Kolkis för att hämta det gyllene vädurskinnet. Den främste bl. dem var Jason.
 Argonnerna [-gänn'-], svårtillgänglig skogs- o. bergstrakt i n.ö. Frankrike, mellan Aisne o. Meuse. Krigsskådeplats under bägge världskrigen.

Ar'gos, lat. Ar'gus, i grek. myt. en med hundra ögon försedd jätte, som liera satte att bevaka den av Zevs älskade lo. A. sövdes o. dödades av Hermes.
 Ar'gos, stad på n.ö. Peloponnesos, Grekland. 11,500 inv. A. var en mäktig stad i det forna Grekland, tidvis den främsta staden på Peloponnesos. Många minnesmärken.
 Argostolion 1-stä'-], it. Argostoli, huvudstad på Kefallenia, den största av de Joniska öarna. 8,300 inv. (1938). Utförel av korinter.
 Argot [Largå'], fr., slangspråk, förbrytarspråk.
 Argument' (av lat.), skäl, bevisningsgrund.
 Argun', flod i o. Asien, källflod till Amur.
 Ar'gus, 1. Istat. form för Argos. — 2. Ett genom Dalins *Then Swänska Argus* (1732—34) populärt namn på flera tidskrifter, bl. a. en tidning, utgiven 1820—36 av J. Johansson.
 Argusias'n el. al'guspatagetel, Ar'gus gigan'teus, en fasanfågel. Armpennorna hos hanen betydligt förlängda, ha påfågelsfläckar o. sneda linjer. Intill 180 m lång, varav stjärten 1.20 m. Malacka, Sumatra, Borneo.
 Argusögon, bildligt uttryck för misstänksamma, allseende ögon. Jfr Argos.
 Argyll [agajil'], skotsk earl-, marquess- o. hertigtitel inom släkten Campbell.
 Argyll el. Argyllshire [agajil'j'j], grevskap på Skottlands v. kust. 8,055 kvkrn, 63,000 inv. (1946). Fiske. Bly, skiffer. Huvudstad: Inveraray.
 Argyrokasfro, stad i s. Albanien, nära fl. Drin. 11,000 inv. (1938), mest muhammedaner. No moskéer. Flyghamn.
 Arholma, ö i uppländska skärgården, s.ö. om Björkö, invid Arholmaleden, Björkö-Arholma kommun.
 Ari., förkortning av Arizona.
 A'ria, it., solosångstycke, vanl. med orkesterackompanjemang (i operor, oratorier osv.).
 Ariad'ne, i grek. myt. dotter till konung Minos på Kreta. Hon hjälpte Theseus att medelst ett nystan komma ut ur Labyrinten och flydde sedan med honom men övergavs på ön Naxos, där hon sovande påträffades av Dionysos, som tog henne till maka. — Ariad'neträd, ledtråd (ur svårigheter).
 Ariadne på Nax'os, opera med musik av R. Strauss till text av H. von Hofmannsthal; uppf. i Stlm x:a ggn 1926.
 Arianism', en kristen tankeriktning, företrädd av presbytern Arietos (Arius) från Alexandria, inl. vilken Sonen vore *skapad* av Fadern. Mötet i Nicaea 325 förkastade läran, som vann fast fot hos germanerna intill 700-t.
 Ari'ea, hamnstad vid Cniles n. grans i prov. Arica, vilken senare jämte den angränsande prov. Tacna, främst till följd av sina nitratföremkomster, sed. 1870-t. varit ett mellan Chile, Peru o. Bolivia omtvistat område. (Jfr Chile o. Tacna-Aricafrågan.) 13,000 inv.
 Ari'd' (lat. *ar'idus*), torr.
 Ariège [aria'sj]. 1. Biflod fr. h. till Garonne, s.v. Frankrike; rinner upp på Pyrenerna. 163 km. — 2. Departement i s.v. Frankrike, omkr. A. 1. 4,903 kvkm, 146,000 inv. (1946). Järn, mineralkällor. Huvudstad: Foix.
 A'riel, hebr., »Guds härd», benämning på Jerusalem (Jes. 29).
 A'riel, den inre av planeten Uranus' 4 månar.
 A'rier. Termen arier är hämtad ur en sanskrit-text fr. omkr. 3000 f.Kr., där den betecknar en krigsig folkstam o. egentl. betyder herre, härskare. Den tyske forskaren F. M. Muller (d. 1900) framställde (men återtog senare) den ohållbara teorien om arierna som det indogermanska urfolket. Termen fortlever dock i missvisande mening.
 A'rierparagrafen, en i Tyskland 1933 in-

förd bestämmelse, att endast personer av »arisk» (i detta fall liktydigt med icke-judisk) börd kunde vara stats tjänstemän. A. utvidgades till att omfatta även armén o. marinen samt de intellektuella yrkena.

Ariett'a, it., liten, eniuare aria.

A'rild el. A'rildslägg'e, municipalsamhälle i n.v. Skåne vid Skålderviken, i Brunnby kommun, Malmö. I. Fiskläge. Badort. 273 inv. (1947).

Arillus, fröhyll, ett ofta köttigt o. livligt färgat organ, som från basen av ett fröämne växer upp kring o. omsluter detta helt el. delvis. Ex. muskotblomma.

Arimate'a, ort n.v. om Jerusalem.

Ariingsås, f. d. kommun i s. Småland, Kronob. l. Sed. $\frac{1}{3}$ 1945 inkorporerad med Alvesta köping.

Arioso [-å'så], it., litet sångstycke, ett melangment mellan aria o. recitativ.

Arios'to, I. o d o v i c o (1474—1533). ital. diktare, vistades

större delen av sitt liv vid hovet i Ferrara, där han utgav sitt mästerverk, den stora hjältepdikten *Orlando turioso* 1516 (Den rasande Roland, 1865—70). Dikten behandlar med lätt ironi ett ämne ur den sago-krets, som utbildats kring Karl den store o. hans paladiner. Se bild, målning av Tizian.

Ariovis'tus, *germansk konung*, som under gallernas inbördes strider erövrade vissa galliska områden, men besegrades av Caesar 58 f. Kr. o. utdrevs ur Gallien.

Arista'göras, d. 497 f. Kr., enväldshärskare i Miletos. Anförde det uppror mot Dareios 499 f. Kr., som inledde perserkrigen.

Aristar'kos från Samos, grek. astronom omkr. 265 f. Kr., den förste, som ansåg, att jorden rörde sig kring solen.

Ariste'tes, lat. A'risti'tides (omkr. 530—467 f. Kr.), atensk statsman o. krigare, kämpade vid Maraton 490 o. Salamis 480; ledde atenarna i slaget vid Plataiai 479. A:s heder o. fosterlandskärlek ha blivit till ordspråk.

Aristi'des, lat. form för Aristoteles.

Aristipp'os från Kyrene, grek. filosof på 300-t. f. Kr., lärjunge till Sokrates; stiftare av den kyrenaiska skolan.

Aristo'fanos (omkr. 445—385 f. Kr.), atensk komediförfattare. I sina 44 dramer (varav 11 bevarade) gisslade han med bitande kvickhet politiska o. sociala förhållanden i Aten. De mest berömda dramerna äro *Fåglarna*, *Molnen*, *Riddarna* o. *Grodorna*.

Aristokra't (av grek. *a'ristos*, den bästa, o. *kra'tos*, väld), person tillhörande en härskande, socialt högststående klass el. som i ett el. annat avseende höjer sig över mängden; ädling. — Aristokrati', i forntidens Grekland ett fåtals väld inom staten till det allmännas bästa.

Aristolochia'ceae, växtsläkte (fam. *Aristolochiaceae*), 180 arter i tropiska till tempererade trakter. A. *macrophylla* (*sipho*), pipranka (Nordamerika), har stora, njurlika blad; en hos ofta odlad slingerväxt.

Aristolochiaceae, växtfamilj, bestående av örter el. lianer, med vanl. hela blad o. bruna, mer el. mindre rörliga, blommor. Hit höra bl. a. släktena *Aristolochia* o. *Asarum*.

Aristo'teles (384—322 f. Kr.), grek. filosof o. naturforskare, antikens mest omfattande o.

mångsidige vetenskapsman, Platons lärjunge o. Alexander den stores lärare. A. grundade den ännu gällande skollogiken o. kritiserade Platons idélära: idéerna äro för honom ej, såsom hos Platon, en självständig, av sinnevärlden oberoende

verklighet, utan existera i de enskilda tingens som dessas egentliga väsen. — A:s filosofi behärskade medeltidens tänkande o. utgjorde utgångspunkt för den arabiska filosofien. Jfr Peripatetiska skolan.

Ari'ta, Il a c h i r o, f. 1884, jap. diplomat o. politiker, utrikesmin. 1936—37 (varvid under-tecknade antikominternpakt mellan Japan o. Tyskland) o. 1938—40, då han avgick inför militärpartiets krav på en aggressivare politik mot England.

Aritmeti'k (av grek. *arimo's*, siffertal), läran om de 4 räknesätten o. deras tillämpning. Högre aritmetik är dets. som talteori.

Ari'us, lat. form för Aereos.

Arizona [«riää'n'], förk. *Art.*, en av Amerikas Förenta Stater i s.v., på gränsen till Mexico. 294,845 kvkm, 638,000 inv. (1944). Näringar: jordbruk, boskapskötsel, i s. strutsavel o. bergsbruk (guld, silver, koppar). Kopparproduktionen är den största i För. Stat. Huvudstad: Phoenix.

Arjeplog, kommun i Pite lappmark, invid norsk gränsen, Norrb. l.; Arjeplogs landsf. distr., Piteå doms. 4,872 inv. (1947), därav i Arjeplogs kyrkobokf. distr. 4,210 o. i S. Bergnäs kyrkobokf. distr. 662.

Ark (lat. *ar'ca*, kista). 1. Enl. I Mos. 6 den kistlikn. båt, i vilken Noa räddade sig undan syndafloden. — 2. Enl. 4 Mos. 10, I Kon. 8 m. fl. Israels förnämsta helgedom, som hade sin plats i templets allra heligaste. Den kallades Förbundets ark o. inneslöt lagens tavlor.

Ark., förkortning av *Arkansas*.

Ark. Efter antalet vikingar av tryckarken i en bok får denna formatet folio (1 viking, 4 sidor), kvart (2 vikt., S sidor), oktav (3 vikt., 16 sidor) osv.

Arka'd (av lat. *ar'cus*, båge), en rad kolonner el. murpelare med mellan dem slagna valvbågar för uppårbärande av mur, bjälklag el. tak. (Se bild.)

Arka'dien, forngrek. landskap på mell. Peloponnesos, bebott av herdar o. jägare. Av skaldar, särsk. renässansens, besjunget som det idylliska herdelandet. Numera nomarki (län) i Grekland. 187,000 inv. (1938). Huvudstad: Tripolitsa.

Arka'disk (av *Arkadien*), lantlig, idyllisk. Arkaise'ra (av grek. *arkai'os*, gammal), efterlikna något gammalt i konst el. språk. — Arkaisk, fornlärdig. Brukas bl. a. om den grek. bildhuggarkonsten före Feidias. — Arkaism', ett i konsten, i samtalsspråk o. vanlig profa föråldrat uttryck. — Arkais'tisk, eftergjort ålderdomlig.

Arkang elsk, dets. som Archangelsk.

Arkansas [aksn'n's el. ä'könså]. I. Biflod från N. till Mississippi. För. Stat.; rinner upp på Klippiga bergen o. flyter genom staterna Colorado, Kansas, Oklahoma o. Arkansas. 2,410 km. — 2. Förk. *Ark.*, en av Amerikas Förenta stater, i ö. begränsad av Mississippi. 136,075 kvkm, 1,776,000 inv. (1944). Näringar: boskapskötsel, jordbruk, fruktodling, bergsbruk (kol o. bauxit), trävaruindustri. A. täckes till $\frac{2}{3}$ av skogar. Huvudstad: Little Rock. I n.v. Fayetteville med universitet.

Arka num, dets. som arcanum.

Arkatu'r, murdekoration, bestående av bågar, vilande på mot muren ställda kolonner, varigenom bildas ett galleri. Ex. i Linköpings domkyrka.

Arkebuse'ring (av fr. *arquebuse*, hakebössa), avrättning medelst skjutning.

Arkego'n(ium), det flasklika, honliga könsorganet hos mossor, ormbunksväxter o. gymnospermer.

Arkegonia'ter, en växtgrupp, omfattande mossor o. ormbunksväxter, vilkas honliga könsorgan utgöres av ett arkegon.

Arkeisk formation o. tid (av grek. *arkaios*, gammal), formation av granit, gnejs, glimmerskiffer, marmor m. m. o. tiden för denna formations bildning. Jfr Urberg.

Arkela'os, ståthållare över Judeen 4—6 e. Kr., son till Herodes den store, förvisades av kejsar Augustus till Gallien, där han dog.

Arkeolog [-å'g] (av grek. *arkaios*, gammal, o. *logos*, lära), fornforskare. — Arkeologi', fornkunskap.

Ar'ki, dets. som Archi.

Arkiater (av grek. *arki*-, ärke-, över, o. *iatros*, läkare), under 1600—1800-t. titel på konungens livläkare (livmedikus).

Arkilokos från Paros, grek. skald från mitten av 600-t. f.Kr. Införde jamben i konstpoesien; gisslade i bitande satirer sina personliga fiender. A. jämfördes av sin samtid med Homeros.

Arkimandri't (av grek. *arki*-, ärke-, över, o. *mandra*, kloster), ärkeabbot, klosterföreståndare särsk. i grek.-katoiska kyrkan.

Arkimedes (287—212 f. Kr.), siciliansk matematiker o. mekaniker, ett av antikens märkligaste snillen, av vars skrifter n. bevarats. Som förelöpare till integralkalkylen är hans beräkning av parabelsegmentets yta märklig, o. av stor betydelse är äv. hans upptäckt av Arkimedes' princip, en. vilken en i en vätska (gas) nedsänkt kropp skenbart förlorar så mycket i tyngd som tyngden av den undanträngda vätske(gas-) massan. De gängse formelerna för beräkning av ellipsens o. sfärens yta ävensom av sfärens o. cylinderns rymd härröra från A. En mängd mekaniska uppfinningar tillskrivas A., bl. a. Arkimedes' skruv för vattenuppföring.

Arkipela g (av grek. *arkipe'lagos*, det förnämsta havet; dvs. den öriska delen av Egeiska havet); större samling öar med omgivande hav.

Arkitekt' (av grek. *arki*-, över, o. *tekton*, hantverkare), sed. 1915 en av K. M:t fastställd benämning å person, utexaminerad från Tekn. högskolans avd. för husbyggnadskonst el. Chalmers tekn. högskola. — Arkitekt'o'nisk, något som här avseende på byggnadskonsten, står i överensstämmelse med byggnadskonstens lagar. — Arkitektu'r, byggnadskonst, byggnadssätt. Jfr Civilingenjör.

Arkitekturmåleri, den art av målarkonsten, som väljer byggnadskonstens alster till motiv.

Arkitra'v (av grek. *arki*-, över, o. lat. *trabes*, bjälke), den huvudbjälke, som omedelbart vilar på kapitelet o. sålunda utgör understa delen av ett bjälklag (entablement). Se bild på Abakus.

Arki'v (av grek. *arkheion*, rådhus), arkundsamling; förvaringsplats för urkunder; ämbetsverk, som vårdar dylika.

Arkiva'lier, dokument o. handlingar i ett arkiv.

Arkiva'rie, titel för ett arkivs föreståndare, för vissa ämbetsmän i Riksarkivet o. Utrikesdepartementet samt för dem, som inom Svea hovrätt o. vissa centrala verk vårda handlingarna.

Arkivexemplar, dets. som biblioteksexemplar.

Arkivmetern, den ursprungliga normen för meter, införd 1799 o. ersatt 1889 av internationella meterprototypen.

Arkivolt' (av grek. *arki*-, över, o. it. *volta*, valv), ett omkring en bägöppning löpande listverk med arkitravprofil. Tillhör särsk. den romerska o. romanska byggnadskonsten o. renässansen.

Arkivråd, titel för innehavarna av byråchefsbefattningarna i Riksarkivet.

Arkona [-kä-], udde på n.ö. Riigen, n. Tyskland. Där låg fordom en mäktig, vendisk stad med guden Svantevits tempel, vilket förstördes vid stadens erövring (1169) av danske konungen Valdemar den store o. biskop Absalon.

Arkonte'r, de högsta ämbetsmännen i vissa forntida grek. städer, bl. a. Aten.

Ark Royal fak råj'ol], vanligt brittiskt örlogsfartygsnamn, senast buret av ett berömt hangarfartyg, som gjorde stora insatser bl. a. under jakten efter tyska slagskeppet Bismarck. Sänkt i Medelhavet av tysk ubåt nov. 1941.

Arksignatu'r, ordningsnumret o. boktiteln nederst på första sidan av varje ark i en bok.

Arktis (av grek. *arktos*, björn; stjärnbilden Stora Björnen), nordpolområdet, anses vanl. sträcka sig till io°-isotermen för den varmaste månaden.

Arktisk (av grek. *arktos*, björn; stjärnbilden Stora Björnen), nordpolarisk.

Arktiska havet, dets. som Norra Ishavet. Arktiska slätten, väldig, kal klippen runt om Hudsonviken i Nordamerika.

Arktiska öarna, öarna n. om Nordamerika. Isiga, till största delen obebodda.

Arkwright [a'krajt], sir Richard (1732—92), eng. uppfinnare, uppfann enspinnmaskinen o. arbetade ivrigt för maskinspinningens utbredning i England.

Arkö, ö i Östergötlands skärgård mellan Bråviken o. Slätbaken, Jonsbergs kommun. 4 kvkm. Lots- o. tullstation.

Arkösund. 1. Sund, som skiljer Arkö från fastlandet. — a. Hamn vid A. 1. Badort.

Arilberg, pass i Östalperna (Österrike), mellan Tyrolen o. Vorarlberg. 1,802 m ö. h.

Arilberg, Fritz (1830—96), operasångare (baryton) o. sånglärare, mångsidigt dramatiskt begåvad. Skrev vokaliser, romanser, balladen *Sten Sture* samt den symfoniska dikten / *skogen*.

Arlechino [k'i'nå], ital. formen för Harlekin. Arlen [a'l'øn], Hicbael, författarnamn för Dykran Kouynjijan, f. 1897, armenisk-engelsk författare. Har skrivit satiriska societetsromaner, bl. a. *The green hat* (1924; Den gröna hatten, 1925; äv. dramatiserad).

Arles [arll], stad i s.ö. Frankrike, dep. Bouches-du-Rhône (Provence), vid Rhône, 31,000 inv. (1941). Fordom huvudstad i konungariket Arlat. Lämningar från romartiden (amfiteater för otnkr. 26,000 pers. o. teater m. delvis bibehållen scenanordning). Kyrkan Saint-Trophime från noo-t. med en sällsynt rikt skulpturprydd västfasad.

Arle'giskan, fr. *L'ArUsienne*, drama av A. Daudet med musik av G. Bizet, uppfört i Stlmh i a. gången 1891.

Arlöv, municipalsamhälle i s.v. Skåne, Burlövs kommun, Malmön. 1, 3,501 inv. (1947)-Sockerfabrik, vagongfabrik.

Arma'da, sp., krigsflotta. Stora armada'n, den flotta som sändes 1588 av Filip II av Spanien för att erövra England; över halva flottan förlorades utan resultat.

Armadi'll', namn för bältjur. Jfr Bältor. Armaged'd'on, dets. som Harmagedon.

Armagh [ama']. 1. Grevskap i Nord-Irland, s. om Lough Neagh. 1,328 kvkm, 109,000 inv.

(1937) — 2. Huvudstad i A. i. Berömd kloster-skola. Fordom huvudstad i konungariket Ulster. 7,000 inv.

Armagnac [armanjakk'], fordomb grevskap i s.v. Frankrike (Gascogne), motsvarande nuv. departementet Gers. Berömd konjak.

Armagnaker [-manja'-], legotrupper, använda av Bernhard VII av Armagnac (d. 1418) i orleanisternas (ä. kallade armagnaker) kamp mot burgundiska partiet. Efter fredsslutet ströfvade de omkring under mord o. plundring; särsk. beryktade äro deras härjningar i Elsass 1444—45.

Ar'masjärvi-katastrofen, olycka på sjön Arniasjärvi s.ö. om Övertorneå i Norrbotten 7/10 1940, varvid en färja kantrade med 122 militärer ombord, av vilka 46 omkommo. Minnesmärke restes i närheten 1941.

Armaiooler, lantmilis på Balkan, omtalad redan på de bysantiska kejsarnas tid; utmärkte sig i Grek. frihetskriget på 1820-t.

Armatur (av lat. *arma're*, beväpna, utrusta), kompletterande tillbehör till tekn. anläggningar, t. ex. lamphållare, lampskärmar o. ljuskronor till belysningsanläggningar o. ventiler, vattenständsmätare o. manometrar till ångpannor.

Armavir', stad i territoriet Krasnodar. RSFSR. 84,000 inv. (1939).

Armborst, ett forn- o. medeltida skjutvapen i form av en pilbåge med skaft. Bågsträngen spändes genom en vev (se bild) el. hävstång. Som ammunition användes pilar, senare äv. blykuler.

Armé (fr. *armée*, av lat. *ar'ma*, vapen) betecknar dels en stats hela härmsmakt till lands, dels dennas uppdelning på grund av härmsmaktens storlek, strategiska förhållanden m. m. En armé utgöres sål. vanl. av ett antal armé-kårer el. divisioner, i Sverige arméfördelningar. Flera arméer kunna sammanföras till en armégrupp.

Armée secrète [arme' s'krät'], förkort. AS, fr. »hemliga armén», äv. kallad *armée du maquis* (dy maki'), »snärskogsarmén», franska partisanstyrkor med en generalstab direkt underställd De Gaulle. AS, som började organisera sig 1942, bestod till stor del av den demobiliserade franska armén, franska krigsfångar, som flytt, samt personer, som undandragit sig den tyska arbets-tjänsten.

Arméfördelning, under åren 1889—1942 det högsta truppförbandet i fredstid i svenska armén. I samband med genomförandet av ny territoriell indelning 1942 ersattes a. av militär-område. / krig utgöres a. vanligen av stab jämte signalförband, tre infanteriregementen, ett artilleriregemente, smärre pansar-, kavalleri-, ingenjör- o. bevakningsförband samt en underhållsbataljon. A. är utrustad för självständig verksamhet men ingår vanligen i armékår-förband.

Arméförvaltningen, centralt förvaltningsorgan som under Kungl. Maj:t i tekniskt o. ekonomiskt avseende utövar högsta ledningen av o. uppsikten över tyg- o. intendenturförvaltningen vid armén. Verksamheten inom a. bedrivs på två avdelningar, tygavdelningen under chefskap av generalfälttygmästaren o. intendenturförvaltningen under chefskap av generalintendenten, var till kommer en civilbyrå under chefskap av ett krigsråd. Chef för ämbetsverket är chefen för armén. Den omedelbara ledningen i vad avser för verket gemensamma angelägenheter utövas under chefen för armén av souchefen vid arméförvaltningen; som souchef förordnas generalfälttygmästaren el. generalintendenten. Gällande instruktion är av 12/943-

Arméhundväsendet har till uppgift att tillgodose i första hand arméns o. i andra hand övriga försvarsgrenars, vissa industriernas m. fl. behov av för militära ändamål dresserade hundar. A. är underställt chefen för armén. För uppfostran o. dressyr av hundar samt för utbildning av personal finnes dels en central anstalt i Sollefteå, dels särsk. truppförbands hundgårdar.

Arménsinspektionen, chefens för armén organ för den centrala ledningen av utbildningen vid armén. A. är organiserad på en infanteri- o. kavalleriavdelning under chefskap av inspektören för infanteriet o. kavalleriet, en pansar-, en artilleri-, en luftvärns-, en ingenjör- o. en signalavdelning under chefskap av vederbörande truppslagsinspektörer, en underhållssektion under chefskap av inspektören för underhållstrupperna samt en centralavdelning. Chfeskapat över A. utövas av arménsinspektören. A. inrättades 1942. Instruktion av 5 sept. s. ä.

Armékår, högre truppförband inom en armé. Den utgöres i regel av 2—3 infanteridivisioner m. fl. trupper.

Armémuseum, en inom Artillerigården i Stockholm inrymd samling av troféer, vapen, uniformer m. m., belysande lantförsvarets historia; vissa av föremålen äro förvarade på denna plats sedan 1641. Museet öppnades 1879 o. benämndes till 1932 *Artilleriemuseum*.

Armenien, i vidsträckt bemärkelse det % huvudsakl. av armenier bebodda landet mellan den kaukasiska floden Kura i n., Kurdistan i s., Iran i ö. och turk. vilajetet Trapezunt i v. I inskränkt bemärkelse en sed. 1936 till SSSR ansluten republik i Kaukasien. 30,000 kvkm, 1,282,000 inv. (1939), varav 85 % armenier, 9 % turkar o. 2 % ryssar. A. är en höglätt, genomdragen av bergskedjor. Näringar: åkerbruk (vete, korn, bomull), trädgårds- o. boskapskötsel samt bergsbruk (koppar). Betyd. industri, särsk. kemisk, gynnad av tillgång på vattenkraft. Armenierna, vilka äro indoeuropeer, bekänna sig till den armeniska kyrkan. Huvudstad: Erivan. — *Hist.* A., som tidvis varit självständigt, tidvis lydland (under Babylonien, Assyrien, Rom, Turkiet, Persien m. fl.), delades i börj. av 1500-t. mellan perser o. turkar. Ryssland förvärdade 1828 o. 1878 stora delar av A. 1920 blev A. i Sévresfreden erkänt som självst. republik under N. Fis skydd, 1922 sovjetrepublik. Ingick i Transkaukasien till 1936.

Armeniska kyrkan, grundlagd från Syrien omkr. 200 e. Kr., hade en blomstringstid under 500- o. 600-t. Därefter inträdde förfall. Armeniska kyrkan, som bevarat en seg livskraft, är närmast besläktad med den grekisk-katolska o. ledes av en patriark.

Arméns flotta, en åren 1756—66 samt 1770—1824 under armén ställd del av örlogsfloTTan, bestående av mindre fartyg, avsedda för strid i skärgårdar i dir. samverkan med lanttrupperna.

Arméns fortifikationsförvaltning utövar under Kungl. Maj:t i tekniskt o. ekonomiskt avseende högsta ledningen av o. uppsikten över arméns fortifikations- o. byggnads väsende. Chfeskapat utövas av chefen för fortifikationskåren. Göromålen handläggas å en befästningsbyrå, en kasernbyrå o. en civilbyrå. Till ämbetsverket höra äv. en chfsexped. samt ett värme-, ett elektro-, ett byggnadskontor, ett förräds-kontrollkontor samt organisationskontoret för byggnads- och reparationsberedskapen. A., som inrättades i samband med den från 1944 gällande nya organisationen av försvarets centrala förvaltning, motsvarar förutv. fortifikationsstyrelsen inom arméförvaltningen. Instr. av 07/1943 med ändring "/, 1944.

Arméns sjuksköterskekår utgöres av samtliga vid arméns truppförband o. vissa skolor anställda sköterskor.

Arméns underofficersskola (AUS), central undervisningsanstalt i Uppsala för att meddela de militära kunskaper, som erfordras för underofficersyrket. Genom 1942 års försvarsbeslut överflyttades undervisningen i allmänbildande ämnen till en särskild skola, Försvarets läroverk (se d. o.), som i förvaltningshänseende är knutet till A. Till A. kan beordras fast anställd furir, som avlagt realexamen eller äger däremot svarande kunskaper. Furir, som icke äger dylikt kunskapsmätt, genomgår en eller två klasser vid Försvarets läroverk. Kursen vid AUS har en längd av n månader.

Armentières [armaⁿ«tjär], stad i n.v. Frankrike, dep. Nord, vid fl. Lys, 24,000 inv. (1936). Vävnadsindustri. Under Första världskr. rasade väpnade strider vid A., o. under Andra världskr. intogs A. i maj 1940 av tyskarna.

Arme'ra (av lat. *arma're*, beväpna). 1. Ut-rusta (en fästning el. ett fartyg) med vapen, ammunition, livsmedel m. m., förstärka, bekläda (med metall). Jfr Betong. — 2. Klargöra en mina för sprängning, borttaga försäkringsanordningar.

Arme'ria, örtsläkte (fam. *Plumbaginaceae*). Blad smala, jämbreda i tät rosett, blommor i knippen, hopförda i huvud. A. *vulgaris*, gräsnjeka, har en ljusröd blomsamling på en 2 dm hög stängel. Strandängar.

Arméstaben, chefsför arméns staborgan, med uppgift att biträda denne vid utövningen av hans ämbete o. bereda de ärenden, han i denna sin egenskap har att handlägga o. avgöra. Inom A. beredas jämväl ärenden rörande generalstabskåren. Chefskapet över A. utövas av chefen för generalstabskåren.

Arméöveringenjör, sed. 1946 benämning på personalchefen för armingenjörskåren, äv. chef för armingenjöravd. i arméinspektionen.

Arméöverläkaren, chefen för arméinspektionens sjukvårdsavdelning. A. för befälet över fältläkarkåren.

1. Armfeldt, Carl Gustaf (1666—1736), friherre, general, under Stora nordiska kriget överbefälhavare i Finland; ryckte 1718 mot Trondhjem samtidigt som Karl XII ansöll s. Norge. Under återtaget fröso hans soldater massvis ihjäl i de jämtländska fjällen.

2. Armfelt, Gustaf Mauritz (1757—1814), friherre, militär, hovman, diplomat, Gustav III:s gunstling. A. vann snabbt befordringar o. inflytande men inlät sig efter Gustavs död i stämplingar mot förinpdarregeringen, varför han jämte Magdalena Rudenschöld m. fl. 1794 ställdes till ansvar o. förklarades fägelfri. 1802 åter i svensk tjänst; förvisades 1811 o. levde sedan i Finland. (Se bild.)

Armfotingar, *Brachio'poda*, klass av med maskar möjl. besläktade havsdjur. Kroppen är inneslutet i övre o. undre skal. Födan intages med hjälp av två med flimmerhår klädda, skruvformigt hoprullade armar. Armfotingarna leva festsittande, som larver kringflytande.

Armilla el. armilla'rsfär (av lat. *armilla*, ring, o. grek. *sfaira*, klot), ett klotformigt skelett av metallringar, återgivande de för en orientering på stjärnhimlen viktigaste cirkelarna. Infördes under antiken av de alexandrina astronomerna, vilka äv. gjorde ringarna vidrubara med sikten o. gradering, så att armillan kunde användas till astronomiska vinkelmåttningar. (Se bild å nästa spalt.)

Armilla'ria, skivsvampssläkte (fam. *Agaricaceae*). Sporer vita, fot med ring. I A. *meWea*, honungs-skipling, allm. å stubbar. Skadesvamp.

Arminia'ner el. remonstran't'er, t en efter höll-predikanten J. Arminius (1560—1609) uppkallad reformert riktning, som bestrider Calvins predestinationslära i dess stränga form.

Arminius (17 f. Kr.—21 e. Kr.), germanhövdning; besegrade 9 e. Kr. rom. ståthållaren Varus i Teutoburgerwald.

Armo'rica (kelt. *are-mor*, vid havet), romerskt namn på Bretagne.

Armpennor, de flygpennor i fågelvingen som sitta på underarmen.

Armstrong [a'm-], sir William George (1810—1900), eng. ingenjör, grundade 1847 de Stora eng. vapenfabrikerna Armstrong-verken, 1927 sammanslagna med Vickers limited till Armstrong Vickers limited, Englands största tillverkare av krigsmateriel.

Armstrong [a'm-], Edwin, f. 1890, amerik. fysiker, prof. vid Columbia univ., dir. för Institute of radio engineers. A. är en av världens främsta uppfinnare inom radiotekniken. A., som bl. a. innehar patent på superheterodynen, har äv. utarbetat ett nytt system för rundradio, baserat på ändringar i bärvågens svängningstal i st. f. som hittills i dess amplitud. 'Pet nya systemet, som medför mottagning utan störningar, väntas revolutionera radiotekniken.

Armstrong [a'm-], Hamilton Fish, f. 1893, amerik. utrikespolitisk författare o. diplomat; red. för *Foreign Affairs* sed. 1928.

Armstrong [a'm-], I. O. uis, f. 1900, berömd amerik. jazzmusiker. Besökte Sverige 1934.

Arnould [arnå], Antoine (1612—94), fransk teolog, en av jansenisternas ledare.

Arndt, Johann (1555—1621), protestantisk teolog, tysk generalsuperintendent, »reformationsens reformator». A:s bok *Om den sanna kristendomen* är en av världens mest spridda uppbyggelseböcker.

Arndt, Ernst Moritz (1769—1860), tysk författare av svensk härkomst, bidrog med sina flygskrifter o. patriotiska sånger (*Was ist des Deutschen Vaterland*) till Tysklands resning 1813. Intryck från Sverige skildrade A. i *Reise nach Schweden im 1804*. Hans huvudverk *Geist der Zeit* (1806—18) är riktat mot Napoleon. A. skrev äv. en svensk historia.

Arne, Ture, f. 1/6 1879, arkeolog, antikvarie vid Statens historiska museum 1909—44, professors namn 1938, har särsk. behandlat Sveriges förbindelser österut under järnåldern.

Arneberg, Arnstein, f. 1882, norsk arkitekt, en av sitt lands genombrottsmän inom byggnadskonsten. I samarbete med M. Poulsen utförde han *Ulegraftuset* (1924) o. senare *Rådhuset* i Oslo.

Arné, Sivar, f. 3/1, 1909, författare, f. d. läroverksadjunkt, S5'mboliska romaner o. noveller i historisk miljö, bl. a. *Knekt och klerk* (1945) o. *Verandan* (1947).

Arngrim, i nord. myt. en bärsärk o. viking, fader till 12 bärsärkar, Arng r i m s s ö n e r n a.

Arnhem, huvudstad i prov. Gelderland, Nederländerna, vackert belägen vid Rhen.

A'rpád (oinkr. 900), magyarernas hövding vid erövringen av Ungern, stamfader till arpadernas konungäkt, utsocknad 1301.

Arpeggio [arpádd's] ä] el. arpeggiato (av it. *arpa*, harpa), brutet ackord, vars toner anslås efter varandra som på en harpa.

Ar'pi, Oscar Adalrik (1824—90), anförare för Allmänna sången i Uppsala 1852—71. Ledare för Pariskören 1867.

Arr'ak, aromatisk spritdryck hållande 48—54 % alkohol, tillverkas i tropikerna genom jästning av mältat ris, palmsaft el. rörsocker-melass. Batavia-arrak användes vid tillverkning av sv. punsch.

Ärran [fær'on], naturskön ö i Clydeviken, s.v. Skottland, grevsk. Bute. 465 kvkm, 8,000 inv.

Arrangemang' [-rangje-] (fr. *arrangement*), anordning, förberedande åtgärder. — Mus. Bearbetning av ett musikstycke för andra instrument än originalmanuskriptets. — Arrangera, anordna, ombestyra. — Arrangör [-ijör], anordnare.

Ärras [arass'], huvudstad i dep. Pas-de-Calais, n. Frankrike, vid fl. Scarpe. 31,000 inv. (1936). Sockerindustri. A. var fordom huvudstad i Artois. Under Första världskr. utgjorde A. en av de viktigaste punkterna i det fransk-eng. försvaret. A. blev svårt sönderskjutet under Andra världskr.

Ärrenda'tor, innehavare av ett ärende. j]rren'de (av lat. *reddere*, återgiva, avkasta), det rättsförhållande, som uppkommer då en person mot viss ersättning (denna äv. kallad ärende) till annan överlåter nyttjanderätten till något (t. ex. jord, jakt, fiske o. dyf.). Ärende av jord är i vårt land reglerat genom nyttjanderättslagen av 17/6 1907 som fr. o. m. 1/1 1944 i viktiga hänseenden ätt en ny lydelse. Sed. dess tillämpas bl. a. de s. k. sociala ärendereglerna med strängare bestämmelser mot jordägaren. I äg om ärende av viss kommunal jord av »/« 1946. — Ärren'de'ra, bruka jord el. rättighet mot ärende.

Ärrendeeg'nahem, lägenhet, som upplåtits i syfte att skapa stadigvarande arbetstillfällen för självförsörjning från kronan tillhörig jord. Rätt föreligger för ärendatorn att efter viss tid inlösa lägenheten. I samband med upplåtelsen kan ärendatorn erhålla lån (ärren'de'lån). Den för verksamheten avsedda jorden står under förvaltning av statens jordämnd. Rörelsen, som startade 1934, finansieras av en särskild fond (ärren'de'eg'nahem'sfonde'n).

Ärr'eskov So el. Fleninge Sö, Fyns största sjö (370 har), n.ö. om Faaborg (Danmark). Avlopp: Odense Aa.

Ärrest' (av lat. *ad*, vid, o. *resta're*, stå kvar). 1. Militärt straff, som kan åläggas av befälhavare o. krigsdomstol. De olika slags ärr'est-straff, som f. n. förekomma, äro: sträng ärr'est, skärpt ärr'est, vaktartest (med el. utan tjänstgöring) o. ärr'est utan bevakning. Därjämte förekommer förvarsärr'est, som innebär, att den felande skall i ärr'est avbida, vad den, som över honom äger bestraffningsrätt, i laga ordning beslutar. — 2. Den lokal, där militära bestraffningar verkställas. — Ärr'estant', person som tagits i fångsligt förvar el. undergått ärr'eststraff. — Ärr'estera, gripa, taga i fångsligt förvar.

Ärr'esö, Danmarks största insjö (41 kvkm), på n.ö. Själland.

Ärr'et'ring (av fr. *arré'tet*, hejda). Vid fysikaliska instrument, vågar, galvanometrar m. fl. har man en särskild mekanism, ärr'et'ringensinrätt'ning, med vilken man kan fastläsa, ärr'et'ra, instrumentets rörliga del i ett bestämt läge, dels för att förhindra ärr'et'ra o. dels för att möjliggöra transport.

1, Ärr'et'nius, Jakob (1642—1725),

psalmdiktare (ps. 8, 9, 14, 42, 120, 122, 191, 276, 306, 342, 373, 396, 560, 562), prof. i historia i Uppsala 1687—1716.

2. Ärr'et'nius, Svante (1859—1927), fysiker o. kemist, prof. i fysik vid Stlhms högskola 1895, förest. för Vet.akad:s Nobel-institut 1905. Erhöll 1903 nobelpriset i kemi för sin 1887 uppställda teori för dissociationen hos elektrolyter. (50-årsminnet härav firades 1937 av Vet.akad. genom präglandet av en medalj över A.). A. utgav äv. betydelsefulla arbeten i meteorologiska, kosmiskt fysiska o. serumierapulsiska frågor.

Ärr'et'nos (omkr. 96—180 e.Kr.), grekisk förf. o. historieskrivare, stathållare i romersk tjänst. Hans *Ärr'et'nos* är eftervärldens enda jämförelsevis tillförlitliga kunskapskälla rörande Alexander den store. I sv. övers. 1944 av Ivar A. Heikel *Alexander den store och hans krigiska bragder*.

Ärr'et, kommun i s.v. Skåne, Malmöh. 1. (past.adr. Hököpinge); Oxie landsf.distr., Oxie o. Skytts doms. 370 inv. (1945).

Ärr'et'garde, truppstyrka med uppgift att bakifrån trygga huvudstyrkans marsch.

Ärr'et'gans (av lat. *arrogare*, tillvälla sig), trots, dryghet, övermod. — Ärr'et'gant', trotsig, dryg, förnätan.

Ärr'et'manches É-ma'ssij], stad i n.v. Frankrike, dep. Calvados vid Bayeux. 280 inv. Vid de allierades invasion i Frankrike */« 1944 landsattes trupper i närh. av A., varefter en hel hamnanläggning ditbogerades. Penna kallades efter Winston Churchill Port Winston (se d. o.).

Ärr'et'ra (av fr.), avrunda. — Ärr'et'ron'de'ra sig, utvidga sitt område.

Ärr'et'rissemang' (fr. *arrondissement*), benämning på förvaltningsområden i franska departementen o. i Paris.

Ärr'et'rockdammen [»rr'et'räck-] i v. Idaho, För. Stat. Färdigbyggd 1915. Rymmer 3/4, milliarer km vatten o. tjänar bevattningsändamål.

Ärr'et'rot [zei't'et'ol, stärkelsemjöl], som erhålles ur rotstockar av ättskåliga tropiska växter, framför allt *Maranta arundinacea*, som är inhemsk i Västindien men nu odlas i alla tropiska länder. Användes som vanligt mjöl, någon gång som närande medel ätt barn.

Ärr'et, lat. (plur. ar'tes), konst. — Ärr'et'alland'i, konsten att älska. Jfr Ovidius. Ärr'et'iderna, kungäkt i det partiska riket, grundad 256 f.Kr. av Ärr'et'akes, störtad 226 e.Kr. av sasaniderna.

Ärr'et'al [as'n'i], världsberömt eng. professionell fotbollsklubb, bildad 1886, har fyra ggr spelat i Sverige, senast 1937.

Ärr'et'al (av nylat.), tyghut, förråd av krigsförnödenheter; anläggningar i land för utrustning, reparation o. underhåll av krigsfartyg samt för förvaring av för dessa erforderliga förråd. I överförd bemärkelse rikt förråd av något.

Ärr'et'al, arseniksyrans salter. Ärr'et'ik, ett i flera allotropiska modifierationer förekommande 3- o. 5-värt grundämne, bl. a. grå, metallisk, o. gult, flätaloidiskt. Kem. tecken As, atomv. 74-91, atomnr: 33, spec. vikt 5,7 resp. 2,0. Renelement (se d. o.). Metallisk arsenik framställs genom upphettning i lergodsretorter av det silvervita minerala ärr'et'ikkis, FeAs₂. Metallen sublimerar utan ätt smälta; avkyles ängan hastigt, erhålles gult arsenik. Metallisk arsenik användes i spegelmetaller, blyhagel m. m. Av föreningarna är den genom röstning av arsenikhaltiga malmer

uppkommande giftiga »vita arseniken», arseniktrioxid As_2O_3 , betydelsefull: användes vid framställning av schweinfurtragrönt, kattuntryckning, glastillv., till konservering av zoologiska preparat samt som råttgift o. ingår i ett flertal viktiga läkemedel mot hud- o. vissa nervsjukdomar samt blodbrist. Arseniksyra, H_3AsO_4 , framstilles genom kokning av arseniktrioxid med stark salpetersyra o. användes för betning av tyger. Dess salter kallas arsenat. Jfr Arsiner. Av vissa organiska arsenikföreningar har medicinsk användning, t. ex. salvarsan mot syfilis o. tryparsamid mot afrikansk sömnsjuka.

Arsenikförgiftning var förr den vanligaste förgiftningen; num. sällsynt, delvis på grund av stränga lagstiftningsåtgärder. $0,07-0,05$ g arseniktrioxid är förgiftande, $0,1-0,2$ g dödande dos.

Arse'n'ius, Georg (1855—1914), målare, liksom fadern, överstelöjtnanten John Georg A. (1818—1903) o. brodern, ryttmästaren Samuel A. (1857—1912), känd som hästmålare.

Arsi'ner, nervretande stridsgaser, härledda ur det giftiga arsenikvätet, H_3As . Genomtränga kolfiltret i gasmaskerna, som därför måste ha extra s. k. dimfilter till skydd mot arsenerna. Verkningarna av arsenerna äro obaggliga men övergående.

Ar'sis, grek., höjning; i modern metrik beteckning för den betonade delen av en versot. Motsats: t e s i s. — Mus.: upptakt.

Arsjin', ryskt längdmått; motsv. 71,12 cm. Ars lon'ga, vita bre'vis, lat., konsten är lång, livet kort (citat från Hippokrates).

Ärs poe'tioa, lat., diktkonsten. Art, sammanfattningen av de individer, som överensstämma i alla väsentliga karaktärer o. som med varandra ge likartad avkomma.

d'Artagnan [darta'nja^{1A}], en av huvudpersonerna i Dumas d. ä:s romantrilogi (»De tre musketörerna», »Myrladys son» o. »Viconte de Bragelonne»).

Artaxer'xes, fompers. konungar. Artaxerxes II Mne'mon regerade 404—358 f. Kr., besegrade 401 vid Kunaxa sin upproriske bröder Kyros o. dennes grek. hjälptrupper.

Arte'di, Peter (1705—35), zoolog, fiskkännare. Utarbetade tills. m. Linné en fisk-systematik.

Ar'te et Mar'te, lat., »genom konst o. krig», dvs. genom fredliga o. krigiska dåd; inskrift på Riddarhuset o. i ridderskapets o. adelns sigill.

Ar'temis, i grek. myt. dotter Ull Zevs o. Leto, tvillingssyster till Apollon, dyrkades som månens o. det fria naturlivets gudinna. Hon beskyddade växtligheten o. djurliv. Motsvaras i rom. myt. av Diana. — Den mest berömda antika Artemis-skulpturen är Artemis (Diana) från Versailles. (Se bild.)

Artemisia, växtsläkte (fam. Compositae), ca 200 arter. De små blomkorgarna äro samlade i stundom mycket rika ställningar. Vävnaderna innehålla flyktiga, starkt luktande oljor o. bittra ämnen. Ä. absin'thium, malört, meterhögt, gråvit, användes bl. a. för framställning av absintlikör o. som skydd mot mal.

Arte'movsk, förr B a c h m u t', stad i ö. Ukraina, i Donetsområdet, SSSR. 55,000 inv. (1939). Industri.

Arteriell', stående i samband med artärer. Arteriellt blod, syrerikt o. kolsyrefattigt blod, som från lungorna tillföres vänstra hjärt-halvan o. därifrån genom kroppartärerna drives ut till kroppens alla organ. Motsats venöst blod.

Arterioskleros [-ä'sj (av grek. arteri'a, puls-åder, o. sklero's, hård), åderförkalkning.

Arte'sisk brunn, en i en lågt belägen trakt befintlig brunn, som står i sådan förbindelse med grundvattnet i omgivande högre trakter, att vattnet med stundom avsevärt tryck stiger upp ur jordytan. Namnet härrör från prov. Artois i Frankrike, där den första kända brunnsborrningen i Europa utfördes n26.

Ar'tes liberales, lat., de fria konsterna. Artfjället, fjällmassiv vid norska gränsen, Tärna kommun, Västerb. l. Högsta toppen 1.554 m.

Arthur [a'bö] (1850—1942), hertig av Connaught. drott. Viktorias tredje son, far till kronprinsessan Margareta av Sverige (d. 1920).

Artificiell' (av lat. ars, konst, o. fa'cere, göra), konstgjord.

Artik'el (av lat. arWculus, led). 1. Ord el. ändelse, som tillfogas ett substantiv för att ange begreppet som bestämt el. obestämt. Ex.: gossen, den snälla gossen. — 2. Stycke av ett fördrag; uppsats; avdelning av den kÄstna troskrän; varuslag.

Artikulation' (av lat. arWculus, led), ledgång; talorganens arbete för formande av ljud; tydligt uttal. — Artikul'e'ra, forma ljud, tydligt uttala.

Artilleri' (av lat. artella'ria, krigsmaskin), benämning på de eldvapen med tillhörande manskap, hästar o. fordon m. m., vilka icke kunna bäras av den enskilde soldaten. Pjäslagen äro: kanoner, haubitser, mörsare o. granatkastare. Allt efter användningen skiljer man i regel mellan fält-, fästnings-, fartygs- o. luftvärnsartilleri. Fältartilleri indelas i lätt, med fordon, vilkas vikt icke överstiger 2,000 kg, och tungt artilleri. Artilleri transporterats medelst häst- (draget el. klövjat) el. motorkraft el. å särsk. konstruerade järnvägsvagnar. — Historik. Efter krutets upptäckning konstruerades snart slätborrade kanoner, vilka hade en mängd olika namn (kartaun, slänga, falk o. falkonett), senare äv. mörsare o. haubits (jfr dessa ord). De första kanonerna voro i regel mycket tunga, varför man på 1600- o. 1700-t. arbetade på att göra dem så lättörliga, att de kunde medföras vid fältmären. På 1850- o. 60-tal infördes rafflade bannner r, på 1870-t. bakladdningsmekanismer. (Se plansch till Eldvapen.)

Artillerioentra'l, rum ombord, i vilket (vilka) den instrumentering är uppställd, som erfordras för beräkning av skjutelementen.

Artilleridepartement, del av förvaltningen vid flottans varv.

Artilleriets skjutskola, central utbildningsanstalt i Skillingaryd för skjutning med artilleripjäser. Utbildningen omfattar skjutning med artilleripjäser, fältmät- o. observationstjänst, artilleriflygning, ljudmätjänst m. m.

Artilleri fartyg, sammanfattande beteckning å stridsfartyg med artilleri som huvudvapen. Hit höra främst slagfartyg o. kryssare.

Artilleri flygning, flygning, under vilken artilleriledning helt eller delvis utföres.

Artilleriflygplan el. eldledningsflygplan, flygplan, avsett för artilleriflygning.

Artillerigården vid Riddargatan i Sthlm, upplåten åt artilleriet redan på 1630-t. Nuv. byggnaden började uppföras 1766 efter ritningar

av C. J. Cronstedt. Huvudbyggnaden, inrymmande Armémuseum, påbyggdes 1883 för Artilleri- och ingenjörhögskolan.

Artilleri- och ingenjörhögskolan (AIHS), militär högskola i Stockholm för artilleriets, luftvärnets o. ingenjörtruppernas subalternofficerare. Undervisningen bedrivs under en vartannat år påbörjad tvåårig kurs. Inom högskolan inrymmas artilleri-, luftvärns- o. ingenjörofficerarskolorna, vardera med en långd av ett år. Nu gällande organisation genomförd genom 1942 års försvarsbeslut.

Artilleriofficer, den officer på ett örlogsfartyg, som under fartygschefen ansvarar för artilleriets utbildning o. leder detsamma under strid. På större fartyg finnas som regel flera artilleriofficerare, en för varje kaliberslag.

Artillerirådet, ständig kommitté, tillsatt 1946, med uppgift att samordna den artilleristiska kurskapen inom alla tre försvarsgrenarna.

Artist' (av lat. *ars*, konst), konstnär.

Artistprov, benämning på de första avtrycken från en graverad cl. etsad plåt.

Artium [-tsi-] (lat., gen. plur. av *ars*, konst). Examen artium, i Danmark o. Norge bruklig benämning på studentexamen.

Artocar'pus, växtsläkte (fam. *Moraceae*), 40 indomalajiska arter. Högvuxna o. storbladiga träd med huvud- el. axligt gytrade honblommor. *A. incVsa*, brödrukträdets (Sundaöarna), har halvmetleränga, parodelade blad o. fruktsamlingar av ett människohuvuds storlek, ett viktigt näringsmedel för befolkningen. I tropikerna allmänt odlad.

Artois [art°a'], gammal provins o. grevskap i n. Frankrike, införlivades genom Pyreneiska freden 1659 med Frankrike, motsv. största delen av nuv. dep. Pas-de-Calais. Huvudstad: Arras.

Artri't (av grek. *arfron*, led), ledgångsinflammation.

Artsybasj'ev, Mihail Petrovitj (1878—1927), rysk författare, har i romaner (*Samin*, 1907) o. skådespel (*Svartsjuka*, *Fiender*) företritt en materialistisk njutningsmoral.

Artursagan el. Artussagan, en urspr. keltisk sagocykel, vars centralfigur är Artur, en hövding i kelternas kamp mot angler o. sachsare (under 400-t.). I Frankrike blevo sagorna bekanta vid mitten av noo-t.

Artä'ra (grek. *arteri'a*), pulsåder.

Ar'u'ba, ö i Karibiska havet, utanför Venezuela. Ingår i höll. kolonien Curacao. 17S kvkm, 39,000 inv. (1944). Fosfatfyndigheter, väldiga oljeraffinaderier (Standard Oil Company).

A'rum, örtsläkte (fam. *Araceae*), 12 arter (Medelhavsområdet, mell. Europa). Hölstret nedtill med en uppblåst, avsnörd del omkring kolvens bioinfrörande parti; dennas utskjutande spets är naken. *A. maculatum*, munkmössa, har en knölik jordstam (aron's rot, dansk ingefära). Förvildad i Skåne.

Arum'cus, växtsläkte (fam. *Rosaceae*). Enda art *A. silvester* (*Spiraea aruncus*), högvuxen ört med mångdelade blad o. små, vita, enköndade blommor i rika spiror. Kalljordsväxt.

Arundiaria, bambuväxter (fam. *Gramineae*). Ett 30-tal arter i de varma trakterna av Amerika, Afrika o. Asien.

Arv, ett på lagbestämmelser grundat fång till död persons kvarlätskap: även den genom sådant fång förvärvade egendomen. Bestämmelserna om arv finnas i en lag $\frac{7}{6}$ 1928, tillsammans med andra lagar, som ersatt Arvdabalken i 1734 års lag, införde i lagboken under rubriken Nya arvdabalken. Jfr Testamente.

Arvak (isl. *drvakr*, den arla vakne) o. Allsvinn, i nord. myt. solvagnens hästar.

Arve [arv], biflod från v. till Rhône, genomflyter Chamonixdalen o. infaller vid Geneve. Arvedsons gymnastiska institut, ett 1889

i Sthlm av läkaren Johan Arvedson startat institut för utbildning av kvinnliga gymnastikdirektörer o. sjukgymnaster. Upphörde 1937.

Arver'ner, mäktig keltisk folkstam, som bebodde nuv. Auvergne o. under ledn. av Vercingetorix bekämpade Caesar. Deras huvudstad var Nemossos (nuv. Clermont).

Arvfurste, officiell titel för medlem av sv. konungahuset (utom kronprinsen), som enl. successionsordningen äger arvsrätt till kronan.

Arvfurstens palats, vid Gustav Adolfs torg i Sthlm, uppfördes åt Sofia Albertina 1783—94 av E. Palmstedt, till det yttre likt det dåvarande Operahuset (jfr C. F. Adelerantz). Byggnadens testamenterades av Sofia Albertina till den äldste Svea rikes arvfurste,

som näst efter kronprinsen ägde rätt till kronan. Fastigheten inlöstes 1902 av staten o. inrymmer nu lokaler för utrikesdepartementet m. m. Huvudvån. har sen-gustavianska väggedekorationer av L. Masreliez. — Monografi av N. G. Wollin (1935).

Arvförening kallas de äldsta sv. tronföljdsordningarna, ss. Västerås arvförening (1544), Stockholms (1590) o. Norrköpings (1604).

Arvidsjaur, kommun i mell. kappland, Norrb. l.; Arvidsjaur landsf. distr., Piteå doms. 10,947 inv. (1947), därav i Arvidsjaur kyrkobokf. distr. 8,844, varav i Arvidsjaur kyrkostads municipalsamhälle 2,135 o. i Glommersträsk kyrkobokf. distr. 2,103. Samrealskola.

Arvidsjaur och Arjeplogs tingslag, Norrb. l., omfattar kommunerna Arvidsjaur o. Arjeplog. 15,819 inv. (1947). Piteå doms.

Arwidsson, Adolf Ivar (1791—1858), politiker, hävdaforskarer, ivrig förkämpe för den finska nationalismen, docent i Abo. Överflyttade 1823 till Sthlm. Utg. bl. a. folkvisesamlingen *Svenska fornsdnger* (1834—42).

Arvidsvik, badort i Bohuslän på Koön mitt emot Marstrand.

Arvika, stad vid Glafsfloden, Värml. l.; 14,727 inv. (1947), därav i Östra förs. 9,722 o. i Västra förs. 5,005. Arvika landsf. distr., Jösse domsaga. Kyrka av I. Tengbom (1909—11).

Samrealskola med komm. gymnasium, folkhögskola, länslasarett. Stor industri: Arvikaverken (lantbruksmaskiner) m. fl. Stadsrättigheter 1911. Stadsvapen, se bild. — Namnet *A.*, som är belagt som *Arikum* 1354, innehåller fsv. gen. *ar* av *d* och plur. av *vike*, *veke* åkrök. Det är lånat från Arvika kommun, som ligger kring en å med många krökar. Stadens äldre namn *öskarsstad* efter Oskar I.

Arvlätare, den person vilkens egendom ärves av arvtagaren.

Arvsavtal, avtal, som träffas angående en ännu levande persons kvarlätskap. Man pågår skilja mellan två huvudslag: 1) avtal varigenom en blivande arvinge i förhåll, till annan än arvlätaren förfogar över sin arvsrätt samt överenskomme mellan arvingar inbördes rörande dem tillkommande arv, 2) avtal om avstående av arvsrätt (renuntiativa arvsavtal) samt avtal, varigenom arvlätaren tillförsäkras annan rätten att taga arv (advisitiva arvsavtal). Endast renuntiativa arvsavtal äro enl. lag av $\frac{25}{4}$ 1930 på vissa villkor giltiga.

Arvsförening, dets. som arvsavtal.

Arvskifte innebär enligt lag $\frac{7}{6}$, 1933 fördelning av ett arv mellan arvingar o. universella

testamentstagare. Om den döde var gift, skall först bodelning äga rum mellan efterlevande maken o. övriga dödsbodelägare. Arvskifte för- rättas i första hand av delägarna i arvet själva, o. över skiftet upprättas handling (arvskiftesinstrument), som underskrives av delägarna med vittnen. Om emellertid någon delägare det begär, skall rätten förordna en el. flera skiftesmän. Skiftesmannen bestämmer tid o. ort för skiftet, kallar delägarna o. lämnar dem erforderligt biträde. Kunnna delägarna ej samsas, bestämmer han själv om delningen o. upprättar däröver en handling, som av honom underskrives o. i avskrift delgives varje delägare. Vill någon delägare klandra skiftet, har han att inom 3 månader efter delgivningen instämma övriga delägare till rätten.

Arvsordning, rättsregler, som avgöra arvingars inbördes företrädesrätt till arv. Reglerna härom återfinnas i lagen 8/10 1928 om arv.

Arvsskatt uttages på varje arvinges el. testamntagares lott av kvarlåtenskapen o. utgår i form av stämpelavgift. Bestämmelserna härom finnas i kungl. förordn. om arvsskatt o. gåvoskatt 6/194. Jfr Kvarlåtenskapsskatt.

Arvsynd, enl. Augustinus människans medfödda benägenhet för det onda o. oförmåga till det goda.

Arytmi (av grek. nek. *a. o. rytm*), oregelbunden hjärtverksamhet, tagande sig uttryck bl. a. i oregelbunden puls.

As [ass], det äldsta rom. kopparmyntet; vägde urspr. 327 gr. Under medeltiden i flera länder, särsk. i Holland, namn på den minsta underavdelning, av guld-, silver- o. myntvikterna. Ett svenskt skålpund vägde 8.848 as å 48.04a mg.

As, kem. tecken för en atom arsenik.

Ää, tjeckiska namnet på Asch.

Asa, kommun i mell. Småland, Kronob. l.; Norrvidinge landsf. distr., Mell. Värends doms. 892 inv. (1947)-

Asa, omkr. 900 f. Kr., *konung i Juda rike*, förföljde avgudadyrkan o. stred mot Israel. Asahigawa, stad på Hokkaido, Japan. Militärstation. 91.000 inv. (1935).

As'am, *Cosmas Damion* (1686—1739), tysk målare, o. *Egid Quirin* (1692—1750), tysk bildhuggare, bröder, vilka tillsammans dekorerat ett flertal sydtytiska kyrkor o. kloster i rikaste barock. Huvudverk: *Johannes Nepomukkyrkan* i Miinchen.

Asamaya'm, verksam vulkan på Honshu, Japan. 2.480 m. Stort utbrott maj 1942.

A'sar el. d'ar, fornnord. namn på de förnämsta gudarna. Till åsarna räknades enl. Snorre gudarna Oden, Tor, Balder, Tyr, Brage, Ull o. Forsete. Jfr Asynjor o. Vaner.

Asar'ja (omkr. 780—740 f. Kr.), *konung i Juda*, äv. kallad Usia.

A'sarum, kommun i v. Blekinge, Blek. l.; Asarums landsf. distr., Bräkne och Listers doms. 7.300 inv. (1947)-

A'sarum, örtsläkte (fara *Aristolochiaceae*). *A. europaeum*, hasselört, lågvuxen, enblommig, med njurformade blad o. regelbunden, rödbrun, treflikad kalk. Roten ger ett förr mycket använt krämedel. Gamla parker.

Asben, dets. som Air.

Asbest' [el. ass'-] (av grek. *asbestos*, osläklig), finträdiga varieteter av amfibolmineral (strålstensasbest) el. serpentin (serpentinasbest el. krysolit). Den senare, som är mindre spröd, förekommer i handeln o. användes som eldfast o. värmeisolerande material i blandning med cement (asbestcement till järnputs), färg (asbestfärg till att göra trå eldfast), talk o. bindemedel (asbestpapp till värmeisolation).

Asbjörnsen, Peter Christen (1812—85), norsk författare o. naturforskare. Utg. tills. m. Jörgen Moe (1842—52) o. sedermera ensam (1845—48) berömda samlingar av norska folksågor. 1936 utgavs en ny uppl. (*Samlede Eventyr*, 1—3).

Asblommor, vanl. dystert färgade blommor, utsändande en vidrig aslukt. De uppsökas gärna av sådana insekter (framför allt flugor), som eljest tillockas av kadaver. Hit höra många representanter för familjerna *Araceae*, *Aristolochiaceae*, *Asclepiadaceae* m. fl.

Asby, kommun i s.v. Östergötland, Österuotl. l. (past.adr. Asbysand); Kisa landsf. distr., Kinda o. Ydre doms. 1.217 inv. (1947).

Ascendent' (av lat. *ascendere*, stiga uppåt), person, från vilken man härstammar i rätt nedstigande led. Jfr Descendent.

Ascension [senn'i'n], liten afrikansk klippö i Atlanten, upptäckt av portug. sjöfarande på Kristi himmelsfärdsdag (eng. *Ascension-day*) 1501. Tillhör England. 88 kvkm, 169 inv. (1941).

Asch, tjeck. A.ä. stad i v. Böhmen, Tjeckoslovakien. 22.000 inv. Värnadsindustri.

Aschaffenburg, stad i s. Tyskland, n.v. Bayern, vid fl. Aschaffs inflöde i Main. 36.000 inv. (1939). Betyd. handel o. industri. Märkligt renässanslott, helt lagt i ruiner under Andra världskriget.

von Ascheberg, Rutger (1621—93), greve, sv. krigare o. ämbetsman, f. i Kurland. Utmärkt sig i Karl X:s o. Karl XI:s krig. Som generalguvernör över Skåne, Halland, Göteborg o. Bohuslän från 1680 genomförde han framgångsrikt försvarsvärket under de erövrade landskapen.

Ascheoug [ass'ke-], Torkel Halvorsen (1822—1909), norsk rättslärd o. politiker, prof. i lagkunskap vid Kristiania univ. 1862 o. 1870 äv. i statsekonomi o. statistik; framstående juridisk skriftställare.

H. Ascheoug & Co., norskt bokförlag i Oslo, grundat 1872.

Asch'erleben, stad i mell. Tyskland, prov. Sachsen, vid fl. Eine. 32.000 inv. (1939). Industri (socker, linne, maskiner m. m.).

Aschkena'sim, dets. som askenaser.

Asci dier, dets. som spjüngar.

Asclepiada'oeae, växtfamilj, omfattande 1.700 huvudsakl. tropiska arter med mjölk-saft, 5-tåliga, invecklat byggda blommor med anordningar för frömjölets överförande, som erinra om orkidéernas. Hit höra bl. a. släkten *Cynanchum* o. *Stapelia*.

Ascoli [ass'kali], Grazia di (1829—1907), ital. språkforskare, prof. i Milano 1860—1902. Grundlade den ital. dialektforskningen.

Ascoli Pieno [ass'kali pitsje'nå]. 1. Provins i mell. Italien (Marche). 2.090 kvkm, 304.000 inv. (1936). — 2. Huvudstad i A. 1, vid fl. Tronto. 38.000 inv. (1936).

Ascomycetes, ascomyceter, svampgrupp, hos vilken sporer bildas i sporsäckar (asci).

Ascorbinsyra, dets. som askorbinsyra.

Ascot [ass'ot], by v. om London, där sed. 1711 stora kapploppningar hållas i juni månad.

Ascus, sporsäck, en mer el. mindre säckliknande cell, i vilken (vanl. 8) sporer bildas. Asdod [-då'd], en av filisteenernas 5 furstestäder i Palestina, säte för Dagens dyrkan. Num. byn Esdud.

ASEA, förkortning för *Allmänna Svenska Elektriska Aktiebolaget* (i Västerås).

Aseptik (av grek. nek. *a. o. sep'sis*, förruttelse), den behandlingsmetod, som genom noggrann rengöring o. desinfektion av ett särs omgivning o. användande av bakteriefria (aseptiska el. sterila) instrument o. förbandsartiklar söker förhindra särinfektion, dvs. ett särs förorenande med bakterier vid dess behandling. Aseptiken är grundlaget för den n. v. kirurgien. — *A s e p'tisk* el. *steril*, fri från sjukdomsalstrande bakterier o. dessas sporer.

Aserbejdjan'. 1. Sed. 1936 till SSSR ansluten republik i ö. Kaukasien. Gränser: Iran, Georgien, Armenien o. Kaspiska havet. 86,997 kvkm, 3,210,000 inv. (1939), tatarer (63 %), ryssar (10 %), armenier (12 %) o. tyska kolonister. Bördigt lågland kring floden Kura, eliest bergland. Milt klimat. Näringar: naftaindustri, åkerbruk, vinodling, bomulls- o. råsilkeindustri, fiske. Huvudstad: Baku. 1917 blev A. ensjälvst. republik, som 1920 ombildades till sovjetrepublik. Ingick 1922—36 i Transkaukasien. I A. ingår autonoma områden Nagornij-Karabach. — 2. Provins i n. v. Iran. 105,000 kvkm, 2 mill. inv. Huvudstad: Tebriz.

Asexuell (av grek. nek. *a. o. lat. sex'us*, kön), könlös; i avsaknad av könsdrift.

Asfalt, kolvätehaltigt, tjockflytande till fast, mörkbrunt till svart ämne, vid uppvärmning lätt mjuknande, i naturen huvudsakl. förekommande på Trinidad. Användes inom reproduktionstekniken, som isolerings o. till gatubeläggning (jfr Asfaltmastix) samt i förening med en torkande olja som en laserande färg. Framställes med konst i form av tjära o. beck ur trä- o. stenkolstjära.

Asfaltermulsio'n, emulsion av asfalt i vatten med tillsats av stabiliserande ämnen. Vid vattnets avdunstning bildas en sammanhängande asfaltmassa. Användes för beläggnings- o. tätningsändamål.

Asfaltlack, lösning av asfalt i bensen el. annat lösningsmedel.

Asfaltmastix, smältor av asfalttjära o. pulveriserad asfaltsten, vanl. i kakor om c:a 25 kg, hållande minst 15 % asfalt. Pulveriserad o. uppvärmd kan den som s. k. *stampas* fyll med varma stötar o. valsar hoppackas på betongunderlag till en synnerligen hållfast gatubeläggning; med fint grus och 8—9 % stenkolstjära ger den gjutasfalt, mindre hållfast som gatubeläggning men god golv- o. isolermassa.

Asfaltpapp, papp, indränkt med stenkolstjära el. tjäroljeprodoter, vari asfalt upplöst.

Asfaltsten, kalksten, genomdränkt med asfalt, förekommer i naturen m. 8—15 % asfalthalt.

Asfluga, *Cynomyia mortuorum*, stor svartblå fluga, vars larver leva av ruttande ämnen från djurriket.

Asfyxi' (av grek. nek. *a. o. sfy'zein*, slå, pulsera), rubbad andning i en organism med otillräcklig tillförsel av syre o. bortförande av kolsyra, vilket först medför en häftig andning, andnöd, där efter andningsstillestånd.

Asgam, *Neophron percnopterus*, en gamfågel från s. Europa, Afrika o. Bv. Asien, är den först o. bäst kända av alla gamar. Viktigt o. skattat renhållningshjon äv. vid människoboningsnär. Vit med svarta handpenor o. naket, vxgult huvud. (Se bild.)

Asgård, i nord. myt. åsarnas boning.

Ashanti [as]-, britt. protektorat (sedan 1896) i Övre Guinea, Västafrika, hörande till ko-

lonien Guldkusten. 63,700 kvkm, 579,000 inv. (193r). Utförsel av mahogny- o. cederträ, guld, palmolja, gummi m. m. Huvudstad: Kumasi. 43,000 inv. (1937). — *Hist.* A. var från börj. av 1700-t. ett negerkungarike med Kumasi som huvudstad. Denna intogs 1874 av engelsmännen och 1896 blev riket ett britt. protektorat. Invånarna, sudannegrer, äro kända för sin jämförelsevis höga o. konstnärliga hemindustri. Under självständighetstiden hade A. ett väl utvecklat militärväsen o. var beryktat för sina människoofer vid begravningar.

Asbeville [tes'jvill], stad i North Carolina, s.ö. För. Stat. 57,000 inv. (1940). Kurort.

Ashley [sjs'li], sir William James (1860—1927), eng. nationalekonom, jämte W. Cunningham grundaren av den eng. ekonomiska historieforskningen. Huvudarb. *An introduction to English economic history and theory* (1888—93).

Ashton under Lyne la:sjt' (nann'd'lain'), stad i n. England, grevsk. Lancashire. 52,000 inv. (1931). Kolgruvor. Betyd. industri.

Asien, den största av världsdelarna, omfattar ca »JJ av hela jordytan o. V3 av allt läml på jorden. Det har en ytvidd av 44,5 mill. kvkm med omkr. 1,200 mill. inv. o. sträcker sig från 26° 2' ö. l. till 69° 46' v. l. samt från 77° 30' till 17° n. br. Till A. räknas Japanska öarna samt Ostindiska övärlden. — *Ytbildning, floder.* I n. A. utbreder sig mellan Uralbergen i v. o. bergskedjorna vid ö. kusten Sibiriens lägländ, genomflutet av floder: Ob, Jenisej, Lena m. fl. I s.v. övergår Sibirien i Kirgisstappen o. Turans lägländ. Mitt igenom A. sträcker sig från v. till ö. ett Brett bälte av högländer; av dessa märkes n. om Främre Indien Himalaya med jordens högsta topp Mount Everest (8,884 m). I s. avslutas A. av tre stora, bergiga halvöar med de betyd. floderna Eufrat, Tigris, Indus, Brahmaputra, Ganges m. fl. — *Klimatet* är i Sibirien o. m. l. A. s. fjäll- o. ökenområden utpräglat fastlandsklimat; temperaturen kan i n. gå ned till —70°. Nederbörden är i n. ringa (250 mm per år), ökar i s. Sibirien men avtager åter i mell. A. I s.ö. och s. A. råder tropiskt klimat med riklig nederbörd (n.ö. Indien 12,000 mm). S.v. A. har subtropiskt klimat utom Arabien, som är en tropisk öken. — *Växt- o. djurvärld*, se Växtgeografi o. Djurgeografi. — *As: befolkning*, som utgör mer än hälften av hela mänskligheten, består av kaukasiska folk (hinduer, perser, araber, semiter o. invandrade européer, särsk. ryssar), mongoliska folk (kineser, japaner, kirgiser, turkmener, ostjaker, tunguser, samojeder, turkar m. fl.), malajer samt negerlikn. folk (dravidfolk, negritoer). — *Religion.* I v. A., delvis i Främre Indien bland nomaderna o. på Bortre Indiens öar härskar islam (röo mill. anhängare), i Främre Indien hinduismen (230 mill.), i Bortre Indien, Tibet, Kina o. Japan buddhismen (150 mill.). Dessutom ha taoismen o. konfutsianismen 350 mill. anhängare, shintoismen 25 mill., animismen 45 mill. o. kristendomen 34 mill. — *Politisk indelning* (1948): Självständiga stater: Turkiet 744,000 kvkm, 19 mill. inv., S3'rien 102,300 kvkm, 2,9 mill. inv., Libanon 9,355 kvkm, 1,05 mill. inv., Transjordanien 90,000 kvkm, 340,000 inv., Irak 302,000 kvkm, 4,6 mill. inv., Iran 1,644,000 kvkm, r5 mill. inv., Saudi-Arabien 2,538,000 kvkm, 6—7 mill. inv., Jemen 62,000 kvkm, 3,5 mill. inv., Afghanistan 650,000 kvkm, 10 mill. inv., Indien (Indiska unionen), Pakistan o. furstestaterna) 4,161,000 kvkm, 395 mill. inv., Nepal 140,000 kvkm, 7 mill. inv., Bhutan 50,000 kvkm, 300,000 inv., Burma 605,300 kvkm, 16,8 mill. inv., Siarn 518,000 kvkm, 15,72 mill. inv., Indonesiens För. Stat. (tr. 1/1 1949) 1,904,000 kvkm, 71,4 mill. inv., Filippinerna 296,000 kvkm, 17 mill.

inv., Kina med Tibet, Mandjuriet o. Formosa 9,527,000 kvkm, 455 mill. inv., samt Korea (vilket skall bli självständigt) 221,000 kvkm, 24,3 mill. inv., Mongoliet 1,613,000 kvkm, o. y. mill. inv. (i beroende av SSSR), Japan 382,000 kvkm, 73,1 mill. inv., del av SSSR 15,473,000 kvkm, 41, 2 mill. inv. **Besittningar:** Engelska: 340,000 kvkm, 8,55 mill. inv., franska: 725,000 kvkm, 24 mill. inv., portugisiska: 23,000 kvkm, 1,4 mill. inv., grekiska: 2,700 kvkm, 122,000 inv. **Mandat** (upphörde 1948): Palestina 26,000 kvkm, 1,651,000 inv.

A'sige, kommun i mell. Halland, Hall. 1. (past.adr. Årstad; Årstads landsf.distr., Hallands mell. doms. 645 inv. (1947).

Asimu't, dets. som azimut.

As'ne, forngrek. stad på ö. Peloponnesos. Utgrävningar ha 1922, 1924, 1926 o. 1930 företagits av enövs. arkeologisk expedition (O. Frödin o. A. V. Å. Persson) på initiativ av sv. kronprinsen.

A'sinus, lat., åsna. *Asinus* adly'r a m. egentl. åsnan vid lyran; oskickligt, tölpaktigt. *Asinogrammen* et baculus, egentligen »åt åsnan gräs o. käpp»; sådant arbete, sådan lön.

Asi'r, landskap i Saudi-Arabien, på Arabiens v. kust. 35,900 kvkm, 750,000 inv. Huvudstad: Sabya.

Asjchabad' (iq2i—27 Poltoratsk'), huvudstad i republ. Turkmenistan, SSSR, vid Transkaspiska banan. 127,000 inv. (1939).

Ask, namn på arter av i"ä"ns-släktet (fam. *Oleaceae*). Den i s. och mell. Sverige förekommande *F. excelsior* är ett snabbväxande, ljuskrävande träd, som när betydande höjd o. grova stamdimensioner. Knopparna rundade, mattsvarta, de yngsta grenarna jämförelsevis grova o. bågformigt uppstigande. Blad parbladiga; blommor svartviolettera utan hylle, utvecklas på br kvist. Virket, kännetecknat av ljusbrun kärna, är grovporigt, hårt, elastiskt o. värdefullt. Allm. i lövängar.

Ask. 1. Fornnord. benämning på mindre vikingaskepp. — 2. I nord. myt. den förste mannen på jorden, som jämte den första kvinnan, Embla, skapades av två träd.

Ask. 1. Kommun i v. Skåne. Malmö. 1. (past.adr. Skåne-Ask); Röstänga landsf.distr., Rönnebergs, Onsjö o. Harjagers doms. 671 inv. (1947). — 2. Kommun i v. Östergötland, Östergötl. 1. (past.adr. Österstad; Vadstena landsf.distr., Aska, Dals o. Bobergs doms. 236 inv. (1947). Absidiyrka från 1100-t., en av Östergötlands märkligaste.

Aska, gråaktig återstod efter ett ämnes förbränning, består vanl. av karbonater, silikater o. fosfater. Genom vägning av askan, s. k. askhaltsbestämning, el. kemisk analys, varvid de ingående ämnas mängd angives i % av det förbrända materialets vikt, bedömes kvaliteten hos bränslen, papper o. dyl.

Askaby, cisterciensiskt nunnekloster i Askeby kommun, Östergötl. 1., grundat på noo-t. Delar av kyrkan ingå i nuv. Åskeby kyrka.

Aska, Dals och Bobergs domsaga, Östergötl. 1., utgör ett tingslag med tingsställe o. domare i Motala o. omfattar Aska, Dals och Bobergs härad, städerna Skänninge o. Vadstena samt kommunerna Godegård, Tiällmo, Bjälbo, Allhelgona o. Järstad. 36'805 inv. (1947).

Aska härad, Östergötl. 1., omfattar kommunerna V. Ny, Motala landskommun, Vinnerstad, Ask, Vär, Styra, V. Stenby, Hagebyhöga, Fivelstad, Orlunda. 18,142 inv. (1947). Aska, Dals o. liobergs domsaga.

Aska kontrakt i Linköpings stift, Östergötl. 1., omfattar 11 församlingar. Kontraktsprestens adr.: Motala.

As'kalon, en av filistéernas 5 huvudstäder, Herodes den stores födelseort. Förstördes 1270.

Aska'ri (av arab. *askar*, här, soldat), framför allt i Östafrika använd beteckning på infödda soldater i europ. tjänst.

Aske, säteri i s. Uppland, Håtuna kommun, Upps. l. Kämt sedan 1300-1. Huvudbyggnaden uppf. i sten 1802—09 efter ritning av italieneren Ch. Bassi.

Åskeby kommun i mell. Östergötl., Östergötl. 1. (past.adr. Bankekind; Atvidabergs landsf.distr., Linköpings doms. 460 inv. (1947). Kyrkan från förra hälften av noo-t. har i västtornet lämningar av den empor, där konungen hade sin plats.

Askelöf, Johan Christoffer (1787—1848), tidningsman. En av den sv. pressens märkesmän under det tidigare 1800-talet. Utg. bl. a. Fosforisternas organ *Polyfem* (1809—12) o. den konservativa tidningen *Svenska Minerva* (1830—48).

Askena'ser, a s c h k e n a s i m, askenasiska judar, de östliga judarna, framför allt bosatta i Ost-, Mellan- o. Nordeuropa samt i Amerika. De äro i rasvetenskapen olika de västliga judarna, s e f a r d e r n a.

Asker, kommun i ö. Närke. Örebro l.; Sköllersta landsf.distr., Östernärkes doms. 3,465 inv. (1947)-

As'ker el. *Asser*, d. 1137, Nordens förste ärkebiskop (1104), med säte i Lund, vars domkyrka han utvidgade. A. var en tid dansk riksföreståndare o. hävdade 1134 Lunds egenkap av ärkesäte gentemot ärkebiskopen av Hamburg-Bremen.

Askers härad, Örebro l., omfattar kommunerna Länäs, Asker o. Stora Mellösa. 7,564 inv. (1947). Östernärkes domsaga.

Askers kontrakt i Strängnäs stift, Örebro l., omfattar 9 församlingar. Kontraktsprestens adr.: Sköllersta.

Askersund, stad i Närke vid Vätterns n. ände, Örebro l., Askersunds landsf.distr., Västernärkes doms. 2,241 inv. (1947). Samrealskola. Mek. verkstad, knapp- o. triåfabrik m. m. Stadsråttigheter 1643. Stadsvapen, se bild. — Namnet A., som skrivs *Askesund* omkr. 1314, innehåller fsv. gen. plur. av trädnamnet *ask* o. ordet *sund*. Namnet är ytterst lånat från Askersunds by, som låg vid ett sund av Vättern.

Askersunds landskommun i s. Närke, Örebro l.; Askersunds landsf.distr., Västernärkes doms. 1,930 inv. (1947). Kyrka, påbörjad 1664 efter ritningar av Jean De la Vallée med ett gravkor för ätterna Soop o. Oxenstierna, uppfört av Erik Dahlbergh.

Askeryd, kommun i n. Småland. Jönk. l. (past.adr. Askeryds kyrkby; Aneby landsf.distr., N. o. S. Vedbo domsaga. 828 inv. (1947)-

Aske's (av grek.), övning i riktning mot avhållsamhet och försakelse. Hyllas i princip av klosterfrömeten. — **Ask'et**, person som övar askes. — **Adj.**: a s k e t i s k.

Askim [asj'im], kommun i s.v. Västergötland, Göteborg. 1. Hisings landsf.distr., Askims, Hisings o. Sävledals doms. 2,813 inv. (1947).

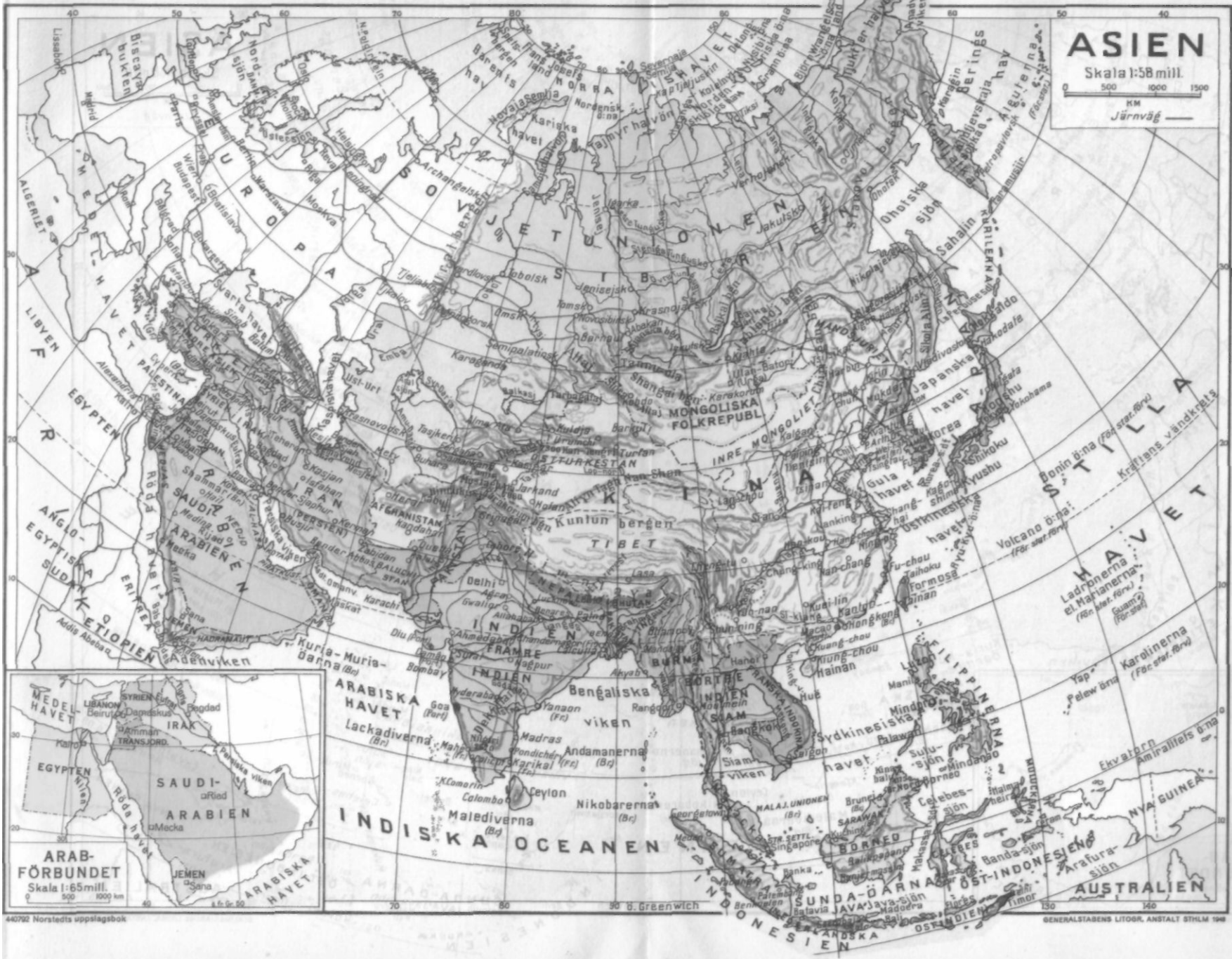
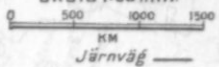
Askims, Hisings och Sävledals domsaga, Göteborg. 1., omfattar ett tingslag med tingsställe o. domare i Göteborg. 60,554 inv. (1947)-

Askims härad, Göteborg. 1., omfattar kommunerna Råda, Källered, Askim, Styrsö. 10,066 inv. (1947). Askims, Hisings o. Sävledals domsaga.

ASIEN

Skala 1:58 mill.

Askja, vulkan på ö. Island. 1,400 m. Våldsam utbrott 1875.

Asklanda, kommun i mell. Västergötland, Älvsb. l.; Gäsene landsf.distr., Borås doms. 183 inv. (1947).

Asklepiades från Samos, grek. skald, omkr. 270 f. Kr., har givit namn åt den av Horatius flitigt använda s. k. asklepiadeiska versen.

Askle'pius, lat. Aesculap'ios, i grek. myt. läkekonsens gud, Apollons son o. följeslagare. A. framställes i konsten som en äldre man, stödd på en stav, kring vilken A:s heliga ormslingrar sig. (Se bild.)

Askold el. Oskold, d. 882, vikingahövding i Kiev, Ryssland.

Askome, kommun i mell. Halland, Hall. l. (Past.adr. Vessigebo); Årstad* landsf.distr., Hallands mell. doms. 342 inv. (1947).

Ask-onsdag, onsdagen efter fastlagssöndagen (ofta förväxlad med dymmelonsdagen i påskveckan), då katoliker brukar beströ huvudet med aska till tecken på botgöring.

Askorbi'nsyra, organisk syra som motverkar skörbjugg, ett i binjurarna ur födan (särskilt ur färsk växtföda) avlagrat ämne, som skyddar kroppen mot skörbjugg. A. är det*, som C-vitamin o. framställes num. av. på syntetisk väg. Jfr W. N. Haworth o. A. Szent-Györgyi.

As'kov, dansk folkhögskola i s. Jylland, n. om Kongeaa, grundad 1865.

Askrikefjärden (av fsv. *asker*, skepp), långt o. brett sund n. om Lidینگön, mellan Stora Värtan o. segelleden till Stockholm.

Askum, kommun i mell. Bohuslän, Göteb. l. (past.adr. Todderöd); Sotenäs landsf.distr., Sunnerviken doms. 2,198 inv. (1947), därav i Vajerns municipalsamhälle 252 o. i Hovenäsets municipalsamhälle 461.

Askungen, hjältinginnan i en folksaga, en av styvmor och styvsystrar plågad flicka, som till sist får upprättelse o. vinner en kongegasons hand. Namnet är en övers, av fr. *Cendrillon* i Ch. Perraults behandling av sagan (1697).

Aslög, isl. *Áslaug*, nord. sagoprinsessa, som av sin styvmor kastades i havet, inne-sluten i en guldharpa. Hon flöt i land vid Lindesnäs i Norge o. växte upp där under namnet Kråka samt blev slutl. dansk drottning, kallad Oddlaug. Senare sattes A. i samband med Ragnar Lodbrok, som fann henne vid Lindesnäs o. tog henne till hustru.

Asma'ra, huvudstad i Eritrea, n. Östafrika. 2,350 m ö. h. 85,000 inv. Livlig handel, modern bebyggelse, radiostation. Förre ital.-abessinska kriget medelpunkt för den sv. missionsverksamheten i Eritrea.

Asmundtorp, kommun i v. Skåne, Malmöh. l.; Rönnebergs landsf.distr., Rönnebergs, Onsjö o. Harjagers doms. 1,170 inv. (1947).

Asnières-sur-Seine [anjär syr sän], stad i n. Frankrike, dep. Seine, strax n.v. om Paris. 72,000 inv. (1946). Parfymerier.

Asocial (av grek. nek. *a o. social*) säges en individ vara, som saknar förmåga el. vilja att uppfylla elementära medborgerliga plikter.

A son aise [asänäs], fr., till sin belåtenhet; vara å son aise, befinna sig väl.

Asov [asäp], stad i s. Ryssland, förvaltningsområde Rostov, vid fl. Don, nära dess utlopp i Asovskasjön. 18,000 inv. Handel med fisk o. spannmål. — A. var under slutet av medeltiden

en viktig stapelplats för Venedigs o. Genuas liandel på Krim o. Indien.

Asovskasjön, grund sötvattensvik av Svarta havet, ö. om Krim. 37,605 kvkm.

A. S. P., förkortning för *Allmänna Svenska Prästörens*.

Asp, *Aspius aspius*, den största (intill 1 m lång) av våra karpfiskar.

Underkäken skjuter fram förbi överkäken. Glupsk rovfisk.

Förekommer i Sverige i nedre Dalälven, i Mälarens o. Vänerns vattenområden, i Motala ström, Stångån o. F.mån. Leker april—maj.

Asp, *Populus tremula* (fam. *Salicaceae*), ett över hela Sverige spritt, snabbvuxet träd med styva, rundade bladskivor o. från sidorna plattade, långa bladskäft, varigenom bladen lätt bringas i darrning. Det ytliga, vidsträckt rotsystemet utmärkes av en ymnig rotskotts-bildning. Aspen är skildkonad med slankiga, på bar kvist utvecklade hängen. Frömjölet överföres av vinden. Veden är finporig, lös o. vit o. tar lätt röta. Lämnar ett viktigt material till tändstickor o. slippmassa. Kräver friska niullmarker för en tillfredsställande utveckling.

Asparagi'n, en antid, som är mycket spridd inom växtriket (urspr. anträffad i unga sparris-skott). Den uppstår sannolikt som ett mellanled vid äggvitebildningen men äv. genom äggvitans nedbrytning. Spjälkas av baser o. enzym (asparaginäs) i ammoniak o. asparaginäsja.

Asparägi'nsyra, $\text{HCO}_2\text{CH}_2\cdot\text{CH}(\text{NH}_2)\cdot\text{CO}_2\cdot\text{H}$, är aminobarnstensäyra (jfr Apfelsyra). Ingår i äggviteämnen samt i form av sin halvämne asparagin i många växter.

Asparagus, växtsläkte (fam. *Liliaceae*), ca: 100 arter i torra trakter av Gamla världen. Assimilerande blad saknas o. ersätts av mer el. mindre bladlika grenar. A. *otticina'lis*, sparris, växer vild på sandiga kuststräckor i Sydsvrige; den odlade formen utvecklar från rotstocken tjocka luftstammar, vilka som späda ätas. Urgammal kulturväxt. Andra arter äro onttyckta krukväxter, ex. A. *spre'n'geri*.

Aspa sia, 400-t. f.Kr., Perikles' väninna, berömd för skönhet, snille o. bildning. Hennes hem var mötesplats för Atens skaldar o. konstnärer.

Aspbock, *Saper'da carchari'as*, gulgrå, svart-prickig, långhornad skalbagge. Vänlig på större aspstammar. Larverna leva inuti sälggrenar, som de döda genom sin äverkan.

Aspeboda, kommun i Dalarna, s. om Falun, Kopparb. l.; Stora Kopparb. landsf.distr., Falu doms. 808 inv. (1947).

Aspekt (av lat.), anblick; utsikt, förhoppning. — *Astr.* Två himlakroppars ställning i förhållande till en tredje; kännetecknas av den vinkel, som bildas av de två linjer, som förena dem med den tredje kroppen. De bägge himlakropparna sägas vara i konjunktio, kvadratur el. oppositio, allteftersom vinkeln är 0°, 90° el. 180°.

Aspeldans härad, Kalm. l., onilauer kommunerna Mörlunda, Tveta, Mälilla, Gårdveda, Lönneberga, Järeda, Virserum. 14,895 inv. (1947). Aspeldans o. Handbörds domsaga.

Aspeldans kontrakt, Linköpings stift, Kalm. l., omf. öförsaml. Kontr.prostens adr.: Mörlunda.

Aspeldans och Handbörds domsaga, Kalm. l., omfattar ett tingslag med tingsställe i Högsby. Domarens adr.: Högsby. 29,477 inv. (1947).

Aspergill'us, svampsläkte. Ascomyceter, vilka framträda som mögel på organiska ämnen. Några äro sjukdomsalstrande, då de leva i människans hösörgång, i näsa o. i lungor.

Asperifo'liae, strävbladiga växter, ett annat namn på fam. *Borragiaceae*.

Aspern o. Essling, byar i Österrike, vid Donau, inkorporerade med Wien, bekanta genom Napoleons nederlag mot österrikarna 21 o. 22 maj 1809.

Aspe'rola, växtsläkte (fam. *Rubiaceae*). Blad i kransar; blommor i toppställt, kvastligt knippe, trattlika o. utan foder. *A. odorata*, myskmadra, en vitblommig, kumarindoftande skuggväxt; vanlig särsk. i bokskogar. Ofta odlad.

Asperö, municipalsamhälle på Asperö i s. Bohuslän, Styrös kommun, Götcb. l. 223 inv. (1947). Fiskläge.

Aspfjäril, *Limenitis populi*, Sveriges största dagfjäril. Vingar ovan svartbruna med vita o. rost-röda fläckar, under gulbrunbrokiga. Larven lever av asplad. (Se bild.)

Aspplansbagge, *Melasma populi*, en på asplad allmän gulröd skalbagge, kärvlen lever på rotstock av asp, pil m. fl. träd.

Asphodelus [-fä'-j], örtsläkte (fam. *Liliaceae*), 7 arter i Medelhavsområdet. Rotstock, smalbladiga rosetter samt rika klasar av stora, klocklika, vita blommor. Arterna förekomma stundom massvis tillsammans, (asphodelusängar).

Aspidisfra, örtsläkte (fam. *Liliaceae*). *A. elatior* (Japan) har skattade, brett lansettlika, mörkgröna blad o. brunaktiga, oansenliga, nästan i jordbrynet sittande blommor. Vanlig krukväxt.

Aspirant' (av lat. *aspira're*, eftersträva), sökande (till tjänst m. m.); person, som genom tjänstgöring under erhållande av underv. förbereder sig för inträde el. befordran vid viss kär, verk el. dyl. — Aspirant vid Generalstab en., officer, som efter krigshögskolekurs fullgör särsk. tjänstg. för vinnande av kompetens till utn. vid generalstabskåren.

Aspira'ta (av lat. *aspira're*, andas), utandningsljud; språklyd, som uppstår då luftströmmen får fritt passera (t. ex. A-ljudet) eller omedelbart följa på vissa konsonanter (vilket är fallet vid uttalet av *p*, *t*, *k* i svenskan; i franskan däremot uttalas dessa ljud utan aspiration). — Aspirer'a, uttala med aspiration; aspirer'a på ngt (av lat. *aspira're*, eftersträva), eftersträva ngt.

Aspirin, skyddat namn (varumärke) för acetylsalicylsyra.

As'pis, fabeldjur, ofta framställt i den medeltida konsten, vanl. som fågel med ormstjert.

Asple'num, ormbunkssläkte (fam. *Polypodiaceae*) med c:a 200 arter. *A. trichomanes*, en i bergsspringor vanlig art, med smala enkelt parbladiga blad o. rundade småblad.

Asplund, Gunnar (1885—1940) arkitekt. Bl. arb.: *tingshuset i Sölvesborg* (1921), *stadsbiblioteket i Sthlm* (1927). *Stockholmsutställningens* arkitekt 1930. Prisbelönt förslag till *stadsarkiv i Sthlm* 1940. Med *kremaloriet på Skogskyrkogården i Sthlm* (1940) uppnådde A. en märklig enhet av landskap o. arkitektur. Svenska Arkitekters Riksförbund utgav 1943 en monografi över A., som var ledande inom sin generation.

Asplund, Karl, t. ²⁷/₄ 1890, konsthistoriker, konstkritiker o. skald; sed. 1929 dir. i Bukowskis konsthandel. Har förf. monoer. över bl. a. Egr. Lundgren (I—II; 19x4—15), Anders Zorn (1921), Iv. Arosenius (1928), Carl Eldh (1943) o. A. Fridell (1947). Som lyriker företrädare A. en lägmält, intim borgerlighet: *Hjältarna* (1919), *Klockbojen* (1925), *Skuggorna* (1929), *Dagarna* (1938), *Det brinner*

en eld (1940), *Dagen kommer* (1943) samt tolku. av fransk o. eng. vers. Har äv. utg. memoarerna *Livets smultronställen* (1946).

Asplången, sjö i ö. Östergötland. 5 km lång. Ingår i Göta kanals vattenled.

Asprop'amos el. As'pros, v. Greklands största flod, upprinner på Pindos o. flyter åt s. till Joniska havet. 220 km.

Aspudden, stadsdel i Sthlms s.v. ytterområden, Brännkyrka förs. 7,935 inv. (1947).

Aspås, kommun i n. Jämtland, Jämtl. l. 1; Rödnös landsf.distr., Jämtl. n. doms. 1,019 inv. (1947).

Aspö. 1. Kommun o. ö i mell. Mälaren, Söderman. 1. (past.adr. Strängnäs); Strängnäs landsf.distr., Eivgedingets doms. 552 inv. (1947). — 2. Kommun o. ö s. om Karlskrona, Blek. 1. (past.adr. Drottningkärr); Nätraby landsf.distr., Östra o. Medelsta doms. 827 inv. (1947).

t. Asquith [fess'k'ip], Herbert Henry, earl of Oxford and A. (1852—1928), britt. statsman, urspr. advokat, 1886 invald i underhuset. Vid Campbell-Bannermans död 1908 blev A. det liberala partiets ledare o. premiärminister, störtades i dec. 1916 efter en våldsam, delvis av Eloyd George inspirerad presskampanj, väsentl. riktad mot As påstådda bristande beslutsamhet i krigets ledning. 1925 adlad o. ledamot av överhuset. 1926 trädde A. tillbaka som partiledare. Bl. arb. *The genesis of the war* (1923), posthumt: memoarer (1928), brev (1934).

2. Asquith, Margot (1864—1945), maka t. föreg. Väckte uppeende med sin indiskreta självbiografi *The autobiography of Margot Asquith* (1932).

Ass. 1. Den medelst ^ en halv ton sänkta tonen a: nionde tonen i den kromatiska skalan.

— 2. Till 1855 den minsta viktalievikten i Sverige = 48,042 mg.

Assab-bukten, vik på s.v. kusten av Röda havet i Eritrea. Vid A. hamnstaden Assab.

Assa'i, it., musikerterm; mycket.

Assa'l, mycket salthaltig o. i ständigt sjunkande stadd kratersjö i ö. Afrika, helt nära o. 174 m lägre än Röda havet.

Assam [a:ss'm], provins i n.ö. Indien, kring Brahmaputra. 137,303 kvkm, 10,2 mill. inv. (1941). Ris, vete, tobak o. te odlas. Förekomster av stenkol o. petroleum. Huvudstad: Shillong (8,000 inv.).

Assarhadd'on, assyr. konung 681—668 f.Kr., Sanheribs son o. efterträdare, återuppbyggde det av Sanherib förstörda Babylon samt erövrade Egypten.

Assass, den medelst ett dubbelbe (pj?) två halvtonen sänkta tonen a.

Assassi'ner (av arab.), haschisch-ätare, fanatisk, muhammedansk sekt i Persien, Syrien etc. från slutet av 1000-t. — Har givit upphov till det fr. ordet *assassin*, lönnmördare.

Ass dur, durtonart med ass t. grundton o. 4 [?, för h, e, a och d; parallelltonart till f moll].

Assesgaj', av zuluer o. övriga kafferfolk använt spjut med skaft av trä.

Assekurans' (av lat. *ad*, till, o. *secu'rus*, säker), försäkring mot skada eller risk.

Assemblée [asa'ble'], fr., församling, sammankomst. — Asssemblée législative [-lesjislativ'], lagstiftande församling.

Ass'sen, huvudstad i prov. Drenthe, n. Nederländerna. 22,000 inv. (1946). Berömda gånggrifter. Mineralkällor.

Ass'sens, stad på Fyns v. kust, Odense Amt, Danmark. 5,000 inv. (1945).

Ass'er, dens. som Asker.

Ass'er, Tobias Michael Carel (1838—1913), höll. rättslärare o. politiker. Erhöll 1911 tillsammans med A. Fried Nobels fredspris.

Asserto'risk (av lat. *asse'rere*, tillägna sig, försäkra), säker, faktisk.

Assess'or, lat., bisittare; titel på vissa tjänstemän i hovrätterna, Kammarrätten, Kammarkollegium, länsstyrelserna o. större rådhusrätter.

Assien'to (sp. *asiento*), fördrag (vanl. om överenskommelse, varigenom annan makt fick rätt att till Spaniens amerikanska kolonier ensam införa negerslavar).

Assiett [asjätt] (fr. *assiette*), egentl. ställning, läge; liten tallrik.

Assigna'ter (av lat. *assigna're*, påteckna), anvisningar, som under Franska revolutionen utfärdades på statskassan o. skulle inlösas med medel, som väntades inflyta genom försäljning av de s. k. nationalgodsen.

Assignatio'n (av lat. *assigna're*, påteckna) el. anvisning, handling, varigenom en person anmodar en annan att å en tredje utbetala en viss penningssumma. Växeln är ett slags assignation. Verb: assigne'ra.

Assimilatio'n (av lat. *assimila're*, göra lik). *Biol.* I vidsträckt bemärkelse näringsämnenas omvandling inom organismen till den egna kroppens beståndsdelar. Vanl. åsyftas dock härmed endast kolsyrans upptagande o. omvandling hos växterna. Jfr Kolsyreassimilation. — *Språk.* Omdaning av ett ljud till större el. mindre likhet med ett annat genom inverkan av detta, t. ex. *bröllop* av *brudlopp*, *klänning* av *klädning*. Motsats: *dissimilatio'n*. — *Psyk.* En själsfunktions förändring, då den sammansmälter med förut i medvetandet givna element, så att den ej kan skiljas från dessa. — Verb: assimilera.

Assiniboine [s'i'nibåin], flod i s. Canada. Utfaller i Red River. 700 km. Segelbar.

Assi'si, stad i mell. Italien, prov. Perugia. 20,000 inv. Den helige Franciscus' födelseort. Franciskanerkloster från 1200-t. med kyrkan Francesco (1228—53), som har märkliga fresker av bl. a. Cinnabue o. Giotto.

Assistans' (av lat. *assistere*, ställa sig vid), hjälp, biträde. — *Assistent'*, biträde, medhjälpare; titel för vissa biträdande vetenskapsmän o. för vissa tjänstemän. — *Assister'a*, hjälpa, biträda.

Assiut', dets. som Siut.

Ass'mannshäuser [-hajs-], rött rhenvin, vanl. musserande, från trakten kring Assmannshausen i Rhendalen, s.ö. om Koblenz.

Ass moll, molltonart med ass till grundton o. 7 ♯, för f, g, a, h, c, d och e; mollskala till cess dur. Mindre bruklig, i stället användes giss moll.

Associated Press [s'å°sje'tid-], förkort. A.P., För. Stat:s främsta pressbyrå med huvudkontor i New York o. London, grundad 1893.

Associatio'n (av lat. *ad*, till, o. *socius*, kamrat). 1. Sammanslutning för visst ändamål; förening. — 2. *Psyk.* Dets. som idéassociation. — 3. *Kem.* Sammanslutning av molekylerna i en gas. el. vätska till dubbelmolekyler el. större komplex. Uppträder hos vissa föreningar o. kan påvisas genom mätning av t. ex. gastätheten el. (för lösningar) av fryspunkten.

Associationspsykologi', psykologisk riktning, som söker förklara själslivet ur en mekanism av elementära psykiska företeelser, vilka enl. lagarna för idéassociationerna förbinda sig med varandra.

Associati'v, som beror på association.

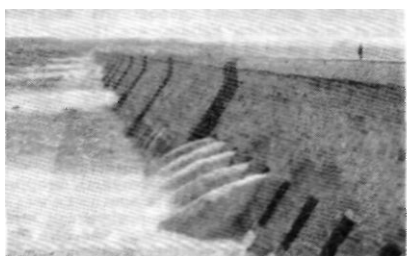
Associera (av lat.), förena (med sig); förknippa (föreställningar). — *Associé* (fr.) el. *associerad*, delägare, medlem.

Assonans [-nangs'] (av lat. *assonare*, ljuda med), inrim, som består däri, att samma mitt- el. slutljud förekommer i närstående, betonade ord. Assonansen säges vara *vokalisk* i *hel*, *Steg*, *konsonantisk* i *»rÅ* o. *raskt*,

vokalisk-konsonantisk i *»raAt* på *sak*. — Verb: *assone'ra*.

ASSB, rysk förkortning för *Avtonomaja sovetskaja solsalitistjeskaja respublika, Autonom socialistisk sovjetrepublik*.

Assua'n, stad i Övre Egypten, vid Nilen. 22,000 inv. (1937). Ruiner av forntidens Sye-ll e. O.ranitbrott. Vid A. ha engelsmännen byggt

en 2 km lång o. 53 m hög reservoardamm över Nilen (se bild) för bevättning under torr tid.

Ass'ur, Assyriens äldsta huvudstad. Gav namn åt riket, Assyrien. Ruinerna av A., som låg s. om nuv. Mosul vid Tigris, ha varit föremål för omfattande, resultatrika utgrävningar.

Assuradö'r (fr. *assureur*), person, som meddelar försäkring inom försäkringsbranschen.

Assurans [-ängs'] (av fr.), avtal, varigenom den ene kontrahenten (assuradören) för binder sig att mot viss gottgörelse (premie) ersätta ekonomisk förlust, som drabbar motparten genom omständigheter, som icke äro beroende av denne. — Verb: *assurera*.

Assuranspolis, dets. som försäkringsbrev.

Ass'urba'nipal, grek. *Sardana'palo's*, *Assyriens siste storkonung*, 668—626 f.Kr., stor krigare; grundlade ett bibliotek i Nineve, varav 20,000 lertavlor nu förvaras i British Museum i London.

Assy'rien, mäktigt forntida rike, vars ursprungliga del låg på ömse sidor om Tigris i Främre Asien, i n. och ö. begränsat av Armeniens o. Kurdistans berg, i s. av Babylonien o. i v. av Eufrat. Genom erövring utökades A:s område, så att det på 600-t. f. Kr. nådde fram till Persiska viken, Arabiens o. Afrikas öknar o. Medelhavet. — Genom fynden vid de på 1800-t. påbörjade utgrävningarna av de assyriska ruinstäderna (Assur, Kalchu, Nineve, Balawat m. fl.) har A:s dessförinnan endast genom GT obetydligt kända historia klarlagts. Å. var sålunda urspr. en vasallstat under babylonerna, bebott av ett semitiskt, med babylonerna nära besläktat folk. Omkr. 1900 f.Kr. gjorde sig A. självständigt. Dess första storsthetsperiod inföll på 800-t. f. Kr., då riket sträckte sig fram till Medelhavet. Verklig stormakt blev A. med Tiglatpileser III (746—727), till vilken en mängd lydstater betalade skatt. Å. han besteg 729 f. Kr. Babels tron. Erövringspolitiken fortsattes av Salmanassar V, Sargon II o. Sanherib; under dennes son Assarhaddon (681—668) nådde riket sin största utbredning. Efter Assurbanipals död (626 f.Kr.) började lydfurstarna göra sig oberoende, o. slutl. föll Nineve, trol. 606, för Kyaxares av Medien. — I motsats till babylonerna voro assyrierna främst ett krigarfolk. De hade ett utvecklat statsskick o. en högststående konstnärlig o. litterär kultur, vilken endast med en del nationella drag skilde sig från den babyloniska, på vilken den också var fotad. Språket var akkadiska. Jfr Babylonien.

Assyriologi', den vetenskap, som sysselsätter sig med studiet av Assyriens o. Babyloniens arkeologi, historia, kultur m. m.

Astara', hamnstad i Iran, vid Kaspiska havet. 7,000 inv. Viktig handelsstad.

Astar'te el. **I s't a r**, kvinnlig gudomlighet i Främre Asien, dyrkad som karlekens o. krigets gudinna m. m. Vid hennes kult kunde tygellösa, sexuella utsvävningar förekomma. Det förnämsta assyriska Astarte-templet lag i Arbela.

Asta't (av grek. *astalos*, icke-stabil), kem. tecken **A t**, atomnr 85, radioaktivt element, som framställts med konst genom att beskjuta vismut med snabba heliumjoner (konstgjorda K-strålar). Finnes ej i naturen. Isotopen 213 har halveringstiden 7.3 tim.

Asta'tisk sages en kropps jämvikt vara, när den är oberoende av kroppens vridning. I sådan jämvikt med hänsyn till jordens magnetfält är en s. k. **astatisk magnet**, ett system av två motsatt riktade magnetnålar, använt i elektriska mätinstrument av äldre typ.

Asteni' (av grek. *astēneia*, svaghet), kroppslig el. andlig trötthet. Av dets. som **aste'nisk konstitution**, gänglig kroppbyggnad med smal bröstkörg o. slapp bukvägg. Är ofta förenad med symtom på trötthet o. allmän svaghet (särsk. i pubertetsåldern).

Astenopi' (av grek. *astēnos*, svag, o. *ops*, öga), besvär, trötthet o. spänning i ögonen, huvudvärk, dimmigtt seende osv., som uppkomma hos långsynta personer, när de anstränga sig att se tydligt på nära håll.

Aster, örtsläkte (fam. *Compositae*), omkr. 200, huvudsakl. Nordamerika tillhörande arter. Korgarnas rörformiga blommor gula, kantblommorna blåa, vita el. röda. År *tripolium*, strandaster, med violettera kantblommor, vanlig på havsstränder. Våra vanligaste trädgårdsastrar höra till släktet *Callistephus*.

Asterisk' (grek. *asteris'kos*, liten stjärna), ett tecken (*), som, placerat i textradens överkant, hänvisar till en not.

Asteroider (grek. *aste'r*, stjärna, o. *ét'dos*, form), småplaneterna mellan Mars o. Jupiter. De äro endast synliga i teleskop. Omkr. 1,600 asteroider äro f. n. (1947) kända.

Astero'phorus, **Magnus O l a i**, d. 1647, skolman, dramatiker. Förf. till *En lustig komedia vid namn Tisbe*, den sv. reformationsdramatikens livskraftigaste verk.

As'ti, **I**. Provins i n.v. Italien (Piemonte), 1,512 kvkm, 246,000 inv. (1936). — **2**. Huvudstad i A. 1, vid Tanaro, 49,000 inv. (1936). Musserande vin (Asti spumante).

Astigmatism' (av grek. nek. *a o stig'ma*, punkt), **1**. En ofullkomlighet i ögats ljusbrytande apparat; i huvudsak betingad av abnorm form på hornhinnan, som gör att denna bryter olika i olika riktningar o. ger otydligt seende. Avhjälpes med cylindriska glas. — **2**. Företeelse hos ett ljusknippe, sedan det passerat en ofullkomligt ljusbrytande kropp (öga, cylinderlins, snett ställd vanlig lins); strålarna sammanbrytas icke till en punkt utan till två efter varandra följande räta linjer (Fj o. F₂ i fig.), så att någon skarp bildpunkt icke erhålles.

Asfma, grek., andtäppa, vid avgränsade, snabbt insättande anfall av andnöd, särsk. försvårad utandning, med pipande o. rasslande andhämtning. Egentlig astma, **bronki'al astma**, är en självständig sjukdom, vars grundlag är kramp i de fina luftrörens glatta muskulatur o. katarr i dessas slemhinna. Astmaanfall kunna förekomma vid hjärtfel, **kardi'al astma**, som tecken på blodstockning i lungorna o. vid en del andra sjukdomar.

Aston [a:s't⁶n], **Francis William** (1877—1945), eng. fysiker o. kemist, nobelpris-

tagare i kemi 1922 för sina undersökningar av grundämnenas atomvikter (isotoper) medelst den av honom upfunna kanalstråle- el. inasspektrografer. Metodens tillämpning har sedermera lett till flera nya resultat.

Aston Villa [jess't⁶n], berömd eng. professionell fotbollsklubb i Birmingham, bildad 1874.

1. Astor L'ASS'OI, amerik.-eng. millionärsläkte, vars stamfar **John Jacob A. d.ä.** (1763—1848) bl. a. grundlade Astorbiblioteket i New York.

2. Astor, **Nancy Witcher**, f. 1879, lady A., g. m. finansmannen, viscount **Waldorf A.** (f. 1879), britt, politiker, 1919 första kvinnliga ledamot (konservativ) av underhuset.

AB. Astra, Apotekarnas kemiska fabriker, Södertälje, gr 1013, Aktiekap. 45, tillr. kr. (1948); Verkst. dir. **B. Gabrielsson** (sed. 1927).

Astrachan'. **1**. Förvaltningsområde i RSFSR, vid Kaspiska havets n.v. kust, 92,000 kvkm. — **2**. Huvudstad i A. 1, vid Volgadeltat. 254,000 inv. (1939). Viktig hamn med utförelse av sydfruktar, nafta, salt o. kaviar. Sill- o. störfisck. Varvs- o. textilindustri.

Astraga'l, list, som på en kolonn, pelare el. pilaster skiljer kapitalet från skaffet, öta utbildad som pärlstav; äv. pärlstav i allmänhet.

Astra'galus, växtsläkte (fam. *Leguminosae*), c:a 1,600 arter på n. halvklotet o. i Anderna. Kronköl trubbig. Blad parbladiga med uddblad. A. *glycyphylus*, backsöta, med galaktiska blomklasar, växer i snår o. ekbackar; värdefull foderväxt. A. *alpinus*, blåblommig, vanlig i fjälltrakter. Andra arter lämna dragant gumm.

Astrakan. **1**. Pälsverk av lammen av en färras i s.ö. Ryssland (Astrachan) o. s.v. Asien. — **2**. Sammensvävad, imiterande pälsverket med samma namn. — **3**. Appelsort.

Astra'l (av grek. *aste'r*, stjärna) betecknar tillhörighet till »astralplanet», ett mellanled mellan det fysiska o. mentala planet.

Astra'land, stjärnandar, av vilka enl. det gamla Österlandets o. medeltidens folktro himlakropparna besjälades.

Astralkropp, enl. Paracelsus en lätt immateriell, osynlig kropp, vilken som livgivande kraft genomströmmar vår jordiska kropp. — Begreppet upptaget av modern okkultism.

Astralolja, väl renad fetogen.

Astran'tia, örtsläkte (fam. *Umbelliferae*). Blommor i enkel flock, omgiven av stora svepeblad. A. *major*, stjärnfloka, med vita el. rödlätta, grönspetsade svepeblad; från mell. Europa; prydnadsväxt i trädgårdar; giftig.

Astrid (1905—35), **drottning av Belgien**, A., som var dotter till prins Carl, hertig av Västergötland, förmäldes /n 1926 med däv. belgiske kronprinsen Leopold o. blev 1934 drottning. Hon omkom vid en bilolycka vid Kussnacht i Schweiz 29/8 1935. Ar 1930 hade A. antagit den rom.-kat. läran.

Astrid, **prinsessa av Norge**, f. 1932, andra dotter till kronprins Olav o. kronprinsessan Martha.

Astrida, huvudort i distriktet Ruanda-Tjundi, Belg. Kongo, Afrika. Uppkallad efter drottning Astrid.

Astrofotografi' (av grek. *aste'r*, stjärna, o. *fotografi*), stjärnhimlens fotografiska registrering. På denna väg ha bl. a. en mängd nya asteroider o. månar upptäckts o. fixstjärnornas inbördes förflyttningar studerats. Ett flertal observatorier runt jorden förbereda i samarbete sed. 1887 en fotografisk stjärnatlas.

Astrofotometri' (av grek. *aste'r*, stjärna, o. *fotometri*), mätning av himlakroppars ljusstyrka.

Astrofysi'k (av grek. *aste'r*, stjärna, o. *fy-*

sik), den mera moderna gren av astronomin, som omfattar studiet av himlakropparnas massor, rörelse, temperatur o. kemiska beskaffenhet med huvudsaklig hjälp av fotometriska o. spektrometriska undersökningsmetoder.

Astrognosi' (av grek. *aste'r*, stjärna, o. *gno'sis*, kunskap), kunskapen om stjärnornas namn o. grupperingar.

Astrografi' (av grek. *aste'r*, stjärna, o. *gra'fein*, skriva), refraktor för fotografisk kartläggning av stjärnhimlen o. för studiet av stjärnornas spektra o. ljusstyrkor.

Astrolabium (av grek. *aste'r*, stjärna, o. *lamba'nein*, taga), ett av alexandriner o. medeltidens araber använt instrument, medeltid vill man med kännedom om klockslaget o. solens ställning i djurkretsen kunde avläsa de viktiga stjärnornas azimut o. höjd.

Astrolog [-läg] (av grek. *aste'r*, stjärna, o. *lo'gos*, kunskap), stjärnytdare. — **Astrologi'**, konsten att förutsäga framtiden ur planeternas ställning bland stjärnorna. A. var under antiken till in i börj. av nyare tiden en ansedd vetenskap, uppbyggd av vidskepelse samt matematisk-astronomiska kunskaper.

Astronomi' (av grek. *aste'r*, stjärna, o. *no'mos*, lag), vetenskapen om världsallettets byggnad o. mekanism, omfattar bl. a. astrofysik, celest mekanik, kosmologi, kosmologi, kronologi o. stellarastronomi.

Astronomiska instrument voro i äldre tider bl. a. armillarsfär, astrolabium, gnomon o. kvadrant. Moderna instrument äro bl. a. ekvatorial, meridiancirkel, passageinstrument, sextant, teodolit, universalinstrument o. vertikalcirkel. Till dessa s. k. **astrometriska instrument**, avsedda för vinkelmätningar, kunna fogas de astrofysiska instrumenten, fotometern o. spektrometern.

Astronomiska koordinater, siffermässig uppdelning av himlafären i ett nät av två system av efter vinkelmått graderade cirklar. Det ena systemet utgöres av cirklar gående genom ändpunkterna till en diameter o. det andra av däremot vinkelräta, inbördes parallella cirklar. Genom att som diameter taga den som går vinkelrätt mot himmelskvadrantsplan, ekliptikans plan el. vintergatangens medelplan erhållas resp. **ekvatoriella**, **ekliptikal** o. **galaktiska koordinater**.

Astronomiska tuben el. **Keplers kikare** är sammansatt av två samlingslinser el. linssystem, vilka ge en slutgiltig upp- o. nedvänd bild av föremålen; användes därför endast till sådana observationer, där upp- o. nedvändningen har underordnad betydelse, såsom astronomiska o. skalavläsningar.

Astropa'lia, grekiska namnet på Stampalia. **Astruo** [strykk'], Jean (1684—1766), fransk läkare, den nyare bibelkritikens grundläggare genom antagandet, att Moseböckerna byggde på flera äldre källskrifter.

A-sträng, andra strängen på violinen, första på altfiol o. violoncell o. tredje på kontrabas. **Asturi'en** (sp. *Asturias*), landskap i n.v. Spanien, vid Biscayabukten, uppfyllt av de skogbeklädda Cantabriska bergen. 10,895 kvkm, 865,000 inv. (1945). Stenkol, järn, zink. Motsv. nuv. prov. O v i e d o. A. var förut ett konungarrike. Från 1388 bar spanske tronföljaren titeln »prins av Asturien».

Asty'ages, *medemas siste konung*, övervanns 550 f.Kr. av Kyros.

Asunciön [asonsiän], huvudstad i Paraguay, vid fl. Paraguay. 130,000 inv. (1946). Skeppsvär, kvarnindustri m. m.; handel med tobak, hudar m. m. Universitet. — Staden grundades 1537 på Marie himmelsfärdsdag (sp. *asunciön*) o. var till 1620 huvudstad för de spanska Iaplataländerna.

Asunden el. **Å s u n d e n**, sjö i s.ö. Västergötland. 18 kvkm. Genomflytes av Ätran.

Asyl' (av grek. *a'sylon*, det som ej får plundras), fristad; i Sverige benämning på vissa allmännyttiga anstalter för barnavård, sinnessjukvård o. dyl. — **Asylrätt**, i allm. rätt för politisk flyktning inom ett annat lands område vinna fristad under förföljelse.

Asymmetri' (av grek.), bristande symmetri. — **A s y m m e t r i s k**, osymmetrisk.

Asymmetriska djur, djur, som icke kunna genom ett plan delas i två symmetriska hälften, t. ex. vissa snäckor.

Asymptot [-tä't] (av grek. nek. *a* o. *symp'itein*, sammanfalla) till en kurva säges den rätta linje (cirkel el. annan enklare kurva) vara, som är så belägen i förhållande till kurvan, att avståndet till densamma från en utefer kurvan rörlig punkt mer o. mer närmar sig noll, ju längre väg punkten flyttas utefer kurvan.

Asyn'deton, grek., felande samband; sammanställning av ord el. satsar utan inbördes; kan göra framställningen livligare.

Asynergi' (av grek. nek. *a*, *syn*, med, o. *er'gon*, arbete), bristande samverkan mellan organ, särsk. muskler.

A'synjor, åsarnas kvinnliga motsvarighet, bl. vilka Frigg, Saga, Nanna o. Idun voro de förnämsta.

Asynkronmotor [-krän-], dets. som induktionsmotor.

At, kem. tecken för en atom atast.

AT, förkortning för *Aftonindningen*.

a. t. a. (på visittkort), förkortning för *att taga avsked*. Jfr p. p. c.

Atacamaöknen, ökenartad höglätt i n. Chile, rik på salpeter.

Atakamit, en grön, basisk kopparklorid, CuCl₂ · 3Cu(OH)₂, bildar viktiga kopparkopparmalmer i Chile (prov. Atacama) o. Australien.

Atal'ja, dotter av israelitiska konungen Ahab, g. m. Joram av Juda; gynnade Baalsdyrkan o. dödades av prästerna.

Ataman' (po. *hefman*; av tatariska *odaman'*, herdehövding), ukrainsk titel för kosackanförare.

Atanasianska trosbekännelsen, gemensam kristen bekännelseskrist från 500-t. rörande treenigheten o. Kristi naturer, tillskriven kyrkofadern Atanasios; omnämnes 707 633.

Atanasios (omkr. 293—373), kyrkofader, arianismens främste bekämpare. Biskop i Alexandria 328; fem gånger landsflyktig.

Ataraxi' (av grek.), sinnesro, själslstyrka; oböjande av lyckans växlingar, stoikernas vygdeideal.

Ataturk, K e m ä l (1881—1938), türk. statsman. A., som urspr. hette Mustafa Kemäl, deltog i Första världskr. o. ledde därefter 1919—23 det türk. frihetskriget. 1923 utsågs han till rcpubl. Turkiets förste president o. ledde till sin död det reformerings- o. europeiseringsarbete (kyrkans skiljande från staten, månggiftets avskaffande, nytt alfabet o. nytt undervisningsväsen, industrialisering m. m.), landet genomgatt. 1934 erhöi han familjenamnet A., »urturken».

Atavism' (av lat. *a'tavus*, förfader), benämning på det förhållandet, att en korsning av växter el. djur ger till resultat en bastard, som är alldeles oläk föräldrarna, men mera överensstämmer med deras stamform.

A t a x i' (av grek. nek. *a* o. *tax'is*, ordning), oförmåga att utföra bestämda rörelser (t. ex. gång) på ett väl avvägigt sätt; beror på bristande samarbete (koordination) mellan de olika muskler, som utföra rörelsen. Ataxi är ett

symtom vid vissa nervsjukdomar, särsk. syfilitiska hjärn- o. ryggmärgsåkommor.

Afbara, biflod fr. h. till Nilen, upprinner i Etiopien. 1,200 km.

A'te, i grek. myt. olyckans gudinna, som förblindar människorna, så att de begå onda handlingar.

Atebrin, ett akridindrivat som användes mot malaria.

Ateism' (av grek. *a o. teo's*, gud), förnekelse av Guds tillvaro. — Ateist', gudsförnekare.

Ateljé (av fr.), fotografers, konstnärers el. finare hantverkarens arbetslokal.

Atella'ner, improviserade rom. o.kluster med stående typer; uppkallade efter staden Atella i Kampanien; kända i Rom c:a 200 f. Kr., senare utträngda av pantomimen.

A temp'o (it., av lat. *tempus*, tid). Mus. Beteckning för att det ursprungliga tempot skall återinträda efter en tempoförändring.

Ate'n (grek. *Athe'nai*, nygrek. utt. *AWne*), det moderna Greklands huvudstad, belägen på o. vid en grupp höjder i v. delen av Attika, 5 km från Saroniska viken. 499,000 inv. (1938). Den förnämsta höjden är Akropolis, med berömda tempel (Partenon, Erektion m.fl.), v. om denna ligger kullarna Areopagen, under antiken domstolens (areopagens) samlingsplats, o. Pnyx, där folkförsamling hölls. Bl. ruiner efter antika byggnader märkas vidare Dionysosteatern, Tesevstemplet, Olympieion, Vindarnas torn. — A. är medelpunkten för Greklands kulturella liv (2 universitet) men står i fråga om industri o. handel efter sin hamnstad Pireus

(Vetenskapsakademien, se bild). Flygplats Havsani. A:s historia förlorar sig i sagan. Enl. denna samlade Tesevs Attika till en stat med A. som centrum. Som den siste verkliga konungen namnes Kodros (omkr. 1100 f.Kr.); senare antogs författningen en aristokratiskt republikansk karaktär. Ett demokratiskt samhällsskick grundades på 500-t. f.Kr. Följande århundrade infaller A:s storhetstid, kulminerande under Perikles (d. 429). Omkr. 400 begynner den polit. nedgångsperioden; dock förblev A. Greklands andliga medelpunkt o. den antika odlingens hjärta samt spelade en stor roll även efter införlivandet i rom. riket (146 f.Kr.). Universitetets stängning 529 e.Kr. gjorde slut på denna A:s ställning som en kulturens stormakt. Den turkiska perioden 1456—1829 var för A. en förfallets tid; dess befolkning utgjorde på 1700-t. endast omkr. 8,000. Under Andra världskr. ockuperat av tyskarna 1941—44.

Ate na el. Pa'll'as Ate na, i grek. myt. vishetens o. den ordnade stridens gudinna. Enl. sagan sprang hon fullt rustad fram ur Zevs' huvud. Var a v. hemmets o. stadens (särsk.

Atens) beskyddarinnan o. befrämjade vetenskap, konst o. hantverk. De mest berömda antika Atenastatyerna äro av Feidias. Bilden föreställer en marmorkopia i litet format av hans guldelfenbcnsstaty i Partenon, den s. k. A. partenos. Jfr äv. Metis.

Atene'um, lat., egentl. ett Atenatempel, sedermera namn på högre bildningsanstalter, vittra sällskap, tidskrifter, läsalokaler m. m.

Atenienn' (fr. *athénienne*, atensk), fristående hylla för prydningssaker, hyllbord.

A ter'go el. i n ter'go, lat., på ryggen el. baksidan (av t. ex. en växel).

Aterma'n (av grek. nek. *a o. ter'me*, värme), ogenomtränglig för värmestrålning. Jfr Absorption.

Aterom (r-råm) (av grek. *ata're*, vetemjölsgrot), en särsk. å huvudet förekommande långsamt växande, ofarlig, säckformig hudsvulst, som uppkommer ur en härsäck, när dennas utförsång tilltäppes. Svulsten innehåller en grötig massa av epitelceller, fett o. här o. kan bli äggstor. Enda behandling är operativt utskalande.

Athabasca [sp⁰ba:ss'k⁰], flod i v. Canada. Rinner upp på Klippiga bergen o. genomflyter Athabascasjön (7,400 kvktn), varefter den kallas Stora Slavfloden o. genomflyter Stora Slavsjön. Kallas sedan Mackenzie. Omkr. 900 km.

Atnabasker, gemensam benämning på ett flertal språkligt besläktade nordamerik. folkstammar (navajoidianer, apacher m. fl.).

Athens [s'θ'ins], stad i n. Georgia, s.ö. För. Stat. 21,000 inv. (1940). Statuniversitet, gr. 1785.

Athlone [teblå'0'n], Alexander, earl of A., f. 1874, bror till änkedrott. Mary av England, eng. militär o. kolonialpolitiker, deltog med utmärkelse i Boerkriget o. i Första världskr. Britt. generalguvernör i Sydafrik. unionen 1923—31, i Canada 1940—45.

Athyod'y, vedertagen förkortning för eng. *Aero-thermodynamic Duct*, starkt förenklad reaktionsmotor för mycket höga hastigheter, särsk. över ljudhastigheten. I princip består a. av ett öppet rör (»flygande skorsten») med för flyghastigheten avpassade inlopps-, genomströmnings- o. utloppsareor. Då a. rör sig framåt, inströmmar luft genom främre öppningen. Bränsle (bensin, fotogen el. dyl.) insprutas kontinuerligt i genomströmningsdelen o. förbrinner. De varma gaserna strömma ut bakåt med högre hastighet än inloppsluftens. A. lämnar ingen drivande kraft vid hastigheter under en viss gräns. Vid starten måste därför hjälpanordningar, t. ex. startraketer, användas. Verkningsgraden blir god först vid hastigheter avsevärt över ljudhastigheten.

Att home [set hå'm], eng., hemma; bestämd mottagningsafton i en familj.

A'thos, en av de tre musketörerna i Dumas d. äs romantrilogi (»De tre musketörerna», »Myladys son» o. »Vicome de Bragelonne»).

Athy'rium, ormbunkssläkte (fam. *Folypodiaceae*). Högvuxna arter med fint delad bladskiva o. fjälliga bladskaft. A. *fi'Hx fe'mina*, majbraken, har intill meterhöga, dubbelt parbladiga blad. Allm. i skogsmark.

Atlakvida o. A ll a m a l, sänger i äldre Eddan; handla om Atle.

Atlant' el. a't'l'as, manlig staty, nyttjad i st. f. kolonn (pelare, pilaster) att uppbara bjälklag el. andra byggnadsdelar. Jfr Karyatid.

Atlanta [setlaenn't⁰], huvudstad i staten Georgia, s.ö. För. Stat. 303,000 inv. (1940). Medelpunkt för s.ö. staternas handel. Industri. Två universitet (det ena för negrer).

Atlantdeklarationen (älv. kallad Atlantens Charta), benämning på Churchills o. Roosevelts, vid mötet på Atlanten (utanför Newfoundland) 14/8 1941, överenskommelse i 8 punkter rör- krigsmålen. Syftet med kriget för-

klarades icke vara en strävan till territoriell utvidgning utan en fred, som skulle innebära återställande av o. garanti för frihet o. självbestämmanderätt för alla folk, som visat sig vilja hävda sitt oberoende, ävensom för deras ekonomiska trygghet, samt (punkt 8) fredens trygghande genom »angriparkaternas» avväpning.

Atlanten, dets. som Atlantiska oceanen. Atlantic City [atla:n'tik sifli], stad i New Jersey, För. Stat., s.ö. om Philadelphia. 64 000 inv. (1940). Världens största badort (över 10 mill. badgäster årl.). Flygstation.

Atlant'ikan, populär benämning på Olof Rudbeckius d. ä:s verk »Atlant eller Manheim». Jfr O. Rudbeck d. ä.

Atlant'is, väldig sagoö v. om Europa, om vilken Platon efter egypt. källor berättar, att den sjönk i djupet en en enda natt. Dess befolkning skulle ha stått högt i kultur o. behärskat äv. v. Medelhavsländerna. — A:s läge o. sagan om A. ha varit föremål för många spekulationer o. poetiska behandlingar. Olof Rudbeck d. ä. sammanställde A. med Sverige.

Atlantiska oceanen el. Atlanten, ligger mellan Europa o. Afrika i ö. o. Nord- o. Sydamerika i v. 103,927,000 kvkm ($\frac{1}{6}$ av jordytan). Största uppmätta djupet 8,526 m (n. om Porto Rico). Bl. varma havsströmmar märkes Golfströmmen, bland kalla Labrador- o. Grönlandsströmmarna. Strax n. om ekvatorn går mellan Afrika O. Amerika Ekvatoriala lugnbältet med vindstilla o. häftiga regn. N. därom till 25°—30° n. br. blåser Nordostpassaden, s. därom till 25°—35° s. br. Sydostpassaden. N. om norra o. s. om södra passadbältet ligga de s. k. hästbredderna, som utmärka sig för vindstilla el. växlande vindriktning. — A:s vt-temperatur växlar mellan 0° i ishaven o. 29° vid ekvatorn; medeltemp. är n. om ekvatorn 20°, s. därom 14°. — I passadbältena är salthalten 3.7 %, i lugnbältena 3.4—3.5 %.

Atlantosaurus, klumpigt bygd jättedinosaurie från juraperioden i Nordamerika.

Atlantslaget el. Slaget om Atlanten (uttrycket präglat av eng. marinministern Alexander i ett underhåll), benämning på kampen mot den blockad, som axelmakterna under Andra världskr. förde mot Storbritanniens tillfartsvägar till havs. Jfr Andra världskr.

Atlantvallen, av tyskarna från 1940 byggda befästningar längs de av dem besatta delarna av Europas Atlantkust till skydd mot en allierad invasion. A. genombröts dock i juni 1944 i Normandie av de allierade.

At'las, i grek. myt. en av titanerna, som till straff för sitt deltagande i kampen mot gudarna måste bära himlavalvet på sina kuldror. Framställdes ofta i den antika konsten (se bild). Jfr Atlant.

Aflas el. Atlasbergen, bergssystem i n.v. Afrika, utgörande en fortsättning av Apenninerna o. sträckande sig fram till Atlanten. A. indelas i Höga Atlas från Kap Ghir, 700 km i n.ö. riktning, med toppen Likounit (4,700 m), o. det s. därom gående Anti-Atlas (3,000—4,000 m). I ö. Marocko o. i Algeriet bildar A. de genom höglätter skilda kedjorna Tell-Atlas i n.v. o. Sahara-Atlas i söder.

Atlas, kartsamling i bokform: planschverk o. dylj efter Mercators (d. 1594) kartsamling, utanpå vilken titanen Atlas var avbildad.

Aflas, första (översta) halkotan.

AB. Atlas Diesel, Stlmh. Grundat 1917 genom förening av Nya AB. Atlas (1873), AB. Diesels Motorer (1898) o. AB. Norrby Gjuterier.

Tillverkar bl. a. luftkompressorer o. tryckluftserktyg. Aktiekap. 10,160,000 kr. (1948). Mek. 'arkst. o. fabr. i Sickla. Verkst. dir. W. Wehjte sed. 194°).

Atle, sagokonung i tysk o. nord. hjältediktning (den historiske Attila).

Atle't (av grek.), kämpe, i det forna Grekland deltagare i tävlingarna vid nationella). religiösa fester; num. brottare, tyngdlyftare el. i allm. en ovanligt stark person, jfr Sretschmer.

Atleti k. av atleter utövad konst. Aflingbo, kommun på mell. Gotland, Gotl. l. past.adr. Isums; Klintehagens landsf.distr., Liotl.s. doms. 238 inv. (1947). Kyrka från [200- o. 1300-t. med märklig dopfont.

Atmosfär (av grek. *atmo's*, ånga, o. *sfō'ra*, Uot). 1. Lufthöljet kring jorden, genom det jä 7—16 kms höjd befintliga s. k. isoterm a; k i k t e t delat i en undre del, t r o p o s f ä r e n, inom vilken temp. avtager 5° å 6° pr tm, o. en övre, stratosfären, inom vilken temp. långsamt ökar med höjden. Jfr äv. Tonosfären. — 2. Enhet för tryck Man skiljer mellan a o r m a l a t m o s f ä r (el. fysikalisk a.), förk. *Alm.* trycket av en 760 mm hög kvicksilverpelare (med tätheten 13.551 g/cm³) vid normalacceleration (980.55, cm/sek²), o. tek;nisk a., förk. *al.* det tryck, som på ytan 1 cm² ger en kraft av 1 kilopond. Jfr Bar.

Atofa'n (av grek.), fenyklynkinkarbonsyra, läkemedel, som användes mot gikt på grund av äin förmåga att lindra smärtor o. stegra utsöndringen av urinsyra.

Atoll' el. ringrev, korallrev i form av en avläng el. ringformad öbildning, omslutande en grund sjö el. lagun.

Atombomb [atō'm-], en bomb som utnyttjar atomenergi o. har oerhörd stark sprängverkan. Utxperimenterrades i För. Stat. under Andra världskr.; den första a. sprängdes $\frac{5}{7}$ 1945 i Alamogordo, New Mexico, de två följande användes mot Japan (Hiroshima $\frac{6}{8}$, Nagasaki $\frac{9}{8}$ s. ä.). Två falldes sommaren 1946 vid Bikini. Atomenergi frigöres spontant vid alla radioaktiva processer, men först vid atombombens konstruktion har man lyckats att på en gång frigöra stora energibelopp ur atomernas inre. Härvid användas uranisotopen ^{235}U samt plutonium, vilka vid bestrålning med långsamma neutroner klyvas i ringa omfattning till lättare grundämnen under frigörande av energi (jfr Transuraner). Samtidigt frigöres nya neutroner, vilka under lämpliga, t. v. icke bekantgjorda betingelser framkalla klyvning av närläggna uran- el. plutoniumatomer, så att processen (en s. k. kedjereaktion) blits snabbt fortsätter genom hela massan. Då plutonium (se d. o.) erhålles ur uran, bygger atombomben helt på tillgången av detta grundämne samt förutsätter vidlyftiga anläggningar för att därur framställa plutonium o. isolera den sållsatta uranisotopen med masstalet 235. Jfr Oak Ridge, Brookhaven National, Richland, Bikini samt Plutonia.

Atomenergi, den i materien inbeoende energien; frigöres spontant vid de radioaktiva processerna, kan kontrolleras o. har utnyttjats i samband med atombomben o. vid arbetet med dess tillverkning. Enl. Einstein är materia o. energi två former av samma entitet, mellan vilka ett kvantitativt samband råder; m gram materia motsvarar energimängden w^2 erg, där c^2 är ljushastighetens kvadrat ($c = 3 \times 10^{10}$ cm/sek). Detta betyder, att 1 gram materia (av vad slag det vara må) är ekvivalent med 9×10^7 erg el. 21.5 miljarde kilokalorier. Försök pågått nyttiggöra dylik energi för tekniskt ändamål. Solens o. stjärnornas energi-produktion kan förklaras som resultatet av

processer, där a. frigöres, närmast genom att helium bildas av väte under högt tryck o. vid hög temp. med kol som katalysator.

Atomer [ata'merl (av grek. *a'tomos*, odelbar). *Filos.* Enligt Demokritos de enkla, odelbara, materiella smådelar, av vilka verkligheten ytterst består. — *Kem.* De smådelar, varav grundämnen måste anses bestå, för att alla ämnens molekyler på enklaste sätt skola kunna betraktas som uppbyggda därav. Atomerna kunna enl. den moderna forskningen dock vidare sönderfalla. Jfr Atommodell o. Atomkärna.

Atomism' el. atomistik, av Demokritos grundad filosofisk åskådning, enl. vilken all verklighet består av atomer o. allt skeende i dessas rörelse i det tomma rummet.

Atomkanon, populär benämning på apparat för »beskjutning» av atomkärnor med mycket hastiga, energirika säsjoner. Jfr Cyklotron.

Atomklyvning. Vid de yngsta elementens (uran, torium) bestrålning med neutroner kunde man (1938, Hahn o. Strassmann) bland reaktionsprodukterna identifiera ett flertal lättare element (barium, lantan, krypton m. fl.) i form av radioaktiva isotoper. Fenomenet förklaras av att den tunga atomkärnan vid reaktion med en neutron klyves i 2 el. flera lättare delar. Härd vid frigöres en stor energimängd o. lättare grundämnen uppkomma. Jfr Atombomb, Elementomvandling o. Atomenergi.

Atomkommissionen, inrättad av FN ²⁴/i 1946, har bl. a. till uppgift att utarbeta förslag till internat. kontroll av atomenergi. Består av ombud för säkerhetsrådets medl. samt Canada.

Atomkärna, den positivt laddade, inre delen av en atom. Kärnans laddning, uttryckt i elektriska elementarquantum som enhet, är lika med atomnumret. Samtliga grundämnens atomkärnor ha antagits vara uppbyggda av protoner, elektroner o. alfapartiklar. De sistnämnda antas i sin tur utgöra mycket beständiga komplex av 4 protoner o. 2 elektroner. Atomkärnans massa är hos många grundämnen något mindre än summan av de ingående partiklarnas massor; skillnaden, den s. k. massdefekten, utgör ett mått på atomkärnans beständighet. Vissa svårigheter med denna teori för atomkärnornas uppbyggnad har man efter upptäckten av neutronen försökt komma ifrån enom att i stället antaga, att protoner o. neutroner bilda atomkärnorna.

Atommodell, en hypotetisk uppfattning av atomernas byggnad, grundad på Rutherford's föreställning, att atomen består av en kärna, kring vilken elektroner kretsas liksom planeterna kring solen. Med stöd av bl. a. kvantteorin har N. Bohr m. fl. angivit elektronernas rörelser o. härur kunnat beräkna våglängderna för en del grundämnens spektrallinjer i god överensstämmelse med experimentellt funna värden.

Atomnummer, ett grundämnes ordningstal i det periodiska systemet. Kan enl. Moseley beräknas ur svängningstalet för ämnets karakteristiska röntgenstrålning.

Atomrest, en atom som angivits en el. ett fåtal elektroner (valenselektronerna), således en positiv jon. A. består av atomkärnan jämte de inre elektronerna.

Atomstrålar, dets. som molekylstrålar.

Atomvikt är ett relativt mått på vikten hos olika grundämnens atomer. Urspr. togs vikten av det lättaste grundämnet (väte) atom till enhet, men syrets c:a 16 ggr större atomvikt är för de praktiska bestämningarna mera grundläggande, varför denna satts exakt till 16; väts bli² då I.OO51. Bestämningen sker ur molekylvikten el. atomvärdet. Jfr Isotoper.

Atomvolym, ett grundämnes atomvikt, dividerad med dess spec. vikt i fast tillstånd.

Atomvärde, det antal väteatomer, som ett grundämnes atom kan i kemisk förening binda el. ersätta.

Atomvärme, produkten av ett ämnes atomvikt o. dess spec. värme, är för många grundämnen, särsk. metaller, c:a 6., för andra däremot växlande med temperaturen.

Atona'l (av grek.), icke tonal (om musik som icke följer de till en huvudton knutna hävdvunna harmonierna).

Atoni' (av grek.), slapphet, försäppning i betydelsen nedsättning av den spänning o. elasticitet, som normalt tillkommer levande vävnader o. organ, särsk. glatt muskelvävnad.

A'tonreligionen, den av Amenhotep IV omfattade söldyrkan (av egypt. *aton*, solskin).

A'tos, den ostligaste av halvön Kalkidikes (Grekland) tre halvöar; längd 50 km, största bredd 10 km. A. är skogigt o. naturskönt. Höjer sig i s. till en 1935 ni hög marmorklippa. A. är känt för sina munkordnar, som länge utgjorde självt. republik. Av Ars 20 Kloster grundades det förnämsta (Lauraklostret) 963. Under medeltiden var A. medelpunkt för grek. lärdom o. kyrkl. konst.

Atout [ato'l, fr., trumf i kortspel. — Sans a t o u t [sa^a »sato'], >utan trumf', bud i bridge.

A tout prix [atopri'], fr., till varje pris.

Atra'to, flod i v. Colombia. 665 km.

A'trek, gränsflod mellan Iran o. Turkestan. Utfaller i s.ö. Kaspiska havet. 550 km.

A'trevs, i grek. sagor konung i Mykenai, fader till Agamemnon o. Menelaos.

A'trevs' skattkammare el. A g a m e n o n s grav, namn på den stora kupolgraven i Mykene.

Atri'derna, A'trevs' söner.

A'triplex, örtsläkte (fam. *Chenopodiaceae*), c:a 100 arter. Blommor i regel enkönade. A. *korten'se*, stundom odlad, användes som spenat.

A'trium (lat. av *ater*, svart, »det av rök svärtade rummet»). 1. Det för det fornm. boningshuset kännetecknande rummet, vari ljuset föll in genom en öppning i taket. — 2. Västlig förgård till en fornkristen basilika.

A'trofi' (av grek. nek. a o. *trofos*, föda), förtvining; sjuklig förminskning av en vävnad, ett organ el. av kroppen i dess helhet på grund av otillräcklig näringstillförelse, förande sjukdom el. bristande användning av ett organ (i n a k t i v i t e t s a t r o f i). Hos gamla inträder normalt viss grad av förtvining (seni'l atrofi).

A trois [tr'a], fr., musiktermer: trestämmigt.

A'tropa, örtsläkte (fam. *Solanaceae*). A. *belladonn'a*, belladonna, från s. och mell. Europa, har ovala, spetsade blad, dystert purpurfärgade, rörformade blommor o. blåsvarta bärs. Innehåller a t r o p i ' n.

A'tropi'n, alkaloid som erhålles ur *A'tropa belladonna* o. i form av atropinsulfat har medicinsk användning (vissa ögonsjukdomar, mag-sårsbehandling, hönsuva, astma, sövsjuka samt som motgift mot opium- o. morfinförgiftning). Atropinet verkar förlamande på parasymptiska nervsystemet o. därigenom pupillutvidgande, hämmande på körtelavsöndring, förlamande på glatta muskler o. påskyndande på hjärtverksamheten. Jfr Homatropin.

A'tropos, grek., »den oundvikliga», i grek. myt. en av moirerna.

Attaco'a, it., fall in!; betecknar, att efterföljande sats i ett musikstycke skall spelas i omedelbart sammanhang med föregående.

Attaché [-ije'l (av fr. *attaquer*, fästa vid), viss tjänsteman vid en beskickning o. i Utrikesdepartementet. — A l l a c h e ' r a d, fäst vid, knuten till.

Attack' (avfr.), anfall. — Attacke'ra, anfalla.

Attackflygplan, flygplan, specialbyggt för anfall huvudsakligen mot marktrupper.

Attalea, palmsläkte, 25 arter (Sydamerika) med parbildigt delade blad. *A. funifera*, piassavapalm, lämnar ur sina bladskäft grova, elastiska fibrer; anv. till kvastar, borstar m. m.

Att'alos, *konungar i Pergamon*, i n.v. Mindre Asien, befrämjare av konst o. vetenskap. A. III, d. 133 f.Kr., testament, sitt rike till romarna.

Ateuina t (av lat. *attenua're*, angräpa), planlagd valdshandling.

Atterberg, Kurt, f. 12/12 1887, tonsättare, civilingenjör, 1937—40 byrådirektör i Patent- o. registreringsverket, från 1940 Musikakademiens sekreterare. A. har i nationellt betonad, romantisk-impresionistisk stil skrivit operorna *Harvard Harpolekare*, *Bäckhästen*, *Fanal* o. *Aladdin*, 8 symfonier, kantaten *Järnbäraland*, baletterna *Per Svinaherde* o. *De fävitiska jungfrurna* m. m. Ordf. i Föreningen svenska tonsättare 1924—47.

Ordf. i Föreningen svenska tonsättare 1924—47.

Anerbom, Per Daniel Amadeus, f. i Asbo i Ostergöt. *1790, d. i Uppsala 1797. 1855, skald. Prof. i Uppsala 1828, ledamot av Sv. akad. 1839. I Uppsala gjorde han bekantskap med Goethes verk o. den tyska nyromantiken. Stiftade med några vänner 1807 det vitttra sällskapet *Aurora* förbundet o. blev den som i förbundets månadsskrift (*Phosphoros*) första häfte 1810 i fejd mot den akademiska skolan upptog det nyromantiska diktidealet. I *Phosphoros*, Poetisk kalender o. Svensk litteraturtidning utgav A. en rad dikter, ss. diktyckeln *Blommorna*, i vilken han ger ett poetiskt uttryck åt Schellings natursymbolik. Hans förnämsta arbeten äro sagospelen *Fågel Blå* (första avfattningen 1814) o. *Lycksalighetens ö* (1824 o. 1827, omarbetad uppl. 1854), vilket senare vittnar om den försonligare livsupfattning, varat A. även givit uttryck i *Fridsrop*. — På litteraturhistoriens område har A. haft stor betydelse genom *Svenska siare och skaldar* (1841—53).

Attest — (av lat. *attesta'ri*, intyga), skriftligt intyg. — A l l e s t e'r a, skriftligen intyga.

Atticism, attiskt språkbruk; utsökt smak el. uddig satir i uttrycksått.

Attika, ett över taklisten på en byggnad befintligt, vågrätt dekorativt parti. Från antiken upptogs motivet av renässansen (se bild). Förekommer på flertalet triumfbågar.

Att'ika, halvö i s.ö. Grekland, n. om Eginabukten.

Att'ila, uniformsrock med snörmakerier. Attila tillhör de äldre mörkblå perseldarna vid artilleriet.

Atfila, kallad »Guds gissel», hundernas konung 433—453. Härskade från slätterna mellan Donau o. Theiss över en rad folk, östgoter, longobarder, vandaler m. fl. Hejdades 451 av romarna under Aetius på Katalauniska fälten (vid nuv. Châlons-sur-Marne). A. spelar en stor roll i den senare folksagan.

Attiralj (av fr.), tillbehör, utrustning.

Att'isk, som avser det forntida Ättika, särskilt det gamla Aten. I figurlig bemärkelse kvick, skarpsinnig.

Attisk bas, nedersta partiet av en kolonn, bestående av två rundstavar el. vulster med mellanliggande hälkål samt tillhörande plattor. (Se bild.) Attiskt salt, fint, uddigt skämt.

Attity'd (av fr.), kroppsställning, hållning. Attlee [fitfil], **Clement Richard**, f. 1883, eng. politiker, major. 1922—24 Macdonalds politiske privatsekr. Postminister 1931. Somledare för arbetarpartiets parlamentsgrupp oppositionens ledare i underhuset 1935—40. Medl. av krigskabinetet samt vice talman i underhuset maj 1940. Utnämndes samtidigt till Lord Privy Seal i Churchills ministär men avgick febr. 1942 o. blev ställföreträdande premierminister samt minister för dominions, vilken senare post han sept. 1943 lämnade o. efterträdde sir John Anderson som Lord President of the Council. Premierin. sed. juli 1945. Deltog i Potsdamkonferensen aug. s. å.

Attmar, kommun i s.ö. Medelpad, Väster-norrll. l. (past.adr. l.ueksta); Tuna landsf.distr., Medelpads v. doms. 2,813 iuv. U947).

Auoico [ata'likä], **Bernardo** (:880—1942), baron, ital. diplomat o. finansexpert. Prof. i Rom 1903, överkommisarie i Danzig 1920, ambassadör i Brasilien 1927, i Ryssland 1930, i Tyskland 1935, vid Vatikanen april 1940.

Attorney-general ['tā'ni dsjenn'ō'rɔ], eng. kronjurist, som i processer för regeringens o. kronans talan. Jfr Solicitorgeneral.

Attrahera lav lut.), draga till sig. **Attraktion**, dragningskraft, lockelse. — **Språk**. Förändring av ett ords form genom påverkan av ett närstående, t. ex. vi hade *humnit gdt* i st. f. vi hade *humnit gd*. — **Fys.** Attraktions- el. centralkraft, enl. Newton en på en rörlig kropp verkande kraft, som, oberoende av kroppens läge, alltid är riktad mot en bestämd punkt, attraktionscentrum. Jfr Avståndsverkan.

Attrapp (fr. *attrape*, snara, skälmsstycke), hjälpmedel för taskspelare; skämtsamt överraskande anordning; fodral el. hölje utan innehåll. — Vid militär utbildning ersättning för det riktiga föremålet, t. ex. för ett vapen, en projektil m. m. Av. modell, vanligen i naturlig skala, som utföres vid nykonstruktioner för att åskådliggöra utrymmesförhållanden, former m. m. (ex. flygplanattrapp).

Attrappe'ra (av fr.), träffsäkert uppfatta o. återgiva.

Attribue'ra (av lat.), tilldela, tillerkänna. **Attribut**. **Språk**. Bestämning till ett substantiv el. substantiviskt ord, t. ex. ett *högt berg*. — **Symbol**. Föremål, vilket som igenkänningstecken tillägges en gudagestalt, ett helgon, en allegorisk figur o. dyl., ex. Kristi korsgloria, Petrus' nyckel, hoppets ankare. — **Filos.** Väsentlig egenskap hos något. Motsats: **m o d u s**. — **Adj.**: **attribution**.

Attributiv satsförkortning, attribut, som ersätter en bisats, t. ex. *uttröiad* somnade han. **Attu** el. **A l l o** o. den västligaste ön bl. Aleuterna, 30 km bred. Mycket bergig. Vulkanisk. C:a 400 infödda inv. Amerikansk flyg- o. flottbas. Jfr Aleuterna.

Attundaland, ett av de tre gamla uppländska folklanden, i börj. av 1300-t. omfattande 8 hundaren jämte iA:s Rod» (jfr

Roslagen), motsvarande Upplandsdelen av nuv. Sthlms l. samt Bro härad av Upps. l.

Atyping, åttodel, medeltida sv. jordenhet. Atyp (*av* grek. nek. *a* o. *typos*, förebild), oregelbundenhet, särsk. om sjukdomar. — A t y p i s k, oregelbunden.

Åt ö., förkortning för *atmosphärs övertryck*. Jfr Atmosfär o. Övertryck.

Au, kem. tecken för en atom guld.

A. u. el. a. u. c, förkortning för lat. *anno urbis* el. *anno urbis conditae* el. *ab urbe condita*. Jfr Ab urbe condita.

Aubade [åbadd'], fr., morgonmusik; morgonsång, som trubaduren sjöng utanför sin dams fönster.

Aubanel [åbanäll'], Théodore (1829—86), nyprovencalsk skald. Bl. diktsamlingar *La Miougrano enraduberto* (1860; Den halvöppna granatfrukten).

Aube [å'b]. 1. Biflod fr. h. Ull Seine, Frankrike. 225 km. — 2. Departement i n.ö. Frankrike. 6,026 kvkm, 235,000 inv. (1946). Vin. Järn- o. bomullsindustri. Huvudstad: Troyes.

Auber [åbär'], Daniel François (1782—1871), fransk tonsättare, skrev operor, bl. a. *Den stumma från Portici* (1828) o. *Fra Diavolo* (1830).

Aubergine [åbärsjinn'], fr., frukten av *Solanum melongéna*, är brunviolett o. gurkliknande samt är en särskilt i Frankrike o. Sydeuropa vanlig grönsak.

Aubert [åbär'], Andreas (1851—1913), norsk konsthistoriker, vars författarskap starkt påverkade den norska konstuppfattningen.

Aubervilliers [åbärvilje'], förstad i n. till Paris, dep. Seine. 53,000 inv. (1946).

d'Aubigné [dåbinje'], Théodore Agrippa (1550—1630), fransk författare o. krigare, ivrig hugenott. Skrev bl. a. hjältedikten *Les tragiques* samt självbiografien *Histoire secrète*.

Aubry [åbri'], Octave (1881—1946), fransk författare o. historiker, kännare av Napoleonerna o. deras tid. Bl. arb. *Marie Walewska* (1926; sv. övers. s. å.), *Le rot de Rome* (1932; Konungen av Rom, 1933), *Vie privée de Napoleon* (Napoleon människan, 1939), *Vimpératrice Eugénie* (2 bd, 1933; Kejsarinnan Eugénie, 1938) o. *Le second empire* (1938; Andra kejsardömet, 1941).

Auburn [åb'n]. 1. Stad i staten New York, n.ö. För. Stat. 36,000 inv. (1940). Statsfängelse. — 2. Stad i staten Maine, n.ö. För. Stat. 20,000 inv. (1940).

Aubusson [åbysä^{11*}], stad i mell. Frankrike, dep. Creuse, vid Loires biflod Creuse. 6,100 inv. Stor gobelängtill verkning alltsed. 1400-t.

A. u. c, förkortning för *ab urbe condita*.

Aucassin och Nicolette [åkasä^{11*}], nikäiätt', fransk medeltidsroman av okänd författare; skildrar ädlingen Aucassins o. saracenflickan Nicolettes kärleks saga.

Auch [å'ij], huvudstad i dep. Gers, s. Frankrike. 12,000 inv. Praktfull domkyrka.

Auchinleck [å'kin-], sir Cl a u d e, f. 1884, eng. general. Deltog som officer i Första världskr. i Orienten o. kvarstannade därefter i Indien. Chef för de britt. truppena i Narvik 1940, därefter chef för Sydenslands försvar. Juli 1941 efterträdde A. gen. Wavell som överbefälh. i Mellersta Östern o. övertog efter honom äv. försvaret av Irak och Iran jan. 1942. Dec. 1941 ledde A. offensiven i Cyrenaica efter Cunningham o. tog befälet över 8:e armén efter nederlaget vid Knightsbridge juni 1942 samt lyckades hejda Rommels framrykning vid Alamein. Avgick aug. 1942 som överbefälh. i Mellersta Östern o. efterträdde juni 1943 Wavell som överbefälh. i Indien. Avgick 1947.

Auckland [å'kl'nd], stad på Nordön, Nya Zeeland. 264,000 inv. (1945). — A. grundades

1840 o. var till 1864 Nya Zeelands huvudstad. Är landets största stad o. viktigaste hamn- o. industristad. Flottstation. Universitet.

Aucklandsöarna, britt. obebodd ögrupp s.v. om Nya Zeeland.

Au contraire [åkäⁿ«trä'r], fr., tvärtom.

Au courant [åkoraⁿ*], fr., under löpande termin. Vara au courant med, vara inne i, väl följa med (en sak).

Aucu'ba, busksläkte (fam. *Cornaceae*), 3 arter (Himalaya, Kina, Japan). A. japonica har tjocka, brett lansettlika, spetsade, glatta, mörkgröna o. gulfläckade blad. Vanlig bladväxt i rummen.

Auda'cem fortu'na ju'vat, lat., lyckan står den därje bi.

Aude [å'd], departement i s. Frankrike (I.anguedoc), på ömse sidor om fl. Aude. 6,342 kvkm, 269,000 inv. (1946). Vin, vete o. majs. Honung. Huvudstad: Carcassonne.

Auden [å'dn], W y s t a n H u g h, f. 1907, eng. författare. Diktsamlingar: *Poems* (1930), *Another time* (1940), *The double man* (1941), versdramer: *The dance of death* (1933) samt tillsammans med Isherwood skådespelen: *The dog beneath the skin* (1935), *The ascent of F.* 6 (1936), *Look stranger* (1936), *Journey to a war* (1939) m. fl.

Audenarde [ådnard'], fr. form för Oudenarde.

Audhumb'la, i nord. myt. den första kon. Den uppstod av rimfrostdroppar o. närde jätten Ymer. Av de satta rimfrosten, på vilka A. slickade, bildades Bure, gudarnas stamfader.

Audiaten et altera pars, lat., även den andra parten bör höras; ingen bör dömas ohörd.

Audiens' (fr. *audience*, av lat. *audi're*, höra), företräde hos högt uppsatta personer.

Audiomet'er, apparat för frambringande av toner med bestämt svängningstal o. styrka; användes vid hörselprövning.

Audion [-'äu], äldre benämning på elektronrör, använt som detektor inom radiotekniken.

Auditiv (av lat. *audVre*, höra), med hörseln sammanhängande. — Auditivt minne, hörselminne.

Auditorium (av lat. *audi're*, höra), hörsal, åhörarskara.

Auditör' (av lat. *audVtor*, åhörare), tjänsteman o. ledamot vid krigsdomstolarna samt juridiskt biträde åt militära chefer. Vid varje regemente, kår o. flygflottilj samt vid envar av flottans stationer finnes en auditör o. stundom jämväl en vice auditör. Jfr Hovauditör.

Aue [å'øe], stad i mell. Tyskland, Sachsen, vid Mulde i Erzgebirge. 25,000 inv. (1939). Järnindustri.

Auer [å'ø'r], Leopold (1845—1930), ungersk-rysk violinist o. musikpedagog, prof. vid konservatoriet i Leningrad, efter revolutionen bosatt i Amerika. Gav flera konserter i Sthlm. Bland elever J. Heifetz o. M. Elman.

Auerbach, Berthold (1812—82), tysk författare av judisk börd. Inledde med sina bondenoveller *Schwarzwälder Dorfgeschichten* (1843—54; Byhistorier, 1878—79) den moderna folklivsskildringen.

Auerbelysning, efter uppfinnaren, Karl Auer von Welsbach (1858—1929, österrikisk kemist), benämnd metod att medelst glödstrumpor göra en gaslåga starkt lysande. Jfr Glödljus.

Auerstädt, hy i Tyskland, prov. Sachsen, s.v. om Halle. ¹⁷/₁₀ 1806 besegrade fransmännen under Davout prussarna vid A. samtidigt som Napoleon segrade vid Jena.

Au fait [åfå' el. åfått'], fr., till saken! egentligen.

Au fond [åfå'8'], fr., i själva verket.

Auf Wiedersehen [a'f'vi'dersén], ty., på återseende! farväl!

Augereau [åljrå'], Pierre Francois

v. IX a l i v o V * / I - i u i u ; . m . i . ö i v v a > i . o
 I i o n e, marskalk av Frankrike, deltog i Napoleons krig, anslöt sig visserligen 1814 till Ludvig XVIII men omfattade åter Napoleons sak vid dennes återkomst 1815.

Augerum, kommun i ö. Blekinge, Blek. l. (past.adr. Lösen); Lyckeby landsf.distr., Östra o. Medelsta doms, 3,744 inv. (1947), därav i Augerums förs. 2,863 samt i Plymens förs. 881.

Augi'as (grek. Avgē'as), i grek. myt. en konung i Elis. Att på en enda dag rengöra dennes stall, som ej rengjorts på 30 år, var ett av Herakles' 12 storverk. — Augiasstall betecknar något i hög grad vanvärdat o. smutsigt.

Augier [äs'jic], Émile (1820—89), fransk dramatiker, jämte Dumas d. y. den främste representanten för det realistiska dramat i Frankrike under 1850—70-t. Bl. skådespel: *Le genre de M. Poirier* (1854; Klädeshandlaren o. hans mdg, 1855).

Augi't, ett pyroxenmineral av svart el. grön färg, ingår som väsentlig beståndsdel i vissa bergarter såsom diabas o. basalt.

Augmentation (av lat.), utökning av ett musiktema genom upprepning av detsamma med fördubblade notvärden.

Augs'burg, stad i s. Tyskland, Bayern, vid Lech, 186,000 inv. (1939). Bl. äldre byggnader Fuggerhus, till större delen i ruiner (1944), Maximilianmuseet (1540), rådhuset (1615—20, förstört under Andra världskr.) o. domkyrkan (995, ombyggt 1321—1431). Huvudort för Tysklands vävnadsindustri. Flygplansfabriker o. tillverkn. av Dieselmotorer. A. anlades avkejsar Augustus omkr. 15 f.Kr. o. var 1315—1806 fri riksstad. Svenskarna innehade staden 1632—35.

Augsburgerterim, religionsstadga, framlagd av Karl V vid riksdagen i Augsburg 1548 i syfte att stifta fred mellan katoliker o. protestanter.

Augs'burgska bekvännelsen, lutherska kyrkans främsta bekvännelskrift, utarbetad av Melankton o. gillad av Luther, framlades i Augsburg 1530. Den innehåller 21 positiva trosartiklar (om Gud, om arvsynden, om Guds son osv.) o. 7 artiklar mot påviska missbruk. Antogs i Sverige på Uppsala möte *593.

Augsburgska religions freden *% 1555 i Augsburg mellan Ferdinand I o. Schmalkaldiska förbundet tillerkände de protestantiska riksständerna lika rättigheter med de katolska.

Au'gur [sv. uttal a'gu'r], lat., fågelskådare; rom. teckentydare, som i fåglarnas flykt el. läten troddes kunna uttröna gudarnas vilja.

Augu'rium, lat., teckentydning.
 August, *kurfurstar av Sachsen o. konungar av Polen*. August I (1526—86), kurfurst av Sachsen 1553 efter sin broder Moritz; vrig lutheran, medverkad kraftigt till religionsfreden i Augsburg o. senare på grund av motvilja mo: kalvinisterna till konkordiebokens utarbetande — August II (1670—1733), som kurfurst av Sachsen (från 1694) Fredrik August, val^t till konung i Polen 1697.

Själen i kriget mot Karl XII måste A. genom freden i Altranstädt 1706 uppgiva Polen, där Karl redan 1704 framtvungit hans avsättning. Efter den sistnämndes nederlag vid Poltava återerövrade A. Polen 1709. Skicklig intrigör; äv. bekant för sin styrka o. sina kärleksäventyr (Aurora Königstnarckm.fi.). (Se bild.)

August (Nikolaus A.) (1831—73), hertig av Dalarna, den yngste av Oskar I:s söner, gift 1864 med Teresia av Sachsen-Altenburg.

Augusta, iat., »aen uppnoja», uinamn rorst för Livia, Augustus' änka, sedan för flera rom. kejsarinnor o. kvinnliga medl. av kejsarhuset.

Augusta (1811—90), *tysk kejsarinna*, dotter till storbergtig Karl Fredrik av Sachsen-Weimar-Eisenach, Vilhelm II:s gemål.

Augusta [ägass'tj], 1. Huvudstad i staten Maine, v. För. Stat. 19,000 inv. (1940). Pappersindustri. — 2. Stad i Georgia, s.ö. För. Stat., vid Savannah. 66,000 inv. (1940). Bomullsindustri.

Augusta'na, Augsburgska bekvännelsen.
 Augustana-synoden, sv. kyrkans dotterkyrka i För. Stat., grundad 1860 i Chicago. Eget läroverk o. prästseminarium, *Augustana College and Theological Seminary*, sedan 1875 förlagt till Rock Island, 1840 bildades *The Augustana Institute of Swedish Culture* o. i Sverige s. å. Augustanainstitutets svenska stödkommitté.

Augusta Viktoria (1858—1921), dotter till hertig Fredrik av Augustenborg, *tysk kejsarinna*, Vilhelm II:s gemål.

Augus'tenborg, hertiglig släkt, utgrenad av danska konungahuset. Hit hörde Christian August av A. (1768—1810), sv. kronprins 1809 under namnet Karl August.

Augustendal, fabrikkssamhälle s.ö. om Sthlm, Nacka kommun. Tillverkn. av motorer.
 Augusti (lat. *men'sis Augusti*, Augustus' månad), åttonde månaden på året, den sätte i rom. kalendern.

Augustfn-eremiter, klosterorden från medeltiden, särsk. omhuldad av påvorna. Luther tillhörde denna, då han bröt klosterbandet. Orden för numera ett täml. tynande liv.

Augustinus, Aurelius (354—430), Väst-terlandets mest inflytelserike kyrkolärare. Född i Numidien mottog A. efter ett oroligt ungdomsliv 387 dopet av biskop Ambrosius i Milano, varpå han återvände till Afrika, där han dog som biskop i Hippo. Av A:s omfattande författarskap märkas hans berömda *Confessiones* (Bekännelser), i vilka han dock i viss mån överdrevit sin ungdoms syndfullhet. I läran om synd o. nåd betonar A. gentemot Pelagius den mänskliga naturens fördärv o. absoluta beroende av Guds nåd. Stor betydelse för den senare utvecklingen äger hans predestinationlära.

Augustöv [a'goss'tof]. 1. Stad i n. Polen, vojevodskapet Bialystok, vid fl. Netta. Omkr. 18,000 inv. (1938). — 2. Kanal mellan Weichsel o. Njemen. X04 km. — 3. Sjörik skog i n.ö. Polen, kring A. l. Polskt segelsportcentrum.

Augustus, urspr. Gajus Octavianus (63 f.Kr.—14 e.Kr.), *Roms förste kejsare*. Adopterad av sin frände Caesar o. av honom insatt till arvinge lyckades han efter dennes död i tävlan med Antonius, klokt utnytt-

jande konjunkturer-na, tillägna sig makten i riket, vars v. provinser han sedan 42 f. Kr. innehade; slog Antonius vid Aktion (Actium) 31 o. framstod från 29 som världsväldets herre, i sin person samlande de högsta ämbetena men till namnet bevarande de republikanska formerna. Erhöll 27 hedersnamnet A., »den upphöjde». En man av stora härskargåvor, lugnt beräknande till sin natur, återgav A. det rom. riket ordning o. fasthet, organiserade provinserna, reforme-

rade finansväsendet o. skyddade gränserna. A:s regering var en blomstringstid för rom. kultur o. särsk. litteratur. G. m. Livia, vars son i ett föreg. gifte, Tiberius, han adopterade.

Auktio'n (av lat. *au'ctio*, påökning), ett förfarande, som har till ändamål att bereda spekulanter på viss vara el. prestation tillfälle att genom tävlan erhålla denna. Auktioner kunna vara såväl offentliga som enskilda. Av särsk. betydelse äro de exekutiva auktionerna.

Auktor [a°k'-] (lat. *au'ctor*), upphovsman, författare.

Auktorise'ra, bemyndiga, stadfästa.

Auktoritativ, som har auktoritet; som har rätt o. makt att påbjuda.

Auktorite't, anseende, myndighet; person el. skrift, som tillerkännes ett visst anseende, sakkunskap m. m.

Auktoritä'r, dets. som autoritär.

Auktorsrätt, rätt till litterärt el. musikaliskt verk el. verk av bildande konst.

Aula [a°'la], lat., ett gårdsliik. rum i grek. o. rom. hus. Högtidssal i universitet o. skolor.

Aulard [äl'a'r], Alphonse (1848—1928), fransk historiker, prof. i Franska revolutionens historia vid Sorbonne; radikal republikan.

Aulén, Gustaf, f. ¹⁸/₅ 1879, teolog, prof. i Lund 1913—33, därefter biskop i Strängnäs. A. har bl. a. utgivit *Den allmänliga kristna tron* (1923, 3:e uppl. 1931), *Dogmhistoria* (1917, 3:e uppl. 1933), *Kyrkan och nationalsocialismen* (1917, 3:e uppl. 1933), *Kyrkan och statslivet* (1944) samt deltagit i psalmboksarbetet. Preses i Musikaliska akademien 1943. Hed.dr vid Oslo univ. 1945.

Aulestad, gård i ö. Gausdal, Gudbrandsdalen i Norge. Ägdes o. beboddes av Björnstjerne Björnson från 1874. Nationalenomen 1922. Brusas o. bebos num. av B. Björnsons sonson.

Aulie, Reidar, f. 1904, norsk målare av radikal, primitivistisk o. utpräglat koloristisk läggning.

Auli'n, Tor (1866—1914), violinist, dirigent o. tonsättare. Bildade 1887 Aulinska kvartetten. Bland A:s kompositioner märkas främst tre violinkonserter.

Aulis [av'-], forngrek. hamnstad i Beotien. Enl. sagan samlades vid A. den grek. flottan före Trojanska kriget.

Aulos [av'-], träblåsinstrument med genomträngande klang, införd från Asien; användes på teatern.

Aumale [åmall'], Henri d'Orléans, hertig av A. (1822—97), fjärde son till konung Ludvig Filip, polit. o. krigshist. författare.

Aun el. Ane den gamle, sv. konung av Ynglingaätten. Enl. Ynglingatal offrade han 9 söner till Oden för att förlänga sitt liv o. blev så gammal, att han de sista åren måste ligga på sin horn. A. förmodas vila i Odinshögen (från slutet av 400-t.) i Gamla Uppsala.

A u'na corda, it., på en sträng; med pianopedal.

Au naturel [å natyräll'], fr., efter naturen, i naturligt tillstånd.

Aunis [åniss'], gammalt landskap i v. Frankrike. Huvudstad: La Rochelle. Motsv. n. delen av nuv. dep. Charente-Inférieure.

Aunus [a°'nos], finska namnet på Olonets. — A.-n ä s e t, benämning på landområdet mellan Iadoga o. Onega. Krigsskådeplats under finsk-ryska kriget 1941—44.

Aur [a'r], isländsk myntenhet (öre) = en hundraedels krona. Pluralis: *aurar*.

Aura [a°'ra], lat., luft, fläkt. Aura po-

pul'a'ris, folkgunst. — Med. Förkänning av anfall av vissa sjukdomar (t. ex. fallandesot).

Aura [a°'ra], el. Aura'jokki, en c:a 65 km lång å, som genomflyter Åbo, Finland.

Aurangab'ad, »Tronens stad», stad i n.v. Indien, Hyderabad, uppkallad efter stormogulen Aurangzeb. Minnesmärken från denna tid. 51,000 inv. (1941).

Aurangzeb, »Tronens prydnad» (1618—1707) stormogul i Indien, besteg tronen 1658 efter att ha störtat sin fader; stor erövrare, ivrig muhammedan. Efter hans död förföll riket.

Aurea medio'critas [a°'-], lat., den gyllene mätan el. medelvägen. Efter Horatius.

Aurelianus, Lucius Domitius, rom. kejsare 270—275, utropades av truppen o. gav fasthet åt det försvagade riket.

Aurell, Tage, f. ⁸/₃ 1895, författare, vars knappa, lägmåta berättarteknik kommer till sin rätt i novellsamlingarna *Tre berättelser* (1943), *Smärre berättelser* (1946).

Aureola, lat., strålkrona, helgongloria. — Meteorol. En genom ljusböjning i dimpartiklar stundom uppkommande regnbågsfärgad ring, som man i solbelyst dimma underståndom kan se omkring skuggan av sitt eget huvud.

Aureus [a°'-], lat., »av guld», rom. guldmunt under den äldre kejsartiden. Värde ca 18 kr.

Au revoir [är'vø'a'r], fr., på återseende i förväll!

Auri'ga, lat., körsven, särsk. vid romartidens kappkörningar i cirkus.

Aurignacrasen [ärinjakk'-], en efter ett fynd (1909) av människoskelett vid byn Aurignac i s. Frankrike uppkallad människoras från den paleolitiska perioden.

Aurik'ler, De i våra trädgårdar allmänt odlade aurikulera, vilkas blommor skifta i en mängd färgnyanser, äro till sitt ursprung hybrider mellan två i Alperna växande *Primula*-arter, *P. auricula* (gulblommig) o. *P. hirsuta* (rödblommig).

Aurillac [ärjakk'], huvudstad i dep. Cantal i s. Frankrike, vid Jordanne, biflod till Dordogne. 19,000 inv. (1936). Oststillverkning.

Auriol [ärjäll'], Vincent, f. 1894, fransk politiker, socialistisk deputerad 1914—40. 1928 generalsekr. i socialist. partiet. 1936—37 Léon Blums finansminister, varvid hans politik blev en av huvudsakerna till ministärens fall. Internerad av Vichyreg. 1940 var A. efter Frankrikes befrielse minister utan portfölj i De Gaulles reg. nov. 1945—jan. 1946 o. därefter nationalförsamlingens talman till jan. 1947, då han valdes till president.

Auripigment', arseniktrisulfid, As₂S₃, citrongul mineral, fordom viktigt färgämne.

Auri [a°'ri] sao'ra fa'mes, lat., »den förbande hungern efter guld». Ett uttryck i Vergilius' »Aeneid».

Aurivill'ius, sv. släkt från Uppland, känd från 1500-t.

1. Aurivillius, Ericus (1643—1702), prof. i Uppsala; skrev vår äldsta bevarade sv. grammatik (på latin).

2. Aurivillius, Magnus (1673—74?) präst, riksdagsman, Karl XII:s överhovpredikant i Bender.

3. Aurivillius, Per Fabian (1756—1829), biblioteksman, 1787 prof. i vitterhet o. universitetsbibliotekarie i Uppsala. Utg. bl. a. en ypperlig katalog över universitetsbibliotekets böcker (1814).

4. Aurivillius, Christopher (1853—1928), zoolog, prof. o. intendent vid Riksmuseets entomologiska avd. 1883. Vet.akad:s sekreterare 1901—23. Utg. ett flertal arbeten över fjärlar o. skalbaggar.

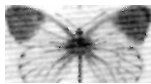
Auro'ra, i rom. myt. morgonrodnadens gudinna. Motsvarar grek. Eos.

Auro'ra, vittert sällskap i Åbo 1770—78-

Räknade som medl. bl. a. H. G. Porthan o. J. H. Kellgren. Från A. utgingo *Tidningar, utgifne af et Sällskap i Abo*.

Aurora [ärär], stad i Illinois, n. För. Stat. 47,000 inv. (1940). Järnvägsverkstäder.

Auro'rafjäril, *Anthocharis cardamines*, en äkta dagfjäril, till färgen vit, under grönspräcklig, lianen med orangegula framvingsspetsar. Larven grön med 3 ljusa linjer, lever på ängskrasse (*Cardamine*).

Auro'raförbundet, urspr. *Musis amici* (1807), vittert sällskap i Uppsala, i vilket fosforisterna utformade sitt program.

Auruxn [a'orum], lat., guld.

AUS, förk. för *Arméns underofficersskola*.

A usance [a ysa'«s], fr., el. A u'so, it., enl. vedertaget bruk, bl. a. om tid, som får förlöpa mellan uppvisningen o. betalningen av en växel.

Ausbruch [a's'broch], ty., viner, framställda av fullmogna druvor, utlockade för hand ur klarnarna före den egentliga skörden.

Auskultant' (av lat. *auscultare*, lyssna), tjänsteman, som är inskriven i ämbetsverk o. för sin utbildning får följa arbetet inom verket; biträde hos lantmätare.

Auskultatio'n (av lat.), medicinsk undersökningsmetod, varvid de ljud avlyssnas, som uppkomma vid vissa inre organs, särsk. hjärtats o. lungornas, funktion; av ljudens karaktär sluter man sig till organens tillstånd. Auskultationen sker direkt med örat mot bröstorgnen el. indirekt med hjälp av s. k. stetoskop.

Auslese [a's'lese] (av ty. *auslesen*, utvälja), egentl. urval; benämning på rhenviner, som pressats av fullmogna druvor, plockade före den allmänna skörden.

Auspi'cier (av lat. *auspicium*, fågelskådning), teckentydningar, som de rom. augurerna anställde för att utrona gudarnas vilja ang. viktiga företag. — Under någons *auspicier*, under någons ledning el. inseende.

Aussig [a's'-], tjeck. Usti nad I, a b e m, stad i n. Böhmen, Tjeckoslovakien, vid Elbe. 60,000 inv. (1945). Näst Hamburg den viktigaste hamnstaden vid Elbe.

Aust-Agder fylka, fylke i sydligaste Norge. 9,348 kvkm, 74,000 inv. (1946). Städer: Arendal (residensstad), Risør, Grimstad.

Austen [ä'stin], Jane (1775—1817) eng. författarinna. Skildrade den eng. herrgårdens o. medelklassens liv, ss. I *Pride and prejudice* (1797; Stolthet och fördom, 1920).

Austerlitz [a's-], tjeck. S l a v k o v, liten stad i Mähren, Tjeckoslovakien, ö. om Brno. 4,000 inv. Här vann Napoleon 2/1805 en glänsande seger över ryssar o. österrikare i det s. k. trekejsarslaget.

Austin [ä'stin], huvudstad i staten Texas, s. För. Stat., vid fl. Colorado. 88,000 inv. (1940). Livlig handel. Universitet, grundat 1883.

Austin [ä'stin], Warren, f. 1877, amerik. politiker (republikan), representant i FN:s säkerhetsråd sed. 1947.

Australalperna, bergskedja på s.ö. Australkontinenten med dennas högsta berg: Mount Koiciuszko, 2,227 m.

Australien (av lat. *australis*, sydlig), den minsta av världsdelarna, består av Australkontinenten med Tasmanien (7.7 mill. kvkm, 7.3 mill. inv.) o. Söderhavsoarna el. Oceanien (1.3 mill. kvkm, 2.5 mill. inv.). I inkränkt bemärkelse betecknar A. Australkontinenten.

Australiska rasen (australnegern), människors utbredd över Australiens fastland. Utmärkande drag äro: chokladbrun hudfärg, vägit till krusigt hår, medellångd, starkt sluttande panna, djupt liggande ögon o. skarpt utskjutande näsa.

Australiska statsförbundet, eng. Commonwealth of Australia, självständig riksdel i Britt. samväldet, består av 7 stater: Victoria, Nya Syd-Wales, Queensland, Syd-Australien, Väst-Australien, Nordterritoriet o. Tasmanien. Till förbundet hör vidare ett mindre område i s.ö., där den nya huvudstaden Canberra byggs. Sed. 1906 förvaltar förbundet s.ö. delen av Nya Guinea, sed. 1921 äv. n.ö. delen förut tillhörig Tyskland. Den sammanlagda arealen är 7,704,113 kvkm. Invånarantalet 7.45 mill. (1946). Viktigaste näring är boskapskötsel (får o. nötkreatur). Veteodlingen är betydande ävensom odling av frukt, vin o. sockerrot. Bergsbruket är mycket givande; i Väst-Australien finnas rika guldfält, i Nya Syd-Wales stenkol, i Queensland tenn o. i Syd-Australien koppar. Förmåsta utförelselvaru är ull. — *Armén* utgöres av reguljära trupper o. militstrupper. Frivillig rekrytering, 1940 infördes obligatorisk tjänstgöring för män på 2r år. Krigsmaktens fredsstyrka ca: 100,000 man. *Flotta* (1946): 3 kryssare samt några jagare o. ett mycket stort antal smärre fartyg. Hängarfartyg under byggnad. — *Flyg* (1948): 16 divisioner. — *Handelsflotta* (1939): 674,000 ton. — *Författning*: A. styres av en generalguvernör jämte ett förbundsparlament på två kamrar, senaten o. representanternas hus. De särskilda staterna styras av guvernörer. — *Historia*. A. bildades 1901 genom förening av de 6 kolonierna. Nordterritoriet utgjorde 1926—31 två stater: Nord-Australien o. Central-Australien. A. deltog från 1914 i Första världskr. på moderlandets sida. A:s främste repr. under Första världskr. o. tiden närmast därefter var dess premiärminister W. Hughes, som från att ha varit arbetarpartiets ledare blev chef för en koalitionsminister. Han genomdrev vid fredskonferensen i Paris 1919, att Australien som medl. av N.F. fick mandat över de forna tyska kolonierna Nya Guinea o. Stillahavsöarna s. om ekvatorn. Vid valen 1929 vann arbetarpartiet en stor seger, o. dess ledare J. Scullin blev premiärminister. Regeringens radikala finanspolitik o. den ekonom. krisen åstadkommo emellertid dess fall 1931. Under koalitionsregeringen L5'ons inträdde en ekonom. återhämtning. Vid 1941 års val segrade arbetarpartiet och bildade regering med Curtin som premiärminister. Partiet fick äv. vid 1946 års val majoritet i parlamentet o. har påbörjat socialiseringsåtgärder inom industrien och näringslivet. Flera delstatsval 1947 blevo framgångar för den borgerliga oppositionen. Utrikespolitiskt har A. för att skydda sig mot angrepp utifrån fasthållit vid Storbritannien ävensom närmast sig För. Stat. Vid krigsutbrottet 1939 slöt Australien under regeringen Lyons upp vid moderlandets sida. Efter Andra världskr. har dess politik främst knutits till FN o. det var 1946 o. 1947 medlem av säkerhetsrådet. Jfr Andra världskriget och Evatt. Se karta å nästa sida.

Austra'lkontinenten med Tasmani-en, huvuddelen av världsdelen Australien, ligger på s. halvklotet mellan 43° 49' s. br. (Sydkap) o. io° 50' s. br. (Nordkap) samt 153° 34' ö. lgd (Kap Byron) o. 113° 6' ö. lgd (Steep Point). 7-7 mill. kvkm, 7.3 mill. inv. (1944). *Ytbildning, sjöar, floder*. Australkontinenten består i v. av vidsträckt ökenområden, i det inre av låglänter o. plåtar av onkr. 300 r på höjd o. ö. ut av längs kusten löpande bergskedjor, Australalperna. Högsta topp: Mount Koëciusko, 2,227 m. Från Australalperna flyter v. ut Darling, biflod till Murray. Övriga floder äro s. k. creeks, periodiska floder, som endast under regntiden äro vattenförande. Av sjöar finnas blott små, grunda stäppsjöar, de

flesta med salt vatten. — *Klimat.* Kontinenten, som ungefär på mitten skares av Stenbockens vändkrets, har i n. tropiskt klimat med regntid om vintern o. torr tid om sommaren. I s. är klimatet subtropiskt med riklig nederbörd i de ö. delarna, varemot de inre trakterna lida av torra. — *Befolkningen* på A. utgöres till största delen av invandrade européer, framför allt engelsmän. Även finnes en del kineser. Av urbefolkningen, den australiska rasen, återstå numera endast omkr. 60,000. — *Politiskt* lyder A. under Australiska statsförbundet. — Den egentl. upptäckaren av A. är James Cook (1770). Dess inre utforskades under 1800-t.

Australoïda folk, folkslag, som likna australiska rasen men äro svagare byggda o. mindre. I Främre Indien, på Ceylon (dess urbefolkning), Malacka o. Malajiska öarna.

Australöarna, dets. s. Tubuaiöarna.

Australien (»Östrikets») kallades ö. delen av de merovingiska frankernas rike i motsats till v. delen, Neustrien.

Austria [a's-], latiniserat namn på Österrike.

Austroroxism' kallades den österr. socialdem. marxismen, som till sitt väsen var revolutionär o. stod bolsjevismen nära. Bl. dess ledare märktes Viktor Adler o. Otto Bauer, den senare Tysk-Österrikes förste utrikesminister efter Österrike-Ungerns sammanbrott 1918. Rörel-

sen hade stor makt särsk. i Wien efter 1918. Den var upphov till revolten sommaren 1927, varvid Wiens justitiepalats sattes i brand. Austroroxismen krossades av regeringen Dollfuss febr. 1934, varvid dess då förnämsta ledare Julius Deutsch o. Otto Bauer flydde till Tjeckoslovakien.

Austronazist'erna kallades de österr. nationalsocialisterna. Det österr. nazistpartiet grundades 1926 som en avdeln. av det tyska partiet. Det lyckades emellertid icke få några mandat vid nationalrådsvalen 1930. o. först efter Hitlers seger i Tyskland 1933 fick partiet någon större betydelse i Österrike. På grund av sin stegade aktivitet förbjöds det av regeringen Dollfuss sommaren 1933 men fortsatte sin verksamhet på illegal väg med rikstingsstöd. Efter ett misslyckat revoltförsök 25 juli 1934, varvid förbundskansler Dollfuss mördades, flydde en stor del av partiets medl. till Tyskland. I slutet av 1934 upptäcktes en över hela Österrike utgrenad nazistorganisation, som träffat förberedelser för ett återupptagande av partiets verksamhet. Ledare var ingenjör Reinthaler. Genom det tysk-österrik. avtalet av 11 juli 1936 inställdes den nazistiska propagandan i Österrike, medan å andra sidan emigranterna fingo återvända. Med Seyss-Inquarts övertagande av inrikes- och säkerhetsministeriet

vid regeringen Schuschnigs ombildning i februari 1938 fick partiet en likaberättigad ställning. Efter Österrikes förening med Tyskland i mars 1938 uppkörde austronazismen som självst. politiskt faktor.

Austrvegr, »östervegr», fornländsk benämning på länderna s. och ö. om Östersjön.

Austråt (el. östråt, herresäte vid Trondheimsfjordens mynning, bekant i Norges historia. Den senaste huvudbyggnaden, uppförd omkr. 1650, skadades av brand 1916. Restaurerad.

Ausås, kommun i n.v. Skåne, Kristianst. l. (past.adr. Spannarp); Björnekulla landsf.distr., S. Asbo o. Bjäre doms. 1,134 i^{nv.} (1947).

Autarki (av grek. *avio's*, själv, o. *arkU'n*, vara nog), »själv tillräcklighet», enväld, självhållning; ett lands förmåga att med egen produktion tillgodose befolkningens behov.

Aut Cae'sar, aut ni'hil, lat., »antingen kejsare el. ingenting»; allt el. intet.

Autenticitet (av grek.), äktheit, pålitlighet.

Autentisk (av grek.), äkta, tillförlitlig.

Autere [a^o.j. Hannes, f. 1888, finl. bildhuggare, har särsk. utfört träskulpturer med burleskt uppfattade scener ur finsk allmogeliv.

Auteuil [ätöj], stadsdel i Paris, Intill Bois de Boulogne. Kapplöpningsbana.

Autige'n (av grek. *avto's*, själv, o. *gig'nestai*, uppkomma) kallas beståndsdelen i en bergart, som bildats samtidigt med el. efter bildningen av den bergart, vari den förekommer.

Autism (av grek. *avto's*, själv), själstillstånd, yttrande sig i försjunkande i sin egen tankvärld med oemottaglighet för yttre intryck.

Auto- (av grek. *avto's*, själv), själv-.

Autobiografi (av grek.), självbiografi.

Autodafé (port. *auto da fé*, av lat. *ac'tus f'ideli*, troskänding), urspr. det offentliga förkunnandet av inkvisitionens dödsdom över kättare o. otrogna, senare straffets verkställande: bränning på bål. Aseende härav var en from gärning. Den sista autodafen ägde rum i Spanien i börj. av 1800-t.

Autodidakt (av grek.), självbildad.

Autodynamisk (av grek. *avto's*, själv, o. *dy'namis*, kraft), självverkande.

Autofyt (av grek. *avto's*, själv, o. *fyto'n*, växt), växt, som livnär sig av uteslutande oorganiska ämnen.

Autogami (av grek. *avto's*, själv, o. *gamos*, giftermål), självbefruktning, självpollination.

Autogö'nsvetsning, äldre benämning på svetsning med fri gaslåga (jfr Svetsning). — Skärning av järn och stål med acetylenlåga kallades förr autogen skärning.

Autogiro (av grek. *avto's*, själv, o. sp. *giro*, vridning), ett av den spanske ingenjören Juan de la Cierva konstruerat luftfartyg, buret av en med vingformade blad försedd fötor, anbragt på en vertikal axel. Rotorn hålles (utom vid starten) i gång enbart genom de på densamma verkande aerodynamiska krafterna. Framdrivningen sker medelst en framtill anbragt vanlig motor med propeller. A. startar o. landar med mycket kort rollsträcka. Jfr Helikopter.

Autografi (av grek. *avto's*, själv, o. *gra'fein*, skriva), egenhändig skrift, företädesvis av berörd person, antingen ett dokument el. endast namnteckning. — Det 1876 stiftade Svenska autografsällskapet gav 1905 upphov till Personhistoriska samfundet.

Autoinfektio'n (av grek. *avto's*, själv, o. *infektio'n*), självinfektion, överförande av smittämnen från en del av kroppen till en annan, t. ex. av bakterier från huden till operationsår.

Autointoxikatio'n (av grek. *avto's*, själv, o. *toxikatio'n*), självförgiftning genom inom kroppen bildade ämnen, t. ex. urin- o. gallbeständsdelar, som övergå i blodet, när hinder för deras normala utsöndrande föreligger.

Autokatalys (av grek. *avto's*, själv, o. *katalys*) föreligger, då hastigheten hos en kemisk reaktion ökas (el. minskas) genom närvaron av ett ämne, som bildas (el. förbrukas) vid reaktionen. En sådan reaktion börjar ofta med mycket ringa hastighet, men i den mån det katalytiskt verkamma ämnet bildas, stegras reaktionshastigheten allt mer.

Autokefal' (av grek. *avto's* själv, o. *kefale'* huvud), »fristående», säges en självständig kyrka inom ett land vara, som ej sorterar under internationell kyrklig överhöghet. Termen användes inom grek.-kat. kyrkan.

Autokla'v (av grek. *avto's*, själv, o. lat. *cla'vus*, plugg), hermetiskt slutet ånggryta, använd t. ex. vid stearinljusfabrikation o. glykostatillverkning, då det gäller att vid hög temperatur o. högt tryck genomföra kemiska reaktioner. Anv. äv. vid sterilisering av förband osv. på sjukhus.

Autokra't (av grek. *avto's*, själv, o. *krate'-in*, härska), självhärskare. — Autokrati', enväld.

Autokro'mförfarande (av grek. *avto's*, själv, o. *kro'ma*, färg), bröderna Lumières metod för framställning av färgfotografier, består däri, att en bromsilverplåt förses med ett tunt skikt mikroskopiskt små stjärkelsekorn, vilka färgats orangeröda, gröna o. blåvioletta. Skiktet, i vilket färgerna likformigt fördelats, tjänstgör som ett filter vid ljusets verkan på bromsilvret. Efter framkallningen avlägnas svärtningen i en sur kaliumpermanganatförsning, o. stjärkelsekornens ofka färger framträda i proportion till deras filterverkan, så att plåten i genomsikt återger föremålets färger i överensstämmelse med trefärgsprincipen.

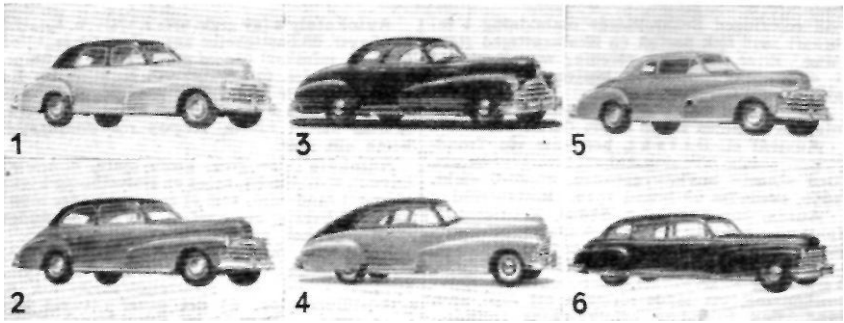
Autoly's, sönderdelning av äggvita i vävnad genom inverkan av enzym, som genom cellskada el. celledödg frigjorts från vävnaden.

Automa't (av grek. *avta'matos*, som rör sig av sig själv). 1. Apparat, vid vilken tyngden hos ett föremål (vanl. ett mynt) utlöser en mekanisk anordning, t. ex. öppnar låsanordningar (vid *auto m a t r e s t a u r a n g e r*), irrammatar biljetter o. frimärken, utlöser betalningssignaler vid telefoner m. m. Medelst elektromagneter kan den elektriska strömmen, då den när ett visst värde, likaledes utlösa rörelser, t. ex. vid automatiska strömbrytare o. dyl. — 2. Automat el. *auto m a t a s k i n*, verktygsmaskin, i vilken råmaterial o. verktyg så röras i förhållande till varandra, att hel-el. halvfabrikat direkt erhållas. — *Auto m a t i s k*, självvrlig, maskinmässig, mekanisk, som sker utan ingripande.

Automatism', benägenhet (särsk. sjuklig) att handla o. tala automatiskt utan medveten avsikt.

Automatvapen, eldvapen, i vilka omladdning o. avfyring (*h e l a u t o m a t i s k a* vapen) el. blott omladdning (*h a l v a u t o m a t i s k a* vapen) äger rum av sig själv på grund av gastrycket el. rekylen. Sålunda finnas automatgevär, -pistoler o. -kanoner samt kulspjut med hel-el. halvautomatisk mekanism.

Automobi'l (av grek. *avto's*, själv, o. lat. *mo'bilis*, rörlig), fordon, drivet av en (vanl. 4—8 cyl.) förbränningsmotor el. ackumulatormatad elektrisk motor, bestående av ett underrede, chassi, byggt på beståda stålplätsbalkar, o. en överbyggnad, k a r o s s e r i. Motorns rörelse överföres genom växelådan's axelkoppling till bakhjulen, vilkas rörelse regleras av en differentialväxel. Det förekommer äv., att drivningen i st. överföres till framhjulen via korta, med kardanlänkar försedda framaxlar på ömse sidor om differentialväxeln, som (liksom växelådan) då vanl., sitter framför motorn, varvid en hävarm från växelspaken framdragits till instrumentbrådan. Sär-

skilt på militära terränggående fordon drivas alla fyra hjulen. (Jfr Jeep.) Växlingen sker num. ofta via ett hävarmsystem från en spak på ratten. Benämningarna på ol. bilmodeller variera något beroende på fabrikatet. En viss praxis råder dock: sedan, en täckt, 4—5 sitsig vagn med 4 dörrar (två på vardera sidan) o. försedd med koffert bak (bild 1, Chevrolet); då den endast är försedd med 2 dörrar (en på vardera sidan), benämnes modellen coach el. touring sedan (bild 2, Chevrolet); coupe, en 2—5 sitsig vagn med 2 dörrar, bak till förlängd till bagagerum (bild 7, Pontiac, sport coupe; bild 4, Pontiac, sedan coupe); cabriolet, en 2—5 sitsig vagn med 2 dörrar o. nedfällbar sufflet; kallas äv. convertible coupe till skillnad från num. sällan förekommande convertible sedan med 4 dörrar (bild 5, Chevrolet); limousine är en 7-sitsig sedanmodell med 4 dörrar o. glasruta mellan förarrummet o. baksätet (bild 6, Cadillac). Jfr äv. Herrgårdsvagn. — Den första automobilen konstruerades 1769 av fransmannen Cugnot o. drevs med ånga. På 1860-t. byggde Daimler den första motordrivna automobilen. — Automobils igenkänningstecken i Sverige utgöras av länsbokstav o. nummer. De förra äro: A = Sthlns stad, B = Sthlns l., C = Upps. l., D = Södermani. l., E = östergöt. l., F = Jönk. l., G = Kronob. l., H = Kälms. l., I = Gotl. l., K = Blek. l., L = Kristianst. l., M = Malmöh. l., N = Hall. l., O = Göteborg. l., P = Älvsb. l., R = Skarab. l., S = Värml. l., T = Örebro l., TJ = Västmanl. l., W = Kopparb. l., X = Gävleb. l., Y = Västernorr. l., Z = Jämtl. l., AC = Västerb. l., BD => Norrb. l. I internationell trafik skall a. utom det nationella, administrativa igenkänningsmärket bära vit metallplåt med nationalitetsmärke i svarta bokstäver. Nationalitetsbeteckningarna 1948: B = Belgien, BG = Bulgarien, DK = Danmark, SF = Finland, F = Frankrike, TJS = Förenta Staterna, GR = Grekland, SE — Irländska fristaten, IS = Island, I = Italien, Y = Jugoslavien, NL = Nederländerna, N = Norge, PI = Polen, P = Portugal, R = Rumänien, SU = Ryssland, CH = Schweiz, E = Spanien, GB = Storbritannien o. Nord-Irland, S = Sverige, CS = Tjeckoslovakien, TR = Turkiet, D = Tyskland, H = Ungern, A = Österrike. Vidare CC = Corps consulaire, CD = Corps diplomatique.

nervceller, belägna helt utanför det centrala nervsystemet. Det indelas i sympatiska o. parasympatiska nervsystemet. Det förra verkar i regel adrenergiskt, dvs. genom frigörande av en adrenalinliknande substans vid nervändsluten, o. det senare i regel kolineriskt, dvs. genom utledande det icke står under samma direkta kontroll under viljan som de motoriska nerverna till skelettmuskulaturen. Jfr Cerebrospinala nervsystemet.

Autopilot (av grek. avto's, själv, o. pilot), gyroskopiskt instrument, som styr ett flygplan på inställd kurs, höjd o. hastighet. A. kan dirigeras (omställas) per radio o. därvid äv. starta o. landa flygplan.

Autopsi (av grek. avto's, själv, o. opis, syn), självsyn, personlig iakttagelse av något. Äv. liköppning o. liksyn (obduktion).

Autoritär el. auktoritär (lat. auctoritas, myndighet), myndig, särskilt använt i uttrycket autoritär stat, varmed avses en icke-demokratisk stat, där högsta statsledningen reglerar utan hänsyn till ev. opposition.

Autostrada, it., bilväg, permanentbelagd väg, avsedd huvudsakl. för snabba civila el. strategiska fjärrförbindelser.

Autosuggestion (av grek. avlo's, själv, o. suggestion), självsuggestion.

Autoterapi (av grek. avlo's, själv, o. therapia, läkedom), hälsans återvinnande genom naturens egen kraft.

Autotomi (av grek. avto's, själv, o. temnein, skära), organismers förmåga av självstympning. Ex.: om en vanlig strandkräbba gripes i ett ben, kan den bli fri genom att själv bryta av benet. Medel att undgå fiender.

Autotypi (av grek. avto's, själv, o. typos, avtryck), fotokemiskt reproduktionsförfarande, genom vilket man av halvtonbilder (fotografier,

målningar osv.) erhåller klichéer för boktryck. Förfarandet går ut på, att bildytan medelst ett s. k. raster, ett slags rutnät, uppdelas i större el. mindre punkter (se bild, en förstörd autotypi). Jfr Fototypi.

Autoxidation (av grek. avto's, själv, o. oxidation), vissa ämnens syrsättning (oxidation) med fri syrgas, t. ex. i luften. I regel bildas först en ringa mängd peroxid av ämnet, vilken sedan i sin tur oxiderar det ursprungl. el. andra

Automom [-nä'm] (av grek. avto's, själv, o. nomos, lag), som själv stiftar sin lag; självbestämmande. — Autonomi. Filos. Egenskapen att själv stifta sin egen lag. Motsats: heteronomi. — Polit. Självstyrelse inom vissa av en överordnad statsmakt dragna gränser.

Autonoma nervsystemet (äv. vegetativa el. viscerala), den del av nervsystemet, som anatomiskt karakteriseras av

närvarande ämnen. A. medför, att vissa bensin-sorter förhärtsas, fetter förändras i luften osv., men kan motverkas el. fördröjas genom tillsats av skyddande ämnen, s. k. antioxidationsmedel el. inhibitorer.

Autun [ätö⁹«], av lat. *Augustodu⁹num*, stad i ö. Frankrike, dep. Saône-et-Loire (Bourgogne), vid fl. Arroux. 15,000 inv. (1936). Romerska fornlämningar. Katedralen grundades på 1120-t. Det av Gislabertus på 1140-t. signerade båg-fålet i västportalen utgör en märklig, expres-siv framställn. av ytersta domen.

Auvergne [ävärnj], tidigare grevskap o. provins i mell. Frankrike, num. uppdelat i dep. Cantal, Puy-de-Dôme o. Haute-Loire. I A. finnes en mängd slocknade vulkaner.

Auxerre [äsärj], huvudstad i dep. Yonne, s. Frankrike (Bourgogne), vid fl. Yonne. 24,000 inv. (1936). Handel med vin.

Auxiliary Territorial Service [åksiljri territ⁹ri⁹ so'vis], förkort. A T S, officiella brit-tiska kvinnoarmén, bildad sept. 1938.

Auxiliär (av lat.), som lämnar hjälp.

Auxi⁹ner, tillväxtämnen, hormoner, som bil-das i vissa celler hos späda planter o. reglerar tillväxten. Ha även påvisats i däggdjurens urin.

Auxineras kemiska byggnad är num. känd.

Aux mains [äm⁹ä⁹], fr., tillhanda.

A. V. el. *av*, förkortning för *a vista*.

Awaji, ö i Japan, mellan Uonshu o. Shikoku. 567 kvkm, 194,000 inv. Mycket fruktbar.

Avall (trol. av fr. *avaloir*, att gälla), borgen för växel el. check.

Avance (äv. av a n s a n s') [sv. utt. avangs'], fr., förspång, vinst, behållning. — Vid jakt be-fällning till hundar att krypande nära sig villebrådet. — I ett ur den riktning, i vilken uret skall ruckas för att gå fortare. Förkortas A. Motsats: r e t a r d (R).

Avancemang' (fr. *avancement*), framsteg, befordran, framryckning. — A v a n c e r a, gå framåt, göra framsteg, vinna framgång, be-fordras; att utföra avancerad flygning, populärt kallad konstflygning. — A v a n c e r a d, radikal; framskriden; som gjort framsteg.

Avance⁹rad flygning, manövrer av ett flyg-plan, där dettas lutning (i sida el. höjd) är mer än 450 mot horisontalplanet. Exempel på a. äro spin, looping, roll.

Avant⁹garde, fr., truppstyrka, som det åliger att framifrån trygga huvudstyrkans marsch. — A v a n t g a r d e t e a t e r, intim experimen-tell teater med konstnärlig ambition.

Avan⁹ti (it., »framåt»), daglig ital. tidning, grundad 1897, det soc. dem. partiets officiella organ, nedlagd under fascistregimen.

Avant-scen [avang⁹-sen] (av fr.), »framför skådeplatsen», loge närmast scenen, avskild från den övriga salongen.

Avare⁹r, asiatiskt folk under folkvandring-arna; underlade sig under 500—600-t. alla Donauländerna från Alperna till Svarta havet. Besegrades av Karl den store 796.

Avaskär, fordom stad i Blekinge, vid ö. kusten. På 1600-t. övertogs dess stadsrättig-heter av Kristianopol.

Avata⁹ra (sanskrit), i ind. myt. ett gudom-ligt väsens uppträdande på jorden.

1. d'Avaux [davå'], Claude de Mes-mes (1595—1650), fransk greve, diplomat. A. ledde 1634 en ambassad till Norden o. var 1635 medlare i Stuhmsdorf mellan Sverige o. Polen. I fredsunderhandlingarna efter Trettio-åriga kriget var A. Frankrikes ombud till kort före freds slutet.

2. cTAvaux, Jean Antoine (1640—1709), fransk greve, diplomat, brorson till C. d'A., 1693—99 ambassadör i Sthlm, på-verkade den sv. politiken i franskvänlig rikt-nig.

Awaz'u och Walla'sis, vittert ordenssam-fund i Sthlm på 1730-t. O. v. Dalin sekreterare.

Avbetalningsköp, avtal om köp av lösöre mot betalning i särskilda poster o. på villkor att säljaren förblir ägare, tills betalningen helt el. delvis erlagts, el. får återtaga saken vid kon-traktsbrott av köparen. Regler i lag av ⁷/₆ 1915 som dock icke gäller när priset överstiger 3,000 kr.

Avbildningsfel vid linser härröra därav, att strålarna inom ett från en punkt utgående koniskt ljusknippe efter linsengömgången om-ordnas, så att de ej ge en skarp bildpunkt. Prövning härav sker genom avbildning av ett kvadratisk rutnät. Vid sfärisk aber-ration, orsakad av linsytornas sfäriska form, bli alla linjer suddiga; vid k r o m a t i s k aberration, orsakad av glasets färgsprin-g, kantas linjerna i olika färger, medan a s t i g m a t i s m omöjliggör samtidig skarp inställning av två inbördes vinkelräta linjer. Hårtill kommer krökning av linjerna, v ä l y n i n g av bildplanet o. k o m a. Felen försvinna vid liten bländareöppning o. vid moderna objektiv ha de praktiskt taget upp-hävts. Jfr Akromatism o. Anastigmat.

Avbröstning, ingående i eldställning; skil-jande av en artilleripjäas från underlaget o. framvagnen för att kunna avgiva eld.

Avdrag. Boktr. Avtryck på till en tryckform uppsatta typer före den egentliga tryckningen, avsett för korrekturläsning.

Avdrift. 1. Den vinkel ett fartygs kölvatten på grund av vind o. sjö bildar med den stävade kursen. — 2. Den förflyttning i sidled, som en roterande projektil utför på grund av luft-motståndet; går vid höger- resp. vänsterräfflade vapen dt höger resp. vänster o. ökas med av-ståndet. — 3. Vinkeln mellan en luftfarkosts kurslinje o. färdlinje.

Avdrivning, upphettning av verkby i ett slags flamugn underpblåsningaven kraftig luft-ström, som oxiderar blyet, så att silvret utvinnes.

Avdunstning, ett ämnes övergång från (fast el.) vätskeform till ånga, dvs. gasform; befordras av hög temperatur, lågt gastryck o. genom ångans bortskaffande. Jfr Destillation o. Exsickator.

Ave, lat., var hälsad. Romarnas hälsnings-o. avskedsord.

Avec [aväkk'], fr., med; konjak el. likör (till kaffet).

van den Aveelen [-afe'len], J o h a n n e s (omkr. 1650—1727), höll. tecknare o. koppar-stickare. Inkallades till Sverige o. graverade 136 blad för »Succia Antiqua» (1698—1715).

A've impera'tor, moritu'ri te salu'tant, lat., »hell, kejsare, de dödsvidga hälsa dig!» Gladi-atorernas hälsning före gladiatorsspele.

Aveiro [ave'ra]. 1. Distrikt i prov. Beira, v. Portugal. 2,758 kvkm, 430,000 inv. (1940). —

2. Huvudstad i A. I, 13,000 inv. Vin, ostron, salt.

Avellaneda [aväjanä'öa], stad i Argentina, prov. Buenos Aires. 395,000 inv. (1942).

Avelli⁹no, r. Provins i s. Italien (Kampa-nien). 2,872 kvkm, 451,000 inv. (1936). — 2. Hu-vudstad i A. I, ö. om Neapel. 29,000 inv. (1936).

Avelsförening, sammanslutning mellan upp-födare av viss hundras till avsikt att verka för rasens förbättring.

A've Maria, lat., »var hälsad, Maria», katolsk bön till jungfru Maria. Tonsatt av Gounod. Schuberts sång till dikt av W. Scott.

A've⁹na, grässläkte, ca 50 arter. Ettåriga, bredbladiga gräs med stora, ofta borstförande småax eller glesa vippor o. frukter, som tät om-slutas av de båda inneragnarna. Hit hör bl. a. A. sWva, havre.

Avena⁹rius, Richard (1843—96), tysk filosof, prof. i Zurich. Grundade en filosofisk riktning, empiriokriticismen.

Avenbok el. vitbok, art av trädsläktet *Carpinus*.

Aventi'nska kullen (lat. *Möns AvenWnus*), en av Roms sju kullar, på v. Tiberstranden.

Aveny (av fr.), bred trädplanterad gata.

A ver'bis ad ver'bera, lat., »från ord till slag» (el. handling).

Avercamp, Hendrick (1585—efter 1663), höll. målare, utförde landskap med småfigurer.

Aver'nosjön, it. Lago di Averno, kratersjö i s. Italien, v. om Neapel, fördom omgiven av en dyster skog. Här troddes bl. a. Aeneas o. Odyssevs ha nedstigit till underjorden.

Aver'oés el. Ibn Ruschd (1126—98), medeltidens mest betydande arabiska filosof, av nyplatonismen påverkad anhängare av Aristoteles, viss skrifter han kommenterade. A:s anhängare kallades *aver'oister*.

Aversio'n (av lat.), avsky, motvilja.

Aves', vetenskapl. namn för fåglar.

Aves'ta, mazdaismens, den fornpersiska religionens, heliga urkund. Kärnan utgöres av de 17 ga-Aa-sångerna (hymnerna), trol. från Zarathustras tid.

A'vesta, stad vid Dalälven i s. Dalarna, Kopparb. 1.; Avesta landsf.dlstr., Hedemora doms. Stadsrättligieter 1919. Betydande aluminium-, järn- o. träindustri. Samrealskola. Länslasarett. 6,736 inv. (1947). Stadsvapen, se bild. — Namnet A., som är belagt som *Aghastadhum* 1303, innehåller sannolikt dialektordet *age*, *ave* trång vik' m. m. o. plur. av *stad* 'båtstad' på grund av läet vid Dalälven.

Aves'tiska el. Z e n d. det språk, på vilket Avesta är avfattad. Systerspråk till forn-persiskan.

Aveyron [avärä^{n*}]. i. Biflod fr. h. till Tarn i s. Frankrike. Rinner upp på Cevennerna. 250 km. — 2. Departement i s. Frankrike. 8,771 kvkm, 308,000 inv. (1946). Berömd ost-tillv. (Roquefort). Huvudstad: Rodez.

Avfallning, dets. som avtjällning.

Avflyttningsförbud, förbud att avflytta ur riket, gäller i vissa fall för personer, som äro skyldiga att utge underhållsbidrag till barn el. adoptivbarn, såvida inte pant el. borgen för underhållsskyldighetens fullgörande ställts hos över-exekutor. Uttryckligt avflyttningsförbud kan i vissa fall meddelas på ansökan av underhållsberättigad fattigvårdsstyrelse el. barnavårdsnämnd. Jfr Reseförbud.

Avförande medel el. laxan'tia, läkemedel, som användas för att åstadkomma tömning av tarmen. Avförande medel äro dels saliniska, vissa mineralsalter, som verka därigenom att de kvarhålla vatten (tarm-innehållet förblir flytande o. uttömmas utan Btarkare peristaltik), o. dels vegetabiliska, som reta tarmlemhinnan o. ge ökad peristaltik (tarm-innehållet passerar hastigare genom tarmen).

Avgångsstat omfattar militär personal av lägst majors tjänstegrad, som avförs från aktiv stat. Överföring till avgångsstat kan även ske efter egen ansökan. Infördes VT '94Z.

Avgäld, avgift, som innehavaren av avsöndrad jord er lägger till ägaren; avkastning av viss rättighet

Avgärdaby, by, som har sina ägor på gammal bys (bolbys) mark, men är avskild (avgärdad) från denna.

Avhållning el. a v f a l l n i n g, gir (vridning av segelfartyg), så att vinden kommer mera akterifrån. Jfr Anloving.

Avhärdningsfilter, dets. som kalkfilter.

Avi' (fr. *avis*), kort skriftligt meddelande.

Avia'rium (lat., av *avis*, fågel), större fågelbur.

Aviatik (av lat. *avis*, fågel), flygkonst. — **Aviatric's**, kvinnlig flygare. — **Avia'tör**, flygare.

Avioenn'a, egentl. Ibn Sina' (980—1037), arabisk filosof o. läkare, aristoteliker.

Avignon [avinjã^{n*}], huvudstad i dep. Vaucluse, s.

Frankrike,

vid Rhône.

59,000 inv.

(1936). Ärke-

biskopsäte.

Betyd. indu-

stri (siden).

A. var bl. a.

1309-77 på-

vesäte (»på-

värnas baby-

loniska fångenskap»).

Påvepalatset i A. (se bild)

skadades svårt under Andra världskriget.

Åvila. 1. Provins i mell. Spanien, i.s.v. delen av Gamla Kastilien. 8,047 kvkm, 242,000 inv. (1945). — 2. Huvudstad i A. r. n.v. om Madrid. 13,000 inv. Omgiven av en väl bevarad ringmur av granit (1000-t.) med 86 torn. Moriskt slott o. gotisk katedral, grundad 1091. Vallfartsort.

Avis [avi'], fr., underrättelse, meddelande, avi. — **Avis** av leeteur [avi' å läktör'], fr., vink åt läsaren; råd åt vederbörande; pik.

Avi'sa, äldre uttryck för tidning.

Avise'ra (fr. *aviser*), underrätta.

A vis'o, it., efter uppvisandet. — **A vis'o** växel skall betalas viss tid efter uppvisandet.

Avi'sofartyg, mindre örlogsfartyg för polis- o. kolonialtjänst m. m.

A vis'ta, it. 1. Förk. a. v., *aly*, vid uppvisandet. — **A vista** växel, växel betalar vid uppvisandet. — **A vista kurs**, kurs för försäljning av utländska papper, betalbara a vista. — 2. *Mus*. Från bladet.

Avitamino'ser, sjukdomar, orsakade av vitaminbrist. Hit höra beri-beri, skörbjugg, engelska sjukan, nattblindhet m. fl.

Avkomsträtt, rätt till årliga naturaförmåner, penningbelopp el. dyl. från annans fastighet.

Avkortning, efterskänkande av påfört skattebelopp, t. ex. om det debiterats dubbelt. Vid avskrivning av skatt avföres beloppet men efterskänkes ej utan kan senare droppas.

Avlagring bildas i vattendrag o. dyl., då uppslammade partiklar avskilja sig ur vätskan o. lägga sig på bottnen. Så har en mängd jord- o. bergarter bildats under olika geol. tider.

Avlat (av ty. *Ablaus*, efterskänkande) el. *indulgens'* betecknar enl. rom.-kat. lära mildring el. efterskänkande av kyrkliga straff mot motsvarande fromma gärningar. S. k. *avlat's brev* blevo i praxis ett slags fribrev från syndaskulden inför Gud. Avlatshandelns uppenbara missbruk gävo närmast anledningen till reformationen.

Avledning. *Språk*. Ordbildning genom fogande av för-el. slutstavelse till en ordstam, *be-l'e-s-ta*-av fast, vanl. även genom ljudväxling, ex. *hynd* av *hund*. — *Elektrotekn.* Uppkomst av elektrisk ström genom ofullkomlig isolation.

Avlingejord, fast egendom, som förvärsats anorledes än genom arv.

Avljud (ty. *Ablaut*), en på betoningsförhållanden beroende vokalväxling hos besläktade ord inom indoeuropeiska språk, ex. *bära*, *bar*, *burol*.

Avläggare. *Bot*. Gren, som nedböjts mot marken o. delvis övertäcks med jord för att, sedan den skjutit birötter, avskiljas från moder-individet o. användas för vegetativ förökning.

Avläggning. *Doktr.* Återläggande i kast o. hyllor av stil o. material efter tryckningen.

Avlösning, »syndernas förlåtelse», det senare momentet i det lutherska skriftermålet.

Awningdäck [å'ning-] (av eng. *awning*, soltält), ett ovan huvuddäcket byggt lätt däck med endast påbyggnader för navigeringsändamål.

Av- och tillträdessyn, sådan laga syn, som till efterrättelse mellan jordägaren o. ärren - datorn rörande fastighetens skick hålles vid egendoms av- o. tillträde. Finnes äv. betr. boställen.

Avoga'dro, A m e d e o (1776—1856), greve, i t. län. fysiker, prof. i Turin 1820. A. uppställde 1811 en sats, enl. vilken lika stora volymer av olika gaser vid samma tryck o. temperatur innehålla lika många molekyler (Avogadro's lag). Härv följer, att en grammekeyl av en gas vid 0° o. 1 atm. tryck har en bestämd volym, 22,415 kbcm, o. ett bestämt antal molekyler. Denna s. k. Avogadro's konst ant är enl. olika slags moderna bestämningar ca 60.23 * 10²³.

Avoirpousovikt [ffivv°d°pajs'-], som handelsvikt lagligt bestämt eng. o. amerik. viktsystem. Omfattar (liksom den äldre troyvikten) ton, centner, pund, ounce o. dram.

Avon [e'v°n], namn på flera floder i England. 1. U p p e r A. [app°], biflod till Severn, — 2. L o w e r A. [lä°], rinner förbi Bath o. faller ut i Bristolkanalen. Vid flodens mynning hamnen A v o n m o u t h [e'v°n°m°p] med stora dockor. A v o t r e s a n t é [avött°r°] sa°[te'], fr., itill eder hälsa; motsvarighet till sv. »skål».

A v o u s [avo'], fr., »hos er» (är turen); »er skål»; »akta er» (i fäktning).

Avråd, arrendeavgift, avkastning. Avranches [avra°s3], kuststad i v. Frankrike, dep. Manche 6,800 inv.

Avrösa, med rämärken (»rös») utstaka gränserna mellan egendom.

Avrösningsjord, jord, som vid skifte avskiljes från inägorna, därför att den ej är odlad el. odlingsbar. Motsats: i n r ö s n i n g s j o r d. Avsked, entledigande från tjänst, vanligen efter ansökan.

Avskrivning, avförande ur räkenskaperna av en vid tidpunkten värdelös tillgång; nedsättning av tillgångs bokförda värde. Jfr Avkortning.

Avslag. Med. En ett par veckor efter förlösningen förtgående flytning från livmodern. — Jur. En auktion sågs ske i avslag, då det slutliga budet blir lägre än utbudet.

Avsprång, de hopp åt sidan om spåret, som vissa djur göra för att vilsledda förföljaren.

Avstyckning, jorddelningsform, som ersatt de förutvarande ägostycknings- o. jordavbändningsinstituten, inför genom lagen den 19/6 1926 om delning av jord på landet. Avstyckning innebär, att viss på marken till gränserna bestämd ägövind avskiljes från en fastighet för att utgöra en fastighet för sig el. sammanläggas med annan fastighet el. fastighetsdel, som för ändamålet avstyckas. Avstyckning kan äv. förekomma enl. lagen den 2/5 1917 om fastighetsbildning i stad, näml. för område, som ej ingår i tomtindelning.

Avståndsmätare, instrument för direkt avläsning av en punkts avstånd från en observatör, grunda sig på mätning av vinkeln i en likbent triangel med spetsen i punkten o. med basen av given storlek inom instrumentet. Avståndsmätningen sker antingen med ett öga, varvid en graderad trumma vrides tills två spegelbilder sammanfalla, el. med bägge ögonen, vanl. direkt på en i det stereoskopiska synfältet befintlig skala. Jfr Stereometri.

Avståndssignal. Sjöv. Vissa större flaggor jämte av svartmålad duk förfärdigade cylindrar och koner m. m. för signalering på stora avstånd.

Avståndstelegraf, instrument, vanl. elektriskt, varmed avståndet till målet angiv es för ett örlogsfartygs artilleripersonal.

Avståndsverkan, ett av utgivaren till 3:e uppl. av Newtons »Principia» instuckat slagord för begreppen attraktion o. repulsion i avsikt att undanröja äldre föreställningar om andeväsens ingripande. Jfr Bjerkes o. Faradays.

Avstigning, det. som abaktering. Avsättning, 1. Straff, varigenom en person skiljes från ämbete el. tjänst. — 2. Utmärkande på ett sjökort av ett fartygs position.

Avtalslagen, lag av »/« 1915 om avtal o. andra förmögenhetsrättsliga rättshandlingar.

Avtropp, hornsignal, som anger, att övningen skall sluta o. manskapet skingras.

Avtrumma, nied yxa el. såg avdela en stock. Avvakum°, Petrovitj (1620—81), rysk präst, försvarade gammalryska kyrkliga seder gentemot patriarken Nikons liturgiska nyheter. Brändes på bål. A:s anhängare bildade en sekt (a v v a k u m o v s j t j i n a).

Avverkning, nedhuggning av timmerskog. Avvisare, en vid en körbana nedsatt sten el. päle till skydd mot trafiken.

Avvita (av fsv. av, från, o. vit, vett), från sina sinnen, sinnessjuk (vanl. i äldre lagtext).

Avvittra (av fsv. vittra, göra vetterlig). 1. Avskilja makes från arvingars andel i oskiftat bo. Kallas num. bodelning. — 2. Från kronans mark medelst rämärken avskilja enskild egendom. — A v v i t t r i n g, lantmäteriförfattning, varigenom den enskilde, i st. för obestämd rätt till oavvittrad mark, får visst område avskilt o. begränsat av rågångar.

Avvägning el. nivellering, uppmätning av höjdskillnaden mellan olika punkter i en terräng. Härvud placeras en graderad avvägningssång lodrätt i punkterna, vilkas höjder avläsas mot härkoret i en med vattenpass horisontellt inriktad teodolit, s. k. avvägning sinstrument. Jfr Nivåkarta. Ax, blomställning, som består av en huvudaxel, längs vilken sitta oskafade blommor.

Axberg, kommun i n. Närke, Örebro 1. (past.-adr. Hovsta); Örebro länf. distr., östernärkes doms. 1,580 inv. (1947).

Axel, f. 12/8 1888, prins av Danmark, som till prins Valdemar. A. är sedan 1919 g. m. prinsessan Margareta av Sverige.

Axelkoppling utiöres för att stumt el. elastiskt överföra rotationen från en maskinaxel till en annan. Skål-, muff- o. skivkopplingar förbinda axlarna fast, men äv. axiellt förskjutbara bult- o. tandkopplingar äro i likhet med de ledbara (se Polhemsknut) stumma, såvida icke kraften, liksom i de något ledbara bandkopplingarna, förmedlas av t. ex. gummi, läder el. dy. Bult-, tand- o. klokopplingar kunna vara utlösbara under gång men kunna ej som friktionskopplingar (se d. o.) slås till mjukt.

Axellager, stöd för en maskinaxel under dennas rotation. Jfr Kul-, Stöd- o. Glidlager. Axelledning, en relativt lång axel som vanligen uppbrär en el. flera remskivor.

Axelmuff, rörstump, som fast omsluter två hopstående axeländar. Jfr Muffkoppling.

Axel-Nilsson, Göran, f. 18/9 1907, konsthistoriker, museiman, intendent o. chef för Röhsska konstslöjdmuseet sed. 1945. Arb. huvudsakl. om sv. stenhuggarkonst under 1600-t.

Axeln Rom—Berlin, populär benämning på den samverkan mellan Tyskland o. Italien, som inleddes 1936, o. som fick sitt första mera synliga uttryck i de båda ländernas stöd åt general Franco i det sommarens 1936 utbrutna inbördeskriget i Spanien. Sin traktatmässiga utformning fick axeln i den tysk-italienska militäritaliansen 1939 (»stältpakten»). Denna eliminerades som maktfaktor efter Italiens kapitulation i Andra

världskr. o. upphörde alt gälla efter Italiens krigsförklaring inot Tyskland okt. 1943.

Axel och Valborg, två älskande i en känd medeltida folkvisa.

Axentowicz [-távítij], Teodor (1859—1929), polsk målare, rektor för Konstakademien i Kraków. Porträtt o. bilder ur polskt folkliv, särskilt hutsulmotiv.

Axeroftol [-tál], dets. som A-vitamin. Jfr Vitaminer.

Axevålla hed, Axvallahed, 1804—1916 lägerplats för Västgöta o. Skaraborgs regementen, nära Axvall i n. Västergötland. Har äv. senare använts som exercisfält men är num. främst utställningsplats, särsk. av boskap. — O. om A. låg Axevålla slott, känt från unionstidens strider. Det brändes av bönderna 1469.

Axill' (av lat.). Anat. Axel- el. armhålan. — Bot. Bladveck, den normala anläggningsplatsen för sidoknappar hos de högre växterna.

Axiom [-äm] (av grek.), omdöme, vars sanning ss. självklar värken behöver el. kan bevisas; självklar grundstats.

Axiome'ter (av lat. *axis*, axel, o. grek. *metrón*, måta), instrument, som utvisar ett roders läge i förh. till fartygets mittlinje.

Ax'is el. axis-hjort, *Cervus axis*, liten vitfläckig, ostindisk hjortart; vanlig i djurgårdarna. (Se bild.)

Ax'minstermatta, matta med sammetlik yta, bildad av olikfärgade ullgarnsändar. Tillverkades först i Asminster, en liten stad i s.v. England, grevsk. Devonshire. Fabriken överslyttades 1835 till Wilton nära Salisbury.

Axolotl', *Amblystoma tigrinum* el. *Siredon piscifor'mis*, svansroddjur, som vanligtvis andas med gälar (benämnes då *Siredon*), men vid ogynnsamma vattenförhållanden övergår till lantliv o. lungandning (benämnes då *Amblystoma*). Kan endast fortplanta sig ss. gälalande. Vanligt akvariedjur. Nord- o. Centralamerika.

Axtorna, by i mell. Halland, Köinge kommun, Hall. l. Vid A. besegrades svenskarna under Jakob Henriksson Hästesko av danskarna under D. Rantzau 10/10 1565.

Axvall, municipalsamhälle i Västergötland, ö. om Skara, Norra Vings o. Skärvs kommuner, Skarab. l. 370 inv. (1947). Folkhögskola o. länssanatorium (å Stora Ekeberg). I närh. Axevålla hed (se d. o.).

Ayacucho [ajakotij'á], stad i s. Peru. 20,000 inv. (1940). Genom en seger över spanjorerna vid A. 7/12 1824 befästes Perus självständighet.

Ayr [á] el. Ayrshire [áöpp]. 1. Grevskap på Skottlands s.v. kust. 312,000 inv. (1946). Berömt för sin boskap. — 2. Huvudstad i A. l. vid Clyde-bukten. 43,000 inv. (1946).

Ayrshireboskap [á'sj-], från grevsk. Ayrshire i Skottland härstammande boskapsras, mycket viktig för vår boskapskötsel. En korsningsprodukt är vår rödbrokgiga boskap; hålles äv. som ren »svensk ayrshireras».

Az, franskt kem. tecken för azote, kväve. Azale'a, busksläkte (fam. *Rhodaceae*). Sammanslås ofta med det närliggande *Rhododend'ron*, men har till skillnad från detta endast 5 ståndare. Den allmätt odlade azalean, *Rh. indicum*, härstammar från Kina o. Japan.

Azafia [abann'jal. Manuel (1880—1940), spansk politiker, 1936 republikens president. Spelade som sådan stor roll vid sammanhållandet av folkfronten under inbördeskriget, efter vars slut (1939) han tvangs att fly ur landet.

Azeglio [adsáll'já], Massimo (1798—1866), markis d'A., ital. statsman. Förberedde o. understödde Cavour's strävan att befria o. ena Italien. Äv. målare.

Azi'der, kvävevätesyrans salter. Jfr Kväve. Azim'u'l, vinkel, mått utefter horisonten från sydpunkten; användes tillsammans med höjd vid bestämning av en stjärnas läge.

Azinooourt [asän«ko'r], by i n. Frankrike, dep. Pas-de-Calais. Engelsmännen vunno här en avgörande seger över fransmännen 1415.

Azofärgämnen, en viktig grupp billiga färgämnen, vanl. erhållna genom diazobensols omsättning med ferulol el. aromatiska aminer, ex. äktgult, metylorange, ponceau, kongorött m. fl.

Azo'rerna, port. *Afores*, »Hököarna», portug. ögrupp i Atlanten, v. om Portugal. Omfattar 9 större o. några mindre öar o. bildar en provins i Portugal. 2,393 kvkm, 284,755 inv. (1940).

Öarna äro bergiga o. vulkaniska. Högsta topp: Pico Alto, 2,320 m. Milt, behagligt klimat. Befolkningen (portugiser, negrer, judar m. m.) livnär sig huvudsakl. av jordbruk (majs, vete, vin o. sydfrukt). A. äro av stor betydelse som knutpunkt för ångbåts-, telegraf- o. flyglinjer mellan Gamla o. Nya världen. Huvudstad: Angra do Heroisnio på ön Terceira. — A. återfinnas på kartor från 1300-t. o. återupptäcktes 1431 av G. V. Cabral.

Azotobacfer, en grupp kvävebindande bakterier. Jfr Kvävebindning.

Azte'ker, indianfolk. Som på 1300-t. i nuvarande Mexico grundade en stat, som ägde bestånd till 1521, då den föll för de spanska erövrarna. Ett stort antal azteker leva kvar i Mexico o. ovrn. 700,000 tala fortfarande a z t e k i s k a språket.

Azulejos [áoolech'ás], sp., glaserade fajansplattor, som användas till att bekläda husväggar i Spanien.

Az'ur, en blå färg, äv. kallad ulttamar i n; himmelens blå färg; poetiskt: himlavalvet. Ordet azur har uppstått i franska genom missuppfattning av /-et i äldre franska *lazur*, lasursten, såsom bestämd artikel.

Azuri't, dets. som kopparlasur.

Azurkusten, fr. C 6 t e d'Azur [kåt dasy'r], namn på franska Rivieran.

Azzam paseha, f. 1890, egyptisk diplomat, en av initiativtagarna till arabförbundet, dess generalsekreterare sed. 1945.

Azzoli'no, Decio (1623—89), ital. kardinal, gunstling o. universalärkeving till drottning Kristina av Sverige, varigenom större delen av hennes arkiv kommit att förbli i släkten A:s ägo ända till 1926, då det förvärvades av Riksarkivet i Sthlm.